

SVENSKA LANDSMÅL OCH SVENSKT FOLKLIV

Tidskrift för talspråksforskning,
folkloristik och kulturhistoria

Redigerad av Fredrik Skott
och Mathias Strandberg

2018

Årgång 141

Utgiven av Kungl. Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur
i samarbete med Institutet för språk och folkminnen

SVENSKA LANDSMÅL OCH SVENSKT FOLKLIV 2018

SWEDISH DIALECTS AND FOLK TRADITIONS

Journal of dialectology, sociolinguistics,
folklore research and cultural history

Founded in 1878 by J. A. Lundell

Published by

THE ROYAL GUSTAVUS ADOLPHUS ACADEMY FOR SWEDISH FOLK CULTURE,
UPPSALA

in collaboration with

THE INSTITUTE FOR LANGUAGE AND FOLKLORE

Editors:

FREDRIK SKOTT and MATHIAS STRANDBERG

Editorial board:

*Coppélie Cocq, Lars-Erik Edlund, Lennart Elmevik, Charlotte Hagström,
Anna-Malin Karlsson, Bengt af Klintberg, Lars-Gunnar Larsson, Göran
Malmstedt, Susanne Nylund Skog, Tomas Riad, Camilla Wide, Susanne
Österlund-Pötzsch*

2018

Volume 141

Distributed by Eddy.se

SVENSKA LANDSMÅL OCH SVENSKT FOLKLIV

Tidskrift för talspråksforskning, folkloristik
och kulturhistoria

Grundad 1878 av J. A. Lundell

Utgiven av

KUNGL. GUSTAV ADOLFS AKADEMIEN FÖR SVENSK FOLKKULTUR, UPPSALA

i samarbete med

INSTITUTET FÖR SPRÅK OCH FOLKMINNEN

Redaktörer:

FREDRIK SKOTT och MATHIAS STRANDBERG

Redaktionsråd:

*Coppélie Cocq, Lars-Erik Edlund, Lennart Elmevik, Charlotte Hagström,
Anna-Malin Karlsson, Bengt af Klintberg, Lars-Gunnar Larsson, Göran
Malmstedt, Susanne Nylund Skog, Tomas Riad, Camilla Wide, Susanne
Österlund-Pötzsch*

2018

Årgång 141

Distribueras av Eddy.se

Årgång 141. H. 344 från början

Samtliga forskningsartiklar som publiceras i tidskriften har genomgått anonymiserad kollegial granskning av minst två granskare.

All research articles published in this journal have undergone double-blind peer review by at least two referees.

© Författarna och Kungl. Gustav Adolfs Akademien

Sättning: John Wilkinson, Textgruppen i Uppsala AB

Omslag: Mathias Strandberg

Distribution:

eddy.se ab

e-post: order@bokorder.se

Box 1310, 621 24 Visby. Telefon 0498-25 39 00

<http://kgaabokorder.se>

ISSN 0347-1837

Printed in Sweden by RK tryck, 2019

Innehåll

Förord	7
DACE BULA, SANITA REINSONE OCH RITA TREIJA, Dag Trotzig i Lettland	9
ALEXANDER MANKOV, Slavonic Loanwords in the Dialect of Gammalsvenskby	29
SUSANNE NYLUND SKOG, Från Småland till Michigan, och tillbaka igen. Verklighetens fiktiva platser i en svenskamerikans berättelser	75
ÅKE SANDSTRÖM, Sägner om fiskarlapparna på Holmön	93
MALIN THOR TUREBY, Svenskjudiska liv. Levnadsberättelser i skuggan av förintelsen	117
TERESE ZACHRISSON, »Genom Guds nåd sin hälso igen bekommit». Heliga källor i tidigmodern fromhetskultur	145
LARS-ERIK EDLUND & al., Aktuell litteratur om svenska dialekter	161

Meddelanden och aktstycken

JOHANNA BERG, RICKARD DOMEIJ, JENS EDLUND, GUNNAR ERIKSSON, PER FALLGREN, DAVID HOUSE, EVA LINDSTRÖM, ERIK MAGNUSSON PETZELL, ZOFIA MALISZ, SUSANNE NYLUND SKOG AND JENNY ÖQVIST, Making Archival Speech Recordings Accessible for Research. A Report from the Tilltal Project	171
GUNVOR FLODELL, Misionessvenskans dagar räknade?	178
ERIK MAGNUSSON PETZELL, Automatisk transkribering av landsmåls-text	184

Litteratur

Alf Arvidsson, <i>Musik, ritual och plats. Lokal tillhörighet i Holmsund under 1980-talet</i> . Rec. av Sverker Hyltén-Cavallius	201
Klaus Ebbesen, <i>Jelling – historien om Gorm den gamle, Thyre Danebod og Harald Blåtand</i> . Rec. av Anne-Sofie Gräslund	203
Bengt Edqvist & Johan Eklöf, <i>Fladdermusen – i en mytisk värld</i> . Rec. av Bengt af Klintberg	205
<i>Estlandssvenskans språkstruktur</i> . Red. Henrik Rosenkvist. Rec. av Erik Magnusson Petzell	207
<i>Föreställda finlandssvenskheter. Intersektionella perspektiv på det svenska i Finland</i> . Red. Sven-Erik Klinkmann, Blanka Henriks-son & Andreas Häger. Rec. av Charlotte Hyltén-Cavallius	212

Ørnulf Hodne, <i>Påskefeiring i Norge. Kirke, folketro og folkelige skikker.</i> Rec. av Anders Gustavsson	214
Anders Hultgård, <i>Midgård brinner. Ragnarök i religionshistorisk belysning.</i> Rec. av Maths Bertell	217
<i>Identity and Dialect Performance: A Study of Communities and Dialects.</i> Red. Reem Bassiouney. Rec. av David Karlander	219
Bengt af Klintberg, <i>Påskharen. Folklore om årets dagar, månens fläckar och nedpålade döda.</i> Rec. av Tora Wall	223
Bengt af Klintberg, <i>Verser i svenska poesialbum 1820–1970.</i> Rec. av Carola Ekrem	224
Eirik Kristoffersen, <i>Kampen om folkeminnesamlingen. Da folkminnene ble et forskningsfelt og folket krevde dem tilbake.</i> Rec. av Agneta Lilja	226
Lars-Gunnar Larsson, <i>Per Holmberger och sockenlapparnas språk.</i> Rec. av Olle Kejonen	227
Göran Malmstedt, <i>En förtrollad värld. Förmoderna föreställningar och bohyslänkska trolldomsprocesser 1669–1672.</i> Rec. av Ane Ohrvik	229
Susanne Nylund Skog, <i>Samlare, jägare och andra fågelskådare.</i> Rec. av Susanne Österlund-Pötzsch	231
Ane Ohrvik, <i>Medicine, Magic and Art in Early Modern Norway. Conceptualizing Knowledge.</i> Rec. av Ulrika Wolf-Knuts	232
<i>On the Border of Language and Dialect.</i> Red. Marjatta Palander, Helka Riionheimo & Vesa Koivisto. Rec. av Lena Wenner	234
Ulf Palmenfelt, <i>Berättade gemenskaper. Individuella livshistorier och kollektiva tankefigurer.</i> Rec. av Annika Nordström	238
<i>Romska liv och platser. Berättelser om att leva och överleva i 1900-talets Sverige.</i> Red. Lotta Fernstål & Charlotte Hyltén-Cavallius. Rec. av Ida Al Fakir	240
Elisabet Stavenow-Hidemark & Klas Nyberg, <i>Från kläde till silkesflor. Textilprover från 1700-talets svenska fabriker.</i> Rec. av Bo Lönnqvist	243
Susanne Österlund-Pötzsch, <i>Gångarter och gångstilar. Rum, rytm och rörelse till fots.</i> Rec. av Susanne Nylund Skog	246
Författare i denna årgång	253

Förord

I föreliggande årgång av *Svenska landsmål och svenskt folkliv* har vi förmånen att kunna publicera en rad viktiga artiklar inom tidskriftens områden, d.v.s. folkloristik, kulturhistoria och talspråksforskning.

En av artiklarna kan sägas gripa över samtliga dessa områden. Det rör sig om ett bidrag av Åke Sandström om en bebyggelsesägen från Holmön utanför Umeå. Framställningen har såväl folkloristiska och kulturhistoriska som dialektologiska – och onomastiska – fasetter.

Den starkt hotade östsvenska dialekten i Gammalsvenskby i Ukraina har under senare år varit föremål för ett förnyat intresse från flera forskare. I litteraturkrönikan i *SvLm* 2016 (s. 199 ff.) sammanfattas tre huvudsakligen sociolingvistiska artiklar av Ludvig Forsman, som bedrivit omfattande fältarbete i Gammalsvenskby. En annan forskare som har ägnat Gammalsvenskbymålet stort intresse under senare år är Alexander Mankov, som publicerat en rad artiklar huvudsakligen om dialektens morfologi och ordförråd. Som konstaterades i föregående årgångs litteraturkrönika (*SvLm* 2017 s. 197) är Mankovs hittillsvarande vetenskapliga produktion kring Gammalsvenskbymålet huvudsakligen på ryska. Vi är därför glada att i denna volym få publicera ett längre bidrag på engelska av Mankov om slaviska lånord i dialekten.

I avdelningen Meddelanden och aktstycken finner vi i denna årgång en beskrivning av läget för den likaledes hotade svenskan i Misiones i Argentina samt två redogörelser för pågående projekt kring digitalt tillgängliggörande vid Institutet för språk och folkminnen.

Flera av de folkloristiska och kulturhistoriska artiklarna rör ämness historia, särskilt de traditionssamlade arkivens verksamhet. Folkloristerna Dace Bula, Sanita Reinsone och Rita Treija bidrar med en studie av Dag Trotzigs verksamhet i Riga, en hittills oskriven del av etnologiämnets historia. Folkloristen Susanne Nylund Skog undersöker relationen mellan platser och personer i Karl Gösta Gilstrings samling vid Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala medan historikern Malin Thor Tureby diskuterar Nordiska museets insamling Judiska minnen. Till det aktuella numret har även historikern Terese Zachrisson bidragit med en artikel om heliga källor i tidigmodern fromhetskultur.

Vi vill här också ta tillfället i akt att nämna att tidigare nummer av tidskriften finns att ladda ner från Internet. Årgångarna 1878 till 1993 nås via Institutet för språk och folkminnen webbplats (www.sprakochfolkminnen.se). Nyare nummer återfinns på Kungl. Gustav Adolfs Akademiens webbplats (www.gustavadolfsakademien.se).

Slutligen vill vi tacka alla författare och referentgranskare för deras betydelsefulla bidrag till denna årgång av *Svenska landsmål och svenskt folkliv*.

Fredrik Skott

Mathias Strandberg

Dag Trotzig i Lettland

Av Dace Bula, Sanita Reinsone och Rita Treija

Abstract

The Swedish ethnologist Dag Trotzig (1914–44) spent almost two years of his short life in Latvia. On the recommendation of Sigurd Erixon, he arrived in Riga in 1938, soon after gaining his bachelor's degree at Stockholm University, to take over the teaching of ethnography at the University of Latvia. This charismatic young researcher was able to do a good deal in this short period. His primary accomplishment was to significantly change the content and proportions of ethnology subjects taught at the university. He was also interested in the study of local culture and the popularisation of ethnology in Latvia, and he quickly became a familiar figure in the Latvian media. Finally, Trotzig was the main driver behind a Latvian cultural atlas project, which was begun in 1939. Through this young Swedish ethnologist, Latvia imported scholarly practices that had developed in another country. The present article discusses Trotzig's achievements in Latvia: his popularisation of the concept of ethnology, his activities at the University of Latvia, and his role in the creation of the Latvian cultural atlas. It also tells the story of research developments in the interwar period: active international relations, transnational projects launched during this time, and the efforts of academics working in ethnology and folkloristics to define their fields of study.

Keywords: Dag Trotzig, Latvia, interwar period, ethnology, folkloristics.

Dag Trotzig (1914–44) tillbringade knappt två år av sitt liv i Lettland. Kort efter sin examen vid Stockholms universitet flyttade han till Riga 1938 för att ta över undervisningen i etnografi på Lettlands universitet efter professor Pēteris Šmits (1868–1938). Under de två åren hann den unga och karismatiska etnologen med mycket. Han förändrade ämnet och utökade också antalet kurser på universitetet. Hans företrädare, Pēteris Šmits, hade varit sinolog, språkvetare, folklorist och mytforskare. Under Šmits tid användes huvudsakligen folkminnessamlingar och språkliga källor, och forskningen koncentrerades kring muntliga traditioner. Trotzig var istället intresserad av etnologi och redan under sitt andra undervisningsår erbjöd han fyra kurser i materiell kultur och begav sig ut på landsbygden för fältarbeten. Dessutom ägnade han sig åt forskning kring lokal kultur i Lettland samtidigt som han försökte väcka intresse för etnologi som ämne. Han hann aldrig skriva något större verk om lettisk etnografi, som han antagligen hade tänkt sig. I stället forskade han om en lokal fiskemetod, praktiserad i området kring Riga (Trocigs 1940a). Det tog inte särskilt lång tid innan den unge etnologen började uppmärksammas i lettisk press. Trotzig publicerade också själv populära och entusiasmerande artiklar, i vilka han introducerade etnologin som ämne

för en bred allmänhet samtidigt som han uppmanade Lettlands invånare att rädda folkets materiella kultur.

Trotzig var dessutom huvudmannen i projektet Atlas över lettisk folkkultur (*Latvju kultūras atlants*) som startades av Lettlands skrift- och konst-kammare (*Latvijas Rakstu un Mākslas Kamera*) 1939. Med sin erfarenhet från arbetet med *Atlas över svensk folkkultur*, kunde han snabbt anpassa metodologin till omständigheterna i Lettland, informera om förhoppningarna med projektet, samt fastställa riktlinjer för atlasens medarbetare. Inom några månader hade ungefär tusen människor från olika delar av Lettland engagerat sig i arbetet.

Under sin tid i Lettland försökte Dag Trotzig även lära sig lettiska. Dessutom finns det källor som vittnar om att han kombinerade etnologin med arbete för den svenska underrättelsetjänsten, ett arbete som han avbröt i samband med sovjetockupationen i juni 1940. Hösten samma år återvände Trotzig till Sverige med stora delar av sitt material, som idag återfinns på Nordiska Museets arkiv i Stockholm.

Denna artikel undersöker Troztzigs arbete i Lettland: den etnologi som Trotzig införde och spred kunskap om, hans verksamhet på Lettlands universitet och roll i skapandet av atlasen, samt de vittnesmål om hans gärning i Lettland som återfinns på Nordiska Museet. Samtidigt blir detta en berättelse om händelser i mellankrigstidens lettiska forskning: de aktiva internationella kontakterna, de internationella projekt som startades under perioden och två forskningsgrenars – etnologins och folkloristikens – försök till autonomi. Samlad i Troztzigs person infördes en vetenskaplig praxis i Lettland som var skapad i ett annat land. Hur överensstämde detta med samtida tankar om allmogekulturens nationella beskaffenhet?

Dag Trotzig vid Lettlands universitet

Lettlands universitet (LU) grundades 1919 och var den enda institutionen för högre utbildning i Lettland som under mellankrigstiden erbjöd studier inom humaniora. De som studerade baltisk filologi och filosofi hade möjligheten att gå kurser i folklore och mytologi, men etnografi erbjöds inte som en separat kurs (LVVA 7427-6-57). Redan år 1930, i samband med att universitetets kulturhistoriska samlingar skulle samlas i ett museum, fanns förhoppningar om att kunna anställa en ung, utländsk specialist i etnografi (LVVA 7427-6-363, 163). Samma år grundades en institution för etnografi på universitetet, även om den var vilande de första åtta åren.

Med hjälp av den finske språkvetaren Jooseppi Mikkola och arkeologiprofessorn Arne Michael Tallgren eftersöktes först en finsk forskare som skulle kunna tillträda som docent i etnografi hösten 1931. Från Finland kom dock besked om att det inte var möjligt att hitta en forskare som motsvarade kraven. (LVVA 7242-6-363, 177, 179–180, 194). Nästa gång frå-

Dag Trozig och Sigurd Erixon på Gotland 1937. Okänd fotograf (i privat ägo).

gan togs upp till diskussion var 1938, då fakultetens dekan informerade om att »det finns möjlighet att bjuda den svenska professorn Erixon till institutionen» (LVVA 7427-6-363, 291). Erixon varken kunde eller önskade dock själv tillträda tjänsten utan uppmanade istället sin elev, den 23-åriga Dag Trozig som nyss blivit fil. kand., att söka tjänsten (LVVA 363-13-1797, 6).

I brev till fakultetens dekan, Kārlis Straubergs, framställer Erixon sin student Dag Trozig som en lovande ung forskare som nyligen avslutat sin utbildning med bravur, och som dessutom snart skulle fortsätta arbetet med en doktorsexamen (LVVA 363-13-1797, 32–33). Dekanen presenterade Dag Trozig som kandidat för fakultetens råd, beskrev Erixons positiva omdöme och uttryckte sitt fulla stöd för kandidaten. Fakulteten beslutade slutligen också att anställa den unge Trozig på institutionen i fem år »för att generellt utveckla etnografiforskningen». Den 19 september 1938 blev han således invald som docent i etnografi vid universitetet. Till hans assistent utsågs arkeologen Ādolfs Karnups (Jurevičs 1939 s. 178, LVVA 363-13-1797, 9, LVVA 7427-6-363, 93).

Innan Dag Trozig påbörjade sin anställning uppgav han att han behärskade svenska, tyska, engelska och franska, var ogift och hade fullgjort värnplik. I början kunde Dag Trozig alltså inte lettiska, men snart utvecklade han en viss färdighet. »Jag kan inte tala än, men förstå – ja», påpekade Trozig för en journalist år 1940 (*Daugavas Vēstnesis* 1940 s. 8).

Trots att Trotzic, i jämförelse med större delen av de andra docenterna, var mycket ung och inte hade någon särskilt omfattande erfarenhet av pedagogiskt arbete hade Fakulteten för filologi och filosofi i honom nu fått en aktiv lärare med ett påtagligt intresse för lettisk etnografi. Förutom att ge en introduktionsföreläsning höll Trotzic två kurser («Mänsklighetens olika hushållningssätt ur ett etnografimaterialistiskt perspektiv» och «Nationella historiska museets etnografiska samling») under hösten 1938.¹ Därutöver ledde han ett seminarium i etnografi (Jurevičs 1939 s. 292). Läsåret 1939–1940 erbjöd Dag Trotzic ett ambitiöst etnografiprogram till studenterna i baltisk filologi – fyra kurser, var och en bestående av två föreläsningar i veckan: «Överblick över Nordeuropas allmogekultur», «Jordbruk i Fornslettland», «Den speciella problematiken i lettisk etnografi» och «Letternas allmogekultur». Inför läsåret 1940–1941 var planen att utöka läroplanen med kursen «En etnografisk analys av baltfolkens kulturer» och ytterligare seminarier om lettisk etnologi. På grund av sovjetockupationen kunde detta dock inte genomföras.

Kort efter sin ankomst till Lettland började Trotzic entusiastiskt samla och sammanställa folkloristiskt och etnografiskt material. Han engagerade ett stort antal universitetsstudenter i insamlingsarbetet. I mars 1939 påbörjade han organiserandet av en sommarexpedition. I sällskap av direktören för Lettlands historiska museum och den regionala chefen begav sig Trotzic på en förberedande forskningsresa. Efter att ha besökt flera orter bestämdes att forskningsarbetet skulle ske i Viļaka, en stad i nordöstra Lettland, och området däromkring. Detta eftersom området fortfarande präglades av »kulturella och sociala företeelser från vår forntid som inte har påverkats av vår nutid» (*Daugavas Vēstnesis* 1940, *Jaunākās Ziņas* 1939 s. 1, *Rīts* 1939 s. 16).

Expeditionen ägde rum under fyra juniveckor 1939. Målet var att skaffa sig en bredare uppfattning om folklivet i Lettgallen, området kring Viļaka (*Daugavas Vēstnesis* 1940 s. 8). Under Trotzigs ledning engagerades ett tiotal studenter. Han gav varje deltagare eller deltagargrupp en specifik uppgift: »en skulle forska om jordbruk och boskapsskötsel, en annan om bostadsbygge och en tredje skulle samla folktrö och traditioner» (Perlins 1939 s. 35). Tre studenter samlade in folksånger (Šķirmants 1939 s. 6). I en tidningsartikel hyllade Trotzic studenternas arbete, eller »forskningen och hyllandet av hemlandets vackra och utsökta dåtid» som tidningen uttryckte det (*Daugavas Vēstnesis* 1940 s. 8). Troligen blev veckorna i Viļakaområdet en betydelsefull upplevelse även för Dag Trotzic. Han fick lära känna lettiska traditioner – han deltog i ett bröllop, upplevde en nidvise-

¹ Vid påbörjande av en akademisk anställning i Lettland, särskilt en professur, eller vid befordran, t.ex. från docent till professor, var en offentlig introduktionsföreläsning vanligt förekommande under 1920–30-talet.

tävling, närvarade vid en begravning och firade sommarsolståndet (Draviņš 1939; *Daugavas Vēstnesis* 1940 s. 8). Expeditionens resultat skildrades med en sensationell ton i lettiska tidningar – »en hel vagn samlad med föremål» (*Jaunākās Ziņas* 1939 s. 16), »5 000 folksånger» (*Šķirmants* 1939 s. 6), »folksånger framförs av 100-åring» (*Rīts* 1939), »70-årig alfabet kan 220 folksånger utantill» (*Jaunākās Ziņas* 1939) är några exempel på tidningarnas ordval.

I november 1939 höll Dag Trozsig och studenten Kārlis Draviņš föreläsningar under studentorganisationen Ramaves möten om »Etnografins betydelse för förståelse av allmogekulturen» och »Den etnologiska expeditionen till Viļakaregionen», där de analyserade expeditionens resultat: »det samlades in över 300 föremål – olika redskap och dräkter som berättar om Viļakaregionens tidigare liv och vanor. Särskilt mycket material hittades kring bröllopsfirande. Över 3 000 folksånger blev insamlade» (*Rīts* 1939a s. 6, LVVA 3740-1-13, 95, LVVA 1694-1-260, 67). Expeditionens folkloristiska uppteckningar hamnade på Lettiska folkminnesarkivet, medan en del av det etnografiska materialet numera återfinns på Lettlands historiska museum.² En del av det insamlade materialet tog Trozsig med sig till Sverige, där det idag finns på Nordiska Museet.

Efter den lyckade expeditionen till Viļaka fortsatte Dag Trozsig arbetet. På hans inrådan bildade Fakulteten för filologi och filosofi i slutet av 1939 en avdelning för etnografi på Lettlands historiska museum (LVVA 7427-13-1797, 28–29). Avdelningen skulle under Trozigs ledning sortera och bearbeta det insamlade materialet. Även insamlingen av etnografiskt material fortsatte, likaså expeditionerna för att dokumentera lettiska traditioner. Mot slutet av året var Trozsig även på västkusten – Jūrkalne, i Alsungaregionen – där han studerade ett bröllop (Senkēviča 1939 s. 374), och i slutet av mars 1940 tillbringade han påsken i östra Lettland, i den lilla byn Asūne i Dagdaregionen. För tidningen *Daugavas Vēstnesis* berättade han om resan och vikten av att leva med folket som en av grundprinciperna för en etnologs arbete:

På morgonen på påskdagen gick han upp kl. 5 med jordbrukarna och begav sig till kyrkan, där han uppehöll sig i flera timmar. Därefter deltog han i flera av påskfirandets festligheter. »En riktig etnograf ska leva bland folket. Bara så kan han lära känna folket. En etnograf får inte sitta vid skrivbordet», säger forskaren. Det är nämnvärt att några talar ryska i Asūne, men de har lettiska efternamn och man ser tydliga tecken på lettisk kultur i deras liv. I Asūne talade forskaren med en 110 år gammal man från Lettgallen. Det var den äldsta personen docenten D. Trozsig någonsin hade talat med. Den gråhåriga mannen hade lämnat ett piggt intryck och gav honom ett flertal viktiga insikter. (*Daugavas Vēstnesis* 1940 s. 8.)

² Lettiska folkminnesarkivet är idag en del av Institutet för litteratur, folklore och konst på Lettlands universitet. Det av expeditionens material som lämnades till Lettiska folkminnesarkivet är idag digitaliserat och tillgängligt på <http://garamantas.lv/en/collection/887777>.

Dag Trotzig valde huvudsakligen gränsområden för insamlandet av etnografiskt material. Det stämmer överens med målsättningen att materialet skulle användas i atlasen, i vilken kulturgränser var av stor vikt. Man kan dock fråga sig om Trotzigs val av orter för de etnografiska studierna enbart hade vetenskaplig grund med tanke på hans samarbete med den svenska underrättelsetjänsten. Det tillgängliga materialet ger ett visst stöd för att så inte var fallet. Både svenska och lettiska historiker beskriver Dag Trotzig som en »viktig» kontaktperson för den svenska underrättelsetjänsten i Baltikum, vilken redan i slutet av 1930-talet överförde information om situationen i Baltikum till den svenska försvarsmakten. På grund av resursbrist kan Trotzig eventuellt ha varit underrättelsetjänstens enda person i Baltikum (Otto-son & Magnusson 1991 s. 114, Neiburgs 2011 not 188).

Under våren 1940 började Sovjetunionen att etablera militärbaser i Lettland, vilket inte hindrade Dag Trotzig att vilja samla material i just den region som var tilltänkt för baserna. Resan var planerad för två veckor till Lettlands nordvästra del – regionerna Ance och Dundaga. Det officiella målet var att ta vara på etnografiskt material, mäta och rita av de gårdar som snart skulle fräntas ägarna och där »mycket material skulle förintas». Resan behövde koordineras med universitet, Lettlands inrikesministerium och Krigsministeriets militära stab. Det lyckades Trotzig med och han tillbringade således de sista två veckorna i april 1940 i denna region (LVVA 7427-13-1797, 17–20).

Nästa insamlingsresa hade Dag Trotzig planerat i maj samma år. Den tänkta platsen för den etnografiska expeditionen var denna gång till och med bortom Lettlands gränser, i områden inte långt från den lettiska gränsen i Sovjetunionen. Trotzigs förhoppning var att vistas där nästan en hel månad och dessutom besöka Leningrad, Kiev, Minsk och Moskva. Trotzig betonade resans nödvändighet i sin finansieringsansökan om 1 000 lat till Fakulteten för filologi och filosofi, som fick sitt stöd från Kultur- och Morbergfonden, med följande argument:

Det behövs jämförelsestudier i grannländerna för den lettiska etnologin. Jag har mer eller mindre studerat materialet i Estlands, Litauens, Polens, Nordtysklands, Danmarks och Sveriges museer, men det ryska materialet är okänt för mig. (LVVA 7427-13-1797, 22.)

Fakulteten för filologi och filosofi gav sitt stöd för Trotzigs resa till Sovjetunionen och rekommenderade universitetets dekanråd att göra detsamma, samt att ta hand om alla praktiska åtgärder för att expeditionen skulle bli av. Dekanrådet gav dock inte sitt godkännande och därmed tog förberedelserna slut. Sommaren 1940 hade Trotzig dessutom planerat en expedition till Nida (på andra sidan gränsen mot Litauen) och Rucava, som universitetets råd hade godkänt och avsatt en budget på 1 000 lat för, men som inte blev av, eftersom Lettland ockuperades av Sovjetunionen i juni 1940 (LVVA 7247-6-6, 180, se även NMA, Sigurd Erixons samling 9: 2).

Dag Trotzig. Okänd fotograf (i privat ägo).

Dag Trotzig blev kvar i det numera ockuperade Lettland även sommaren 1940. I mitten av augusti godkände den nye, och sovjetmakten trogne, universitetsrektorn Trotzigs ansökan om en forskningsresa till Sverige mellan 20 augusti och 20 september 1940. Trotzig fick därmed ett visum för utresa (LVVA 7427-13-1797, 25–26). För Trotzig var forskningsresan ett sätt att lämna det ockuperade landet. Han återvände aldrig och i september 1940 blev han befriad från sitt ansvar som tjänsteman på Lettlands universitet eftersom han »inte fullföljde sin anställning» för läsåret 1940–1941 (LVVA 7427-13-1797, 27).

Vad är etnologi?

Dag Trotzig anlände till Lettland som en ambassadör för den europeiska etnologin och dröjde inte med att uttrycka sin åsikt i den pågående lettiska debatten om organiseringen av forskningen om allmogekulturen. Precis som i övriga Europa, fanns det i Lettland under förkrigstiden en strävan att definiera och avgränsa folkloristik och etnologi som separata discipliner. I båda ämnena skrevs handböcker. Dessa kom dock aldrig att tryckas. Istället resulterade kriget och den efterföljande ockupationen i att arbetena hamnade på arkivet som opublicerat material. Arveds Švābes manuskript »Folklorā» (»Folkminnen», LVVA 7118-1-6) och material till den kollektiva publikationen »Latvju tautas gara mantas» (»Lettisk allmog», LVVA

1694-1-509), som var tänkt att utgöra en handbok i både folkloristik och etnologi, är tydliga tecken på att forskare i Lettland inte var överens om en eventuell gränsdragning mellan ämnena. Švābe förespråkade ett ämne som det tyska *Volkskunde* eller Västeuropeiska *folklore*, d.v.s. ett ämne som både inbegrep materiell och andlig kultur. Starkare stöd hade dock det motsatta synsättet, alltså att etnologi och folkloristik borde vara två separata ämnen. I praktiken var detta redan fallet i Lettland och samtidigt också något som Sigurd Erixon förespråkade. Erixon var en auktoritet för de lettiska forskarna, någon som de intensivt korresponderade med och som universitet dessutom gärna hade velat rekrytera som lärare. Av bevarad korrespondens framgår att Erixon redan i början av 1930-talet tog upp den internationella debatten om de båda disciplinernas innehåll med sina lettiska kolleger. I ett brev till Kārlis Straubergs (1890–1962), chef för det Lettiska folkminnesarkivet, skrev han till exempel:

Med nordisk etnologi förstår vi forskning om de sociala förhållandena och den materiella kulturen, så som vanor och seder, medan folkloristerna ägnar sig åt folkpoesi, de konstnärliga uttrycksformerna, folkets åsikter och folkkulturens psykologiska sida, d.v.s folkpsykologien. (Brev från Erixon till Straubergs, 16 april 1931, LVVA 5456-1-17, 120–121.)

Samma åsikt uttryckte Erixon i en rad publikationer (1937a–b, 1939). Han avvisade upprepat idén att sammanföra de båda disciplinerna till en, trots att han var bland de forskare som 1937, på det första mötet på *Congrès International de Folklore* i Paris, kom överens om att skapa en forskningsgren, *folklore*, i vilken studiet av både materiell kultur, samhällsstrukturer, muntliga traditioner och litteratur skulle ingå (Rogan 2008, Bula 2017).

Av Dag Trotzigs största lettiska artikel (Trocigs 1940b) framgår att han delade Sigurd Erixons synsätt. Han rekommenderade en delning av ämnena och föreslog till viss del även en hierarki dem emellan. Trots att Erixons attityd blev mjukare under årens gång (Rogan 2008 s. 285), beskrev han i sina artiklar under mellankrigstiden ofta folkminnesforskningen som en stödvetenskap, som hanterar vetenskapligt svårforskade »mentala funktioner», som »befriar etnologen från bördan» och tillåter honom ägna sig åt ämnen som är forskningsbara med »strikt empiriska metoder» (Erixon 1937a s. 201). Trotzig påpekade, i liknande stil, att en etnolog »alltid ska arbeta enligt strikt vetenskapligt empiriska metoder, inte ledd av känsla och fantasi» (Trocigs 1940b s. 173). Med tanke på att både »de andliga» och »de kroppsliga funktionerna och dess produkter» är lika betydelsefulla för etnologin, vidgade han ämnet och överlät bara »sånger, sägner och sagor, så länge de inte manifesterar sig i vardagen» till en »psykologiskt orienterad folklorist» (Trocigs 1940b s. 174). Ur det perspektivet skulle även muntlig kultur kopplad till människans livshändelser på gården, till exempel arbets- och fest-sånger, kunna föras till etnologin. Trotzig förklarade etnologins position bland de humanistiska vetenskaperna och förespråkade användningen av

begreppet »etnologi» istället för det i Lettland förekommande »etnografi» med motiveringen att det senare endast kunde användas för att beskriva en grupp:

Bara etnologen intresserar sig för människans livsstil. Han utforskar människans liv och dess funktioner, arbetets produkter och resultat, tittar på boende och arbetsliv. Han ser vad människan tar på sig, vad han äter, han forskar om människans familjeliv och samhällen, till vardags och till fest. (Trocigs 1940b s. 173.)

Genom att citera och nämna Erixon i sin artikel antog Trotzig delvis en roll som en representant för honom i Lettland. På några viktiga punkter skiljde sig dock Trotzigs argumentation från Erixons. Den sistnämnde såg forskningsgrenens framtid i den universiella etnologin, som inte bara arbetade med Norden eller Europa utan med »människan generellt» (Erixon 1937b s. 90). Erixon kritiserade således vetenskap som begränsades av landgränser och som utvecklas på nationell grund. Trotzig omtalade däremot den lettiska etnologins samhällsbidrag som en nationell angelägenhet:

Att känna folkkulturen betyder att känna vår egen folknatur, dess uttryck i åsikter, i själens stämning och i livet, de yttre och inre färdigheterna, som avgör folkets egenskaper. (Trocigs 1940b s. 172.)

Dessutom framförde Trotzig förståelsen av lettiskheten, folkets natur och själ, som ett viktigt kulturpolitiskt vapen, till skydd mot påverkan av »främmande internationell kultur» och »folksjälens vilshenhet på tvivelaktiga vägar» (Trocigs 1940b s. 173). Det är svårt att avgöra om artikeln återspeglar Trotzigs egna åsikter. Hade den entusiastiska ynglingen inspirerats av det »nationella nyskapandet» efter lite mer än ett år i ett land under Ulmanis auktoritära regim? Eller visste han att idéer om en universell vetenskap inte hade vunnit gehör hos Lettlands intelligentia? Användandet av nationalromantiska klyschor kan även ha varit en retorisk taktik för att underlätta samarbetet med Lettlands skrift- och konstnärer (*Latvijas Rakstu un mākslas kamera*), regimens auktoritära institution i vars publikation artikeln blev utgiven och som också aktivt stöttade Trotzigs arbete med atlasprojektet. Det går inte heller att utesluta att någon av Trotzigs assistenter eller översättare bidrog med formuleringar. Slutligen var samlingen *Raksti un māksla* inte en rent vetenskaplig publikation. Den skrevs för en bredare publik och Trotzig kan ha försökt tilltala läsarna på ett lättillgängligt och känslomässigt sätt för att uppnå förståelse och stöd för uppdraget han hade åtagit sig – att samla etnologiska ting, »att rädda saker för vetenskapens skull, som annars försvinner» (Trocigs 1940b s. 178).

Atlas över lettisk folkkultur

I tidskriften *Folk-Liv. Acta Ethnologica et Folkloristica Europaea* publicerades 1940 en kort och anonym artikel på svenska – »Atlas över lettisk folk-

kultur» (*Folk-Liv* 1940 s. 98 f., jfr NMA: Sigurd Erixons samling 9: 2). I artikeln betonas att planen för den lettiska atlasen var utarbetad i nära samarbete med motsvarande projekt i Sverige och att Dag Trotzig på Lettlands universitet var engagerad i arbetet. Trotzig var artikelns anonyma författare och det var också till en början en nyckelperson i arbetet med den lettiska atlasen.

Projektet visade sig dock bli kortvarigt och fragmenterat: arbetet påbörjades november 1939 men fick avbrytas redan i mitten av 1940 på grund av sovjetockupationen för att sedan återupptas igen 1941, under nazistockupationen. Dag Trotzigs engagemang i projektet varade alltså inte ens ett helt år. Vad var hans roll i arbetet och vad åstadkoms under den korta perioden? Hur rimmade atlasens målsättning, som i samtiden definierades som nationalpolitiskt, med att projektet blev »importerat» och metoden utvecklad i utlandet?

Långt innan 1939 kände lettiska forskare till att motsvarande atlasarbeten pågick runtom i Europa. Till exempel ägnades ett antal internationella konferenser och publikationer åt kulturgeografiska teman. Målsättningen var att de olika atlasprojekten som pågick i olika länder också skulle kunna användas till att sammanställa en gemensam Europaatlas. »Det kartografiska arbetets krav» (de Vries 1938 s. 437) var till och med en av anledningarna till skapandet av en ny professionell organisation, *International Association for Folklore and Ethnology* (grundad 1936). Inom organisationen skapades flera kommissioner för att koordinera arbetet med atlaserna (jfr Wildhaber 1972, Schippers 2004, 2009, Rogan 2008). Även om de lettiska forskarna inte var drivande stod de inte heller vid sidan om arbetet (se Bula 2017). En av de första i Lettland att skriva om nödvändigheten att sammanställa en folklore-, etnografi- och arkeologiatlas var Kārlis Straubergs. Enligt Straubergs (1933 s. 18 f.) skulle målet med en atlas över de baltiska folkens kultur vara att ta reda på »dessa folks särskilda karaktäristika». Därmed skulle arbetet bara kunna anförtros baltiska forskare.

Det blev dock annorlunda. Arbetet på Atlasen över lettisk folkkultur påbörjades inte vid någon av de existerande forskningsinstitutionerna, utan på Lettlands skrift- och konstkammare (*Latvijas Rakstu un mākslas kamera*), en produkt av Kārlis Ulmanis kammersystem.³ Kammaren var tänkt som en institution för att främja en ideologisk lettiskhet, men tack vare forskarnas inblandning blev det verkliga arbetet i påtaglig grad vetenskapligt präglat. Inom kammaren bildades Avdelningen för folkliv, där arbetet till en början gick ut på att samla etnografiskt material för museibehov. Enligt förslag från direktören för Lettlands historiska museum, Valdemārs Ģinters (1899–

³ Den 15 maj 1934 genomfördes en statskupp i Lettland, där en auktoritär regim grundades under Kārlis Ulmanis (1877–1940). Skrift- och konstkammaren grundades 1938 men ingick i det kammersystem som Ulmanis inrättade 1935.

1979), i november 1939 blev det istället beslutat att avdelningen skulle ägna sig åt »mer monumentalt arbete – publicering av kulturgeografiska kartor» (LVVA 1694-1-124, 28). Chefen för Avdelningen för folkkultur (*Tautas garamantu sekcija*), Arvīds Dzērvītis, uttryckte det på följande sätt:

För att kunna bevisa och överblicka värdet, egenheten och spridningen av folkkultur, håller sig den moderna etnologins vetenskap till den kulturgeografiska metoden. För att uppnå detta utges speciella kulturgeografiska atlaser med kommentarer. Sådana finns i Italien, Tyskland, Schweiz och blir för närvarande sammanställda i Sverige. Lettland kan inte stoltsera med någon etnologisk forskningslitteratur. Därför saknas också den nödvändiga, kompletta översikten över vår folkandas värderingar – om vår kultur och dess strömningar, både inom det egna landet och över gränserna. För att få en översikt över den lettiska kulturen, behövs en sammanställning och publicering av »Atlas över lettisk folkkultur», ett arbete som ska ges ut av LSKK's avdelning för folkkultur och dess kontor. (NMA: Sigurd Erixons samling 9: 2.)

Sannolikt skedde arbetet inte utan Trozigs inblandning. Hans namn nämndes redan vid det första mötet ägnat åt atlasidén. Ģinters föreslog då att det förberedande arbetet skulle anförtros åt Trozig, med hänvisning till dennes internationella erfarenhet på området, samt hans »nära kontakt med forskningsgrenens mest prominente forskare i Sverige – prof. S. Erixon, under vilkens ledning den svenska folkkulturatlasens materialsammanställning påbörjas denna vår» (LVVA 1694-1-124, 29).

Härefter tog händelserna fart. I januari skapades skrift- och konstkammarrens Etnografi- och Lettlands kulturatlaskommitté (*Etnogrāfijas un Latvju kultūras atlanta komisija*).⁴ Trozig deltog på dess första möte och redogjorde då för sammanställningen av den svenska folkkulturatlasen och dess principer. På mötet beslutades att arbetet med den lettiska atlasen skulle följa det svenska mönstret. Trozig fick i uppgift att förbereda informationsmaterial och att anställa medarbetare. Besluten skapade dock meningsskiljaktigheter med Skrift- och konstkammarrens ledning, som till en början inte gick med på att låta ett nationellt projekt anpassas till en utländsk mall. Problemen övervanns efter det att kommittén informerat om det internationella arbetet som lades ned på koordinationen av atlasarbetet för att uppnå ett av dess vetenskapliga mål, d.v.s. inhämtning av komparativa data. Ytterligare argument var den svenska atlasens auktoritet, och andra länders beslut att följa dess modell.

Trozig grep sig an uppdraget med stor energi. På en månad färdigställde han en plan för arbetet med atlasen. I mars var instruktionerna till medarbetarna utarbetade och samtidigt skapades de första frågelistorna på temat jordbruk, som trycktes i april. På Atlaskommitténs möte i maj rapporterades

⁴ Kommittén leddes av Valdemārs Ģinters; i den ingick konstnären och etnografen Arvīds Dzērvītis, friluftsmuseets direktör Jānis Jaunzems, etnografen Ādolfs Karnups och filologen och folkloristen Krišjānis Ancītis, liksom Dag Trozig.

om det utskickade materialet och i slutet av maj hade redan 750 personer ansökt om att få delta i atlasprojektet. Det stora gensvaret kan ha berott på Trotzigs lättförståeliga och entusiastiska text om projektet, vilken trycktes i en broschyr. Allmänheten fick därigenom information om betydelsen av kulturkartläggning, dess historia och internationella karaktär. De bjöds också in att hjälpa till i forskningsarbetet, som skulle ta reda på »de intressanta skillnaderna som skiljer region från region», utforska »olika företeelsers ursprung eller ankomst till vårt land» och »följa utvecklingens och kulturströmningarnas väg» (Trocigs 1940c s. 6). För att bli medarbetare i atlasprojektet behövdes »bara en sak – man ska älska sin region» (Trotzig 1940c s. 5).

Den lettiska atlasens struktur följde till stor del den svenska modellen. Båda atlaserna hade en liknande tematisk struktur, även om mindre skillnader fanns. Till exempel skulle den lettiska atlasen också behandla »kläd-sel» (för en jämförelse av atlasernas tematik, se Strods 1964). På ett liknande sätt framhävdes materiell kultur i den lettiska atlasen. Folkloristerna på Avdelningen för folkliv föreslog en gemensam etnografisk och folkloristisk atlas, men detta avvisades. Tydligt övertog även en viss skepsis från grannen i norr mot folkloristikens vetenskapliga potential. Först senare tilldelades folkloristiken en mer erkänd roll: frågelistorna utökades med en särskild del, »Folklore och seder»,⁵ och atlasen med en särskild del rörande seder.⁶

Sovjetockupationen och Trotzigs avresa resulterade dock i att atlasarbetet avbröts, vilket av Krišjānis Ancītis har beskrivits på följande sätt:

De första tre frågelistorna var redan ivägskickade och svar hade mottagits, men bolsjevikerna likviderade kammaren. Atlasen över lettisk folkkultur lyckades man ansluta till historiska museet och på så vis räddades materialet från att hamna på ett sovjetiskt arkiv, men det var ändå inte möjligt att fortsätta arbetet under det bolsjevikiska året. Dessutom var medarbetarna osäkra på om ett sådant nationalistiskt arbete skulle kunna anses vara ett brott. Rädslan visade sig vara berättigad. Många medarbetare var tvungna att byta både boende och arbetsplats. Nästan 10 % av medarbetarna tvingades i exil eller mördades i perioden mellan veckan för junideportationerna den 14:e juni 1941 och förjagandet av bolsjevikerna. (Ancītis 1943 s. 9.)

Materialet som samlats in inför atlasarbetet förstördes dock inte efter nedläggningen av Skrift- och konstkammaren. Istället hamnade det på historiska museet, där arbetet kunde fortsätta under Ancītis beskydd under krigsåren. Det internationella samarbetet, som den lettiska atlasen tidigare hade varit en del av, avbröts dock. Efter att ha gjort en internationell un-

⁵ Frågeliststrukturen vad följande: A) plats som avses, B) informant, C) föremål, D) användning, E) folklore och seder, F) tid G) medarbetare och H) medarbetarens kommentarer.

⁶ De av Trotzig föreslagna temana för Atlasen över lettisk folkkultur var: 1) jordbruk, 2) bygge och byggnader, 3) inredning, 4) kläder, 5) sociala förhållanden, 6) kommunikation och handel samt 7) jakt, fiske och biodling. Senare utökades atlasen med 8) seder och 9) diverse.

dersökning om »Folkkulturkartor» påpekade Sigurd Erixon år 1955 bristen på information rörande Baltikum. Att »det vida och lovande forsknings- och kartläggningsarbetet avbröts av den ryska ockupationen» upp-gav Erixon (1955 s. 81) som anledning till att information efter 1939 saknades. Efter andra världskriget övergick atlasarbetet i ett annat projekt – skapandet av en historisk-etnografisk atlas över Baltikum, som under sov-jettiden utgavs i två volymer på ryska (Terent'eva 1985–86). Materialet från 1940-talet är idag en del av etnografiavdelningens samling på Lettlands historiska museum.⁷

Trotzigs material om Lettland på Nordiska museet

Material från Trotzigs vistelse i Lettland finns på Nordiska Museets arkiv i Stockholm. I Sigurd Erixons omfattande samling – totalt finns ca 2 500 volymer som återspeglar hans vetenskapliga intressen och metoder – ingår även hans elevs arbeten, däribland Dag Trotzigs.⁸ Hans material består huvudsakligen av handlingar som han tog med sig från Riga under evakue-ringens, liksom hans handskrifter från andra världskriget i Sverige, inklusive avhandlingsmaterial och korrespondens med etnologer och museirepresen-tanter i olika länder.

Vad säger Dag Trotzigs material på Nordiska museet om hans arbete i Lettland? För det första finns marginella källor bevarade, inklusive »tvätt-listor» (»laundry-lists», Eco 2015 s. 29 f.) – bibliotekskort, listor på stu-dielitteratur, anteckningar i marginalerna på trycksaker – som ger en inblick i det intensiva intellektuella liv docenten Trotzig levde i Riga. Han läste kontinuerligt både äldre och nyare etnologisk litteratur och fördjupade sig dessutom i publikationer om Lettlands historia och etnografi.⁹

Av materialet att döma planerade Dag Trotzig som lärare på Lettlands universitet att inrätta ett bibliotek för seminarier i nordisk etnologi. Genom att sammanfatta broschyren *Nordisk etnologi*, utgiven i Uppsala 1937, som innehöll studieplanen för fil. lic-examen i ämnet, och genom andra biblio-grafiska källor, sammanställde han listor på böcker och tidskrifter som bor-de inskaffas inom områden som antropologi, etnologi, folkloristik och kul-turhistoria på danska, engelska, franska, norska, polska, ryska, svenska och tyska. Hans bibliografiska förteckningar omfattar hela Östersjöområdet

⁷ På Lettlands nationella historiska museum, avdelningen för etnografi, samlingen för hand-skrifter, teckningar, foton och dokument, återfinns frågelistor om 27 teman, bl.a. socknen, halmtak, kåtor och byggnader, vattenkvarnar, vindkvarnar, handkvarnar, jordbruk, tröskning och sällning, skära, kortorvslie, långorvslie, slaga, tröskblock, hacka, plog, harv, räfsa, mortel-stöt, hästredskap, krans, ullsjal, skjorta, manskläder och ull.

⁸ NMA: Sigurd Erixons samling 9: 1–8.

⁹ Från universitetsbiblioteket lånade Trotzig hem (hans adress i Riga var Zaubes iela 4-4) tid-skrifterna *Valsts arhīva raksti* och *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, samlingen *Die Letten* samt forskningsrapporter av Arveds Švābe, Arnolds Spekke, Vilis Veldre m.fl.

materiella kultur och dessutom nämner han även en rad forskningsrapporter rörande kultur i andra områden av Europa, Nordamerika, Asien och Afrika. Han undersökte också vilken litteratur som redan fanns tillgänglig i Riga.¹⁰ För att öka studenternas förståelse för det svenska folklivet planerade Trotziz dessutom att prenumerera på ett antal svenska tidskrifter och böcker. Han vände sig till olika förlag i Sverige för att, med Svenska Akademien som mellanhand, erhålla olika tidigare publikationer som gåvor.¹¹

I arkivet finns även listor på bekanta i Riga med uppgifter om bostadsadress, om de var aktiva i studentorganisationer eller den lettisk-svenska organisationen och huruvida de »kan svenska». Av listorna framgår att han inte bara kände studenter i baltisk filologi, utan även till exempel ekonomi-stipendiater.

I Nordiska museets samlingar återfinns även Trotzizs fotografier från fältexpeditionerna i Lettland. Sammanlagt rör det sig om ca 200 bilder (NMA: Sigurd Erixons samling 9: 5). Fotografierna härrör huvudsakligen från expeditionerna till Viļaka 1939. Motiven är huvudsakligen byggnader, krucifix och verktyg men det finns också bilder på människor i Lettgallen, fotograferade när de utför olika traditionella sysslor samt på marknader, byar, stenar, en bröllopsceremoni m.m. Fotografier finns även från andra orter, bland annat Valmiera och Stende vid Östersjökusten. Förutom Dag Trotziz själv står en person vid namn Valdmanis (sannolikt en student) och den blivande baltiska filologen Kārlis Draviņš angivna som fotografer. Till de flesta bilderna finns noggranna beskrivningar. Negativen lämnade Trotziz till Lettlands historiska museum 1940, där de idag är samlade under rubriken »Etnografiska vyer från Viļaka». Trotzizs vetenskapliga arbete återspeglas även i hans skissblock (NMA: Sigurd Erixons samling 9: 6). Med blyerts ritade han av verktyg och föremål (slagor, tråg, vaggor, vagnar o.s.v.), byggnader och sidobyggnader – allt återgivet med detaljrika lettiska benämningar och mått.

På Nordiska museet ligger Lettlands historiska museums frågelistor bredvid Skrift- och konstkammarens trycksaker. Svaren på frågelistorna återfinns däremot på Avdelningen för etnografi på Lettlands nationella historiska museum.

Inför arbetet med frågelistorna tycks Dag Trotziz inte bara ha studerat motsvarande frågelistor från andra länder, utan också 1930-talets etnogra-

¹⁰ Från Lettlands historiska museum fick han information om samtliga etnografiska böcker som fanns att tillgå medan Lettlands universitetsbibliotek meddelade att ingen av de monografier av utländska forskare (R. H. Lowie, F. Leinbock, K. Rob. V. Wikman m.fl.) han efterfrågat fanns att tillgå på universitetet.

¹¹ De av Trotziz beställda tidskrifterna var bl.a utgivna av Das Schwäbische Museum, Norsk Folkemuseum, Bernischen Historischen Museum och Upplands fornminnesförening. Därutöver beställdes tidskrifter som *Folk-liv*, *Eesti Rahva Muuseumi aastaraamat*, *Brandenburgia*, *Gimtasai Kraštas*, *Beiträge zur Völkerkunde*, *Ethnos* och *Učenyje Zapiski Saratovskogo Gosudarstvennojo Universiteta*.

fiska frågelistor publicerade av Estlands nationella museum (*Eesti Rahva Muuseum*). Hans mappar med vetenskapliga anteckningar fylls vidare med urklipp ur tidiga etnografiska skriftliga källor. Likaså finns i samlingen lettiska konturkartor med kulturgeografiska noteringar rörande olika typer av slagor, äldre och modernare bikupor m.m.

I Dag Trozigs arkiv finns också manuskript på svenska och tyska till hans i lettisk press publicerade artiklar. Det är inte klart vem som översatte dem till lettiska. Det är dock, som påpekats, tänkbart att översättarna eller pressredaktörerna har »förbättrat» Trozigs kulturhistoriska och etnologiska texter. Vi ser ett exempel i bilagan Konst och vetenskap (*Māksla un Zinātne*) till tidningen *Daugavas Vēstnesis*, den 4 maj 1940. I manuskriptet till artikeln Lettgallen – fornsakernas region (*Latgale kā senatnes atlieku apgabals*), förklaras Lettgallens betydelse för etnologin med att man där bevarat äldre hushållsbruk. Författaren avslutar med en hyllning till den lettgalliska konservatismen som han ser som ett medel mot kulturnivellering och de oroliga nyheterna från kriget (»Den är också ännu idag ett värdefullt skydd mot nutidens kulturnivellering och oroliga nyheter»). Till skillnad från i manuskriptet betonas dock i den tryckta versionen av artikeln även att den ekonomiska utvecklingen inte ska »ses som ett hinder för hälsosam rationalisering» (Trocigs 1940d s. 6).

I sina populärvetenskapliga texter, vars manuskript på svenska återfinns i Nordiska museets samlingar, framställer Trozig vidare kulturhistoria som ett poetiskt alternativ till andra världskrigets oro som tagit över Europa. Trozig skriver (NMA: Sigurd Erixons samling 9: 2, jfr Trocigs 1940e s. 5):

Stundom när man står vid en sjö i Latgale, en leende sjö bäddad i ljus grönska och inte ser någon mänsklig bebyggelse, blir allt liksom så tidlöst, man kommer liksom närmare forntiden, känner sig på något vis mer besläktad med stenaldermannen än med allt det hemska och oförståeliga som varje dag rör sig där ute i världen.

Från några av de etnologiska föreläsningar han höll i Riga finns koncepten kvar bland Trozigs handskriftsmanuskript. Inför Lettlands historieforskare och studenter föreläste han på tyska utifrån teman som »Vad är mänskligheten» (1938), »Ethnos. Volk. Logos. Lehre.» (1939), »Atlasen över svensk folkkultur» (1940) och »Frösorter» (1940).¹² Som trogen lärjunge till Sigurd Erixon hänvisade han till tre nyckelpunkter eller grunddimensioner i etnologin: tid, rum och det sociala skiktet. Etnologens uppgift var att korrekt förstå och tolka dessa tre människans livsaspekter och deras samspel.

Efter återkomsten till Sverige föreläste Dag Trozig i oktober 1940 på ett seminarium om nordisk etnologi om »Redskap för tröskning i Lett-

¹² För flera av föreläsningarna finns endast sammanfattande utkast bevarade.

land» (NMA: Sigurd Erixons samling 9: 2). Föreläsningsmanuskriptet är 27 sidor långt och på svenska. Källorna var huvudsakligen material från Lettlands nationella ungdomsorganisation »Mazpulki», insamlat på Trotzigs begäran år 1939 (Trocigs 1939c s. 159). De 15–18 år gamla ungdomarna har lämnat ca 150 svar på Trotzigs frågelista, vilka han kompletterade med material från Fornminnesförvaltningens material. I föreläsningsmanuskriptet analyseras tröskningsmetoder och de därvid använda redskapen synkront och diakront. Konstruktionen av slagor i Lettland jämförs med slagor i Litauen, Estland, Finland, Sverige, Ryssland m.m. Forskningsarbetet Dag Trotzig gjorde om slagor och tröskredskap i Lettland kan ses en del av förarbetet inför hans doktorsavhandling *Slagan och andra tröskredskap. En etnologisk undersökning med utgångspunkt från svenskt material*, som publicerades 1943 i serien Nordiska museets handlingar (Trotzig 1943).

Slutsatser

Under de två år som Dag Trotzig var i Lettland hann han med mycket. Han öppnade upp för en ny sorts etnologi på Lettlands universitet, ledde stora fältarbeten för att dokumentera folkkultur och var en av dem som förverkligade idén om en lettisk kulturatlas. Genom sin entusiasm lyckades Trotzig inte bara öka föreståelsen och intresset för etnologi bland de intellektuella utan även hos den breda allmänheten.

Ur ett forskningsgeografiskt (Burke 2012) perspektiv är Dag Trotzigs korta lettlandsvistelse ytterst intressant. Den svenska etnologens ankomst till Lettland innebar en kunskapsöverföring från centrum till periferi. Under mellankrigstiden var Sverige utan tvekan ett viktigt centrum för etnologiämnet i Europa. När det gäller inflytande fanns endast motsvarigheter till den svenska etnologin (under Sigurd Erixons ledning) i Frankrike och Tyskland (Rogan 2008a–b). De lettiska forskarna försökte ibland använda och närmast duplicera koncept utarbetade i de nordiska länderna (förutom i Sverige även i det inom folkloristiken betydelsefulla Finland). Det var också mot den bakgrunden, och särskilt Erixons stöd, som den unga Dag Trotzig erhöll auktoritet och acceptans i Riga. Visserligen förekom ibland en viss tvekan om huruvida han inte hade fått för mycket inflytande inom institutioner och projekt med syfte att vårda den nationella kulturen, detta i ett land där »ny-nationalism» härskade. Trotzigs intellektuella bagage förblev dock inte opåverkat av situationen i Lettland. Oavsett om det var av anpassning eller av andra anledningar, presenterade Trotzig ibland i Lettland en nationalistisk variant av Erixons etnologi.

Vistelsen i Lettland kom även att få betydelse för Trotzigs fortsatta forskningskarriär. I hans avhandling finns spår av tiden i Lettland – materialet från fältexpeditionerna i Lettland är använt som jämförelsematerial. I forsk-

ning kring andra världskriget och kalla kriget figurerar Dag Trotzigs namn i samband med svenska underrättelsetjänstens verksamhet – detta är dock något som till stora delar ännu är outrett.¹³

Dag Trotzig avled mitt under kriget, den 31 augusti 1944. I nekrologen skriver hans kollega, Sam Owen Jansson (1944):

Det är alltid bittert när en rikt utrustad ung människa, som vid sig fäst stora förväntningar, ryckes bort i början av en lovande bana. Men denna förlust är särskilt svår att bära. Hos Dag Trotzig var på ett sällsynt sätt vetenskaplig och konstnärlig begåvning förbunden med viljestyrka och praktiskt inriktad idealism.

Översatt av Justine Kreslins

Tack

Vi vill rikta ett särskilt till Johan Ahlbom, Lidingö, för information om och fotografier på Dag Trotzig, hans morbror. Vi vill också tacka Fredrik Skott och Mathias Strandberg för deras noggranna redigering av artikeln.

Källor och litteratur

Arkiv

Latvijas Valsts vēstures arhīvs (Lettiska statens historiska arkiv), LVVA.
Nordiska museets arkiv, NMA.

Tryckta källor och litteratur

Ancītis, Krišjānis, 1943: *Latvju tautas kultūras atlants*. Rīga.

Bula, Dace, 2017: *Latvian Folklore Studies in Interwar Europe*. I: Dace Bula (red.), *Latvian Folkloristics in the Interwar Period*. Helsinki (Folklore Fellows Communications 313). S. 16–54.

Burke, Peter, 2012: *A Social History of Knowledge. From the Encyclopédie to Wikipedia*. 2. Cambridge.

Daugavas Vēstnesis 1940 = Latgales goda vieta mūsu zemes kulturvēsturē. I: *Daugavas Vēstnesis*, 2 april 1940.

De Vries, Jan, 1938: Allocutio post Coenam ou de l'Internalisation du Folklore. I: *Travaux du 1er congres international de folklore*. Tours. S. 436–439.

Draviņš, Kārlis, 1939: Veco dziesmu zeme. I: *Brīvā Zeme*, 13 augusti 1939.

Eco, Umberto, 2015: *How to Write a Thesis*. Cambridge.

Erixon, Sigurd, 1937a: Introduction. I: *Folkliv* 1: 1, s. 5–12.

---

¹³ Trotzig var knuten till Försvarsstabens C-byrå, som under andra världskriget, speciellt mot slutet, intensivt arbetade med värvning av balter för etablering av hemliga kontakter och deltagande i spaningsresor till Lettland, Estland och Litauen (Neiburgs 2011 s. 174). Han arbetade i Stockholms centrum (Munkbron 11) i Socialstyrelsens lokaler med tre andra agenter. Deras uppgift var att genomföra ytterligare samtal med flyktingarna från Baltikum och välja passande kandidater för att resa tillbaka till hemlandet, samt att upprätthålla en löpande kontakt med de estniska och lettiska hjälpkommittéerna (Neiburgs 2011 s. 175, Frick & Rosander 2004 s. 185; Ininbergs 2006).

- 1937b: Regional European Ethnology. I. Main principles and aims with special reference to Nordic ethnology. I: *Folkliv* 1: 2–3, s. 89–108.
- 1939: Actual Tasks in Investigations on the Agricultural Year in Nordic Ethnology. I: *Congres international des sciences anthropologiques et ethnologiques. Compte rendu de la deuxième session, Copenhague, 1938*. Copenhague. S. 307–308.
- Folk-Liv* 1940 = Atlas för lettisk folkkultur. I: *Folk-Liv* IV, s. 98–99.
- Frick, Lennart W. & Lars Rosander, 2004: *Bakom hemligstämpeln. Hemlig verksamhet i Sverige i vår tid*. Lund.
- Ininbergs, Peteris, 2006: *Det svenska spionaget i Baltikum 1943–1957. En studie av ett fiasko?* (Uppsats vid Institutionen för samhällsvetenskap, Karlstads Universitet). [Webadress: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kau:diva-158>. Hämtad 8 december 2017].
- Jansson, Sam Owen, 1944: Dag Trotzig in memoriam. I: *Svenska Dagbladet*, 2 september 1944, s. 10.
- Jaunākās Ziņas* 1939 = Viļakas pagastā savākts vagonu senmantu. In: *Jaunākās Ziņas*, 13 november 1939.
- Jurevičs, Pauls, 1939: Filoloģijas un filozofijas fakultāte 1919–1939. I: *Latvijas Universitāte divdesmit gados. 1919–1939. I. Vēsturiskas un statistikas ziņas par universitāti un tās fakultātēm*. Rīga. S. 169–300.
- Ottosson, Jan & Lars Magnusson, 1991: *Hemliga makter. Svensk hemlig militär underrättelsetjänst från unionstiden till det kalla kriget*. Stockholm.
- Neiburgs, Uldis, 2011: Zviedru un amerikāņu izlūkdienestu loma Latvijas Centrālās padomes organizētajās bēgļu laivu akcijās pāri Baltijas jūrai uz Zviedriju, 1944.–1945. gads. I: *Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti* 27, s. 170–194.
- Perlins, J., 1939: No dārgakmeņu krātuves Viļakas pagastā. I: *Daugavas Vēstnesis*, 19 november 1939.
- Rīts* 1939 = 100 gadu veca viļakiete skandina tautas dziesmas. I: *Rīts*, 7 juli 1939.
- Rogan, Bjarne, 2008a: From Rivals to Partners on the Inter-War European Scene. Sigurd Erixon, Georges Henri Riviere and the International Debate on European Ethnology in the 1930s. I: *Arv. Scandinavian Yearbook of Folklore* 64, s. 61–100.
- 2008b: Une alliance fragile. Sigurd Erixon, Georges Henri Riviere et l'ethnologie européenne d'avant-guerre. I: *Ethnologie française* 4, s. 701–710.
- Schippers, Thomas K., 2004: La cartographie, serpent de mer de l'ethnologie européenne. I: *Ethnologie française* 34: 4, s. 627–637.
- 2009: Une carte trop risquée? Notes sur la recherche française à l'âge d'or de la méthode cartographique en ethnologie européenne. I: Jacqueline Cristophe, Denis-Michel Boëll and Régis Meyran, *Du folklore à l'ethnologie*. Paris. S. 21–28.
- Senkēviča, Biruta, 1939: Senās vedības. I: *Brīvā Zeme*, 7 december 1939.
- Šķirmants, J., 1939: 5.000 Tautas dziesmu no Viļakas un Šķilbēnu dziesmu teicējām. I: *Daugavas Vēstnesis*, 31 juli 1939.
- Slišāns, Francis, 2014: Pirms 75 gadiem etnogrāfijas ekspedīcija Viļakas un Šķilbēnu pagastos. I: *Viļakas Novadā* 6: 47, s. 16.
- Straubergs, Kārlis, 1933: Kopdarbība latviešu un igauņu folklorā. I: *Latvijas-Igauņijas Biedrības Mēnešraksts* 2, s. 17–19.
- Strods, Heinrihs, 1964: Daži etnogrāfisko materiālu vākšanas jautājumi buržuāziskajā Latvijā (1920–1940). I: *Arheoloģija un etnogrāfija* VI, s. 141–159.
- Terent'eva, L. N. (huvudred.), 1985–86: *Istoriko-etnogrāfiskij atlas Pribaltiki*. 1–2. Vil'niūs–Rīga.

- Trocigs, Dags 1940a: Latviešu tautas gara mantu vākšana un pētīšana Latvijā. I: *Raksti un Māksla* 2, s. 172–178.
- 1940b: Katica – sens zvejniecības veids. I: *Senatne un Māksla* 1, s. 119–126.
- 1940c: Vāksim ziņas par mūsu tautas materiālās kultūras pieminekļiem! I: *Mazpulks*, 15 april 1940.
- 1940d: Latgale kā senatnes atlieku apgabals. I: *Daugavas Vēstnesis*, 4 maj 1940, s. 6.
- 1940e: Senie medību paņēmieni. I: *Daugavas Vēstnesis*, 29 juni 1940, s. 5, 7.
- Trotzig, Dag, 1943: *Slagan och andra tröskredskap. En etnologisk undersökning med utgångspunkt från svenskt material*. Stockholm. (Nordiska museets handlingar 17.)
- Wildhaber, Robert, 1972: Folk Atlas Mapping. I: Richard Dorson (red.), *Folklore and Folklife. An Introduction*. Chicago. S. 479–496.

Slavonic Loanwords in the Dialect of Gammalsvenskby

By Alexander Mankov

Abstract

The purpose of this article is to introduce new material on Slavonic loanwords in the dialect of Gammalsvenskby, the only surviving Scandinavian dialect in the territory of the former Soviet Union. The data on the present-day dialect presented here was obtained during fieldwork in the village carried out by the author in 2004–13. The article provides a corpus of Russian and Ukrainian loanwords that occurred in the interviews, together with examples of usage and parallels from earlier studies. It also contains an overview of the phonetics, morphology and semantic domains of the loanwords. This article deals almost exclusively with items that have undergone assimilation in the dialect. The degree and character of this assimilation vary significantly; the article studies specific processes by which it manifests itself. The great majority of the Slavonic loanwords are nouns. The overall number of nouns occurring in the interviews is approx. 1,000, of which around 100 non-compounds are of Russian or Ukrainian origin. Criteria for regarding a loanword as Russian or Ukrainian are also presented. These are phonetic and lexical features that differentiate Russian from Ukrainian.

Keywords: Gammalsvenskby, Swedish dialects of Estonia, language contact, endangered language.

1. Introduction

The dialect of the village of Gammalsvenskby (Russ. *Starošvedskoe*; current Ukrainian name *Zmïivka*¹) belongs historically to the Swedish dialects of Estonia, which were spoken before World War II in the Noarootsi peninsula (Sw. Nuckö), in the villages of Kurkse (Korkis) and Vihterpalu (Vipal), and in the islands of the Moonsund archipelago: Osmussaar (Odenholm), Vormsi (Ormsö), Suur- and Väike-Pakri (Stora och Lilla Rågöarna), Ruhnu (Runö), Naissaar (Nargö) and Hiiumaa (Dagö) (see E. Lagman et al. 1961). In 1782, around 1,000 Swedes from the island of Dagö, which at the time belonged to the Russian Empire, were resettled in the Kherson Governorate, now Kherson province, Ukraine. There, on the bank of the Dnieper River, a village that later came to be called Gammalsvenskby was founded (Hedman & Åhlander 2003). The native language of its founders was the

---

¹ Russian and Ukrainian are transliterated according to ISO 9. It should be noted that *i* (= *u* in the Cyrillic script) and *e* are pronounced differently in Russian and Ukrainian. Russ. *i* [i] palatalises the preceding consonant, whereas Ukr. *i* is [i̯] or [i] (central close vowel resembling Russ. *y* = *ы*), which does not cause palatalisation. Likewise, Russ. *e* [e] causes palatalisation and Ukr. *e* [e] does not. This distinction is important in determining the sources of loanwords (see 3.2). *i* transliterates Ukr. *i* [i̯].

dialect of Dagö. Some of the elderly residents of the present-day village (where they are called ‘the Old Swedes’) preserve a language variety that goes back to the dialect of Dagö; this is now the dialect of Gammalsvenskby.² Before the resettlement from Dagö in the 18th century, the dialect was in contact with the Estonian language (H. Lagman 1971a); during the whole of the 19th century and up to the middle of the 20th, it was in contact with German because there were a number of German settlements in the vicinity.³ Since the mid 20th century, the dominant language of everyday communication of all residents of Gammalsvenskby, including the Old Swedes, has been what is known as *Suržik*, a transition variety between Russian and Ukrainian.⁴ Russian, the state language, was dominant in the media and in official spheres up to the mid 1990s, when it was replaced by Ukrainian. All the dialect speakers are familiar with German. Many of them learnt Standard Swedish either from parents and grandparents or at school and can read and speak it fluently, though in a specific manner which is rather different from the Swedish typically spoken in Sweden. They are aware of the difference between the dialect and Standard Swedish and contrast them as different, though of course cognate, languages.⁵ Some of the speakers had German as their main language in childhood; these are the semi-speakers of the dialect (see 2.1). Some speakers used the dialect in their families because their spouses also spoke it, but by the latter half of the 2000s and in the 2010s, it ceased to be used within families because of the death of one of the spouses. Overall, in recent times the dialect has only been used when its speakers get together, and even then they often switch to *Suržik*.

It should be noted that up to the Russian revolution of 1917, the Swedish village had been quite a self-contained community situated at a considerable distance from major roads and the larger towns of the region (Berislav, Nova Kakhovka and Kherson); even now the village is relatively remote and not very easily accessible. This was probably an important factor favouring

² The speakers themselves refer to it as *svänsk* or *voft gammöl-svänska sprök*, cf. the following impressive fragment from a narrative by Lidia Utas: *Ve toļa allar bara po svänsk, voft sprök, voft gammöl-svänska sprök, gamma, o papa, o mama. Ja vār hon älst, so vār ja hon ēvešt ūte hūse, grād he, än ja fī-do līas po papa, mama o gamma, ko-dom sāi ot me. Gamma lād me allt, de söim, o nōl, o bind, o hēkl. Tāta vār ivār sjutte ōr debāks...* ‘We all spoke only Swedish, our language, our Old Swedish language, granny, and dad, and mum. I was the eldest, so I was the senior in the house, it was only that I really needed to listen to dad, mum and granny, what they say to me. Granny taught me everything, to sew, to knit, to crochet. This was over seventy years ago.’

³ In the 19th century, Kherson Governorate was a very multinational and multilingual region; see Mankov 2014, p. 124, for the statistics.

⁴ *Suržik* is an old regional Russian word meaning ‘bad wheat; wheat mixed with rye’ (Dal’ 1882, IV, p. 371), and with reference to languages, ‘a mixture of Russian and Ukrainian’.

⁵ To give a brief example, one of the fluent speakers perceives such words as *hūs* ‘house’, *befäll* ‘order’, *bemärke* ‘notice’, *besēke* ‘visit’, *bevār* ‘defend’ and *skräkke* ‘frighten’ as Standard Swedish and cites their dialect equivalents: *stjū, sāte* ‘pō, blī de ‘vašš-e, kuma nāst nōn, vār, rādd’ ‘ō.

the preservation of the dialect before the revolution. In the 20th century, the situation changed dramatically. This was primarily due to the events of the first half of that century, i.e. so-called collectivisation (forcible introduction of the system of collective farming), the repression of the 1930s, forced resettlement of the Swedes in Germany during World War II and their subsequent exile to a ‘special settlement’ in Komi, the region in the north-east of European Russia known for its harsh continental climate and extremely severe winters.⁶ The present-day population of the village formed after the war and consists largely of newcomers from various parts of Ukraine. As a result of these events, the normal way of life of the village was disrupted; the dialect consequently lost its natural traditional setting. In the contemporary village, an ability to speak the dialect is not supported by any pragmatic considerations; the dialect exists outside any system of values that has clear practical significance. As already mentioned, its only niche is day-to-day communication among its elderly speakers. To give a brief sociolinguistic outline of the present-day dialect, it is convenient to use the descriptive guidelines in the document adopted by the International Expert Meeting on the UNESCO Programme ‘Safeguarding of Endangered Languages’.⁷ This document recommends that minority languages should be characterised according to nine factors; most of these have a six-grade evaluation scale from the worst situation to the best (‘safe – unsafe – definitely endangered – severely endangered – critically endangered – extinct’). These factors and the corresponding characterisation of the dialect are as follows.

1. Intergenerational language transmission. With regard to this factor, the dialect is in the ‘severely endangered’ category. No child will ever speak the present-day dialect as their first language. Even if it is revitalised, it will in all likelihood be a secondarily acquired language.

2. Absolute number of speakers. The number of individuals who spoke the dialect during the years of my fieldwork (2004–13) did not exceed 20, almost all of them elderly women.

⁶ Speakers of the dialect sometimes call Komi *Nūden* [ˈnu:den], ‘the North’. This word in the dialect never refers to Scandinavia, for which there is no specific term; Sweden is called *Svärge* [ˈsver(:)ge]. ‘Special settlement’ in the Soviet context refers to locations where exiled population groups lived under strict restrictions. These settlements were usually very remote from more inhabited parts of Russia and were situated in regions with very harsh natural conditions and very limited infrastructure. See also *Sever* in 2.2. Strikingly, the Komi language, which belongs to the Finno-Ugric family, also left its trace in the dialect of Gammalsvenskby. The noun *jokk* n. ‘marsh’ in the dialect goes back to Komi: *Mälitta toļa, än-on var gōande ätt klükvu o bröiit girm se üte he jokke, än-on äffnast komm ’üt se fron tērfron* LU ‘Melitta said that she was going to pick cranberries and got bogged down in that marsh, so she was hardly able to get out of there’. A similar word exists in Swedish – *jokk* or *jåkk*, *-en*, *-ar* ‘rivulet’ (particularly in Lapland, as a provincialism) – where it is borrowed from Sami.

⁷ UNESCO Ad Hoc Expert Group on Endangered Languages, *Language Vitality and Endangerment*, 2003; available at <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001836/183699E.pdf> (accessed 10 Feb. 2019).

3. Proportion of speakers within the total population. The present-day village is quite large; its population is around 2,000. In this respect, the dialect is ‘critically endangered’, as a very small proportion are familiar with it and even fewer can speak it. Speakers of the dialect do not make up a linguistic continuum, as they are surrounded by people who do not know the dialect.

4. Shifts in domains of language use (‘universal use – multilingual parity – dwindling domains – limited or formal domains – highly limited domain – extinct’). The dialect never reached beyond daily communication at home and in agricultural work. There may have existed certain forms of oral folklore before (such as songs and tales), but they are unfamiliar to the present-day speakers. There are several pieces of prose and poems written in the dialect (E. Lagman 1990, p. 104–126), but to consider these a literature in the sense relevant to the question of language endangerment would be going too far. As far as I know, the dialect was never used in the press. None of the speakers of the present-day dialect have higher education; many of them did not complete secondary-school education because of the severe conditions of World War II and the post-war years. In all periods, the only domain of the dialect was oral communication. But in this sphere, at least as the variety spoken by the fluent speakers, it is an entirely functional system that can fully serve all the needs of everyday communication.

5. Response to new domains and media. The UNESCO recommendation implies that if a language is not visible on the Internet and in modern media, this is a risk factor, even if it is used in its traditional ways. As for the dialect of Gammalsvenskby, at the moment it is in the ‘inactive’ category; it is not used as a means of communication (even ‘artificial’ or for entertainment) on the Internet or in the press.

6. Availability of materials for language education and literacy. The dialect has never had a consistent written form regularly used in the community by the speakers themselves, though there exist some texts and personal records written in the Swedish script. The dictionary and grammar of the dialect, on which the author of this article is currently working, will, it is hoped, provide a sufficient basis for a revitalisation of the dialect.

7. Governmental and institutional language attitudes and policies, including official status and use. The dialect has never been either specifically prohibited or officially supported; in the 20th century, its existence was simply ignored, both by the authorities and in academic circles. It was never used in school education.

8. Community members’ attitudes towards their own language. This factor should be regarded in relation to specific historical circumstances and social contexts, as attitudes to the dialect have not been the same in different periods and among different speakers. During the early post-war years, attitudes to dialect speech among non-speakers were hostile, because it was associated with the German language. This was fate’s bitter irony, as speakers of the dialect suffered from Nazi German abuse no less than any other resi-

dents of the village. This hostile atmosphere influenced the speakers' own attitudes to the dialect. In addition, memories of the repression of the 1930s against the Swedes were very vivid in the village. All this resulted in the dialect being associated with suffering and tragedy. Speakers stopped speaking it to their children who were born in the 1940s and 1950s, and this was done deliberately. This situation of linguistic suicide could have been reversed in the comparatively mild 1970s and 1980s, but that did not happen. On the other hand, the dialect is clearly of great value to the fluent speakers who I worked with during my fieldwork. Among other things, this was reflected in their interest in and commitment to providing data for my research.

9. Type and quality of documentation. Before the revolution of 1917, the dialect was studied twice, by Herman Vendell (Freudenthal & Vendell 1886) and by Anton Karlgren (1924; 1953). In the 2000s and 2010s, the present-day dialect was studied in articles by Ludvig Forsman, as well as by the author of this paper.

As there are very few studies of the dialect overall, and the problem of language contact relating to the present-day dialect has not yet been the subject of an extensive specialised study, the main task at the moment is to make data on the dialect available. That is why the aim of this paper is primarily descriptive. It gives a list of Slavonic loanwords that occurred in my interviews, together with examples of usage, parallels (if available) from earlier studies, and comments on the phonetics and morphology of individual loanwords. I have tried to make the list of assimilated loanwords comprehensive, though some new items may appear during further processing of the data. However, the amount of new data will certainly not be large and it will not significantly change the overall picture. After the list comes a section with a summary overview of the phonetics, morphology and semantic domains of the loanwords. This overview systematises the features encountered in the section presenting the linguistic data; both sections are cross-referenced to avoid repetition.

The topic of language contact involving the present-day dialect was dealt with for the first time in my presentation 'Dialekten i Gammalsvenskby: en översikt av strukturella förändringar orsakade av språkkontaktsituationen' ('The dialect of Gammalsvenskby: an outline of structural change caused by the situation of language contact') at the 14th Conference on the History of the Swedish Language, held at the University of Vaasa, Finland, on 9–10 June 2016, and in the presentation 'The Dialect of Gammalsvenskby: Scandinavian–Slavonic Language Contact', given at the conference of the Foundation for Endangered Languages ('Endangered Languages and the Land: Mapping Landscapes of Multilingualism. 20 Years of Language Documentation', Vigdís International Centre for Multilingualism and Intercultural Understanding, University of Iceland, Reykjavík, 23–25 August 2018;

Mankov 2018). Slavonic loanwords were later described in two articles written in Russian by an undergraduate student under my guidance (Dâčenko 2016; 2017). As for H. Lagman's study (1971b; 1987), he mainly described the dialect of Nuckö, the most thoroughly described Swedish dialect of Estonia, using both synchronic and archival data. Data on the spoken dialect of Gammalsvenskby at that time was not accessible to him, and consequently, in citing forms from this dialect, he relied on archival data, though his list only partly overlaps with Vendell's dictionary. According to Lagman, direct contact between Russians and Swedes in Estonia was limited because Russian was mostly used in the cities, whereas Swedish settlements were located on islands and in rural areas. Before the outbreak of World War I, Russian troops were quartered in areas with a Swedish population, which may have increased the frequency of contact. By the end of the 19th century, schools were opened in Estonian villages; a certain proportion of teaching there was in Russian. However, a larger number of Russian words found their way into the Swedish dialects of Estonia through Estonian Swedes who served in the Russian army and then returned home. On the whole, knowledge of Russian among Swedish farmers in Estonia was not widespread. As Lagman points out, Estonian Swedes who really knew Russian were easily named and counted. They were usually educated people, and did not typically mix the languages. In his article, Lagman cites 75 words: 58 nouns, 4 adjectives, 8 verb forms, 2 adverbs and 3 interjections. Many of these words are found in Estonian as well; they could therefore have entered the Swedish dialects from Estonian rather than directly from Russian. The bulk of the loanwords go back to the second half of the 19th and the early 20th century. The number of fully assimilated words that came to be part of the vocabulary of the dialect is very small. Many words in Lagman's list refer to historical phenomena, and their counterparts are either obsolete or uncommon in the contemporary Russian language. Only five of his words have been recorded in present-day Gammalsvenskby: *dúrak* 'fool', *djogg* 'tar', *gū* 'mushroom', *gosste* 'guests' and *svärk* 'quarter' (< *sätvärk*).

1.1. Informants and data

The dialect data presented in this article was obtained during my ten visits to the village in 2004–13. As is common for endangered languages generally, there are at least two main types of speakers, namely fluent speakers and semi-speakers.⁸ In Gammalsvenskby, the dialect variety of those whose parents were Swedish and who spoke the dialect as their main language in childhood is different from those whose parents (or one of them) were not Swedish and who therefore did not speak the dialect in childhood. Pres-

⁸ There is an extensive literature on this issue; see, for example, Grinevald & Bert 2011. With reference to Gammalsvenskby: Forsman 2015a.

ent-day fluent speakers of the dialect spoke it as their first language in childhood, whereas semi-speakers acquired a knowledge of it as their second or third language and did not speak it actively in childhood. Obviously, there are important structural differences between the dialect varieties of fluent speakers and semi-speakers (these are discussed in Mankov 2013a; see also Forsman 2015b). In the case of our dialect, these differences primarily manifest themselves in morphology and vocabulary, and are so significant that it is not always easy to include the data from fluent and semi-speakers within a single description. The material presented below is taken from interviews with the three fluent speakers: Anna Semyonovna Lyutko (AL), Melitta Fridrikhovna Prasolova (MP) and Lidia Andreevna Utas (LU).⁹ The largest proportion of examples was provided by LU. In the following sections, I do not give her initials after examples of her speech; otherwise the initials of the informants are given. My current study is concerned with the present-day dialect, which is why I do not include in the primary data any information from earlier descriptions of the dialect of Gammalsvenskby or of other Swedish dialects of Estonia (namely, those by Karlgren, Vendell, Danell and Isberg).¹⁰ These descriptions belong to totally different periods and, strictly speaking, cannot be used as primary sources in a study of the contemporary dialect. However, I do cite their data for reasons of mutual verification and in order to comment on changes in the vocabulary. Besides, if a loanword is recorded by Vendell and Karlgren, it allows us to establish its age (see 3.1).

1.2. Phonetic transcription

For the present-day dialect, I have developed the following system of phonetic transcription:

Vowels: *a* [a], *ā* [a:], *e* [ɛ], *ē* [e:ⁱ, ɛ:],¹¹ *i* [i], *ī* [i:], *o* [o], *ō* [o:], *u* [u], *ū* [u:], *y* [y], *ä* [ɛ], *ā* [ɛ:], *ö* [œ], *ō* [œ:], *ü* [ø],¹² *ū* [u:], *äi* [ɛ:i, ɛi], *öü* [œ:u, œü].¹³

Consonants: *b* [b], *d* [d], *đ* [ɖ], *f* [f], *g* [g], *h* [h], *j* [j], *k* [k], *l* [l], *ł* [ɫ], *m* [m], *n* [n] ([ŋ] before *k*), *ŋ* [ŋ], *p* [p], *r* [r], *s* [s], *š* [ʃ], *t* [t], *ť* [ɕ], *v* [v], *x* [x], *z* [z], *ž* [ʒ].

⁹ The names are given by permission.

¹⁰ This does not mean that I have neglected these descriptions altogether. During my fieldwork, I checked almost the whole of Vendell's dictionary against the data from the present-day speakers; the results of this comparison will be published in a separate article; see Mankov 2014, pp. 128–129, for preliminary conclusions.

¹¹ *ē* is [e:ⁱ] within morphemes, both in closed and in open syllables, e.g. *h[e:ⁱ]n* 'hen', [e:ⁱ]ra 'ear'. [ɛ:] (long close *ē*) typically occurs in morpheme coda position, e.g. *br[ɛ:]* 'bread', *br[ɛ:]-är* 'brothers', *d[ɛ:]-är* 'dead'.

¹² Central rounded open vowel; lower than Stand. Sw. [ø], with rounded and protruding lips.

¹³ The diphthongs are usually shortened before long consonants or groups of consonants. In such cases the second element is pronounced particularly short, e.g. *g[ɛi]glar* 'gills', [œü]ks-*brün* 'eyebrow'.

The consonants *p*, *t*, *k* are not aspirated; *d*, *t*, *ŋ* are postalveolar (as in Standard Swedish). The combinations *dj*, *gj*, *nj*, *sj*, *tj* refer to palatalised consonants; *skj*, *stj* are [skʲ, stʲ]. Long consonants within morphemes are indicated by doubling the letter: *tummär* ‘empty’. If a long consonant occurs before another consonant within a morpheme, its length is not shown: *vänt* [ven:t] ‘to wait’, whereas at morpheme boundaries it is expressed: *tumm-t* (n. sing. of *tumm-är*). The hyphen is employed to show elements of compounds (e.g., *sīr-boss* ‘sorrel soup’) and enclitic forms of personal pronouns (e.g., in *hāv-e* ‘had it’, *vār-e* ‘was it’, *to-de* ‘when you’, *vā-ŋ* ‘was he’). Phrase stress is shown with a stress sign ^ˈ, e.g. *slū*^ˈ*hjȫl*. Phonetic variants are separated by /, morphological by //.

1.3. Overview of inflection of nouns

Inflectional types of nouns are listed in the tables below. Roman numerals refer to morphological types, i.e. those that are not phonetically conditioned. Arabic numerals refer to phonetically conditioned variants within morphological types. As there are almost no verbs and adjectives among the loanwords, I do not give their inflections here. For details of the inflectional morphology of the dialect, see Mankov 2017.

Table 1. Masculine nouns.

Type	Def. sing.	Pl.	Def. pl.	Examples
I.1	-en	-ar	-al/-ana	<i>fisk</i> , <i>fisken</i> , <i>fiskar</i> , <i>fiska//ana</i> ‘fish’
I.2	-n			<i>kvīst</i> , <i>kvīstn</i> , <i>kvīstär</i> , <i>kvīsta//ana</i> ‘twig’
I.3	-ŋ			<i>stū̄l</i> , <i>stū̄n</i> , <i>stū̄lar</i> , <i>stū̄la//ana</i> ‘chair’
I.4	zero			<i>bjū̄n</i> , <i>bjū̄n</i> , <i>bjū̄nar</i> , <i>bjū̄na//ana</i> ‘bear’
I.5	-en	-j-ar	-j-al/-j-ana	<i>säck</i> , <i>säcken</i> , <i>säckjar</i> , <i>säckja//jana</i> ‘sack’
II.1	-en/-n/zero	-är//ar	-ell-enall -al/-ana	<i>svänsk</i> , <i>svänsken</i> , <i>svänskär//ar</i> , <i>svänske//al/-ana</i> ‘Swede’
II.2	-n	-är//zero	-ell-enall/-na	<i>bokar</i> , <i>bokan</i> , <i>bokarär</i> , <i>bokare//bokana</i> ‘baker’, <i>biggjar</i> , <i>biggjan</i> , <i>biggjar//biggjarär</i> , <i>biggjare//</i> <i>-ena</i> ‘builder’
III.1	-n	-r	-na	<i>stoka</i> , <i>stokan</i> , <i>stokar</i> , <i>stokana</i> ‘stick’
III.2	-an	-ar	-anall/-a	<i>ënd</i> , <i>ëndan</i> , <i>ëndar</i> , <i>ända//ana</i> ‘end’
IV	-n/zero	-är with umlaut	-re/-e with umlaut	<i>füt</i> , <i>füt̄n</i> , <i>fētär</i> , <i>fētre</i> ‘foot’

Table 2. Feminine nouns.

Type	Def. sing.	Pl.	Def. pl.	Examples
I.1	-e	-ar	-ana	<i>brī̄</i> , <i>brī̄e</i> , <i>brī̄ar</i> , <i>brī̄ana</i> ‘bride’
I.2	-ell/-ja	-j-ar	-j-ana	<i>sāj̄</i> , <i>sāj̄-e</i> , <i>sāj̄j-ar</i> , <i>sāj̄j-ana</i> ‘bed’
II.1	zero	-r	-na	<i>viku</i> , <i>vīku</i> , <i>vīkur</i> , <i>vīkama</i> ‘week’, <i>nāsa</i> , <i>nāsa</i> , <i>nāsar</i> , <i>nāsana</i> ‘nose’
II.2	-a	-ar	-ana	<i>hēn</i> , <i>hēna</i> , <i>hēnar</i> , <i>hēnana</i> ‘hen’, <i>sistär</i> , <i>sistra</i> , <i>sistrar</i> , <i>sistrana</i> ‘sister’
II.3	-j-a	-j-ar	-j-ana	<i>kirke</i> , <i>kirka</i> , <i>kirjar</i> , <i>kirjana</i> ‘church’
III	-e	-är with umlaut	-re/-e with umlaut	<i>būk</i> , <i>būk-e</i> , <i>bēk-är</i> , <i>bēk-re</i> ‘book’

Table 3. Neuter nouns.

Type	Def. sing.	Pl.	Def. pl.	Examples
1	-e/zero	-är	-enal-na	<i>lōmb, lōmbe, lōmbär, lōmbena</i> 'lamb', <i>fīnstär, fīnstre, fīnsträr, fīnstrena</i> 'window', <i>kļē, kļē(e), kļēär, kļē(e)na</i> 'cloth'
2	zero	-r	-na	<i>stikke, stikke, stikkär, stikkena</i> 'piece' <i>öua, öua, öuar, öuana</i> 'eye'

1.4. Degrees of assimilation of loanwords

With respect to assimilation, Slavonic lexical items in the dialect can be divided into two groups. The first is made up of non-assimilated Russian and Ukrainian words, e.g. *Kimb som ve häv de häll dehūp ot svīne: katiifl-skālär o fīn katiiflar, stampar ja 'sundär-e o kann än kast 'inn, än-e frokar, makúha – he som blār 'ötär, to-dom präss olljo, – tröška-kvāit, moļat som grīn: dert', säiär-dom hēr* 'The trough that we had to pour for the pig: potato peelings and small potatoes, I mash it and I can also throw in, so that it smells, *makuha* [press cake] – that's what is left when they press vegetable oil – maize that is ground like cereal: *dert* [grits], they say here'. More examples of non-assimilated items are given in section 2.2 below. The second group consists of words that have undergone assimilation and to a greater or lesser extent become part of the dialect vocabulary. Only items from this second group are loanwords in the strict sense, whereas the first group represents occasionally used alien items that cannot be regarded as permanent elements of the vocabulary. As for the criteria of assimilation, the following are relevant for the present-day dialect:¹⁴

1) Phonetic assimilation, i.e. changes that move the word away from its phonetic shape in the source language and bring it closer to the dialect. It is not uncommon for the same word to contain non-assimilated segments alongside those that have undergone assimilation. The noun [ɣ]óste 'guests' (South Russ. *gósti* or Ukr. *gósti*), for example, preserves the South Russ./Ukr. initial voiced velar fricative [ɣ], which is totally foreign to the dialect, but the final Slavonic [i], untypical of the unstressed vocalism of the dialect, came to be reflected as -e [ɛ], which is a frequent native word-final vowel (cf. *kirke* 'church', *bōne* 'the child', etc.). This allows us to regard *góste* as a (partly) assimilated form.

2) Morphological assimilation, i.e. the acquisition of native inflectional endings. The stem of the noun *batarájana* 'the radiators' preserves the phonetic shape of Ukrainian, but has acquired the definite plural ending -na of the dialect, which is the reason to consider this form morphologically as-

¹⁴ See O'Shannessy 2011 for an outline of issues of language contact that are particularly relevant for endangered languages.

similated. Other examples: [ʏ]artʃíts vs [ʏ]artʃíts-a_{DEF.SG.} ‘mustard’; *kladó[ʊ]k* ‘pantry’, which was cited with a full paradigm (*kladóuka*_{DEF.SG.}, *kladóukar*_{PL.}, *kladókana*_{DEF.PL.}); *paperósana*_{DEF.PL.} ‘the non-filter cigarettes’; *paroxóda*_{DEF.PL.} ‘the steamships’; *snarjádár* ‘projectiles, shells’; *vóloken*_{DEF.SG.} ‘type of fishing net’.

Examples of loanwords that have undergone full phonetic and morphological assimilation (i.e. no foreign phonetic elements and a full paradigm): *bássar* ‘open-air market’, *bástan* / *bástar* ‘melon field’, *boşş* ‘beetroot soup’, *dinnje* ‘melon’, *diillje* ‘pear’, *gū* ‘mushroom’, *harb* ‘cart’, *kāven* ‘watermelon’, *koft* ‘cardigan’, *kriss* ‘rat’, *lapp* ‘paw’, *Neppär* / *Nēpär* ‘Dnieper’, *snopp* ‘sheaf’, *svärk* ‘quarter of a litre’, *stāka* ‘glass’.

3) Inclusion of a borrowed stem in a compound. There are a significant number of compounds with a Russian/Ukrainian element which are only weakly assimilated, but inclusion in a compound where the second element is native can imply a certain degree of assimilation. This is the case, for example, with *boklezáne-plant* ‘tomato plant’, *búrjanz-biisk* ‘weed bush’, *tšerášne-trā* ‘sweet cherry tree’, *vínagradz-biisk* ‘grape bush’ and *višne-trānar* ‘cherry trees’.

4) Frequency in speech. The borrowed conjunction *a* ‘but, and’ occurred many more times than the native *män* ‘but’ and can therefore be considered assimilated. By contrast, the Ukrainian conjunction *či* ‘or’ is used much less frequently than the native *hāldär*. The emphatic particle *až* occurred several times (see 2.1.4). Conversely, the particle *vróde* ‘like; kind of’ can hardly be regarded as assimilated, as it occurred only once (*He hār vrode änt iņa rētär, he grāse* ‘It has kind of no roots, that grass’). The verb *vī* ‘skim; winnow’ (Ukr. *viāti*) has acquired a full paradigm in the dialect and is perfectly assimilated, but it is used with hesitation and on reflection (it was used by a fluent speaker in one interview, but later, in another interview, the same speaker said that this verb did not really exist).

Frequency of use may be a significant factor in the structural assimilation of a loanword, because the more often a word is used, the faster it is incorporated in the vocabulary and loses its foreign phonetic and morphological features. In turn, frequency depends on the need for a particular word. If the language already has a native word that can be used at no cost to communication, this can obviously restrict the frequency of a loanword with the same meaning. Thus, the dialect has the native verb *narr* ‘tease’, which occurred several times in various interviews. Alongside *narr*, one of the most fluent speakers once cited the verb form *drāznet* (see 2.1.3). This awkward-looking form is only weakly assimilated, both phonetically and morphologically, which in this case is due to its low frequency (only one example) and, in turn, to the lack of uniqueness of the lexical sense: the dialect already possesses a verb with the same sense. Another example of a phonetically weakly assimilated form is *kladóuk*

‘pantry’: the dialect already has a more rooted term, *spikar*. The same explanation may be relevant to *až* vs *vróde* as well as to the verb *vī*. The sense of *vróde* can easily be expressed by native means, e.g. by the suffix *-āṭich* [-ç] and the conjunction *som*, whereas it is not as easy to find an equivalent of *až*. As for *vī*, the native equivalent is the verb *tjū!*. However, it should be borne in mind that the dialect is only known from interviews with a limited number of elderly women, which makes the criterion of frequency rather imprecise.

Assimilation can be slowed down due to the fact that speakers often hear and use a certain word when speaking Russian or Ukrainian. In this case the Russian/Ukrainian pronunciation, very familiar to the speakers, may impede assimilation. This may be relevant to such forms as *tabrétk* ‘stool’ and [ʏ]*oste* ‘guests’. Overall, loanwords in the present-day dialect are rather heterogeneous, and their degree of phonetic and morphological assimilation is very varied. The same word can contain both phonetically assimilated and non-assimilated segments; a form which is non-assimilated phonetically can undergo morphological assimilation and be incorporated into the inflectional system of the dialect.

2. Loanwords

The material presented in this section is organised according to the following scheme:

- 1) Loanword in the dialect, with an English equivalent and phonetic variants, if any.
- 2) Phrases from interviews illustrating usage of the word.
- 3) All known derivatives and compounds.
- 4) Cognates, if any, from the main published studies of the Swedish dialects of Estonia, namely Freudenthal & Vendell (1886), Karlgren (1953), Danell (1951) and Isberg (1970). These are given in their original orthography and preceded by a dash (–). Vendell uses the following abbreviations for the dialects: D – Dagö, G – Gammalsvenskby, N – Nuckö, O – Ormsö, R – Rågö (LillR – Lilla Rågö, StorR – Stora Rågö), and W – Wichterpal (Vippal). I preserve these abbreviations when referring to Vendell’s dictionary.
- 5) Indication of the source of a loanword, as well as comments on phonetics and morphology, preceded by a dash. Ukrainian words are cited in accordance with *Slovník ukraïn’skoj movi* (SUM 1970–1980); *Slovar’ ukrainskago âzyka* by B. Grinchenko (Grinchenko 1907–1909) was consulted as well.

2.1. Assimilated loanwords

2.1.1. Nouns

1. *ablkõs* n. ‘apricot’: *Före krī väkst-dom 'õ hēr, ablkõs* ‘Before the war, they also grew here, apricots’. Compounds: *ablkõs-trā* n. ‘apricot tree’, *ablkõs-värke* n. ‘apricot wood’. – *àblikázé* or *àbrikázé* (*à* is a stressed *a*), pl. -*iar* m. G ‘apricot tree; apricot’ (Freudenthal & Vendell 1886, p. 14); the masculine gender of these forms instead of the feminine (as in German) is due to the influence of the corresponding Russian word. The stressed first syllable is characteristic of similar loanwords and is explained by the influence of Estonian (H. Lagman 1971a, p. 192).

In the present-day dialect, the form *ablkõs* is a conflation of Ger. *Aprikóse* f. and Russ./Ukr. *abrikós* m. The forms recorded by Vendell represent another variant of Russian-German conflation. The consonant *l* of the modern word has superseded *ʃ*, which, in its turn, replaced *r*; the fluctuation between *ʃ* and *r*, recorded by Vendell, does not occur in the present-day dialect. The consonant *ʃ* changed to *l* because *ʃ* is generally not characteristic of Slavonic loanwords; compare the surname *Malmas*, which in Vendell’s time was pronounced *Malmas* (Freudenthal & Vendell 1886, p. 142; in Vendell’s spelling, *l* = *ʃ*). As for the preceding change *r* > *ʃ*, it is not common; an isolated example is *kʃit* ‘chalk’ < *krīt*, compare Sw. *krita* alongside the obsolete *klita* (SAOB K 2841).

This noun is used in two forms, *ablkõs* and *ablkõse*. The former occurred in both the singular (*äit ablkõs* ‘one apricot’) and the plural (*täss impa ablkõs* ‘these grafted apricots’); it can also be used as a collective noun, which is shown by the usage example above. The latter form only occurs in the plural (*tom impa ablkõse* ‘those grafted apricots’). The vowel -*e* in *ablkõse* reflects the Russian plural ending -*y* (= -*ы* in Russian script; or Ger. -*e* < -*en*); the same change of the final -*e* is seen in *baklazáne* ‘tomato(es)’, *slive* ‘plums’, *úse* ‘moustache’. Like many borrowed nouns, *ablkõs* can occur without a specific definite form, in both the singular and the plural¹⁵ (Karlgrén 1953, p. 18).

The neuter gender, rather than the masculine as in Russian or feminine as in German, poses something of a problem. I assume that *ablkõse* was originally used in a collective sense, like *boklezáne*. Neuter gender is generally characteristic of collective and mass nouns in the dialect (see 3.4.1), which may explain the gender change. A single apricot came to be designated by the form *ablkõs*, which is also neuter.

2. *akátse-trā* n. ‘acacia tree’: *Tēr 'õ vār grinde vräi-e 'üt äitt stutt akátse-trā mä rētäre* ‘There too, near the gate, it [a storm] pulled up a big acacia tree by the roots’. – This word could go back to Ger. *Akázie*, Russ.

¹⁵ In the phrase *täss impa ablkõs*, for instance, the noun should normally be in the definite form after the demonstrative *täss*.

akáciâ or Ukr. *akáciâ*; identifying the exact source is difficult, owing to the phonetic similarity. A borrowing from Stand. Sw. *akacia* is less likely because of the combination *ts* in the dialect. One should also note the simplification of the final part of the word, where the final vowel has been dropped and *i*, having become final, has changed to *e*. The change of final *i* > *e* is a characteristic feature of the dialect (cf. *milítse* below).

3. *ámilt* m. I.1 ‘dumpling’: *To ja kūkar torr aleskar, to skār ja-dom; to ja kūkar sjūrmölksalesk-vāling, so pļukkar ja-dom: maņļar ja 'ūt dāien o skār rōndar, o sānn tār ja tom rōndana po äitta o pļukka-đom* ‘When I cook dry dumplings, I cut them; when I cook soup with sour milk and dumplings, I pick them: I roll out the dough and cut strips, and then I take those strips one by one and pluck them’. Compound: *alesk-vāliņ* m. I.1 ‘dumpling soup’. – *aleskar* pl. (Karlgrén 1924, p. 47). – The ultimate source is Slavonic, e.g. Ukr. *galúška* [ɣ-] f.; the word may have entered the dialect through Estonian. Compare *sīpl*, which is probably another East European *Wanderwort* in the dialect. The loss of the initial *h* is typical of northern Estonian dialects (H. Lagman 1971a, p. 181). The original pronunciation could consequently be **halesk*, where *h* reflects the South Russian and Ukrainian voiced fricative [ɣ]. The stress on the first syllable may also be due to Estonian influence.

4. *Amārika* ‘America’, *amārikānāts* ‘American’, def. pl. *amrākāntse* ‘the Americans’: *Äin pīk, Alvīna, gift se e Svärge me än amārikānāts, o kēđ ot Amārika* MP ‘One daughter, Alvina, got married in Sweden to an American, and went to America’. – From Russ. or Ukr. *Amérika*, Russ. *amerikānec* or Ukr. *amerikānec*’.

5. *aplsīn* n. ‘orange’, pl. *aplsīne*: *Aplsīne fī ve änt sī* ‘We didn’t see oranges’. – *abālsīn, -ēr* m. G (Freudenthal & Vendell 1886, p. 14); *apolsīn, -a, -ar, -ana* f. (Danell 1951, p. 6); *apolsīns-tīān* m. ‘orange pip’; *apolsīns-saft* m. ‘orange juice’; *apolsīns-skālr* n. ‘orange peel’ (Isberg 1970, p. 7). The feminine gender indicated by Danell is due to the influence of the German noun. – The current form in Gammalsvenskby is most likely borrowed from Russ. *apel’sín* m. However, the length of the *ī* may reflect the German or Swedish pronunciation (cf. *ō* in *ablkōs*). The plural ending *-e* reflects the Russian *-y* (i.e. *-ы*; or Ger. *-e* < *-en*); cf. *ablkōse, slive, úse*. For the explanation for the neuter gender, see *ablkōs*.

6. *avtomáta* [-f-] (def. pl.; only this form occurred) ‘assault rifles’: *Risse vār argar, fere he än-dom vār e Tīskland, a ve vār änt skūlde, tom jāga 'ūt oss frōn gōđa mā avtomáta* MP ‘The Russians were angry because they [the Swedes] were in Germany, but it wasn’t our fault, they [Germans] drove us out of our houses with assault rifles’. – From Russ. *avtomát* m.

7. *āgüst / āgust* ‘August’. – In the present-day dialect, this may be a conflation of Russ. *āvgust*, Ger. *Augúst* and Sw. *augusti*. The German origin is probably supported by the clearly German word for March in the dialect,

märts. The change of Russ. *av* (*au*) > *ā* may be due to the rarity of the combination *au* in the dialect; the only known example is *mjauk* ‘to miaow’. If we assume a German origin, the stressed first syllable can be explained by the tendency in the dialect to put the stress on the first syllable, cf. *bázar*, *búrak*, *Bárislav*, *Káşon*. The pronunciation *āgust* could also be characteristic of the German dialect of the village. The other words for the months are *jánvar*, *fábrar*, *märts*, *apríll*, *maj*, *júni*, *júli*, *septámbär*, *októbär*, *novámbär*, *desámbär*.

8. *balk* m. I.1 ‘timber; beam’. – *balk*, *-ar* m. G (Freudenthal & Vendell 1886, p. 20); *balck*, *-an*, *-ar*, *-a* m. (Danell 1951, p. 16). – Compare Russ. *bálka* f. ‘beam’. In the present-day dialect, the form *balk* goes back either to Ger. *Balken* m. or to Sw. *balk*, whereas a borrowing from Russian is less likely due to the gender difference. However, in an interview with LU it occurred with the feminine indefinite article, *äin balk*, which may be due to Russian. The word is only partly assimilated, as it retains *l* before *k*. The native form would be *bałk*, which was recorded by Vendell but did not occur in my interviews.

9. *bank* f. II.2 ‘jar’: *Ve hällt sugär 'ive-dom o klāmd 'inn-e üte banka_{DEF.SG}*. ‘We strewed sugar over them [rose petals] and pressed it into a jar’. – *baŋk*, *-ér* n. G ‘glass horn for drinking’ (Freudenthal & Vendell 1886, p. 20). – From Russ. or Ukr. *bánka* f. In the present-day dialect, the gender is feminine, i.e. the same as in Russian/Ukrainian, in contrast to Vendell’s form (see 3.4.1).

10. *banje* [‘baŋɕ] f. II.3 ‘sauna’. – From Russ. or Ukr. *bánâ* f.; the word is absent from Vendell’s and Danell’s dictionaries.

11. *baráka* (def. pl.) ‘the barracks’, in a forced labour camp in the Komi ASSR: *Han vār vist han ēveşt po täss baráka som ve vār* ‘He was of course the chief over those barracks where we were’. – From Russ. *barák* m. This word occurred several times in narratives about the Komi ASSR, where the Swedes were forced to stay in a labour camp after World War II. In all instances apart from the one cited above, the word is singular, *barák*. This singular form can hardly be regarded as assimilated because it is pronounced with the second syllable stressed (whereas assimilated loanwords frequently move the stress to the first syllable), has a short *k*, which is typical of Russian (cf. Sw. *barack*), and never occurred with an article. Examples: *Min sistär, um nōte, tołft detsámbär, fēd-on äin lill pik, üte barák* MP ‘My sister, at night, the twelfth of December, she gave birth to a little girl, in the barracks’; *Ve gjūđ räint üte barák, kasta üt snjüen o äilda räi, vār varmt, o tom satt o gräit. Barák vār tummär, dänna ipet, rūtär var änt, tēr var lēvd ijen änt* MP ‘We cleaned the barracks, threw out the snow and had already made a fire, it was warm, and they were sitting weeping. The barracks were empty, the door open, there were no window panes, no one lived there’.

12. *bástan* m. I.4 // *bástar* m. II.2 ‘melon field’. The latter form is due to reanalysis of *bastan* as a definite singular of the type m. II.2 (cf. *fiskjar* m. II.2 ‘fisherman’ and its definite singular *fiskjan*). *Han vafta kāvna po bastan* ‘He kept watch over melons in a field’. – *baštānar* pl. (Karlgrén 1924, p. 29). – From South Russ. or Ukr. *baštán* m. In the modern dialect, the combination *št*, recorded by Karlgrén, changed to *st*, which shows fuller phonetic assimilation.

13. *āūū šguūstū* (def. pl., only this form occurred) ‘the radiators’: *Tāssn vintān vār-e varmt, tom gjūd 'umm allt, gjūd-e allt po nitt: tāss pīpana, tāss batarājana* ‘That winter it was warm, they changed everything, did everything all over again, those pipes, those radiators’. – From Ukr. *bataréi* pl.

14. *bázar* / *bássar* n. 1 ‘open-air market’. *Um unstan jā-dār bazar* ‘On Wednesdays, there is a market’. – *bàsar* (*à* is stressed *a*), pl. *bàsarèr*, n. G (Freudenthal & Vendell 1886, p. 21). – From Russ. or Ukr. *bazár* m. In all my interviews, this noun is invariably neuter, which is not an innovation of the present-day dialect, as the neuter was also indicated by Vendell. In other Estonian Swedish dialects it is masculine; compare Ger. *Basár* m., Sw. *basár*, -en, -er.

15. *blūd* m. I.1/2 ‘saucer’: *Ja hållt 'inn grādd ot me e blūdn* ‘I poured sour cream in the saucer’. Compound: *katt-blūd* ‘cat saucer’. – From Russ. or Ukr. *blūdo* n. The masculine gender may be due to the association with *taldrik* m. ‘plate’; see *dopār* and *kamōd* below. The word is phonetically only partly assimilated, as it retains *l* (a native form would have *l̥*).

16. *boklezāne* n. ‘tomato’: *Edā hāv ve sundār-stampa kadeflar o po äitt boklezāne* ‘Today we had mashed potatoes and one tomato each’. Compound: *boklezāne-plant* f. II.2 ‘tomato plant’: *Sātār-de 'inn boklezāne-plantar hāldār ko-de änt sātār 'inn, jāta-dom 'ō* ‘You plant tomatoes or whatever you plant, they [insects] eat it up’. – From regional Russ. or Ukr. *baklažán* m. in the sense ‘tomato’ (‘aubergine’, which is the meaning of this word in Standard Russian and Ukrainian, is in the dialect *blō boklezāne*, i.e. ‘blue tomato’). According to Karlgrén, ‘tomato’ is *pomator* (1924, p. 29), but in the present-day dialect this word does not occur. ‘One tomato’ is confidently translated by LU as *äitt boklezāne*. In the sense ‘a single tomato’ she also cites *boklezán*. The form in *-e* in interviews with her (*boklezāne*, *boglezāne*) goes back to Russ./Ukr. *baklažany*; the final *-e* regularly corresponds to *-y*. Originally, *boklezāne* was used as an indeclinable collective noun; a similar case is *slive* n. ‘plum’, which is also collective and indeclinable, the word for a single plum being *slive-kūn*. The neuter gender instead of masculine as in Russian is due to the influence of collective neuter nouns in the dialect (see 3.4.1). To denote a separate tomato, the form *boklezán* appeared, which preserved the neuter gender of *boklezāne* (a noun such as **boklezāne-kūn* is not used, as *kūn* refers to a small vegetable or fruit). The speakers also cite plural forms with the endings *-ar*, *-ār*, *-ena*, but these seem to be ad hoc coinages.

17. bošš m. I.2 ‘beetroot soup’: *Umm-de har kätt, so kasta-de ale fäst käte 'inn de kūk, a änt, so bljār-e šmälsandär bošš* ‘If you have meat, then first of all you throw in the meat to cook, and if not, then it’s “fried” beetroot soup’. Compound: *sīr-bošš* ‘soup with sorrel’. – From Russ. or Ukr. *borš* m. The word is absent from Vendell’s, Danell’s and Isberg’s dictionaries.

18. butk f. II.2 ‘booth’: *Papa gjūd 'upp äin butk ive vāvāņ, kibítk, gjūd-ņ som äit tāk po vāvāņ* ‘Daddy made a booth over the cart, a carriage, he made like a roof on the cart’. – From Russ. or Ukr. *búdka* [-t-] f.

19. butl m. I.4 ‘big jar’: *Fäst skār ja kōņ, sānn rēār ja 'hūp-e me salt o läggār 'inn-e üte kástrüll, o tät-n räi jār sjūran, so läggār ja 'inn-en üte butlar, üte trī-litāš* ‘First, I cut the cabbage, then I mix it with salt and put it in a pan, and when it turns sour, I put it in jars, in three-litre (jars)’. – The nearest source is probably Ukr. *bútel*’ m. (compare Russ. *butýl*’ f., colloquially also m.). A direct borrowing from Ger. *Buttel* f. is less likely because of the gender difference. A specific definite singular form is not used, which is typical of loanwords. – Cf. *potel, pottl, -la, -lar, -lana* f.; from Est. *pudel* (Danell 1951, p. 61).

20. Bärislav ‘Berislav’, the main town of the district where Gammalsvenskby is located. – From Ukr. *Berisláv*.

21. būrak m. I.1 ‘beet’: Compound: *rē-būrak* m. I.1 ‘red beet’: *Tom rē-būraka_{DEF.PL.} kūka ja bljūitar o sānn gjūd ja 'inn-dom mä uksus o sugār* ‘I cooked beets until they became soft, then I added vinegar and sugar’. – Phonetically, this noun is closer to (regional) Russ. *burák* m.; in Ukrainian this word has a slightly different phonetic shape, *burák*. Despite the complete paradigm that has developed in the dialect, the word is not fully assimilated phonetically, as it preserves an uncommon stem-final *-ak*, which never occurs in native words.

22. būrjanar only pl. ‘tall weeds’: *Häila rigōđņ jār inn-vākst mä būrjanar* ‘The whole garden is overgrown with weeds’. Compound: *būrjan[z]-büsk* m. I.1 ‘weed bush’. – From Russ. or Ukr. *bur’án* m.

23. dinnje f. II.3 ‘melon’. – From Russ. *dýnâ* f. or Ukr. *dinâ*.

24. dišl n.1 // f. II.2 ‘shaft’ (to which a horse is harnessed). – From Russ. *dýšlo* n. or Ukr. *díšlo* n. This noun is usually neuter in the dialect, as in Russian and Ukrainian. The feminine gender in an interview with LU is due to the phonetic similarity of *dyšlo* to the definite singular form of nouns of type f. II.2, which ends in [a]: *hēna* ‘the hen’, *pīka* ‘the girl’, etc. In the dialect, the form *dišl* is only partly assimilated, owing to the uncommon combination *šl*; an assimilated form would be **dišl*.

25. divan (only this form occurred; the declension type and gender are not known) ‘sofa’. – Compare Sw. *diván*, Ger. *Díwan* m. As this word is not particularly common in Swedish and German, in the present-day dialect it may be borrowed from Russ. *diván* [dʲi-] m. or Ukr. *diván* [di-] m., with the

same stress shift as in *búrak*, *bázar*. It is absent from Vendell's, Danell's and Isberg's dictionaries, which may indicate that it is a recent borrowing in the dialect.

26. djogg [dʰog:] n. 'tar'. – Ultimately from Russ. *dégot* m. For the gender difference, see 3.4.1.

27. doftor/doftär m. I.3 'doctor'. Derivative: *doftošk* f. II.2 'female doctor' (with the same suffix as in *dränjask* 'female servant', *däggjask* 'wet nurse'): *Vör hon ēvešt, doftoška, hon satt 'pō de tōa 'tjānd sänn hokan frōn dänna iite roka-hüise, än-e änt sošš skēär mäiär* LU 'Our chief, the doctor, ordered that the hook on the door to the bathroom be removed, so that it wouldn't happen any more'. – *doftor*, *-ér* m. G (Freudenthal & Vendell 1886, p. 42); *doftar*, *-anl-anŋ*, *-er*, *-e* m. (Danell 1951, p. 75). – This word could go back to either Sw. *doktor* or Russ./Ukr. *dóktor*. The sequence *-ft-* regularly corresponds in the dialect to *-kt-*, cf. *maft* 'strength', *starft* (n. of *starkär* 'healthy'). Unstressed *ä* instead of *o* in interviews with MP and LU appeared to be due to the influence of nouns of type m. I.3 such as *bugär* 'plough', *jägär* 'hunter'. Phonetically regular plural forms of *doftor* would be **doftorar*, def. pl. *doftora*, as the unstressed *o* is not syncopated in the dialect in the plural. The syncopated plural forms *dofttrar*, *dofttrana* derive from *doftär* rather than *doftor*.

28. dopär n. 'jail; prison' (the basic word for 'jail' in the dialect): *Kann-ske, än-dom a häve boŋt-on tāje ot dopär, ot fāŋelse* MP 'She may perhaps have been taken away to *dopär*, to prison'. – From Russ. *DOPR*, abbrev. of *Dom prinuditel'nyh rabót*, a coinage of Stalinist times; in contemporary Russian it is not common. Another, less frequent, word in the dialect is *gefāgnisse* < Ger. The neuter gender of *dopär* may be due to the association with Sw. *fängelse*, Ger. *Gefängnis*.

29. dúrak AL, *dúrak* LU m. I.1 'fool; idiot': *Hēr jār än dúrak bātrare som anan* 'Here one idiot is better than the other' (phrase used ironically). – From Russ. or Ukr. *durák* m. – *durak* only sing., m. 'card game' G (Freudenthal & Vendell 1886, p. 46); *durak*, *-en*, *-er*, *-e* m. (Danell 1951, p. 81).

30. düllje [-ɫ:-] f. II.3 'pear': *Ve kūka povídl frōn dülljar* 'We cooked jam from pears'. – From Ukr. *dúlâ* f.

31. fanér (only this form occurred) 'plywood': *Oss kēd-dom läŋjäre, tēr vār än fabrik, som-dom hāv upp-bēvd, de gära fanér* MP 'As for us, they drove us further, there was a plant which they had built to make plywood'. Compound: *fanär-fabríkk*, also *fanár-brikk* 'plywood plant'. A 'sawmill' is also called *fanérne fábrica*: *Ive tfō vikur kēd-dom oss ot fanérne fábrica* MP 'After two weeks they drove us to a sawmill'. – From Russ. or Ukr. *fanéra* f. 'plywood'.

32. fūr f. II.2 'long truck': *Milla oss vā-dār 'ān fūrar me sáldatar, tīska* 'Among us there were trucks with soldiers, German'. – *fór*, *-ar* f. G (Freudenthal & Vendell 1886, p. 58); *fōr*, *vōr*, *-a*, *-ar*, *-ana* f. (Danell 1951, p.

110). – The current dialect form most likely comes from Russian *fúra* f., rather than Ger. *Fuhre* f., Sw. *fora*, which is indirectly supported by the fact that Vendell recorded it only in Gammalsvenskby.

33. *fúbrar* ‘February’. – Probably a conflation of Russ. *fevrál*’ and Ger. *Februar*.

34. *gartsíts* [ɣ-] f. II.2 ‘mustard’: *Livra jär skarp, to-de bräsär, o märgan jär blöütär. Min mann, han öd-e soşş, a ja brük’ hölt ’ö-e mä lite uksus o [ɣ]artsíts, he jär gūare, to-de dūpar ’inn-e iite hon [ɣ]artsítsa* ‘The liver is tough when you fry it, and the brain is soft. My husband, he ate it just like that, but I used to like it with a little vinegar and mustard, it is better when you add mustard’. – Compare Ukr. *gorčicâ* f.; the pronunciation with a pretonic unstressed *a* < [ɐ] makes Russian *g[ɐ]rčica* a closer source.

35. *goste* [ɣ-] (only this form occurred) ‘guests, visitors’: *Han gi näst nōn de [ɣ]oste* AL LU ‘He went to visit someone’, a calque of Russ. *on pošël k komu-to v gosti*, literally ‘he went to someone as a guest. – From South Russian *gōsti* or Ukr. *gostî* masc. pl. ‘guests’ (pronounced with the initial [ɣ] preserved in the dialect). Compare *gosste* n. (Danell 1951, p. 130) which meant ‘feast’, judging by Danell’s example: *tísk keisan giód ätt stót gosste* ‘The German Kaiser held a big feast’. Because of this difference in meaning, Danell’s form and the form in the modern dialect are probably not the same word, the latter being a more recent loan. However, the meaning ‘feast’ can be traced in *xostes-mänske* (no. 111 below); thus, Russ. *gosti* has been borrowed twice. The Russian word does not normally mean ‘feast’, though this sense can be inferred from a usage such as *U nih gosti*, literally ‘they have guests’ = ‘they have a feast’.

36. *grifl/griffl/grifel* m. I.4 ‘slate pencil’: *To ja gī ot skūla, so vār änt inja häftär. To vār täfl som ve skrīva me han grifl* ‘When I went to school, there were no exercise books. There was a writing slate then, which we wrote with that pencil on’; *Ve hāv grifflar de skrīv ’me* ‘We had slate pencils to write with’. – *griful* NO, *grifäl* DGRW, pl. *griflar* m. (Freudenthal & Vendell 1886, p. 70); *grifol*, -n, -lar, -la m. (Danell 1951, p. 131). – Probably goes back to Ger. *Griffel* m.; a borrowing from Russ. *grifel*’ m. is also possible but less likely, because Lidia Utas went to a German school. The form *grifäl* recorded by Vendell is more native as it preserves the thick *l*.

37. *gräk* ‘Greek’, used as a nickname: *Där vār ännan, hans famillje vār ’ō Utas, Oskar, tom kalla-en de gräk* ‘There was one, his surname was also Utas, Oskar, they called him the Greek’. – From Russ. or Ukr. *grek* m.

38. *gū* f. II.2 ‘mushroom’: *Näst oss jär änt müte de gära nōat de jäta fron gūar* ‘We have no habit of making something to eat from mushrooms’. Compound: *flōo-gū* ‘fly agaric’. – *gú*, -ar f. NO (Freudenthal & Vendell 1886, p. 74), *guar* pl. (Karlgrén 1924, p. 47); *gu*, -a, -ar, -ana f. (Danell 1951, p. 139). – This word goes back to Russ. dial. *gubá* f. in the sense ‘mushroom’, particularly a polypore fungus. The source of the borrowing

can only be Russian, as this noun was recorded not only in Gammalsvenskby but also in other Estonian Swedish dialects, i.e. it is an old loanword used before there was contact with Ukrainian.

39. *harb* f. II.2 ‘cart’: *äin harb mä haļm* ‘a cart laden with straw’. Compound: *harb-vāvār* m. I.3 ‘cart; wagon’: *Üte harb-vāvān lägge-dom* ‘inn haļm, häi de kēr’ ‘In the wagon they loaded straw, hay to drive’. – From Ukr. *garbá* f.

40. *jánvar* ‘January’, probably a conflation of Russ. *ánvár*’ m. and Ger. *Jánuar*.

41. *kádus*, *káđ[ɔ]s*, *káčius* m. I.2 ‘cap’. – *kađəs*, -ar m. G, *katus*, -ar m. or f. G (Freudenthal & Vendell 1886, p. 98, 100); *kačius* m. (Karlsgren 1953, p. 8); *tobaks-kadoš*, -a, -ar, -ana f. (Danell 1951, p. 433). Vendell compares *katus* with Est. *katus* ‘roof’. – Sw. *kardus* does not have the meaning ‘headgear; cap’, which means that the dialect form *káčius* more likely goes back to Russ. *kartúz*, with the same stress shift as in *bázar*. The alternation *t/d* could ultimately reflect Low German *kartūse*, *kardūse*, which is a source of this word in Swedish (SAOB K 561). However, it is more likely that this alternation is native, cf. such pairs in the present-day dialect as *blädär* ~ *blättär* ‘bladder’, *blödär* ~ *blötär* ‘to boil’, *gnadär* ~ *gnatär* ‘to laugh rudely or in a silly manner’, *kłodär* ~ *klotär* ‘to seethe, boil’, *küdär* ~ *kütär* ‘to seethe’, *dāgen* ~ *dāken* ‘twenty-four hours’, *vikū* ~ *vigu* ‘week’.

42. *káđ(ü)fl*, *kátüfl* (pl. also *káđ[ə]flar* EU, *kađeflar* AA) m. I.4 ‘potato’: *Katiüfl byrjar räi väks, han hār räi grūdar po se* ‘Potatoes begin sprouting, there are sprouts on them’. Compound: *katiüfl-skāļär* n. pl. ‘potato peelings’. – *kađüfl*, -ar f. G; compare *kadiüfl*, -lar f. D (Freudenthal & Vendell 1886, p. 98). In the dialect of Nuckö, the word for ‘potato’ is borrowed from Est. *tuhvel*: *tufəl*, -la, -lar, -lana f. (Danell 1951, p. 195). – Probably goes back to Ger. *Kartoffel* f. Vendell indicates the feminine gender, whereas in the present-day dialect it is masculine, probably due to the association with Russ. *kartófel*’. As for the alternation between *đ* and *t*, compare *kadus* above.

43. *kamōd* n. ‘chest of drawers’: *E kamōd vā-đär kastär, iüte he kamōde lād ve* ‘inn *kļēnar* ‘In the chest there were drawers, we put clothes in that chest’. – Compare *komot*, -ar m. in the dialect of Nuckö, a borrowing dating from the early 20th century (Danell 1951, p. 213). In Gammalsvenskby, this word was most likely borrowed from Russ. *komód* [kəˈmot] m., whereas Sw. *kommod*, -en, -er is less close due to the phonetic difference and different genders. The neuter gender in the dialect may be due to an association with *skōp* n. ‘cupboard’; see also *blūd* (no. 15), *dopär* (no. 28).

44. *kánop* n. ‘sofa’: *Kanop brük stō vār gruba* ‘The sofa used to stand near the stove’. – A similar noun already existed in the dialect in Vendell’s time: *konapé*, -ēr G n. (p. 110). Vendell’s form was probably borrowed from Ger. *kanapee* n.; a borrowing from Sw. *kanapé*, -n, -er is less likely because

of the gender difference: non-neuter in Swedish, neuter in the dialect. The present-day form *kánop* was most likely borrowed from Russ. *kanapé* [kənə'pɛ] (in Russian it is neuter), with the same stress shift as in *búrak*, *bázar*.

45. kástrüll m. I.4 'pan': *He byre rai flötär üte kástrüll* 'It's beginning to boil in the pan'. – *kastrull*, -ar m. DGNORW (Freudenthal & Vendell 1886, p. 100); *kastrull* (Danell 1951, 199). – According to Lagman, this noun entered the Swedish dialects of Estonia via Est. *kastrul*, which is considered to be a Russian loanword in Estonian (1971a, p. 66).

46. katlát m. I.2 'meat patty or croquette': *De gära katlátar, so moļa-ḁe kätt 'sundär po kät-kvēne* 'To make patties, you grind meat in a mincer.' – This word looks like a conflation of Sw. *kotlett* and Russ. and Ukr. *kotléta* f.; the phonetic shape goes back to Russian and Ukrainian, whereas the masculine gender is due to the non-neuter gender in Swedish (the Swedish definite article *-en* corresponds to the masculine definite article in the dialect). A borrowing from Ger. *Kotelétt* n., *Koteléte* f. is less likely because of the gender difference. The noun has developed a complete paradigm in the dialect: def. sing. *katlátm*, pl. *katlátar*.

47. kãven m. I.4 'watermelon': *Ja skãr grãd 'sundär än kãven* 'I have just cut a watermelon into slices'. Compounds: *kãvens-huniņ* n. (only sing.) 'watermelon honey' (actually, 'watermelon jam'), *kãvens-siroḁ* m. 1a (only sing.) 'watermelon jam', *kãven-skĩv* f. II.2 'slice of watermelon'. – *kãvnar* pl. (Karlgrén 1924, p. 29). – From South Russ. or Ukr. *kavín* m. (Stand. Russ. is *arbúz*). This noun is completely assimilated in the present-day dialect. The features of assimilation in this case are the replacement of the unstressed [u], uncommon in the dialect, with the regular *e*; the placing of stress on the first syllable and lengthening of the stressed vowel; the formation of compounds; and a complete paradigm.

48. kíbik/kibítuk f. II.2 'Gypsy caravan'. – *kibik*, -ar f. G (Freudenthal & Vendell 1886, p. 101). – From Russ. *kibítka* f. This noun is an example of coexistence of two forms of a loanword, one of them more assimilated (*kíbik*), the other less so (*kibítuk*).

49. kilómätär m. 'kilometre'. After cardinal numbers, the form *kilómätra* is used (*-a* in such cases goes back to the Old Swedish genitive plural): *Fron Šlaņedošš ända de svãḁe rãken-dom trĩ kilómätra, sänn fron svãḁe ända hitúpp – tēr mãdo 'ãn vara-dãr än kilómätär* 'From Schlangendorf to the valley, they count three kilometres, then from the valley up here, it may be one more kilometre'. – From Russ./Ukr. *kilómetr* with the second syllable stressed, which is non-standard; in Standard Russian the last syllable is stressed. The combination *-tr*, uncommon in word-final position in the dialect, has been replaced with *-tär*.

50. kíno (only this form occurred; the gender is unknown) 'cinema': *Han kann gnãl 'õ, vill hõa päņar fron me, han vill-do gõ ot kíno* 'He can nag too,

he wants money from me, he wants to go to the cinema'. – This word in the dialect is closest to Ger. *Kino*, but a borrowing from Russian *kinó* n. is also possible, with the same stress shift as in *búrak*, *bázar*. – *kinó* f. (Isberg 1970, p. 155).

51. *kladó*[w]k f. II.2 'pantry' (occurred only in an interview with AL). – From Russ. *kladóvka* f., pronounced with a typically southern [ou].

52. *kófe* (only this form occurred; the gender is unknown) 'coffee'. – *kofè* or *koffè* n. DGNORW (Freudenthal & Vendell 1886, p. 109); *kofe* n., no pl. (Danell 1951, p. 191; Isberg 1970, p. 144). – The stressed *o* points to this being a borrowing from Russ. *kófe* rather than from Ger. *Kaffee* or Sw. *kaffe*. There is another word for 'coffee' in the dialect, *prips* n. (in fact, a drink resembling coffee).

53. *koft* f. II.2 'cardigan': *Täss kofta*_{DEF.SG.} *slitts 'sundär, um-de arbetar me-on* 'This cardigan will tear if you work in it'. – *koft*, *-ar* f. G (Freudenthal & Vendell 1886, p. 109). – This noun could have been borrowed from either Russ./Ukr. *kófta* f. or Sw. *kofta*. The fact that Vendell recorded the word only in Gammalsvenskby favours a Russian/Ukrainian origin. Another word for 'cardigan' in the dialect is *träi* / *tröjj* f. II.2.

54. *kólendär* ['kolənder] m. I.3 'calendar'. – *kalendur* N, *kolendär* DG, *kolendur* O, pl. *kalendrar* N, *kolendrar* DGO m. (Freudenthal & Vendell 1886, p. 99, 110); *kälændor* (Danell 1951, p. 192); *kalendör* m. (Isberg 1970, p. 146). – In the present-day dialect, this noun is a conflation of Ger. *Kalēnder* m., Sw. *kalēnder*, Russ. *kalendár*', Ukr. *kalendár*, with the same stress shift as in *búrak*. The origin of the vowel *o* in the dialect pronunciation is unclear. It cannot go back to Standard German or Swedish, and probably reflects some variant of Slavonic pronunciation (see 3.3.1).

In interviews with LU, the paradigm of this noun is not entirely straightforward. Masculine nouns with stems in *-är* belong to type m. I.3, e.g. *digär* 'ten', *digän*, *digrar*, *digra//ana*. A regular paradigm would thus be **kolendär*, *kolendän*, *kolendrar*, *kolendra//kolendrana*. However, the indefinite and definite singular forms are not in fact distinguished, a feature that is typical of masculine loanwords (Karlgrén 1953, p. 18). The combination [rn] instead of [n] in the definite plural is not common in the dialect. It appears instead of *n* or *ñ* in words with infrequent types of inflection (not only borrowed, but also native), where the definite plural ending *-na* is agglutinatively added to the indefinite plural. This is characteristic of LU, who uses such forms as *brēärna* 'the brothers', *fētärna* 'the feet', *doftärna* 'the doctors' and *dētärna* 'the daughters'. Masculine nouns with stems in *-ar* (which generally tend to occur with a great variety of plural forms) are also cited with such forms as *arbetärna* 'the workers', *tjēärna* 'the hired workers'. MP also cites *händärna*, *tändärna* alongside *händre*, *tändre* (from *hōnd* f. 'hand', *tann* f. 'tooth'). In all these cases, [-rn-] is a sign of the artificial character of the forms, and of uncertainty.

55. *k[ɔ]mbáinar* (pl.; only this form occurred) ‘combines’: *Färr vār-e soŕš: ija kombáinar vā-đār änt de slō kväite, so skār ve mä särp o band-e mä snoppar, o sänn satt 'upp-e de stō, än-e torrkas 'ūt bättrare* ‘Earlier, it was like this: no combines to cut wheat, so we cut with a sickle and bound it into sheaves, and then put it up to stand, so that it dried better’. – From Russ./Ukr. *kombájn*, pronounced with a clear [ɔ], which is a feature of Ukrainian or South Russian pronunciation; in Standard Russian, the unstressed vowel is [ɐ] (normally reflected as *a* in the dialect).

56. *kómeke* (def. pl., only this form occurred) ‘the Komi’ (ethnic group in the Komi ASSR): *Üte skūla komm mannfolke fron kómeke o jāga 'ūt-dom fron skūla* MP ‘The men from the Komi came to the school and drove them [the Swedes] from the school’. – From Russ. *komák* m. The ending *-e* in the definite plural is typical of words for nationalities: *risse* ‘the Russians’, *svänske* ‘the Swedes’, *tīske* ‘the Germans’, *jūde* ‘the Jews’; another form belonging to this group is *Málmase* ‘the Malmas family’.

57. *kópek* m. I.1 ‘copeck’. – *kopék, -ar* m. DGNORW (Freudenthal & Vendell 1886, p. 110; here *é* (i.e. *ē*) reflects Russ. *-ee-* in *kopéek* or *-ej-* in *kopéjka*; in the present-day dialect *ē* has been shortened); *kópek, -en, -ar, -a* m. (Danell 1951, p. 213). – This is an old Slavonic loanword in Swedish; from Russ. *kopéjka* f., in modern pronunciation [kɐ'pɛjkə]. In all likelihood, it was not borrowed directly from Russian in Gammalsvenskby.

58. *krant, kran* m. I.2 ‘water tap’: *Kran byrja drūp* ‘The tap began to leak’. – From Russ. or Ukr. *kran* m. and non-standard Russ. *krant – krant, -ar* m. G (Freudenthal & Vendell 1886, p. 112).

59. *kriss* [+i-] f. II.2 ‘rat’: *Ja hēđ änt, än-dom vār hēr, krissar, kvār hāv-do kattar* ‘I didn’t hear that there were rats here, in fact, everybody had cats’. Compound: *blīnd-kr[i]ss* ‘mole’ (animal). – From Russ. *krýsa* or Ukr. *krísa* f. In the dialect, this word is usually pronounced with an [i], similar to Russ. *y* (*ы*), Ukr. *i* (*у*). The occurrence of this vowel is not necessarily restricted to loanwords. It is also heard in native words such as *r[i]ňň* ‘ring’, *r[i]ssje* ‘type of fishing tackle’. This is the only word for ‘rat’ in the dialect; ‘mouse’ is *rott* f. II.2. The noun corresponding to Sw. *mus* never occurred in the interviews.

60. *kúraj* (only this form occurred) ‘saltwort’: *Ve äilda me kúraj iüte gruba, o hałm* ‘We heated the stove with saltwort and straw’. Compound: *kúraj(s)-biisk* m. I.1 ‘tumbleweed’. – From Russ. or Ukr. *kuráj* m.

61. *kuťka* (only this form occurred) ‘jacket’: *Ja byrja klīstär e koman o ja byrja rūs me kallt, so klēđ ja 'pō kuťka* ‘I began to whitewash in the room and I began to shiver with cold, so I put on a jacket’. – From Russ. *kurtka* [ˈkurtkə] or Ukr. *kúrťka* f. Another word for ‘jacket’ in the dialect is *jakk* f. II.2.

62. *Káŕson* ‘Kherson’, the capital of the region in which Gammalsvenskby is located. – From Russ. *Herson* [xʲɪrˈsɔn] or Ukr. *Herson* [xerˈsɔn].

63. -lak, only in *bäkk-lak* ‘tar varnish’ (the gender and inflection type are unknown): *Umm-de änt vill hōa-dom kvītar, me bäkk-lak färgar ja-dom ive, o dom jära fālare, glima-dom* ‘If you don’t want them [baskets] to be white, I paint them with tar varnish, and they are nicer, they shine’. – Compare *lakk*, no pl., n. DGNORW (Freudenthal & Vendell 1886, p. 123); *lak* n. (Isberg 1970, p. 181), and Sw. *lack*, Ger. *Lack*, Russ. and Ukr. *lak*. The exact source is hard to identify. This word is common in Russian and Ukrainian; the pronunciation with a short *k* may suggest it is a recent Slavonic loanword in the dialect.

64. lamp f. II.2 ‘lamp’. Compound: *gass-lamp* ‘paraffin lamp’. – Compare *lamp*, -ar f. DGNORW (Freudenthal & Vendell 1886, p. 123); *lamp*, -a, -ar, -ana f. (Danell 1951, p. 241); and Ger. *Lampe* f., Sw. *lampa*; Russ. and Ukr. *lámpa* f. Owing to the phonetic similarity, it is hard to identify the exact source of the loanword.

65. lapp f. II.2 ‘paw’. – From Russ. or Ukr. *lápa* f. Another word for ‘paw’ is *tass* m. I.1 or *hunda-tass* ‘dog’s paw’.

66. lägre [-y-] (def. sing., n.) ‘the concentration camp’. This form occurred in an interview with MP: *Tom hänta 'inn oss ot lā[y]re, ot Offenburg. Tēr vār riska lā[y]re, tēr vār fron all ländär terinn* ‘They [Germans] brought us to the camp, to Offenburg. There was the Russian camp [i.e. where mostly Russians were incarcerated], there were people from all countries there’. – This is a conflation of Ger. *Lager* n. and Russ. *láger*’ m. (in Ukrainian, another word, *tabir*, is more common). The fricative [y] is a feature of South Russian and Ukrainian, whereas the neuter gender goes back to German (or to Sw. *läger*). LU always pronounces this word with a plosive *g*, *lāgär* n., which points to Standard Russian or German: *To ve vār e Tiskland üte lā[g]äre, tom gāv brē ot oss, o ve öd änt 'upp-e allt, o so torrka ve skorpar* ‘When we were in Germany in the concentration camp, they gave us bread, and we didn’t eat it all up, we dried it’.

67. littär (pl. *litrar*, *litra*) ‘litre’: *Kāre, kan-där gō 'inn de trī hundra litrar* ‘The barrel, it can hold up to 300 litres’. – Compare Sw. *liter*, Ger. *Liter* n., Russ. *litr* m., Ukr. *litr*. The nearest source is Russian/Ukrainian, in which case the word-final -tr > -tär as in *kilómätär*, with subsequent lengthening of *t* as in *Neppär* < *Dnepr*.

68. mašín (also *mašín*) f. II.2 ‘machine; car’: *Fār vā-där slīk mašín, tjūl-kvēne, so tjūla ve sē 'girm* ‘In the old days, there was such a machine, a winnowing mill, so we winnowed grain’.

Compounds: *häksl-mašín* ‘machine for cutting straw’: *Ja skār halmen po hon häksl-mašína_{DEF.SG.} o rīva büraka o blōnda de hūp-e o gāv-e ot küda* LU ‘I cut the straw with that machine and grated the beets, and mixed it, and gave it to the cow’; *tjūl-mašín* ‘winnowing machine’: *Tö hälldär 'inn sē üte hon tjūl-mašína_{DEF.SG.} o sō vrīär ja he sjūle o he sē, he skokas* ‘You pour grain into that winnowing machine, and then you spin that wheel, and that grain,

it is shaken'; *triske-maşın* 'threshing machine'. – Compare *mášen, máşın* m. or f. (Danell 1951, p. 268) and Ger. *Maschine* f., Sw. *maskin*, Russ./Ukr. *mašina* f. The nearest source of the form with a short *i* is probably Russian/Ukrainian (*mašina*, the definite singular form, sounds identical to the Russian word); however, owing to the phonetic similarity the exact source is hard to identify.

69. mēiär, mēiär (pl. *mētra*) m. 'metre': *Tār vār-e tolv mētra djūft* 'It was twelve metres deep there'. – The exact source is hard to identify, though the form with the short stressed [e] is closest to Russ. *metr* [m'e-] m.

70. milítse (only this form occurred) 'police' (in Soviet times): *Han fī vist vara fron milítse 'ūt* 'He was surely from the police'. – From Russ. *milíciâ* f., with the same change of the word-final element as in *akátse*.

71. Neppär, Nēpär m. I.3 'Dnieper', used in both the definite and the indefinite form: *Neppär kann frūs 'fast üte äin nōt, to-där jär stūran frost* LU 'The Dnieper can freeze up in a single night, when the frost is hard'. – The nearest source is Russ. *Dnepr* m.; Ukr. *Dn[i]prō* is more distant.

72. okópar, okópana 'trenches': *Tiske satt 'pō de grāv okópar... Papa mado färkīla se tēr, njūrana, to-dom grāva tom okópana* 'The Germans ordered them to dig trenches... Daddy might have caught a cold, the kidneys (i.e. the cold afflicted his kidneys), when they dug those trenches'. – From Russ. *okópy* pl.

73. paperósana (def. pl.; only this form occurred) 'the non-filter cigarettes': *Ko mike kvüist täss paperósana?* 'How much do these cigarettes cost?' – From Russ. *papirósa* or Ukr. *pap[i]rosa* f.

74. par[o]xóda (def. pl.; only this form occurred) 'the steamships': *O tēr kēd paroxóda po Neppär* 'And there steamships used to go along the Dnieper'. – From Russ. *parohód* m.; the unstressed [o] is a feature of South Russian or Ukrainian pronunciation.

75. pírak m. I.1 'small pie; cake': *Piraka_{DEF.PL.} änt hōle stūrar* 'Pies are not very big'. Compound: *äpl-pirak* 'apple pie'. – *pirag, -ar* m. DGNORW (Freudenthal & Vendell 1886, p. 163); *pírok, -en, -er, -e* m. 'bread with fish or meat baked into it' (Danell 1951, p. 311); *piroks-daḡ* m. 'pie dough' (Isberg 1970, 245). Compare Est. *pirukas*, dial. *pirak* (Lagman 1971a: 67). This word is common in Estonian Swedish dialects and was most likely borrowed through Estonian rather than directly from Russian *pirog* [p'i'rok] m.

76. píróga (def. pl.; only this form occurred) 'the pies': *Han vār änt dum-mär, a brük' kroka 'upp po tåke o brük' skrī: 'Ich bin bedróga, uf[sic] sībe píróga un zwei tasse prips!'*¹⁶ *Soşş gjūd-ñ, to-en 'ān vār lilldär, hāv änt ko de gära* 'He wasn't silly, but he used to climb up on the roof and roar: "I've

¹⁶ This is a sample of the variety of German spoken in the village. There is no available Swedish context for *píróg(a)*, but the form itself belongs to the Swedish dialect, as the plural in *-a* after numerals (going back to the ancient gen. pl.) is typical of the dialect.

been cheated, for seven pies and two cups of coffee!" He did so when he was young, he didn't have anything to keep him busy'. – From Russ. *piróg* + *-a*, the dialect ending of the masculine definite plural.

77. *povídl* (no other forms occurred; the gender is unknown) 'jam': *Ve kúka han saftn fron kāvna, tát-n änt blīār stinndär. O kumär-e sänn som povídl* 'We boiled that juice from watermelons until it thickened. And then it looks like jam'. – From Russ. *povídlo* n. Compare Ukr. *pov[ɨ]dlo*; the dialect pronunciation is nearer to Russian.

78. *pränik* m. I.1 'cookie': *Färr vā-där allhundasláss fron bläkke gjūd formar, o ve boka pränikar üte üen* 'In the old days, there were various baking tins made of copper, and we baked cookies in the oven'. – *bræn-ik*, *-a*, *-ar*, *-ana* f. 'cookie with spices' (Danell 1951, p. 317); *pränek/pränik*, *-a*, *-ar*, *-ana* f., *-e*, *-er*, *-ena* n. (Isberg 1970, p. 249). Compare Est. *präänik* (Lagman 1971a, p. 67). The word was probably borrowed into Swedish dialects through Estonian; ultimately from Russ. *pränik* m. 'soft round cookie with spices'.

79. *pärsik-trū* n. 'peach tree'. – The pronunciation with *ä* makes Ukr. *p[ε]rsik* m. 'peach' a closer source than Russ. *p[e]rsik* (see 3.2).

80. *rakétar* (pl.) 'the rockets': *Tjöl nōte kēd-dom 'üt oss. Rakétana līst, än bīlen sō, kott de kēr üta äild* 'Towards the night, they [the Germans] drove us away. The rockets lit up [the sky], so the truck saw where to drive without light'. – From Russ. *rakéty* f. pl.

81. *röbäl* (only this form occurred; the inflection type and gender are unclear) 'rouble': *Po stáncii* [Russ. word] *sjōd saldata brē, hundra tjū röbäl de kēp äitt brē* 'At the stations the soldiers sold bread, 120 roubles to buy one loaf'. – *rubul* NO, *rubäl* DGRW, pl. *rublar* (Freudenthal & Vendell 1886, p. 176), *rubol*, *robol*, m., *rubl* (Danell 1951, p. 330). – This noun ultimately goes back to Russ. *rubl'* m. The pronunciation with *l* instead of *l'* (*l'* was recorded by Vendell) may be due to the influence of the Russian word; compare the pronunciation of the surname *Malmas*, rather than Vendell's *Malmas*. The vowel *ö* in *röbel* has obviously replaced *ü*.¹⁷

82. *sakk* m. I.1 'wooden ard'. – *sakk*, *-ar* m. G (Freudenthal & Vendell 1886, p. 181); *sak* (Karlsgren 1924, p. 30); *sak*, *-a*, *-ar*, *-ana* f. (Danell 1951, p. 343). Compare Est. *sahk*, the Russian loanword in Estonian which was borrowed by the Swedish dialects through Estonian (Lagman 1971a, p. 80, 185); ultimately from Russ. *sohá* f.

¹⁷ The alternation of *ü/ö* in open syllables of disyllabic forms can be observed in *üte/öte* 'in', *ütär/öter* 'out of' (*ü* is more frequent). Historically, the same alternation occurred in forms with *ō* that appeared due to the lengthening of *ö < ü* in an open syllable in disyllabic words, e.g. *flōu* 'fly', *dōas* 'be suitable' (alongside *flūu*, *dūas*; cf. Sw. *fluga*, *duga*), *rōo* 'scab' (Sw. *ruva*). In open monosyllables *ö* has superseded *ü*: *nō* 'now', *tō* 'you'. The vowel *ü* also gives rise to *ö* in front of *l*: *gōlandär* 'yellow', *mōlendär* 'cloudy' (Sw. *gul*, *mulen*).

83. *sáldat* m. II.1 or I.2 ‘soldier’: *Tār vā-ḡo 'ān sáldatar som tū o kasta oss bōnar innot bīlen* ‘There were more soldiers there who threw us children into the truck’. Compound: *sáldats-bīla* (def. pl.; only this form occurred) ‘the military trucks’: *Fāst lasta-dom 'pō oss po sáldats-bīla, tom stūr* ‘First, they loaded us onto military trucks, those big ones’. – *sallat*, also *salldat*, -*ér* m. G, *solldat*, -*ér* m. NOW (Freudenthal & Vendell 1886, p. 181, 205); *sóldat*, -*n*, -*er*, -*e* (Danell 1951, p. 381). – In the present-day dialect, this noun most likely goes back to Russ. *soldát* m., with the Russian unstressed *o* [ɐ] reflected as *a* and with subsequent stress shift. If the word had been borrowed from Swedish, German or Ukrainian, the first vowel would have been *o* rather than *a*.

84. *sígan* m. I.4 ‘Gypsy’: *Ve kēḡ 'ūt fron Lisau, ve kēḡ soḡḡ-som sigana, ān vāvār bait anan* ‘We drove out from Lisau, we were driving like Gypsies, one cart after another’. – From Ukr. *cígan* m. or Russ. *cygán* m. Other Estonian Swedish dialects use a word taken from Estonian, *mostlas* (Danell 1951, p. 279; Isberg 1970, p. 211).

85. *sírop* m. I.1 (only sing.) ‘jam’: *Murmūr häist 'inn fron kāven som-dom kūka... he kumār 'ūt som kāvens-huniḡe hāldār síropen* ‘Granny scooped out that watermelon which they cooked... it looks like watermelon honey or jam’. Compound: *kāvens-sírop* m. I.1 (only sing.) ‘watermelon jam’: *Fārř sjōḡ-dom iḡa prātslar e būe, ve boka soḡe, kan-de boka mā kāvens-sírop* MP ‘In the old days, they didn’t sell pretzels at the shop, we baked ourselves, you can bake [them] with watermelon jam’. – Compare *sirap*, *sírop* no pl., m. (Isberg 1970, p. 273) and Ger. *Sírup* m., Sw. *sirap*, -*en*, Ukr. *siróp* [-i-]. The dialect pronunciation is closest to Russian *siróp* [-i-] m.

86. *sīp(a)!* n. ‘onion’ (pl. *sīp!*, def. pl. *sīp!e*¹⁸). Compounds: *gill-sīp!* ‘briar’, *sāte-sīp!* ‘onion set (for planting)’, *vintār-sīp!* ‘winter onion’, *sīp!-frāi* n. ‘onion leaves’, *sīp!-skaft* n. ‘onion leaf’, *sīp!-skālār* n. (pl.) ‘onion peel’. – *sīpal*, pl. *sīpalér* n. N; *sīpul*, pl. *sīplér* n. or m. N; *sīpāl*, pl. *sīplér* n. NOW (Freudenthal & Vendell 1886, p. 188); *sīpal* m. (Danell 1951, p. 346); *sīpa!*, *sīpāl!*, *sīpo!* n.; *trano-sīpa!* ‘chives’ (*Allium schoenoprasum*), *sko-sīpa!* ‘field garlic’ (*Allium oleraceum*) (Lagman 1971a, p. 57). – Compare Ukr. or South Russ. *cibúlâ* f. The exact source of this word is unclear, owing to its phonetic similarity in the neighbouring languages. According to Lagman, it could have found its way into Estonian Swedish dialects from South Russian or Ukrainian, either directly or through Estonian, cf. Est. *sibul*; however, a similar word is found in Latvian: *sīpolis*. The original Scandinavian word for onion is preserved in present-day Gammalsvenskby only in the compound *kvit-lōük* ‘garlic’.

¹⁸ The forms *sīp!* and *sīp!e* are used for the plural instead of the expected *sīplār, *sīplena. This is typical of neuter nouns with stems in a consonant + *!*; another noun with the same forms is *āp!* ‘apple’.

87. skask f. II.2 ‘fairy tale’: *toġa äin skask* ‘to tell a fairy tale’. – From Russ. *ska[s]ka* f.; Ukr. *ka[s]ka* is phonetically different as it lacks the initial *s-*. – *skask*, *-ar* f. G (Freudenthal & Vendell 1886, p. 190).

88. skiss m. I.2 ‘small scythe’.¹⁹ – From Ukr. *sk[i]sok* m.

89. skórop m. I.1 ‘carp’ (fish). – *skorop*, *-ar* m. G (Freudenthal & Vendell 1886, p. 193). – From Ukr. *kórop* m.; the initial *s-* in the dialect remains unclear.

90. slive/sleve ‘plums’ (collective; a single plum is *slive-kūn*): *Um sleve... tom kuna-do änt ligge lōñaṭār, tom fādes* ‘If plums... they can’t really be kept for a long time, the ripe ones’. Compounds: *slive-kūn* n. ‘a plum’, *slive-trā* n. ‘plum tree’. – Phonetically close to Russ. *slivy* [‘slʲivʲi] f. pl. ‘plums’. The alternation of *i/e* in stressed syllables of disyllabic words is not common in the dialect.²⁰ Apart from in *slive*, it occurred before *r* and *v* in *b[ɛ]re* ‘to begin’ (in interviews with MP; cf. *b[i]re* AL and *byre* LU), *skr[ɛ]ve* LU (supine of *skrīv* ‘write’), *l[ɛ]va* AL LU ‘to live’ and *liva* MP.

91. sna[rʲ]ád (with a palatalised *r*) m. I.1 ‘projectile; shell’: *Ūte hūse foll änt iġa snarjád¹inn* ‘No shell fell into the house’. – From Russ./Ukr. *snarād* m.

92. snopp m. I.1 ‘sheaf’: see loanword 55 for a usage example. – *snopp*, *-ar* m. G (Freudenthal & Vendell 1886, p. 203). – The source is probably Russ. *snop* m., because Ukr. has *snip* (though the oblique form is *snopa*).

93. sōda f. (indeclinable) ‘soda’: *Po än kilo kūkande sürestn tässn läggä-ḍe¹inn än jätaspōn-füllḍär salt o än tespōn-füllḍär sōda o hundra gramm smēr* ‘To one kilo of this boiled cottage cheese [*sic*: not ‘boiling’; preceding sentences in this narrative clearly indicate that the cottage cheese has already been ‘boiled’], you add one spoonful of salt and one teaspoonful of soda and a hundred grams of butter’. Compound: *vask-sōda* ‘washing soda’ (cf. Ger. *Waschsoda*)²¹: *Ja skīḍ min kastrüller räinar: fäst mä sōnd, bait sōnd blī-dom blō-lētatar, so för ja tōa me sōp häldär täss vask-soda* ‘I cleaned my pans: first with the sand, after the sand they become blueish, so I need to use soap or this washing soda’. – This word most likely comes from Russian or Ukrainian *sōda* f. (because soda is very commonly used in Russia as a household cleaning agent); conflation with Ger. *Soda* f./n. is also possible. A direct borrowing from Sw. *soda* is less likely because of the vowel [u:] in the Swedish word.

¹⁹ This is how it is described: *Ve häv än slikär lillḍär līa, he jär bra me-en, kan allaställ slō¹ūt he grässe. Skaḍte jär koṭtare, o soġe līan jär lillḍäre. He häittest “skīsok”* LU ‘We had a small scythe like that, it’s good, you can cut grass everywhere. The handle is shorter, and the scythe itself is smaller. It was called a *skīsok*’.

²⁰ By contrast, [i] does not occur in open monosyllables in stressed position, where only [ɛ] is used. Examples are the pronouns *me*, *te* (object forms of *ja* ‘I’, *tō* ‘you’), *se* ‘oneself’, *ve* ‘we’, *ne* ‘you (pl.)’, *he* ‘it’.

²¹ The short *o* of the second element may go back directly to a Russ./Ukr. short vowel, but may also be a result of shortening. Long vowels in second elements of compounds sometimes shorten: *blū-fräs* AL ‘boil, furuncle’ (alongside *blū-frās* LU), *grā-goḍ* AL ‘graveyard’ (alongside *gra-gōḍn* LU), *hōġ-da* [‘høɛgda] LU ‘holiday’ (cf. *nams-dā* ‘name day’ AL), *koġ-gōḍ* [‘koɔg:ḍ] LU and *koġ-goḍ* [‘koɔgōḍ] AL ‘water meadow’, *svin-sti* ‘pigsty’.

94. stäka m. III.1 ‘glass’: *Han kann bara snjū 'inn ot stäkan, soṣṣ byrjar-en ötär drikk* ‘He only has to sniff the glass, and he starts drinking again’. The native noun *glās* n. is also common. – *stäga/stäka*, -r m. G (Freudenthal & Vendell 1886, p. 219). – From Russ. *stakan* [stɐ'kan] (in Ukrainian, the common word for ‘glass’ is different, *sklânka*). The form *stäkan*, m. I.4, also occurred in interviews with AL and LU, while *stäka* appeared due to reanalysis of *stäkan* as a definite singular *stäka-n*. The vowel *ä* instead of the Russian unstressed *a* represents a remarkable phonetic phenomenon; this noun is the only example of such a correspondence. The sequence *aCa* is uncommon in the dialect, as the first *a* regularly changes to *o*. Compare *boka* ‘to bake’, *skoka* ‘to shake’, *komar* ‘room’, *homar* ‘hammer’ and Sw. *baka*, *skaka*, *kammare*, *hammare*. However, in this word for ‘glass’ the phonetically regular form *stoka would coincide with another frequently used word, *stoka* ‘stick’, with the result that the string *-aka-* was replaced with *-äka-* rather than the phonetically predicted *-oka-*.

95. svärk m. I.1 ‘quarter of a litre’: *Äin svärk mä brämnen, tfo hundra fämnte gramm jä-där tärinn üte hon svärka* ‘A “svärk” of vodka, there are 250 grams in that “svärk”’. – In the modern dialect this word is an equivalent of Russ. *čekúška* f. ‘quarter-litre bottle of wine or vodka’ and goes back to Russ. *četverík* m. (H. Lagman 1971b) or *četvérka* f. ‘quarter, as a measure of bulk solids, a measure of land’, ‘four horses’ (Dal’ 1882, IV, p. 620). Lagman cites it as *sätvärk*; the current form *svärk* shows such a degree of transformation that it is not recognisable to speakers of Russian.

96. šarf m. I.1 ‘scarf; shawl’. – From Russ. or Ukr. *šarf* m. – *šarf* (Karl-gren 1924, p. 48).

97. šlaṅ m. ‘water hose’ (def. sing. *šlaṅ*, pl. *šlaṅar*, def. pl. *šlaṅa*): *Ja lād 'inn šlaṅ de släpp 'inn vatn ot tunna* ‘I put in a hose to pour water into the barrel’. – From Russ./Ukr. *šlang* m. or obsolete Sw. *schlang*. Ger. *Schlange* f. is more distant owing to the gender difference.

98. tabrétk f. II.2 ‘stool’. – From Russ. *taburétka* f.

99. tankana (def. pl.; only this form occurred) ‘the tanks’: *Sänn birjas krī, skaffa-dom 'üt vär gränsn, de grāv okópar, än tankana änt ska kuma 'ive ot Tiskland* MP ‘Then the war started, they sent people to the border to dig trenches, so that the tanks wouldn’t get across into Germany’. – From Russ. *tank* m.

100. tsifär f. II.2 ‘number’. – Compare *sifär*, pl. *sifrar* m. DGNORW (Freudenthal & Vendell 1886, p. 183) and Ger. *Ziffer* f., Russ. and Ukr. *čifra* f.; the dialect noun is probably a conflation of German and Slavonic words.

101. tsimánt / tsemánt n. ‘cement’: *Hon sūpa hūp-e, kvastn krapša po tsimánte* ‘She was sweeping, the broom was scratching on the cement’. – From Russ. or Ukr. *cemént* m.; the Ukrainian pronunciation with [ɛ] > ä is phonetically nearer. The neuter gender instead of the masculine is due to the influence of neuter mass nouns (see 3.4.1).

102. tšáun m. I.4 ‘vat; tub’: Sätt 'upp tsaun po grit-űen, o ան-e ska kűk fiksare, t̄ā 'tjānd riŋŋa ‘Put the vat on the cooker, and in order for it to boil faster, take off the rings’. – From Ukr. *čavún* m.; Russ. *čan* is phonetically different.

103. tšerášne-tr̄ā n. ‘sweet cherry tree’. – The phonetic shape is close to Ukr. *čer[ε]šnâ* f. ‘sweet cherry’.

104. úse (other forms were not used) ‘moustache’: *Han bār úse* ‘He has a moustache’. Derivative: *usjatär* ‘moustached’, compound: *katt-use* ‘cat’s whiskers’. – Russ. *usý* m. pl. is the nearest source, as the common form in Ukr., *vusi*, is phonologically different because of the initial *v-*.

105. vagóna ‘the railway carriages’: *Vila ne kēr 'inn oss ot Tiskland, so s̄ate 'inn oss ot vagóna o kēre 'inn oss. A ne, so t̄aje o skjüte 'nēr oss allar o p̄ine oss änt!* MP ‘If you want to take us to Germany, then board us onto the carriages and take us. And if not, then shoot us all down and don’t torture us!’ (this was said by the Swedes to Germans). – From Russ. *vagóny* m. pl.

106. várnek m. I.1 type of ravioli: *Han kōŋ kann-de br̄ās sänn pirakar mä, häldär gära varnekar* ‘That cabbage, you can bake pies with it or make vareniki’. – From Russ. or Ukr. *varénik* m.

107. vínagrad m. ‘grapes’: *Tom sjū-do 'ō vinagrad, o han torrkas sänn 'ūt, torrkas torran* ‘They [wasps] suck out grapes, and they get dry then, completely dry’. Compounds: *vínagradz-büsk* ‘grape bush’, *vínagradz-klips* ‘bunch of grapes’. – From Russ. *vinográd* m.

108. vínegret m. (no other forms occurred) ‘salad with boiled beetroot’: *To min gamma bl̄äi dē, so drēmd ja, än han vínegret st̄ör po bűde, so gjűd ja f̄ādes 'ō vínegret o satt 'upp-en po bűde* ‘When my granny died, I had a dream that that salad was on the table, so I also made that salad and put it on the table’. – From Russ. *vinegrét* m.

109. višne n. (no other forms occurred) ‘cherries’: *Tom j̄ara-do änt f̄inar, tom j̄ara som višne* LU ‘They [cranberries] are not small in fact, they are like cherries’. Compound: *višne-tr̄ānar* n. pl. ‘cherry trees’: *Višne-tr̄ānar byre mülken, före he, än t̄än bark-j̄ätan kann kroka 'inn ot tr̄ā o gn̄ävöl terinn he, som j̄är inmüttete* ‘Cherry trees start rotting because this bark-feeder can crawl into the tree and gnaw at what is inside’. – From Russ. *víšnâ* [ˈvʲiʂnʲə] f.

110. vóloken (def. sing.; only this form occurred) m. I.1 ‘dragnet’ (type of fishing net): *Tom ḡī dr̄āa fisk mä voloken* MP ‘They used to go fishing with a dragnet’. – From Russ. or Ukr. *vólok* m.

111. xostes-m̄änske f. II.3 ‘guest’ (pronounced with a distinct voiceless velar fricative): *Xóstes-m̄änske j̄ä-đe tridakks-t̄ī, a sänn kann-on skōa sn̄äitt po-de* ‘You are a guest for three days, and then she can look askance at you’. – The form *xostes* is originally a genitive singular of **xoste* ‘feast’ and ultimately goes back to Russ. *gósti* ‘guests’. It did not occur in my interviews,

but was recorded by Danell (see *goste*, no. 35). *Xostes-mänske* literally means ‘person of the feast’. The initial *x* instead of Danell’s *g-* is due to the South Russian and Ukrainian pronunciation with [ɣ-]. As this word existed in other Swedish dialects of Estonia with the same specific meaning, which is not typical of Russian, it was inherited by the modern dialect from the time before the resettlement, whereas *goste* is a more recent borrowing of the same word.

2.1.2. Adjectives

112. *fanärne* ‘making plywood’ (of a plant): see loanword 31. – From Russ. *fanérnyj* or Ukr. *fanérnij*.

113. *kaprónove* ‘Kapron’ (i.e. nylon 6): *Ja gār 'fast-dom me kaprónove loke* ‘I close them [jars of sauerkraut] with Kapron lids’. – From Russ. *kaprónovyj* or Ukr. *kaprónovij*.

114. *rādär* ‘glad’: *Han bläi so rādär än-en fī sī me* ‘He was so glad that he got to see me’. – From Russ. or Ukr. *rad*.

The final *-e* in *fanärne*, *kaprónove* probably goes back to the endings Russ., Ukr. *-yj* (masc. nom. and acc. sing.) or *-ye* (Ukr. *-i*; nom. and acc. pl. of all genders). These forms are indeclinable in the dialect. Interestingly, an indeclinable form of the same type was recorded by H. Lagman in the dialect of Nuckö: *rubátske* ‘fisherman’s’, in *rubátske stivlar* ‘fisherman’s boots’, which shows that the stem-final *-e* in borrowed adjectives is an old feature rather than an innovation in Gammalsvenskby. As for *rādär*, it goes back to a Russian/Ukrainian adjective with the zero ending, whereas adjectives in the dialect with stems ending in consonants never have the zero ending in the masculine, which was why this stem acquired the ending *-är*.

2.1.3. Verbs

115. *dráznet* ‘tease’, used as a supine in the present subjunctive: *Han änt a hāve-de bite, um-de änt a dráznet-en MP* ‘He [the dog] wouldn’t have bitten you if you didn’t tease him’. – The native verb is *narr*: *Hund änt a hāve-de bite, um-de änt a hāve-en narra* ‘The dog wouldn’t have bitten you if you hadn’t teased him’. The form *dráznet* occurred only once; from the phonetic point of view it is closest to Russ. *dráznit* (3rd person sing., present indicative active), but can also go back to the infinitive *dráznít*. Morphologically, it is non-assimilated because it lacks the ending of the supine; phonetically, it can be regarded as partly assimilated, owing to the change of the unstressed *i* to *e*, typical of the dialect.

116. *rubäl* (pres. sing. *rublar*, pret. *rubla*) ‘to smooth washed clothes using a wooden board’. Unfortunately, there is no context for this word; it did not occur in coherent speech, but was elicited using a questionnaire. In the dialect it is derived from the unattested noun **rubäl*, which goes back to

Russ./Ukr. *rubél'* m. 'wooden board used to drain and smooth washed clothes'. The presence of *l* is a sign of the fuller assimilation and age of the loanword, as in younger or less assimilated loanwords *l* occurs instead, cf. *blūd*, *boklezáne*, *grifl*.

117. vř 'winnow grain; skim milk': *Ja vřd rai¹ girm mōlke* 'I have already skimmed the milk'. – From Ukr. *viāti*. The following forms occurred in the interviews: infinitive *vř*, pres. sing. *vřär* and *vřar*, preterite *vřd* and *vřa*, supine *vřd*. This verb was used with hesitation by LU. The native verb is *tjūļ*: *Fär vā-där slīk mašin, tjūļ-kvēne, so tjūļa ve sē¹girm* 'In the old days, there was such a machine, a winnowing mill, so we winnowed grain'.

2.1.4. Conjunctions and particles

118. a 'but': *Han gř rai loņāřtār, a häim jā-ņ antān* 'He left a long time ago, but he's still not home'. – From Russ./Ukr. *a*.

119. až 'really; even; in fact': *He vār so kallt, än ja až darra* 'It was so cold that I was really shivering'. – From Russ./Ukr. *až*.

120. dáže 'really, even': *Fär öt ve änt iņa sillär, ja väit daze änt, än-dom vār, täss sille* 'Before, there were no herrings, I didn't even know what they were, those herrings'. – From Russ. *dáže*.

121. no 'but': *Sūle gi nēr, no hon gřimar ān* 'The sun has set, but it's still glowing'. – From Russ./Ukr. *no*.

122. xotş / hotş 'just; if only; I wish': *Ja rai a häve loņāřtār ö-lote de rūk, hotş lite för ja drāa* MP 'I would have given up smoking long ago, but I need to take a drag occasionally'. – From Ukr. *hoč*.

2.2. Examples of non-assimilated Russian and Ukrainian words²²

bánka 'jar': *Ve hällt sugär ive-dom o klāmd¹inn-e üte banka, frisk blānar, tēblumms-blāna* 'We poured sugar on them and stuck them in a jar, fresh leaves, tea-rose leaves'.

bol'nica 'hospital': *Ja häv tfō blū-frāsar po armen, tēr vār blū o vār dehúp. Ja gř ot bol'nica, ja kunnt-do änt arbet* 'I had two boils on my arm, there was blood and pus together. I went to the hospital, I really couldn't work'.

čisló 'date': *Täta vār üte jánuar-mōn, ja kann änt säi kofär čislo än-e vār, kunnt vara fämmt häldär sjēt* 'This was in January, I can't say what date it was, it could have been the fifth or the sixth'.

halát 'dressing gown': *Ja fōlda¹umm halat, än-en jär kořtare* 'I hemmed the dressing gown to make it shorter'.

Kahóuka, provincial town near Gammalsvenskby: *Tom lēvd so bra, än-dom blāi üta nōat, före drikkjande, drakk¹upp allt, änt stjūe, män kořtare som-dom häv e Kahouke²³* 'They lived so well that they ended up with noth-

²² This list is by no means exhaustive and could easily be expanded.

ing, because of their drinking, they drank away everything, not the house but the flat that they had in Kakhovka’.

klúkva ‘cranberry’: *Po han grēn musan väksär klúkva* ‘On the green moss cranberries grow’.

kolhóz ‘kolkhoz, rural cooperative’: *Gamma boka brē ot kolhóz* ‘Granny baked bread for the kolkhoz’.

kolhózniki ‘rural cooperative workers’: *Üte hūse som-dom säi* “*Hūs kolhoznikov*”, *tēr bläi ve ive nōte* ‘In the house which they called the “House of the kolhozniki”, there we stayed for the night’.

majonéz ‘mayonnaise’: *Rīv-dom räbetar* *ʼsundär po rīv-jēne o rēr dehūp-e mä... höšš de säi-e... majonéz... grädd-āṭi[ç], jār-e üte ställe grädd* ‘They grate beetroots on a grater and mix them with... how do you say ... mayonnaise... like sour cream, it’s instead of sour cream’.

načál’nik ‘chief’: *Tēr vār än načal’nik. Han sā:* “*Umm ne gō näst me de arbet, so gävär ja ott jār än komar*” MP ‘There was some chief there. He said: “If you come to me to work, I’ll give you a room’.

pricép ‘trailer’: *Tom fō kast* *ʼupp häie me tjūa po pricep* ‘They have to toss hay with a fork onto the trailer’.

rešētkā ‘grid plate’: *Umm-de änt drār ʼtjānd he skinne, so gōr-e sänn änt de moļa, kann-e brūt* *ʼsundär rešētkā po kät-kvēne* ‘If you don’t tear off that skin, it’s not possible to grind, it can break the grid plate in the mincer’.

Sēver ‘North’ (refers to the Komi ASSR, not Scandinavia or Sweden; see footnote 6): *Tāta vār näst oss, to ve vār üte Sever* ‘It [a stream] was next to us, when we lived in the North’.

separátor ‘milk separator’: *To ve komm fron Svärge, so kēft ve küda, ve hāv än separátor som ve släfft mölke girm, gräddn aläina, a mölke aläina* MP ‘When we came from Sweden, we bought a cow, we had a separator with which we separated milk, the cream alone, and the milk alone’.

tajgá ‘taiga’: *Tom kēḍ änt* *ʼinn oss ot Ukráina, a kēḍ* *ʼupp oss ot tajga, tēr vār bara skū o skū* MP ‘They didn’t take us to the Ukraine, but took us up to the taiga, where there was just forest and more forest’.

učástok ‘district; sector’ in a forced labour camp in Komi: *A to ve rāi vā-tēr po ställe, so bläi-en dēär... to ve komm tittot, fāšt učastok. Papa, han vār po ana učastok, a ve vār po fāšt* ‘And when we were there at that place, he died... when we got there, to the first sector. Daddy, he was in the second sector, and we were in the first’.

Výčegda, river in the Komi ASSR: *Ve vār po täss sīa Vyčegda, a to kēr ve ive Vyčegda po hon ā-sīa* ‘We were on this side of the Vyčegda, but then we went over the Vyčegda to the other side’.

²³ Note the Russian locative form *Kahóvke* after the native preposition *e* ‘in’. The same goes for the forms *klúkvu*, accusative singular of the direct object after the verb *napp* ‘pluck’, and *tajgú*, accusative singular after *üte* ‘into’, presented below.

zemplánka ‘dugout’ (dwelling dug in the ground in a forced labour camp in the Komi ASSR): *Tēr vār fjörete sjün üte hon zemplánka* MP ‘There were forty people there, in that dugout’.

zverobój ‘St John’s wort’: *He jár bässt, upp-kūkat gräss, zveroboј* ‘It’s bitter, a brewed herb, St John’s wort’.

3. Linguistic features of loanwords

3.1. Grouping of loanwords by origin and age

In the above lists, the following groups can be distinguished based on the origins and age of the items (see also 3.2 for details).

At least 23 words are borrowed from Russian rather than Ukrainian: *aplsīn, daze, dívan, djogg, dopär, gū, kamód, kanop, kíbik/kibít, povídl, róbäl, saldat, sirop, skask, slive, snopp, stäka, svärk, tabrétk, use, vinagrad, vinegret, višne*.

At least 20 words show clear Ukrainian or South Russian features: *bastan, batarájana, boklezáne, butl, büarak, düllje, gartšíts, goste, harb, kāven, kaldóuk, paroxóda, pärsik-trā, skiss, skorop, tsemánt, tšaum, tšerášne-trā, vī, xotš*.

The following words are borrowed from Russian or from Ukrainian, with no clear differentiation: *a, Amárika, amrákantse, avtomáta, az, bank, banje, baráka, bazar, blūd, bošš, butk, Bärislav, bürganar, dinnje, dišl, draznet, durak, fanér, fanárne, fūr, gräk, kapróнове, kāven, kilómätär, kladóuk, kofe, koft, kombáinar, komeke, krant, kriss, kuraj, kučka, Kāšon, -lak, lapp, milítse, Neppär, no, okópar, paperósana, piróga, pärsik, rakétar, rādär, rubäl, róbäl, sigan, snarjád, šarf, šlaņ, tankana, tsimánt, tšaum, tšerášne, vagóna, varnek, voloken, xostes-*.

Words that may have Russian/Ukrainian as possible sources, but allow other explanations as well (this group also includes confluations): *ablkós, akátse-, alesk, apslsīn, āgüist, balk, butl, doftor, fäbrar, grifl, janvar, kadus, kádiüfl, katlát, kino, kolendär, lamp, läyre, littär, mašín, metär, sōda, tsifär*.

Seven words that are ultimately Slavonic but which found their way into the dialect through the neighbouring languages, primarily Estonian, and are therefore in all likelihood inherited from Dagö: *alesk, kastrüill, kopek, pirak, pränik, sakk, sīpl*. The word for mushroom, *gū*, is also among the oldest loanwords, though it was borrowed not through Estonian but directly from Russian.

If an item is cited in earlier studies, particularly those of Vendell and Karlgren, this is an indication of its greater age and its existence in the dialect at least in the 19th century. This is true of 39 items, i.e. approximately one-third of the loanwords: *ablkós, alesk, apslsīn, bank, bastan, bazar, djogg, doftor, durak, fūr, gū, kadus, kádiüfl, kastrüill, kāven, kibik, kofe, koft,*

kolendär, kopek, krant, lamp, pirak, pränik, röbäl, sakk, saldat, sīpaļ, skask, skorop, snopp, stäka, svärk, šarf, tsifär, xostes-mänske. The words *Bärislav, Käšon* and *Neppär* were not recorded by Vendell, but definitely existed in the dialect in the 19th century.

The following 18 items are clearly new loanwords, as they refer to 20th-century phenomena: *avtomáta, baráka, batarájana, dopär, fanēr, kilómätär, kino, kombáinar, komeke, lägre, milítse, okópar, paperósana, rakétar, snarjad, tankana, kaprónove, vinegrét*.

3.2. Distinguishing between Russian and Ukrainian as sources of loanwords

A clear distinction between Russian and Ukrainian cannot always be drawn, owing to the fact that the dominant language of the dialect speakers is not Standard Ukrainian or Standard Russian, but Suržik. Furthermore, the variety of Suržik spoken by the informants is not uniform, as its proximity to Standard Russian or Ukrainian is not constant. Taking this into account, one should probably not speak of a straightforward distinction between Russian and Ukrainian forms, but rather of a distinction between forms that may be regarded as going back to Standard Russian and those that cannot. Where it is possible, the differentiation between Russian and Ukrainian is made according to phonetic and lexical criteria. The age of a loanword is also a factor, as certain words of Slavonic origin (e.g. *gū* ‘mushroom’, *kopek* ‘co-peck’) were recorded in all the Swedish dialects of Estonia and had therefore existed in the dialect of Dagö/Gammalsvenskby before its contact with Ukrainian.

The most frequently used phonetic criteria are the following:

- 1) the distribution of [i] ~ [i̯], i.e. the reflexes of Russ. *i* [i] ~ Ukr. *i* [i̯] in the dialect;
- 2) [e] ~ [ɛ], i.e. Russ. ~ Ukr. *e*;
- 3) unstressed [a] ~ [o] as reflexes of the corresponding Russian and Ukrainian unstressed vowels.

Following this, the pronunciation of the words *dívan, kíbik / kibít, povídl, sírop, višne; metär, tabrétk, vínegret; sáldat, kamód, vínagrad*, in which [i], [e] and [a] are heard, is closer to Russian, whereas the pronunciation of *batarájana, Bárislav, pärsik, tsemánt* and *tšerášne* is closer to Ukrainian. In many cases it is impossible to distinguish between Russian and Ukrainian because of the phonetic similarity or even complete identity between the Russian and Ukrainian words (see 3.1).

As for lexical criteria, some words are not typical of the Russian language, or at least not of its standard variety, and therefore may be considered Ukrainian in origin. These are *diüllje, harb, kāven, skiss, skorop* and *tšaun*. Likewise, taking into account both the lexical and the phonetic criteria, words such as *dürak, kanop, Neppär/Nēpär, skask, snopp* and *use* have Russian as their near-

est source. An example of a conflation of Russian and Ukrainian is *katlát*, with the unstressed *a* from Russian and *ä* from Ukrainian.

3.3. Phonology of loanwords

3.3.1 Reflexes of Russian and Ukrainian vowels and consonants

Stressed Russ. *i* and Ukr. *ì* (= *i* in Ukrainian script) are reflected as [i]: *littär*, *mašín*, *skiss*, *kíbik*, *povídl*, *višne*. Pronunciation with [i] rather than [ɨ] in such words as *povídl* and *višne* is a sign of Russian being the nearest source.

Unstressed Russ. *i* and Ukr. *ì* are usually reflected as a close *e*: [ɤ] *óste*, *paperósana*, *varnek*. In a closed syllable, Russ. *i* is sometimes preserved, e.g. *kíbik*. This is in full accordance with the regularity observed in native (here in the sense ‘non-Slavonic’) words, where the unstressed [i] is only characteristic of closed syllables (e.g. *rädik* ‘radish’, *kiklîj* ‘chick’). In this case /i/ is sometimes realised as [ɤ] (*bräd[ɤ]sk* / *bredisk* ‘bread plate’, *pält[ɤ]k/pältik* ‘toilet’). In open syllables, native words only have [ɤ] rather than [i]: *brigge* ‘bridge’, *kirke* ‘church’, *lärke* ‘lark’, etc. If the Russ. [i] becomes stressed in the dialect, it is preserved as *i* (e.g. *dívan*, *sírop*) and, unlike the unstressed *i*, does not change to [e], which may be due to the rarity of stressed [e] in the dialect.

Stressed Russ. *y* (= *ы*) and Ukr. *i* (= *у*; both pronounced [ɨ]) are often preserved: *d[ɨ]nnje*, *d[ɨ]sl*, *kr[ɨ]ss*. It should be noted that the pronunciation with a more retracted *i* [ɨ] or with [ɨ] occurs in native words as well. According to the speakers, *i* in *dîje* ‘dung’, the native word, is the same as the vowel in *d[ɨ]nâ* ‘melon’.

Unstressed Russ. *y* and Ukr. *i* (both [ɨ]) in word-final position are reflected as a close *e*, that is, differently than the corresponding stressed vowels: *ablkóse*, *baklazáne*, *slive*, *úse*, and in the same way as the unstressed Russ. *i*, Ukr. *ì*.

Stressed Russ. [e] remains [e]: *metär*, *tabrétk*. The pronunciation with [e] is a sign of Russian origin, because the Ukrainian pronunciation of *e* gives *ä* in the dialect, cf. a pronunciation such as *särp* ‘sickle’ < Ukr. *serp* [-e-]. The unstressed *e* before *l* is syncopated: *aplsîn*, *butl*. Such syncope is typical of the dialect generally, cf. *gaffl* ‘fork’, *aksl* ‘axis’.

Ukr. [ɛ] is reflected as *ä*: *batarájana*, *Bárislav*, *Káşon*.

Both stressed and unstressed Russ. and Ukr. *u* [u] are sometimes reflected as *ü*, sometimes as *u*: *ägüst/águst*, *butl*, *düllje*. With secondary stress shift: *búrak*, *búrjanar*, *dúrak/dúrak*, *kátüis/kádus*, *kúraj*. With lengthening: *blūd*. The pronunciation with *ü* is probably the sign of a higher degree of assimilation; compare the old Russian loanword *gū* ‘mushroom’ (with phonetically regular lengthening of *ü* in an open stressed syllable). In fully assimilated loanwords, unstressed Russ./Ukr. *u* > *e*: *alesk* ‘dumpling’, *käven* ‘watermelon’.

Stressed Russ. and Ukr. *a* [a] and *o* [o] are preserved: *banje*, *boşş*, *dopär*, *koft*, etc. With subsequent stress shift: *bástan*, *bázar*, *büarak*, *bürjanar*, *dürak*, *Káşon*.

Post-tonic Russ. *o* ([ə] in modern standard pronunciation) and Ukr. *o* are reflected as *o*: *doftor* ‘doctor’, *skorop* ‘carp’.

Russian [æ], an allophone of /a/ after palatalised consonants, is reflected as *e* in *kómeke* ‘the Komis’, from *komâk* [kə'mʲæk] with stress shift.

Pretonic Russ. *a* (in standard pronunciation [ɐ] in the first pretonic syllable), Ukr. *a* are preserved as *a*, both in old and in more recent words: *ablkôs* ‘apricot’, *akátse* ‘acacia’, *aplsín* ‘orange’, *batarájana* ‘radiators’, *fanár-* ‘plywood’, *gartšíts* ‘mustard’, *harb* ‘cart’, *kamôd* ‘chest of drawers’, *maşín* ‘machine’. With secondary stress shift: *bázar* ‘bazar’, *bástan* ‘watermelon field’, *kátüis* ‘cap’, *sáldat* ‘soldier’, *vínagrad* ‘grapes’. The noun *stáka* ‘glass’ with *ä* instead of *a* is an isolated case.

However, originally pretonic Russ. *o* ([ɐ] in modern standard pronunciation) is reflected as *o* in *kómeke*. The pronunciation with *o* (instead of *a*, as in *sáldat* etc., see above) may have been supported by the frequently used noun *Kómi*, the name of the region. There is at least one word where the Russ. pretonic [ɐ] (in spelling, *a*) is reflected as the unstressed *o*, namely *kánop* ‘sofa’ < Russ. *kanapé* [kənɐ'pɛ], with secondary stress shift to the first syllable. The dialect form may go back to a non-standard hypercorrect pronunciation, but because of the isolation of the example this is hard to confirm. In *kópek* (also with stress shift), *o* also goes back to the vowel which in modern Standard Russian is pronounced [ɐ]. However, this form is a somewhat different case than *kánop*, as it is an older loanword recorded in all the Swedish dialects of Estonia. It had existed long before the resettlement, which rules out any influence of the Ukrainian pronunciation with *o*. The unstressed *o* in this word may ultimately go back to the older Russian pronunciation.

Furthermore, there are two examples where in the second pretonic syllable Russ. *a* ([ə] in modern standard pronunciation) and Ukr. *a* are reflected as *o*: *boklezáne* ‘tomatoes’, *kólendär* ‘calendar’ (with secondary stress shift). These words might also be explained as going back to Russian/Ukrainian forms with a hypercorrect *o*.

Unstressed final vowels have been lost in *dişl*, *kladóuk*, *maşín*, *povídl* and *tabrétk*. This is probably not a purely phonetic but a morphophonological process, as these nouns belong in the dialect to declensions with the zero ending in the indefinite singular.

Consonant groups that are not typical of the dialect acquire a new shape or are simplified: *dóktor* > *doftor*; *kibítka* ‘Gypsy cart’ > *kívik* (alongside *kibítka*; cf. the more recent loanword *tabrétk*, where the simplification has not taken place); *Dnepr* ‘Dnieper’ > *Neppär/Něpär*, *kilómetr* > *kilómätär*, *litr* > *littär* (with subsequent lengthening of the consonant); *kurtka* > *kuřka*;

šlang > *šlaŋ*. One should also note the reflexes of word-initial [ɣ], which are *h* and *x* alongside a preserved *y*: *harb*, *xostes-mänske* and *yoste*. Moreover, word-initial [x] yielded *k* in *Káŋson*. However, the disparate and isolated character of the examples makes it difficult to characterise any regularity.

3.3.2. Suprasegmental features

The stress in native dialect words usually falls on the first syllable. Many assimilated loanwords also move the stress to this syllable. According to H. Lagman (1971a, p. 192), this stress pattern in loanwords is explained by the influence of Estonian, where the first syllable is stressed. Examples from the Swedish dialects of Estonia cited by Lagman: *ápolsîn*, *báron* ‘baron’, *káđin* ‘curtain’, *máŋin* ‘machine’, *mátros* ‘sailor’, *pátron* ‘cartridge’, *sítron* ‘lemon’. In Standard Swedish, these words are pronounced with stress on the final syllable. However, the dialect has a number of words with a stressed first syllable that were clearly borrowed after the migration from Estonia: *bástan*, *Bárislav*, *kómeke*, *Káŋson*, *tŝáun*. In these examples, the stress shift should be attributed to the influence of native words with stress on the first syllable. Other examples of this stress shift: *áđiist*, *bássar/bázar*, *búrak*, *búrganar*, *dívan*, *dúrak*, *kánop*, *kívik*, *kópek*, *kúraĵ*, *sáldat*, *sírop*, *úse*, *várnek*, *vínagrad*, *vínegret*.

Examples where the original position of the stress is preserved: *ablkós*, *akátse*, *aplsîn*, *kamód*, *kibítik* (cf. *kívik*), *maŝín/maŝín*, *tabrétk*, *tsemánt*, *tŝeráŝne*.

In native dialect words, a stressed closed syllable is almost always long, i.e. it contains either a long vowel or a long consonant. The length of both vowels and consonants is expressed fairly distinctly, at least in careful pronunciation. Assimilated loanwords also lengthen stressed closed syllables. Judging by the available examples, lengthening more often affects the consonant: *bássar* (alongside the less assimilated form *bázar*), *djogg*, *düllje*, *kriss*, *lapp*, *littär*, *snopp*; cf. also the proper name *Lillje*. An example where the vowel is lengthened is *kamód*. The vowel length in *ablkós*, *aplsîn*, *trī-lītāŝ* ‘three-litre’ may go back to the German or Swedish pronunciation. Examples where a short closed syllable is preserved are extremely rare: *-lak* (in *bákk-lak*), *gräk*; these words may be non-assimilated forms.

An open stressed syllable in native words can be either long or short. Loanwords can also either preserve short open syllables or lengthen them; sometimes parallel forms occur. Examples of words with short open stressed syllables are *dopär*, *dúrak*, *kánop*, *kívik*, *kúraĵ*, *metär*, *stäka*. Examples of lengthening of a short open stressed syllable are *káven*, *Neppär/Nēpär*, *littär* (< *litär).

3.4. Grammar of loanwords

3.4.1. Gender

Nouns in the dialect are masculine, feminine or neuter. Gender is a stable category in the dialect, with only a few examples of variation.²⁴ In many cases, the gender of the borrowed noun is preserved, e.g. *banje* f., *bank* f., *bastan* m., *boşş* m., *bürak* m., *dinnje* f., *dişl* n., *düllje* f., *dürak* m., *gũ* f., *harb* f., *kánop* n., *kátüis* m., *káven* m., *kívik* f., *koft* f., *krant* m., *kriss* f., *maşín* f., *Neppär* m., *sírop* m., *skask* f., *skiss* m., *snopp* m., *stäka* m., *şarf* m., *tabrétk* f., *várnek* m., etc.

In fewer cases, the gender of the borrowed noun is changed, e.g. *ablkõs* n., *aplsîn* n., *bázar* n., *blūd* m., *boklezáne* n., *djogg* n., *dopär* n., *kamõd* n., *kopek* m., *tsemánt* n.²⁵ In most such cases, the gender change can be explained by intradialectal grammatical regularities. Let us examine these.

A large number of native collective and mass nouns in the dialect are neuter; a list of these is given in Mankov 2013b. This tendency may have affected loanwords as well, cf. the change from masculine to neuter in the mass nouns *djogg* ‘tar’ and *tsemánt* ‘cement’ (however, *sírop* has remained masculine). The nouns *ablkõs*, *aplsîn*, *boklezáne*, *slive*, *vişne* were perceived as collective (this is natural, particularly taking into account the fact that in Russian and Ukrainian nouns such as *sliva* ‘plum’, *vişnâ* ‘cherry’ and *âgoda* ‘berry’ are frequently used in the singular with a collective sense²⁶), which may explain their neuter gender. The same explanation may apply to *sîpl* n. ‘onion’; here, however, the influence of native neuter nouns ending in a consonant + *l* should not be excluded (e.g. *hankl* n. ‘glove’, *äpl* n. ‘apple’).

Some Slavonic nouns that presumably entered the dialect through Estonian have acquired masculine gender: *álesk* m. (ultimately from Ukr. *galúška* f.), *kástriüll* m. ‘pan’ (*kastrúilâ* f.), *sakk* m. ‘ard’ (*sohá* f.). This can be explained by the fact that the masculine paradigm is the most frequent in the dialect: the overall number of masculine nouns occurring in the interviews is 480, compared with 360 feminine and 240 neuter nouns (Mankov 2013c, p. 58).

Gender change can sometimes be explained by semantic association, i.e. the influence of a different word existing in the dialect or familiar to speakers that has the same or a similar sense. Examples are *blūd* m. ‘saucer’ (instead of n.; possibly by association with *taldrik* m. ‘plate’), *dópär* n. (instead

²⁴ The three-gender system is an inherited feature and is independent of Slavonic. It is so pervasive and deep-rooted in the nominal morphology of the dialect that it is hard to talk about its existence being supported by contact with Russian and Ukrainian, with their three genders.

²⁵ Compare also the nouns from H. Lagman’s (1971b) list above that are cited with a different gender than in Russian.

²⁶ E.g. *Oni prodaût čerešnûsg.* ‘they sell sweet cherries’ (rather than **čereşnipl.*). However, this use of a collective singular is not normally found with *abrikõs*, *apel’sin*, *arbutz* ‘watermelon’, *dynâ* ‘melon’, as these nouns are generally used in the plural in the collective sense, e.g. *Oni torguât arbutzamipl.* ‘they sell watermelons’.

of m.; cf. Sw. *fängelse* n., Ger. *Gefängnis* n.), *kamôd* n. (instead of m.; cf. *sköp* n. ‘wardrobe; cupboard’). Similar non-Slavonic examples are *våd* m. ‘world’²⁷ (originally f.; masculine by association with Russ. *mir* ‘world’ m.?), *kađfl* m. ‘potatoes’ (originally f., cf. Russ. *kartófel* ‘m.’), *bukstäv* f. ‘letter’ (instead of m.; cf. Russ. *búkva* f.), *frīstik* m. ‘breakfast’ (instead of n.; cf. Russ. *závtrak* m. and Sw. *frukost*, -en). Another word belonging to this group may be *giirk* m. ‘cucumber’, which in the 19th century was recorded as feminine (Freudenthal & Vendell 1886, p. 74); the gender change may be due to Russ. *oguréc* m.

In a few cases the gender change is more difficult to explain, as it does not clearly conform to morphological processes or semantic association. This is true of *bázar* n. (instead of m.; cf. Sw. *torg* ‘square’, borrowed from Old Russian and also neuter in Swedish, rather than the masculine of Russian), *kopek* m. (cf. *kopéjka* f.). With regard to such cases, it should be taken into account that preservation of the original gender requires, at least sometimes, a knowledge of which gender the noun belonged to in the source language, which in turn implies a sufficient command of that language. Some nouns may have entered the dialect when its speakers were not familiar enough with Russian/Ukrainian to preserve the gender. Interestingly, *bank* ‘glass jar’ in Vendell’s dictionary is cited as neuter, whereas in the present-day dialect it is feminine, in accordance with the source language; the gender may have been ‘corrected’ owing to a better knowledge of Russian/Ukrainian.

3.4.2. Inflection

The noun paradigm in the dialect consists of four main forms: (1) indefinite singular, (2) definite singular, (3) indefinite plural and (4) definite plural. Depending on the definite singular and indefinite plural, nouns are classified into morphological types, within which morphophonological subtypes are sometimes distinguished. In the case of nouns borrowed into the dialect, the development of paradigms depends on two factors: their original gender and the direction of their morphological assimilation in the dialect. The paradigms of masculine, feminine and neuter nouns in the dialect do not usually coincide, which is why gender automatically imposes a specific paradigm. Besides, if the phonetic shape of a borrowed noun resembles a certain paradigmatic form in the dialect, the noun can acquire the whole paradigm that is typical of that form, leading to the morphological assimilation of the loanword. Thus, the noun *krysa* ‘rat’ (in the nom. sing.) resembles the definite singular form of feminine nouns (such as *hēna* ‘the hen’, *sistra* ‘the sister’). The original nominative singular in *-a* was reanalysed as a feminine definite singular of the type f. II.2, resulting in the inclusion of the loanword in this

²⁷ E.g. *He jár rāi tār po han vād_{DEF.SG.MASC.}* MP ‘It’s time to go to that world’ (i.e. to die).

type and the development of the paradigm *kriss*, *krissa*, *krissar*, *krissana*. The forms *banâ*, *dunâ*, *dulâ* phonetically resemble feminine definite singular forms such as *kirkja*, *briggja* (of *kirke* ‘church’, *brigge* ‘bridge’, type f. II.3), hence the paradigm *banje*, *banja*, *banjar*, *banjana*, etc. The same process of morphological assimilation has conditioned the paradigms of *bank*, *harb*, *kâven*, *kibik*, *lapp*, *mašín*, *Neppär*, *skask*, *tabretk*. The noun *dišl* fluctuates between neuter and feminine; the former is due to the gender of this word in Russian, the latter to the phonetic similarity of the form *dyšlo* and the definite singular in *-a* of feminine nouns. The noun *bástan*, as one would expect, inflects according to type m. I.4, to which masculine nouns with stems in *-n* belong: *bastan*, *bastan*, *bastar*, *bastana*. At the same time, *bastan* resembles definite singulars such as *bokan* ‘the baker’, *biggjan* ‘the builder’ (type m. II.2), which generates the competing forms *bastar*, pl. *bastarär*. However, there are a number of nouns that have not developed a full paradigm; typically, the definite singular is lacking in such cases, e.g. *butl*, *kolendär*, *šlanj* do not have a specific definite singular form, whereas indefinite and definite plural forms of these nouns do occur; compare Karlgren (1953, p. 18).

3.4.3. Word formation

There are a considerable number of compounds in the dialect that include Slavonic constituents: *alesk-väliñ* ‘soup with dumplings’, *sjürmöłks-alesk-väling* ‘soup with sour milk and dumplings’, *bázar-däen* ‘market day’, *bok-ležáne-plant* ‘tomato plant’, *błind-kr[i]ss* ‘mole’ (animal), *búrjanz-büsk* ‘weed bush’, *düllje-trā* ‘pear tree’, *fanär-fabříkk* or *fanár-brikk* ‘sawmill’, *flōo-gū* ‘fly agaric’, *harb-vāvär* ‘cart’, *katt-use* ‘whiskers’, *kävens-huniñ* ‘watermelon honey’ (type of jam), *kâven-skīv* ‘slice of watermelon’, *kúraj(s)-büsk* ‘tumbleweed’, *pärsik-trā* ‘peach tree’, *slive-kün* ‘plum’, *slive-trā* ‘plum tree’, *tšerášne-trā* ‘sweet cherry tree’, *vínagradz-büsk* ‘grape bush’, *vínagradz-klips* ‘bunch of grapes’, *višne-tränar* ‘cherry trees’, *xostes-mänske* ‘guest, visitor’. There is one example in which both constituents are Slavonic: *kävens-sirop* ‘watermelon jam’.

As for affixal word formation involving Slavonic elements, it is extremely rare. The only known instance is the adjective *úsjatär* ‘moustached’, from *úse* (Dâčenko 2017, p. 75).

An interesting (though rare) phenomenon is the loss of Slavonic derivational suffixes or suffix-like elements in borrowings; compare *djogg* and Russ. *dégot* ‘tar’, *skiss* and Ukr. *skisok* ‘small scythe’, *blūd* and *blūdce* ‘saucer’; but compare also *búrak*, *dúrak*, which have retained *-ak*, going back to the Slavonic suffix. However, owing to the rare and disparate character of the examples, it is hard to characterise any regularity here.

3.5. Semantics of loanwords

The great majority of Slavonic loanwords are nouns, most of them related to the household (Dáčenko 2017). With regard to their semantic spheres, the non-compound nouns can be grouped as follows:

Utensils: *bank* ‘jar’, *blūd* ‘saucer’, *butl* ‘large bottle’, *kástrüll* ‘pan’, *stäka* ‘glass’, *svärk* ‘quarter of a litre’, *tšáun* ‘tub’.

Furniture: *dívan* ‘sofa’, *kamód* ‘chest of drawers’, *kánop* ‘sofa’, *tabrétk* ‘stool’.

Appliances and tools: *dišl* ‘shaft to which a horse is harnessed’, *krant* ‘water tap’, *lamp* ‘lamp’, *mašín* ‘machine’, *sakk* ‘ard’, *skiss* ‘small scythe’, *šlanj* ‘water hose’, *vóloken* ‘dragnet’.

Clothes: *kádus* ‘cap’, *koft* ‘cardigan’, *kučka* ‘jacket’, *šarf* ‘scarf’.

Vehicles: *fūr* ‘long truck’, *harb* ‘cart’, *kívik* ‘Gypsy caravan’.

Food: *alesk* ‘dumpling’, *bošš* ‘beetroot soup’, [ɣ] *artšíts* ‘mustard’, *katlát* ‘meat patty or croquette’, *kofe* ‘coffee’, *pírak* ‘small pie’, *píróga* ‘pies’, *povídl* ‘jam’, *pränik* ‘cookie’, *sírop* ‘jam’, *várnek* ‘ravioli’, *vínegret* ‘salad with boiled beetroot’.

Plants, fruit and vegetables: *ablkós* ‘apricot’, *akátse-trā* ‘acacia tree’, *aplšín* ‘orange’, *boklezáne* ‘tomato’, *búrak* ‘beetroot’, *búrjanar* ‘weed’, *dinnje* ‘melon’, *diüllje* ‘pear’, *gū* ‘mushroom’, *kađfl* ‘potato’, *káven* ‘melon’, *kúraj* ‘saltwort’, *pärsik-trā* ‘peach tree’, *sīpl* ‘onion’, *tšerášne* ‘sweet cherry’, *vínagrad* ‘grapes’, *višne* ‘cherry’, *slive* ‘plum’.

People: *amräkántse* ‘Americans’, *doftor* ‘doctor’, *dúrak* ‘fool’, [ɣ] *oste* ‘guests’, *gräk* ‘Greek’, *kómeke* ‘the Komi’, *sáldat* ‘soldier’, *sígan* ‘Gypsy’, *xostes-mänske* ‘visitor’.

Village life: *bástan* ‘melon field’, *bázar* ‘market’, *banje* ‘sauna’, *butk* ‘booth’, *kladóuk* ‘pantry’, *snopp* ‘sheaf’.

Animals: *kriss* ‘rat’, *skórop* ‘carp’.

Substances and materials: *fanér* ‘plywood’, *djogg* ‘tar’, *lak* ‘vanish’, *sōda* ‘soda’, *tsimánt* ‘cement’.

Place-names: *Amárika*, *Bárislav*, *Kášon* ‘Kherson’, *Neppär* ‘Dnieper’.

Measures: *kilómätär*, *kópek*, *littär*, *metär*.

Various: *balk* ‘log’, *kólendär* ‘calendar’, *lapp* ‘paw’, *skask* ‘fairy tale’, *tsifär* ‘number’, *úse* ‘moustache’.

Phenomena of recent times: *avtomáta* ‘assault rifles’, *baráka* ‘barracks’, *batarájana* ‘radiators’, *dopär* ‘prison’, *kíno* ‘cinema’, *kombáinar* ‘com-bines’, *lā[ɣ]re* ‘concentration camp’, *milítse* ‘police’, *okópar* ‘trenches’, *pa-perósana* ‘non-filter cigarettes’, *paroxóda* ‘steamships’, *rakétar* ‘rockets’, *snarjádär* ‘projectiles’, *tánkana* ‘tanks’, *trakton* ‘tractor’, *vagóna* ‘railway carriages’.

There are at least three examples of native nouns being replaced by Slavonic loanwords. *Gū* has completely replaced the native word for mushroom which still existed in the late 19th century and was recorded by Ven-

dell as *svomp* f. (Freudenthal & Vendell 1886, p. 223). *Kriss* has replaced the native *rott*, which now means ‘mouse’; the original ‘mouse’ (Sw. *mus*) has disappeared without trace. *Sīp!* is now the only word for onion; the old Scandinavian word occurs only in *kvit-löök* ‘garlic’.

4. Conclusion

The Swedish dialects of Estonia were in contact with Russian throughout their history, though the intensity of this contact was not always the same. The dialect of Gammalsvenskby has been isolated from its cognate dialects since 1782, and from the early 19th century it was surrounded by German, and then by the Russian and Ukrainian languages, but contrary to what one would probably expect, Russian and Ukrainian loanwords – loanwords in the proper sense, rather than non-incorporated items – are not a particularly prominent feature of the present-day dialect. In my interviews, around 1,000 nouns occurred, of which some 100 non-compounds are of Slavonic origin. If we exclude such words as *lamp*, which alongside Slavonic may be of German or Standard Swedish origin, and *sīp!*, which either entered the dialect through Estonian or whose exact source is hard to determine, the number of Slavonic loanwords is even lower. Overall, Slavonic loanwords make up approximately 4 per cent of the dialect vocabulary. As for non-assimilated Russian and Ukrainian items, their occurrence in interviews with fluent speakers is not particularly frequent either. The distribution of loanwords in terms of parts of speech is extremely uneven. The great majority are nouns, with other parts of speech represented by sporadic examples. The core Slavonic loanwords are related to everyday life; these are words for household objects, meals and plants. On entering the dialect, Slavonic nouns usually preserve their gender. The main factors determining the inflection type of Slavonic loanwords are their gender in the donor language and the phonetic similarity of the Slavonic nominative singular to the definite singular in the dialect. Slavonic loanwords are actively involved in forming compounds, whereas affixal derivation from borrowed stems is extremely rare. Of the 121 assimilated loanwords listed in this article, 32 per cent were cited by Vendell and Karlgren and are therefore old, in the sense that they existed in the dialect in the 19th century. Compared with Herbert Lagman’s list, the inventory of Slavonic loanwords in Gammalsvenskby is almost totally different. This can be explained partly by the different location of Gammalsvenskby and partly by a renewal of the vocabulary, but, strikingly, the discrepancy between the absolute numbers of loanwords is not very large: 75 vs 121. This is probably not a pure coincidence, but rather an indication that the proportions of Slavonic loanwords in Gammalsvenskby and in the Swedish dialects of Estonia were always comparable.

Acknowledgements

This study was carried out with support from the Royal Society for Swedish Culture Abroad (Riksföreningen Sverigekontakt), Sweden, and St Tikhon's University for the Humanities (Moscow, Russia). I am grateful to Bo Ralph, Henrik Rosenkvist och Anna Hannesdóttir for their advice and help in the project. I would also like to thank the anonymous reviewers of this article for their suggestions.

References

- Daľ, Vladimir, 1882: *Slovar' živago velikoruskago âzyka*. I–IV. St Petersburg & Moscow.
- Danell, Gideon, 1951: *Ordbok över Nuckömålet*. Uppsala & Copenhagen.
- Dâčenko, Dar'â, 2016: Russkie i ukrainskie zaimstvovaniâ v dialekte sela Starošvedskoe: imena sušestvitel'nye. In: Maria Konošenko, Ekaterina Lûtikova & Anton Cimmerling (eds), *Tipologiâ morfosintaksičeskih parametrov: Materialy meždunarodnoj konferencii*. Moscow. Pp. 115–130.
- 2017: Slavânskie zaimstvovaniâ v sovremennom dialekte sela Starošvedskoe: leksičeskie i grammatičeskie processy. In: Ekaterina Devâtkina, Svetlana Bočaver, Denis Mahovikov & Andrej Šluinskij (eds.), *Sbornik naučnyh statej po materialam Pâtoj konferencii-školy "Problemy jazyka: vzglâd molodyh učenyh"*. Moscow. Pp. 66–77.
- Forsman, Ludvig, 2015a: Language shift in Gammalsvenskby: A nexus analysis of the shift to Ukrainian in a traditionally Swedish-speaking community. In: *Journal of Sociolinguistics*, 19(1), pp. 37–61.
- 2015b: Svetlanas svenska: Avvikelser eller förändring hos en semitalare av Gammalsvenskbydialekt? In: *Folkmålsstudier*, 53, pp. 9–33.
- Freudenthal, Axel, & Herman Vendell, 1886: *Ordbok öfver estländsk-svenska dialekterna*. Helsinki [reprinted in 1982 by Kulturföreningen Svenska Odlingens Vänner].
- Grinchenko, Boris, 1907–1909: *Slovar' ukrainskago âzyka*. Kiev. [Available at <http://hrinchenko.com/>. Accessed 10 Feb. 2019].
- Grinevald, Colette, & Michel Bert, 2011: Speakers and communities. In: Peter K. Austin & Julia Sallabank (eds), *The Cambridge Handbook of Endangered Languages*. Cambridge. Pp. 45–65.
- Hedman, Jörgen, & Lars Åhlander, 2003: *Historien om Gammalsvenskby och svenskarna i Ukraina*. Stockholm.
- Isberg, Fridolf 1970: *Supplement till G. Danells Ordbok över Nuckömålet*. Uppsala.
- Karlgren, Anton, 1924: *Gammalsvenskby: Land ock folk*. Uppsala (*Swedish Dialects and Folk Traditions B*: 27.)
- 1953: *Gammalsvenskby: Uttal och böjning i Gammalsvenskbymålet (Swedish Dialects and Folk Traditions B*: 56). Stockholm.
- Lagman, Edvin, et al. (eds), 1961: *En bok om Estlands svenskar*. Stockholm.
- Lagman, Edvin (ed.), 1990: *En bok om Estlands svenskar*. 3B. *Estlandssvenskar berättar. Dialekttexter med översättning och kommentar*. Stockholm.
- Lagman, Herbert, 1971a: *Svensk-estnisk språkkontakt: Studier över estniskans inflytande på de estlandssvenska dialekterna*. Stockholm.
- 1971b: Ryska lånord i estlandssvenska mål. In: *Svio-estonica: Studier utgivna av svensk-estniska samfundet*, XX, ny följd 11, pp. 3–29.
- 1987: Vissi, vack och våilok: Om lånord i estlandssvenska mål. In: *Kustbon*, 4(44), pp. 11–14.

- Mankov, Alexander, 2013a: Problema strukturnyh izmenenij v isčezaiušem jazyke. In: *Vestnik PSTGU. III: Filologija*, 32, pp. 30–44. [Available at <http://periodical.pstgu.ru/ru/pdf/article/2081>. Accessed 10 Feb. 2019.]
- 2013b: Suffiksals'noe slovoobrazovanie sušestvitel'nyh v dialekte sela Starošvedskoe. In: *Vestnik PSTGU. III: Filologija*, 31, pp. 21–31. [Available at <http://periodical.pstgu.ru/ru/pdf/article/2019>. Accessed 10 Feb. 2019.]
- 2013c: Dialekt sela Starošvedskoe: obzor morfologii. In: Tamara Torstendahl-Salytjeva (ed.), *Mir švedskoj kul'tury*. Moscow. Pp. 55–105. [Available at http://download.pstgu.ru/DATACENTER/DIR_FILES/DIR_ZIP/Docum/Dialect_of_Gammalsvenskby_Outline_of_Morphology.pdf. Accessed 10 Feb. 2019.]
- 2014: A Scandinavian island in a Slavonic linguistic environment. The dialect of Gammalsvenskby: Nouns. In: *Slovene: International Journal of Slavic Studies*, 3(1), pp. 120–170. [Available at http://slovene.ru/2014_1_Mankov.pdf. Accessed 10 Feb. 2019.]
- 2017: Gammalsvenskbydialekten: En översikt av morfologin. In: Jan-Ola Östman et al. (eds), *Ideologi, identitet, intervention*. Helsinki. Pp. 401–412.
- 2018: The dialect of Gammalsvenskby: Scandinavian-Slavonic language contact. In: Sebastian Drude, Nicholas Ostler & Marielle Moser (eds), *Endangered languages and the land: Mapping landscapes of multilingualism*, Proceedings of FEL XXII/2018 (Reykjavík, Iceland). London. Pp. 98–105.
- O'Shannessy, Carmel, 2011: Language contact and change in endangered languages. In: Peter Austin & Julia Sallabank (eds), *The Cambridge Handbook of Endangered Languages*. Cambridge. Pp. 78–99.
- SAOB = *Svenska Akademiens ordbok över svenska språket*. 1ff. Lund 1898ff.
- SUM = *Slovník ukrajin'skoj movi* (Kyiv 1970–1980) [Available at <http://sum.in.ua/>. Accessed 10 Feb. 2019.]

Sammanfattning

I denna artikel introduceras material om slaviska lånord i Gammalsvenskbydialekten, den enda nordiska dialekt som fortfarande talas i f.d. Sovjetunionen. Materialet samlades in under fältarbete i byn 2004–2013. De estlandssvenska dialekterna har varit i kontakt med ryska genom hela sin historia, men intensiteten hos dessa kontakter har varierat. Dialekten i Gammalsvenskby har varit isolerad från övriga estlandssvenska dialekter sedan 1782. Sedan början av 1800-talet har den varit omgiven av tyska och därefter av ryska och ukrainska, men trots detta är de ryska och ukrainska lånorden få i den nutida dialekten. I mina intervjuer förekommer ca 1 000 substantiv, av vilka ca 100 simplicia är av slaviskt ursprung. Om man utesluter sådana ord som *lamp*, som jämte slaviskt kan vara av tyskt eller standardsvenskt ursprung, eller *sīpl'* 'lök', som kan vara ett vandringsord, är antalet slaviska lånord ännu mindre. Sammantaget utgörs ca 4 % av dialektens ordförråd av säkert slaviska lånord. Även icke-assimilerade ryska och ukrainska ord är ovanliga i intervjuerna med de informanter som talar gammalsvenskbydialekten flytande. De flesta lånorden är substantiv medan andra ordklasser representeras av enstaka exempel. Större delen av lånorden är konkreta substantiv som betecknar föremål i vardagslivet, t.ex. hushålls-

redskap, maträtter och växter. De slaviska lånorden bevarar vanligen det genus de har i det långivande språket. Böjningsmönstret avgörs huvudsakligen av lånordens genus i det långivande språket och av fonetisk likhet mellan slavisk nom. sg. med best. sg. i dialekten. Jfr. det slaviska ordet *krissa* 'råtta', vilket blir feminint i dialekten p.g.a. femininum i det långivande språket och dessutom ändelsen *-a*; den likalydande ändelsen i dialekten markerar best. sg. av feminina substantiv. Slaviska lånord förekommer i nybildade sammansättningar medan suffixavledning av inlånade stammar är mycket sällsynt. Av de 121 assimilerade lånord som tas upp i artikeln anföras 32 % av Axel Freudenthal & Herman Vendell (1886) och Anton Karlgren (1953) och fanns följaktligen i dialekten redan på 1800-talet. Beståndet av slaviska lånord i gammalsvenskbydialekten skiljer sig däremot markant från det som enligt Herbert Lagman (1971b) föreligger i övriga estlandssvenska dialekter. Detta kan bero dels på skillnaden i geografiskt läge, dels på att många av lånorden i Gammalsvenskbydialekten har lånats in efter förflyttningen till Ukraina. Däremot är det absoluta antalet lånord påfallande lika mellan mitt och Herbert Lagmans material. Förmodligen är detta inte en tillfällighet utan beror på att andelen slaviska lånord i Gammalsvenskbydialekten och i Estlands svenska dialekter alltid har legat på en jämförbar nivå.

Från Småland till Michigan, och tillbaks igen

Verklighetens fiktiva platser i en svenskamerikans berättelser

Av Susanne Nylund Skog

Abstract

This article addresses the widespread assumption that a connection exists between a place and the people who inhabit it. The aim is to show how the connection between a person and a place is established in a folklore collection, as well as to analyse how this connection influences and shapes a person's narratives of that place. The empirical focus is on recordings of the Swedish American Carl Nelson and on correspondence in the 1960s between Nelson and the Swedish folklore collector Karl Gösta Gilstring. The conclusion drawn is that, in Gilstring's collection, the supposition that there is a natural connection between a place and persons born there becomes the theoretical foundation of the undertaking. The collection presupposes that a person's place of birth gives that person her or his identity. However, the stories in Nelson's letters and recordings do not primarily convey traditions and customs that are of interest to Gilstring. Nor are they about the places of concern to him. Rather, they depict a mythological landscape recreated by the emigrant Carl Nelson in his American home outside Manistique, Michigan.

Keywords: Swedish American, place, folk legend, folklore collection, narratives

I denna artikel undersöks relationen mellan personer och platser i Karl Gösta Gilstrings samling.¹ Den finns på Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala (DFU) och innehåller fler än 8 000 brev (DFU 40265), liksom ett stort antal ljudinspelningar från vilka Gilstring har gjort 70 000 uppteckningar, indelade i sockensamlingar och sorterade efter innehåll (ULMA 34838). Basen för samlingen var det nätverk av 700 personer med vilka Gilstring korresponderade. Ett sextiotal av dessa hade emigrerat till Kanada och USA. Citatet nedan är ett utdrag ur Karl Gösta Gilstrings anteckningar om en av dessa personer som han brevväxlade med 1960–1969, nämligen Carl (eller Charles) Nelson som levde i Manistique, Michigan. Analyserna i denna artikel baseras på deras korrespondens och inspelningar som gjordes med Carl Nelson 1967.

---

¹ Denna artikel är skriven inom ramarna för projektet Tilltal: Tillgängligt kulturarv för forskning i tal (SAF16-0917:1), finansierat av Riksbankens Jubileumsfond, forskningsprogrammet Samlingarna och forskningen (2017–2020). För viktiga kommentarer på texten vill jag tacka Jenny Nilsson samt redaktörerna.

Det torde icke finnas någon enskild socken i Småland eller huvud taget i vårt land vars folkliv är så genomgående skildrat som just Oskars socken i Södra Møre genom det manuskript som är helt sammanfogat av Carl Nelsons brevsamling. (Karl Gösta Gilstrings anteckningar, ULMA 34838.)

Det är ett vida spritt antagande att det finns ett samband mellan en plats och de personer som lever på platsen. Etnologen Owe Ronström skriver att utgångspunkten för »den moderna epokens mystiska geografi» är att speciella platser skapar speciella människor med en viss slags livsform (Ronström 2016 s. 22; se även Johnstone 1990). Platsen där en person är född utgör en grundläggande sorteringsprincip som har avgörande betydelse för personens liv och identitet. Ett exempel på detta är att födelseplats registreras i födelsebevis och pass (Taylor 2012 s. 2, 13).

Av citatet ovan framgår att Gilstring med utgångspunkt i brev från Carl Nelson skildrat en sockens folkminnen. Alltså har en persons minnen, utsagor och berättelser kommit att beskriva och representera en hel socken. I artikeln frågar jag mig hur detta blir möjligt. Syftet är att undersöka hur svenskamerikanen Carl Nelson i berättelser gestaltar några platser i och kring Oskars socken i Småland. Artikeln adresserar frågor om de ideologiska och vetenskapliga premisserna för Karl Gösta Gilstrings samling, liksom frågor om vem som kunde representera platser i samlingen och hur detta gick till.

Artikeln inleds med en beskrivning av Karl Gösta Gilstring, hans samling, och svenskamerikanen Carl Nelson. Denna del övergår sedan i en diskussion kring de omständigheter som gjorde att Nelson kvalificerade sig som en trovärdig sagesman och representant för Oskars socken. Därefter följer analysen av några av de berättelser som förekommer i korrespondensen mellan Gilstring och Nelson och i inspelningarna med Carl Nelson, där även Carls fru Hilma Nelson och bror Albin Nelson deltar.

Samlaren och samlingen

Karl Gösta Gilstring beskrivs som en varmhjärtad präst, entusiastisk lärare och en hängiven samlare av folkminnen. Han föddes 1915 i Östergötland, tog studentexamen i Linköping 1934 och prästvigdes 1941. Han var gift och pappa till tre barn. Parallellt med arbetet som präst och sedermera gymnasielärare upptogs den mesta av Gilstrings tid fram till hans död 1986 av arbetet med folkminnessamlingen. Han hedrades med en doktors-titel vid Uppsala universitet 1975 och år 1985 tilldelades han av Kungl. Gustav Adolfs Akademien ett pris för sin »enastående samling av svenska folkminnen hopsamlade under mer än 50 års uppteckningsarbete». Samma år gav Statens Humanistisk-samhällsvetenskapliga Forskningsråd honom ett stipendium för bearbetning och komplettering av sin samling. I motiveringen beskrivs Gilstring som »vårt lands flitigaste folkminnessamlare» (ULMA 34838).

Att Gilstrings efterlämnade samling finns bevarad på Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala (DFU) är ingen slump. Gilstrings samarbete med Uppsala landsmålsarkiv (ULMA), numera DFU, inleddes redan på 1940-talet då han fungerade som Åke Campbells ordsmeddelare under arbetet med *Atlas över svensk folkkultur*. På 1950-talet studerade han folkloristik under Dag Strömbäck, ULMA:s dåvarande chef och professor i nordisk och jämförande folklivsforskning, särskilt folkloristik. Gilstring skrev också en licentiatavhandling i religionshistoria om julstocken vid Uppsala universitet.

I artiklar om Karl Gösta Gilstring och hans samling betonas ofta hans stora historiska kunskap och intresse för det förflutna. Några hävdar också att han var totalt ointresserad av allt modernt och att hans forskning var otidsenlig (ULMA 37313). I ett brev daterat den 1 december 1972 berättar Gilstring om hur han inledde sitt samlande: »Jag var gymnasist i Linköping, hade varit hemma i Hof på farmors jordfästning. Hon bar en östgötahävd som få, f. 1851 i Biskopsberga, Allhelgona socken invid Skeninge. Jag beslöt mig för att hädanefter samla upp vad jag hörde». Efter Gilstrings död skrev *Vimmerby tidning* (17 november 1986) att Gilstring visste att klockan var »drygt fem i tolv» och att den sista av den muntliga traditionens folk snart skulle vara borta. För Gilstring gällde att rädda vad som räddas kunde.

För att förstå Gilstrings samling måste den betraktas i det ideologiska och vetenskapliga ramverk som tog form i slutet av 1800-talet och fick sitt praktiska genomförande under 1900-talets första del. Folklivsforskarna anslöt till »raden av vetenskapsrepresentanter som gjorde inventering, insamling av stora mängder material och kategorisering» till en metod för att uppnå vetenskaplig kunskap (Gustavsson 2014 s. 41). Flera forskare har påpekat att karteringsarbetet i hög grad handlade om en ung vetenskaps strävan att ses som seriös. Naturvetenskapliga teorier omsattes till humanvetenskapliga metoder, som handlade om att samla på belägg, föra in dem på kartor, renrita, mäta, väga och förfina tekniker (Löfgren 1995 s. 141).² Gilstring deltog i detta arbete och han var alltså inte ensam om att kämpa för att bevara den kultur som var på väg att försvinna. Att allmogens kulturformer var på utdöende var ett tämligen oreflekterat antagande ända fram till 1960-talet (Dundes 1986, Nilsson 1996 s. 10, 28). Räddningsaktionen blev en slags forskningsetik för Gilstring, liksom för arkiv och museer vid samma tid, och intresset riktades mot frågor om ursprung och spridning (Lilja 1991 s. 89 f., Lindqvist 1993 s. 65 f.). För detta krävdes ett rikt empiriskt källmaterial och Gilstring ville därför dokumentera allmogekulturens alla delar. Han arbetade med samlingen under en sextioårsperiod och den anses vara den största samlingen gjord av en nordisk forskare i modern tid (Lindqvist 1993 s. 63).

---

² Detta gigantiska insamlingsarbete trängdes sedan undan när folklivsforskningen blev etnologi och alltmer förvandlades till ett samhällsvetenskapligt inriktat utforskande av socialt liv och kulturella processer (Klein 1995 s. 9 f., Löfgren 1995 s. 141, Nilsson 1996 s. 70).

Gilstring kallade sin arbetsmetod för strukturinsamling och han uppfattade sig själv som en upptäcktsresande som gjorde pionjärbete i många socknar som tidigare varit vita fläckar på folkminneskartan (Lilja 1991 s. 91, Lindqvist 1993 s. 72 f.).

Grunden till Gilstrings samling fanns i nätverket av 700 meddelare som han byggde upp under åren. Han skrev cirka tio brev om dagen med frågor till dessa personer, som var spridda över hela Sverige, Åland, Finland och Svensk-Amerika. Gilstring hade som krav att de skulle vara födda före 1920 och han kom i kontakt med dem främst genom upprop i tidningarna *Kvälls-stunden* och *Svenska Amerikanaren Tribunen* (Lindqvist 1993 s. 70 f.). Han kallade sagesmännen eller meddelarna för sin »lilla församling» (ULMA 37313). I insamlingsarbetet utgick Karl Gösta Gilstring från drygt 3 000 frågor som föll inom ett tjugotal olika ämnesgrupper, vilka även var basen för hans kapitelindelning och ordning av varje enskild sockensamling (Lindqvist 1993 s. 66). Han kategoriserade materialet under olika rubriker, till exempel »Årsloppet», »Livsloppet», »Åkommor och sjukdomsbot» och »Ord och talesätt». Frågorna var detaljerade och hade mycket gemensamt med de traditionsinsamlade arkivens frågor (Lindqvist 1993 s. 67 f.). Gilstrings frågor präglades dock av en personlig och informell stil, både i de mer allmänna frågelistor som publicerades i pressen och i frågelistorna till enskilda skribenter. Vid ett tillfälle bad han Carl Nelson att ha fördragsamhet med hans »förvetenhet, men när man ska passa ihop puzzlebitar från vår gamla folkkultur, så måste man fråga, fråga och åter fråga» (DFU 40265:284:8). Gilstring skickade också ut så kallade rundbrev med frågor. Den 8 november 1960 skrev han till exempel till sina »vänner» i Kanada och USA och undrade hur de »hade det med vattenhjul och andra minnen». Han påpekade också att han var så tacksam för att »än en gång få komma igen!» (ULMA 34838).

I sin roll som forskare bedömde Gilstring alltså breven och skrev av de delar han fann intressanta. I mångt och mycket följde han här de metoder som utarbetats av ULMA och andra traditionsinsamlade arkiv under 1900-talets första årtionden. Som nämnts deltog Gilstring i arbetet med *Atlas över svensk folkkultur*, som var ett projekt där materiella, sociala och andliga företeelser lades in på kartor. Arbetsmetoden hade på 1930- och 1940-talen hög vetenskaplig status och avsikten var att »spridning och geografiska skillnader och likheter inom landet skulle bli tydliga» (Lilja 2012 s. 13, Skott 2008). I ett tal av språkforskaren professor J. A. Lundell 1938 till föreståndaren för ULMA, professor Herman Geijer, när denne gick i pension, sammanfattas grundtanken i dessa metoder:

Men så måste de upplysningar som inkommer granskas och till sin innebörd kontrolleras. Luckor utfyllas genom nya frågor. Så måste detta material, för att bli för vetenskapen tillgängligt i detalj registreras, till stor del skrivas om på lappar, som sedan fyller lådor och skåp. Detta måste göras snart: nya kulturfor-

mer bryter in och vållar stor förvirring, endast åldringar är ännu trogna bärare av äldre lokala språkformer och fäderneärvd visdom. När dessa gamla män och kvinnor gått över gränsen till det okända landet, få vi inga svar på våra frågor. (Lundell 1939 s. 7.)

I enlighet med dessa metoder renskrev Gilstring delar av de svarsbrev som han ansåg värdefulla och gjorde excerppter av dem för varje innehållskategori. I regel är hans avskrifter ur meddelarnas brev tämligen exakta, men deras egna reflektioner, och det som Gilstring inte betraktade som tillförlitligt, är borttaget. Likaså har spontana berättelser som inte anknyter till frågorna lämnats därhän (Lindqvist 1993 s. 69). Eftersom dåtidens metoder betonade faktainsamling betraktades värderande och reflekterande synpunkter på det insamlade som irrelevanta. Skribenternas egna reflektioner avlägsnades också eftersom de drog fram berättelserna till nutid, vilket gick emot vetenskaplig praxis att förlägga intresset till dåtid (Lilja 1999 s. 29 f., Nilsson 1996 s. 216–218).

Excerpterna ordnades sedan i pärmar efter ort och innehåll. På så vis skapade Gilstring ett slags sekundärt källmaterial. De flesta meddelare har fått ett nummer, alla avskrifter från en person har placerats geografiskt under ett landskap och område, oftast en socken. På så vis har meddelarna kommit att representera olika platser, och när Gilstring sökt fylla vita fläckar på kartan har det handlat om att finna en duglig meddelare född före 1920 som skulle kunna representera fläcken.

Med rötter i Smålands stenbundna mylla

Carl (Charles) Nelson uppfyllde alla Karl Gösta Gilstrings kriterier på en duglig meddelare. Han föddes 8 maj 1878 i Västra Lillaverke, Oskars socken, som Karl Oskar Nilsson. Han utvandrade till Amerika 1896, gjorde endast ett kort besök i Sverige år 1900 och levde därefter resten av sitt liv i USA. År 1918 gifte Nelson sig med sin kusin Hilma som han levde med i Manistique, Michigan, fram till sin död 1969. I Gilstrings samling har Carl Nelson nummer 92:1, och det finns 2 166 blad registrerade i hans namn (ULMA 34838).

Korrespondensen mellan Gilstring och Nelson inleddes 1960 då Gilstring haft en annons i *Svenska Amerikanaren Tribunen* som Nelson svarade på. Korrespondensen dem emellan var intensiv, speciellt åren 1962 till 1966 med cirka 40 brev från Nelson per år. Sammantaget uppgår breven från Nelson till 285, och trots att inte alla brev från Gilstring till Nelson finns bevarade uppgår de som finns kvar till 318 stycken (DFU 40265: 282 och 284).

År 1964 kontaktades Gilstring av Babro Sklute (sedermera Klein) som genom en bekant till Nelson hört talas om Gilstrings insamling. De kom att brevväxla och 1967 gjorde Sklute under fyra dagar i april månad en sammanlagt drygt tio timmar lång inspelning med Carl Nelson, där även Carls fru Hilma och bror Albin deltog (bd 11420–22). I ett brev till Karl Gösta Gilstring den 1 maj 1967 berättar Barbro Sklute om inspelningstillfället och skriver att intervjun, så vitt henne anbelangar, varit en »storartad succé». Hon berättar att Hilma och Carl Nelson varken har amerikansk toalett eller teve och att deras lådliknande bostadshus är omgivet av höga murar och trädgården full av stenarrangemang och fågelholkar. Barbro Sklute skriver också att Hilma är social medan Carl »tillbringar hela dagarna med att läsa (huvudsakligen Bibeln), skriva och hämta sin post». Carl lever helt i sin värld, påpekar Sklute, som traditionsbärare är han dock ännu mer enastående än vad hon förväntat sig. Likaså som berättare (DFU 40265:283:23).³

Carl Nelson blev en viktig meddelare för Gilstring, inte bara därför att han var en enastående traditionsbärare och berättare, eller därför att han hade »skrivkunnighet, kringsyn och god människokännedom» utan kanske främst för att hans »rottrådar» gick »djupt i den stenbundna småländska myllan». Gilstring poängterar ofta att Nelson efter utvandringen 1896 »avlagt blott ett kort besök i barndomslandet, som han en marsdag 1900 lämnade för gott». Därför, skriver Gilstring, hör Nelsons minnesbilder »helt 1800-talet till och återspeglar troget livet som det levdes under självhushållets dagar». I sin beskrivning av Nelson redogör Gilstring noggrant för hans släktförhållanden och vad Gilstring kallar »Stora Agebo-släkten», inom vilken Nelson och hans hustru Hilma var »av samma rot, ett vitt förgrenat släkträd i Madesjö» (ULMA 34838). Här har, skriver Gilstring, »son efter far plöjt jorden, så länge vi kan följa släktens öden» (*Svenska Amerikanaren Tribunen*, 4 juli 1973).

Inte nog med att Nelson hade djupa rottrådar i den stenbundna myllan; han växte upp med »trenne mödrar», nämligen sin mamma, mormor och mormors mor (*Svenska Amerikanaren Tribunen*, 4 juli 1973). Den senare var född 1800, kallades gamla Ingrid och »hade i sin barndom kunnat träffa sådana som i sin tur träffat folk födda ända ned på 1600-talet». Gamla Ingrid levde till år 1892 och av henne »drager sig ännu Carl Nelson åtskilligt till minnes», skriver Gilstring 1968 (ULMA 34838).

Vid flera tillfällen intygar Gilstring att Nelson ger en sann och äkta bild av Oskars socken på 1800-talet och tidigare. Gilstring har till och med frågat Nelson om besöket i Sverige år 1900 »påverkat minnesbilderna innan ut-

³ Delar av brevväxlingen mellan Sklute och Gilstring samt bandinspelningarna, liksom Gilstrings och Nelsons brevväxling, finns bevarad och tillgänglig för forskning på Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala.

vandringen, liksom i vad mån umgänget med svenskar» i Manistique förändrat hans syn på barndomstiden i Sverige. »Svaret är att påverkan icke skett». Därför, menar Gilstring, torde samlingen »bära syn för sägen, hur tånjbart minnet är till att kunna hålla i förvar barndomens och de första ungdomsårens intryck» (ULMA 34838). Nelson beskriver i ett brev till Gilstring daterat 8 juni 1967 hur hans minne fungerar:

Du frågar hur jag kan komma ihåg saker och ting från min barndomstid. I korthet kan man säga det är just ett godt kom ihåg. Ja, men vad gör ett godt kom ihåg? För mig tyckes det vara en phonograf skiva som spelats in varje händelse i mitt liv. Det är också färg TV på den skivan. Så när jag bliver tillfrågad om något som hänt, en viss tid eller plats och hur något hände [...] ser jag, och hör vad som då hände och hur det hände. Det kanske låter lite lustigt, men så tycks det vara. Människans hjärna är ett förunderligt Arkiv som kan gömma alla de händelser som har hänt i en människas liv och vi kan gå där och kalla för vilket rekord av vårt liv vi vill studera. Människan kommer ej från apan. (DFU 40265:282:255.)⁴

Här framgår att det ur Nelsons eget perspektiv inte enbart handlade om hans rottrådar i den småländska myllan, utan också om hans unika sätt att minnas. Nelson var djupt religiös och tillhörde Jehovas Vittnen, och i citatet ovan ser vi att han motsatte sig evolutionsteorin om människans släktskap med apan. I andra brev protesterade han mot kvinnliga präster, försvarade reglerad prostitution och varnade för modernitetens alla faror. Nelson var också en flitig skribent i *Svenska Amerikanaren Tribunen* där han under rubriken »Folkets röst» gjorde inlägg under två namn; Calle från Lillaverke och Charles Nelson. Det senare använde han i debattinlägg som gällde samtida ofta lokala förhållande, medan han med namnet Calle i Lillaverke kommenterade och beskrev Sverige (speciellt byn Västra Lillaverke) i gamla tider.

Gilstring kommenterar inte i samlingen över excerpter från Nelsons brev huruvida Nelson skrivit om samma traditioner i *Svenska Amerikanaren Tribunen*. Visserligen noterar han att Nelson är känd för många under namnet Calle i Lillaverke. På så vis ger han ytterligare tyngd åt Nelsons ursprung och rottrådar och poängterar att »det märkliga med Nelsons hågkomster från hembygden är att de samtliga förskriver sig till förra århundradet och ej senare har kunnat påverkas av nya intryck från hemlandet» (ULMA 34838). Som påpekats var Gilstring inte ensam om det devolutionistiska tankegods som utgick ifrån att moderniteten förstörde och förvrängde ursprungliga traditioner och seder.

Sammanfattningsvis uppfyllde Carl Nelson alla kriterier på en utmärkt sagesman. Hans rottrådar i den småländska myllan, de oförstörda och opåverkade minnena och den direkta kopplingen till en specifik plats gav hans

---

⁴ Citaten ur Carl Nelsons brev är något redigerade. Jag har till exempel rättat stavningen av vissa ord, skapat fullständiga meningar där så krävts för läsbarheten, samt placerat citattecken kring utsagor.

utsagor legitimitet och autenticitet. De tre mödrarna skänkte dessutom hans utsagor ett historiskt djup som Gilstring fann extra värdefullt. Han ägnade därför mycket möda åt att utreda släktförhållandena och placera dem geografiskt inom Oskars socken.

Grottan i Kroksmåla och Stacka berg

I ett brev till Karl Gösta Gilstring daterat den 31 maj 1967 skriver Carl Nelson om en grotta i Kroksmåla. Troligen har Gilstring ställt en fråga som han försöker besvara för brevet inleds med orden »Tack för ditt brev av den 25 maj. Du talar om grottor» (DFU 40265:282:254).

Det talades mycket om en grotta 'underjordisk gång'. Den var i Kroksmåla. Öppningen var vid gränsen av Krokstorp och Lillaverke, vid södra ändan av Krokstorps sjön. Sagan säger att det var 7 bönder som knöt ihop 7 oxtömmar till ledningslina och gick in i grottan så långt som linan räckte. De tordes ej gå längre. De sade också att en hund hade gått in i grottan men kom aldrig ut igen. De hörde den skälla långt in i grottan. Det talades mycket om den grottan i Lillaverke när jag var där, men ingen vågade gå in där. Det är enda grottan jag hört om i den nejden.

Berättelsen, som Carl Nelson definierar som en saga, handlar om sju bönder som knöt ihop sju oxtömmar. Ingen av dem vågade släppa tömmarna och gå längre in i grottan. Han berättar inte varför de skulle vilja gå in i grottan. Kanske fanns där en skatt eller så ville de hämta ut hunden som var där, se hur stor den var, eller undersöka grottans djup. Inledningsvis har berättelsen likheter med sägenmotivet T100 i Bengt af Klintbergs *The Types of the Swedish Folk Legend*, som handlar om en underjordisk gång mellan ett kloster och en annan byggnad (af Klintberg 2010 s. 354). Platsen, den underjordiska gången eller grottan, är utgångspunkten för berättelsen om de sju bönderna. Carl Nelson skriver att det är den enda grotta han hört om i den nejden och då menar han Kroksmåla, Oskars socken.

Västra Lillaverke är alltså beläget i Oskars socken i Kalmar län och är en skogsbygd rik på sjöar och genomkorsad av Hagbyån. Namnet *Lillaverke* innehåller substantivet *verke* 'ett slags fångstanordning för fisk', möjligen med syftning på en sådan anordning i Hagbyån.⁵ Det framkommer ofta i Nelsons berättelser att Lillaverke är beläget i ett skogsrikt område med många sjöar. Den här berättelsen utspelar sig i Kroksmåla som ligger 1,5 kilometer från Västra Lillaverke, alltså tillräckligt nära för att det som hände där omtalades i Västra Lillaverke.

Jag har inte funnit någon ytterligare berättelse om grottan i Kroksmåla i breven eller inspelningarna. Däremot berättar Carl Nelson upprepade gånger om Stacka berg, enligt honom beläget i Svalehult, Madesjö socken,

⁵ Nybrokunskap. Webbadress: <http://www.nybrokunskap.se/>. Hämtad den 17 september 2018.

alltså inte i Oskars socken. Så här skriver Nelson i ett av de första breven till Karl Gösta Gilström den 14 mars 1960:

Här är sagan om Stacka berg. Det var en Båtsman som hette Svala. Hans hem var i Svalehult, Madesjö socken. Han var ute på långresa i Kronans tjänst. Skeppet var i Stilla Havet när det en dag stannade och en Jätte tittade över relingen och frågade efter Båtsman Svala. Svala fördes fram till Jätten (Svala var förskräckt). Jätten sade till Svala: »Var ej rädd. Intet ont ska hända dig. Du vet var Stacka berg är. Jag kunde ej stanna där och höra klockorna, så jag gick därifrån, men glömde min hund i berget. När du kommer hem, gå till berget och lös min hund. Han är bunden där inne i berget. Var ej rädd, ty så fort hunden bliver lös så springer han till mig. Då får du allt som är i berget. Där är 3 tunnor med guld och ett bord som har guldskena och silverfot. Hunden är bunden med guldkedja». När Svala kom hem gick han till berget, fann nyckeln och gick in. Men när han såg hunden blev han så rädd, så han sprang ut och stängde dörren och kastade bort nyckeln. Kommen hem talade han om vad han sett och det spriddes ut att det fanns guld i Stacka berg. Folk kom dit och började gräva för att finna guld men i stället för guld blev de sjuka. Så det blev förbjudet att gräva där. Efter en tid miste Svala förståndet. Stacka berg är i Svalehult, Madesjö socken. (DFU 40265: 282:3.)

Carl Nelson klassificerar även denna berättelse som en saga. På så sätt markerar han att han inte tror på det han berättar. Berättelsen är dock en känd sägentyp, nr J63E som, intressant nog, är placerad under rubriken »Resistance against christianity» i *The Types of the Swedish Folk Legend* (af Klintberg 2010 s. 162 f.). Dock skiljer sig avslutningen på berättelsen från sägentypen där sjömannen lyckas släppa hunden fri och får sin belöning av jätten. På så vis får inte heller Carl Nelsons variant av sägen samma betydelse som typ J63E.

Platsbestämningen som både inleder och avslutar berättelsen pekar dock ut berättelsen som en klassisk sägen (af Klintberg 1977 s. 12). Eftersom Nelson klassificerar berättelsen som en saga finns de också där för att skapa trovärdighet, inte åt innehållet i berättelsen utan åt själva berättaren Carl Nelson. Samtidigt gör platsmarkeringarna att Nelsons barndom och uppväxt placeras i ett slags sagolandskap. När Carl Nelson och brodern vid ett senare tillfälle upprepar historien för Barbro Sklute påstår Nelsons bror att han hört den från deras far. Då påpekar Carl Nelson att det var många som berättade den. »De trodde det var sanning», säger han och avslutar med att återigen placera berättelsen geografiskt. »Det var inte långt ifrån Lillaverke. Det låg vid Svalehult. För Svalehult gränsade intill Lillaverke» (bd 11421). Platsen får här stå för det sanna, för autenticiteten, när inte händelsen i berättelsen kan göra det.

Berättelsens jätte har flytt från Stacka berg eftersom han inte stod ut med att höra kyrkklockorna ringa. Med andra ord gjorde kristendomen att han inte längre kunde leva kvar i socknen. Ur en aspekt handlar därför sagan om Stacka berg om kristendomens seger över gammalt skrock och vidskepelse, ett tema som Carl Nelson ofta återkom till. I en muntlig version av berättel-

sen förbereder han också berättelsen om Stacka berg med orden »Historien var den. Det var på den tiden som kristendomen kom in i Småland» (bd 11420).

Det påstås vara lättare att återkalla och skildra en resa med hjälp av platser än med datum och tid. Minnet skulle således vara rumsligt organiserat och inte tidsmässigt (Heimo 2006 s. 53). En anledning till detta kan vara att tiden är förbi medan platsen fortfarande existerar, även om det bara är i abstrakt mening och personen, i det här fallet Nelson, inte befinner sig på platserna han berättar om (Kaviola-Bregenhøj 2006 s. 34). Platserna och händelserna blir således viktigare än tiden, som här är svepande och löst avgränsad till »tiden som kristendomen kom in i Småland» (Johnstone 1990 s. 130 f., Heimo 2006 s. 52, Nylund Skog 2012 s. 55).

Etnologen Maja Povrzanović Frykman skriver att platser kan ge oss ledning och stadga, få oss att minnas och känna igen oss, att berätta för oss vilka vi är genom att visa på var vi är (Povrzanović Frykman 2001 s. 128). Platser påminner dock inte bara människor om händelser i det förflutna, utan blir också som i sagan om Stacka berg belägg för sanningshalten i händelserna som skildras (Johnstone 1990 s. 126–135). Regioner och platser är också, trots sin fysiska existens, socialt och kulturellt konstruerade platser, till vilka människor är emotionellt kopplade. Mänskliga erfarenheter, minnen, intryck och antaganden är baserade på platser, skriver folkloristen Anne Heimo (2006 s. 50). Samma geografiska plats representerar på så vis olika historier och förmedlar olika meningsinnehåll (Farahani 2007 s. 38, jfr Hall 2002 s. 242).

Kontraktet med Satan och den skrämmande hunden

En annan aspekt av berättelsen som anknyter till det religiösa temat handlar om att den som låter sig lockas av världsliga ting såsom guld, eller av Guds fiender, såsom Djävulen, råkar illa ut. I berättelsen om Stacka berg blir de som söker efter jättens skatt, och »kommer ner djupt», sjuka, och sjömannen Svala mister förståndet (bd 11420). Jätten framstår också som hygglig och omtänksam. Han uppbered för Svala att han inte har något att frukta och att han kommer att bli rikligt belönad om han hjälper honom. Med berättelsen är det som om Carl Nelson uppmanar lyssnaren och läsaren att inte låta sig luras av löften om guld och rikedom. Enligt berättelsen om Stacka berg leder sådana löften bort från Gud mot sjukdom och elände.

I en annan berättelse som Carl Nelson vid två tillfällen skriver om till Karl Gösta Gilstring, och vid ytterligare två tillfällen muntligen återger för Barbro Sklute under intervjun, är detta tema centralt. I korthet handlar berättelsen om en fattig bokhållare som blir kär i en rik flicka och är beredd att sälja sin själ till Djävulen för att vinna hennes hjärta och gifta sig med henne. Nelson berättar att bokhållaren skriver kontrakt med Djävulen (som Nelson ge-

nomgående benämner Satan) med sitt eget blod där han blir lovad 20 år av lycka med flickan. Det med blod skrivna kontraktet lägger bokhållaren i en byrålåda. Djävulen håller sin del av avtalet och strax får bokhållaren ärva en anseelig summa pengar av en avlägsen släkting och kan gifta sig med flickan. När de tjugo lyckliga åren närmar sig sitt slut finner bokhållaren inte kontraktet och blir allt sjukare för att slutligen avlida. Efter hans död upptäcks kontraktet där det ligger bakom byrån, men huruvida Djävulen tog bokhållarens själ »talas ej om».

Även denna berättelse har hämtat inspiration från kända sägentyper, kanske främst L32, där ett kontrakt som skrivits med djävulen placeras i en kyrkas nyckelhål (af Klintberg 2010 s. 220 f.). Dock finns inte de mest centrala aspekterna av Carl Nelsons berättelse med i den sägentypen. En av dessa aspekter handlar om hur kontraktsskrivningen går till. Carl Nelson skriver i den första versionen från 14 mars 1960 att »Satan rev ett litet hål» i mannens hand så att han kunde skriva under kontraktet »i sitt eget blod» (DFU 40265:282:3). I den andra versionen från 30 juni 1969 skriver Nelson att Satan tog bokhållarens hand, rev ett hål, och sade »Här har du bläck, skriv nu» (DFU 40265:282:280). Under intervjun berättar Carl Nelson att Satan och mannen »gjorde kontrakt och det blev ett jack här i handen så att blodet rann» (bd 11420). Nelson accentuerar även i alla versioner av berättelsen att bokhållaren och flickan var lyckliga, att mannen lade kontraktet i byrålådan och att det återfanns efter mannens död. Däremot är det endast i en version av berättelsen som den fattige mannen omtalas som en bokhållare, nämligen den som Nelson skrev 1969, uppenbarligen som svar på en direkt fråga från Karl Gösta Gilstring angående Djävulen.

Att Carl Nelson upprepade denna historia har troligen att göra med att den, bortsett från att vara underhållande, tangerade ett eller flera teman som var viktiga för honom. Med berättelser kan vi uttrycka sådant som är betydelsefullt för oss utan att säga det rätt ut (Nylund Skog 2005, 2012). Det tror jag att Carl Nelson gjorde med berättelsen om bokhållaren som sålde sin själ till Satan. Berättelsens sensmoral skulle kunna vara att fattiga och rika inte bör gifta sig eller att en person inte ska ingå äktenskap på falska premisser. Bokhållaren var ju fattig och flickan kanske borde acceptera honom utan de ärvda pengarna. Det är uppenbart att berättelsen avskräcker från att stifta kontrakt med Djävulen, men eftersom det inte är en reell risk handlar berättelsens budskap kanske snarare om att inte låta sig lockas av löften om rikedom och lycka, acceptera sitt öde och ödmjukt buga sig inför Gud. Eller ville Carl Nelson med berättelsen förmedla att ett tjugoårigt lyckligt äktenskap har sitt pris? Oavsett budskap var det uppenbarligen centralt för honom eftersom han vid flera tillfällen upprepade berättelsen om bokhållaren som skrev kontrakt med Satan.

Intressant är att denna berättelse är utan plats, vilket är kännetecknande för sagan snarare än sägnen. Som i sagan är också miljö- och personbeskriv-

ningarna sparsmakade (Gustavsson & Palmenfelt 2018 s. 15, 23). Vi får inte veta när kontraktsskrivningen sker och var mannen och flickan lever. I en version berättar Carl Nelson att mannen ärver pengar från en onkel i Brasilien (DFU 40265:282:280), men det är också allt vi får veta bortsett från att mannen i en version är bokhållare, att han i alla versioner har en byrå och att en bouppteckning görs efter hans död. Kanske är det just denna avsaknad av tids- och platsangivelser och geografisk förankring som gör berättelsen intressant och berättarbar. Berättelsen är så att säga portabel till sin karaktär. Det spelar ingen roll för berättelsens sensmoral om den handlar om personer i Amerika eller i Oskars socken på 1700-, 1800- eller 1900-talet.

Under intervjun ställer Barbro Sklute om och om igen frågor om vem som berättade vad och när, var historiernas händelser utspelade sig och av vem Carl Nelson (eller Hilma respektive Albin Nelson) hört det berättade. När det gäller berättelsen om mannen som skrev kontrakt med Satan svarar Nelson på Barbro Sklutes fråga om var händelsen utspelade sig att »det är samma igen, som alla andra historier». De har varken »plats eller tid» (bd 11420).

Som påpekats renskrev Gilstring de delar av breven som han ansåg värdefulla och gjorde excerpter av dem för varje innehållskategori. Gilstring har till exempel i princip ord för ord skrivit av berättelsen om bokhållaren som skrev kontrakt med Satan från Carl Nelsons brev från 1969 (DFU 40265:282:280). Dock har han inte sorterat in avskriften under någon rubrik. Kanske skrev han av den därför att Nelson påpekade att »det var många historier om den som hade sålt sig till Satan». Berättelser som denna var uppenbarligen svåra för Gilstring att inordna i det system han skapat för sin samling. Lättare var det att rubricera korta påståenden av typen »Leva Kasper, sa de när en eller flera var upplivade och hade roligt» och direkta svar på frågor såsom »Ja, vi sa borre istället för kotte» från samma brev (DFU 40265:282:280).

Den första versionen av berättelsen om mannen som skrev kontrakt med Satan skrev Carl Nelson direkt in på berättelsen om Stacka berg (DFU 40265:282:3). Som vi minns var ett framträdande tema i den berättelsen att den som lät sig lockas av löften om guld och rikedom blev sjuk. I berättelsen om bokhållaren som skrev kontakt med Satan leder detta till döden, visserligen efter tjugo lyckliga år. Det är alltså inte enbart platser som binder samman tider och berättelser, även vissa teman är återkommande. Ett sådant tema handlar om en skrämmande hund, som också var central i berättelsen om de sju bönderna i grottan, liksom i sagan om Stacka berg. När Carl Nelson och hans bror Albin Nelson berättar sagan för Barbro Sklute påpekar brodern att »den hunden måste vara där även nu» (bd 11421). Berättelserna är också länkade genom temat om Djävulen som ofta gestaltats som en svart hund (af Klintberg 1977 s. 35). Kanske var det Djävulen som var fångad i grottan i Kroksmåla och bunden i Stacka berg.

Vid ett tillfälle an knyter Carl Nelson och hans fru Hilma ännu en berättelse till temat om en skrämmande hund (och på så vis kanske även till temat om Djävulen). Det är på tal om spöken de berättar en historia för Barbro Sklute. Det har bara gått en halvtimme av intervjun när Hilma Nelson börjar berätta, vänd till Carl Nelson:

Du talade om spöken. Kommer du ihåg det? Det var kväll. Du hade tagit mig hem. Det var en stor backe mellan Lillaverke och Agebo och du kallade den för spökbacken. Jag gick aldrig förbi backen ensam. [...] Jag gick på högra sidan. Det var som enbuskar, stora fina enbuskar. Månen sken så vacker och det var så ljus i enbusken. Det lyste och de roade sig. [...] Sen tänkte jag att jag skulle gå tillbaka och se vad det var. Och jag gick tillbaka. Då var det en stup som stod i busken, en ung kalv stod i busken. (Bd 11420.)

Carl Nelson inflikar att »den backen där hon pratar om, där var alltid en stor hund där». Som svar på Barbro Sklutes frågor säger han att det var hundratals personer som hade sett den stora röda hunden, men Carl Nelson själv hade aldrig tidigare sett den, trots att han varit i backen hundratal gånger. Det var första gången han såg den då han följde Hilma hem. Carl Nelson berättar vidare att när han gick tillbaka så mötte han en »hund upp på backen». Han hade ett vapen i fickan och sköt efter hunden, som hoppade över fältet och in i skogen. Sedan dess har ingen sett hunden, avslutar Carl Nelson berättelsen.

Berättelsen är osammanhängande och djuret växlar skepnad från ett spöke till en ung kalv och sedan till en röd hund (möjligen Djävulen), som enbart visade sig om nätterna. Även genremässigt växlar berättelsen. Hilma Nelson inleder med att berätta en sägen vilken övergår i en personlig erfarenhetsberättelse och som Carl Nelson tar över och gör till en hjältesaga och använder överdrifter som hundratals personer och hundratal gånger. Samtidigt bryter Barbro Sklute in och vill veta vem som sett och upplevt vad och när det hela skedde. Trots att Carl Nelson besvarar hennes frågor förblir det oklart om tillfället då de gick hem tillsammans över backen sammanfaller med tillfället då Carl Nelson sköt hunden. I den här hybridberättelsen är platsen (backen) Hilma och Carl Nelsons gemensamma länk till förflutna. Det enda som de tycks vara helt överens om är var backen är belägen.

Gemensamma förflutenheter och mytologiska platser

Under den tio timmar långa intervjun som löper över fyra dagar framgår att Hilma och Carl Nelson sällan berättat tillsammans, snarare har de gemensamt förberett svaren till Karl Gösta Gilstring genom att erinra sig namn på personer och platser (jfr Heimo 2006, Kaivola-Bregenhøj 2006). Själva berättandet har Carl Nelson stått för, även när det, enligt Barbro Sklute, handlat om upplevelser som Hilma Nelson haft på egen hand. Sklute påpekar

också att både Hilma och Carl Nelson anser att det som Karl Gösta Gilstring frågar om är »sådant som alla i Lillaverke kände till» (DFU 40265:283:23).

När Hilma och Carl Nelson tillsammans, eller var för sig, berättar tar de alltså avstamp i platser och teman som alla i Lillaverke kände till. För dem utgör på så vis platserna ett slags oomtvistliga hållpunkter och utgångspunkter. Det är med platser som backen, grottan, ån och sjön, där de lekt som barn och umgåtts som tonåringar eller där skrämmande hundar och jättar setts, som de tecknar sitt gemensamma ursprung i Västra Lillaverke. Som iakttagits av flera folklorister är exakta platsangivelser berättartekniskt viktiga, speciellt när det gäller sägner och memorat. »Genom att noga ange var något märkligt ägt rum, försöker berättare övertyga åhörare om att de övernaturliga händelser de berättar om, faktiskt ägt rum i en sinnevärld, som berättaren och kanske åhörarna känner till», påpekar Barbro Klein (1993 s. 96).

Berättelserna handlar alltså egentligen inte om dessa fysiska platser eller om Hilmas eller Carl Nelsons barndomsbygd. Carl Nelson skriver vid ett tillfälle till Karl Gösta Gilstring att han inte har några vackra minnesbilder från Sverige. Allt han minns är fattigdom och hårt arbete (DFU 40265:282:11). Barbro Sklute berättar också att när hon frågade Hilma Nelson om förhållandena i Carl Nelsons barndomshem var det första hon sa »Oh, det var alltid smutsigt där» (DFU 40265:283:23).

I Hilma och Carl Nelsons berättelser omvandlas således de fysiska platserna till mytologiska platser och den yttre topografin blir »en skildring av inre tillstånd» (Klein 1993 s. 96). Detta tillstånd gestaltas som ett mytologiskt landskap präglad av en romantisk längtan efter en svunnen och ursprunglig tid som Carl Nelson också iscensatte i berättelser utan »plats eller tid» och i deras gemensamma hus och trädgård i Manistique. Där byggde han småländska stenmurar, matade småfåglar, odlade växter från sin barndom och vägrade att installera amerikansk toalett eller teve. Alternativet att återvända till Sverige och Lillaverke existerade inte, eftersom den platsen endast fanns (och fortfarande finns) i berättelserna.

Jag skrev inledningsvis att vi tänker oss att det finns ett samband mellan en plats och de personer som lever på platsen. I Karl Gösta Gilstrings samling är detta antagande omvandlat till samlingens teoretiska fundament. Samlingen förutsätter att en persons födelseplats ger personen dess identitet, samtidigt som platsen påstås erbjuda personen hem, ursprung och tillhörighet (Taylor 2012 s. 51, se även Ahmed 1999).

I Karl Gösta Gilstrings samling representerar Carl Nelson Oskars socken, trots att Nelson själv inte refererar till hela socknen utan mestadels tillbyn Västra Lillaverke. Som svar på detta gjorde Gilstring, som jag skrev, stora ansträngningar för att sammankoppla Carl Nelson med »Stora Agebo-släkten» som var spridd över hela socknen. Anledningen till att Gilstring hävdade att Carl Nelsons brev refererade till hela Oskars socken handlade förmodligen om att hans folkminnessamling var organiserad i mindre sockensam-

lingar. Gilstring betraktade inte en sockensamling som fullständig om han täckt socknens alla geografiska delar utan först om han fått svar på de frågor han ställt. På så vis har vissa sockensamlingar kommit att innehålla svar från flera personer, medan andra bara består av svar från en person. I en sockensamling som består av svar från flera personer kan också Gilstrings avskrifter ur breven vara ojämnt fördelade mellan meddelarna, så att endast ett fåtal personer bidragit till huvudparten av uppteckningarna. Så är till exempel fallet med minnena från Tjust (ULMA 34838, se även Nylund Skog 2017).

Liksom alla de andra 700 i Gilstrings »lilla församling» kom alltså Carl Nelson att representera ett geografiskt område i Sverige som byggde på den uppdelning Gilstring arbetade med, i detta fall samlingen över folkminnen från Oskars socken. Därigenom kom också Carl Nelson och de andra att representera seder, bruk och traditioner i ett specifikt geografiskt område. De vetenskapliga och ideologiska premisserna för samlingen krävde att en persons seder, bruk och traditioner, för att bli förstådda som sådana, behövde en geografisk hemvist och ursprungsplats.

Inledningsvis citerade jag Karl Gösta Gilstring som skrev att han inte trodde att det fanns någon »enskild socken i Småland eller huvud taget i vårt land vars folkliv är så genomgående skildrat som just Oskars socken i Södra Möre genom det manuskript som är helt sammanfogat av Carl Nelsons brev-samling». De många sakuppgifter Karl Gösta Gilstring samlat in genom brevväxlingen med Carl Nelson utgör naturligtvis en viktig källa till kunskap om livet som barn i Småland vid slutet av 1800-talet. Men som analyserna i denna artikel visat handlar inte Carl Nelsons berättelser i första hand om Lillaverke eller Oskars socken utan om mytologiska platser skapade i berättelser, förmedlade och upplevda av emigranterna Carl och Hilma Nelson i det lilla huset i den amerikanska orten Manistique i Michigan.

Källor och litteratur

Arkiv

Institutet för språk och folkminnen (ISOF), Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala (DFU):

Bd 11420: Inspelning med Carl och Hilma Nelson gjord av Barbro Sklute i Nelsons hem i Manistique, Michigan, 12 april 1967.

Bd 11421: Inspelning med Carl och Hilma Nelson gjord av Barbro Sklute i Nelsons hem i Manistique, Michigan, 14 och 15 april 1967.

Bd 11422: Inspelning med Carl, Hilma och Albin Nelson gjord av Barbro Sklute i Nelsons hem i Manistique, Michigan, 13 och 14 april 1967.

DFU 40265: Karl Gösta Gilstrings efterlämnade brevsamling, som uppgår till cirka 8 000 brev från 700 meddelare, 1950–1986.

DFU 40265:282:1–285. Brev från Carl Nelson till Karl Gösta Gilstring 1960–1969:

DFU 40265:282:3, 14 mars 1960.

DFU 40265:282:11, 11 juni 1960.

DFU 40265:282:254, 31 maj 1967.

DFU 40265:282:255, 8 juni 1967.

DFU 40265:282:280, 30 juni 1969.

DFU 40265:283: Korrespondens mellan Barbro Sklute och Karl Gösta Gilstring, huvudsakligen rörande Carl Nelson:

DFU 40265:283:23, 1967.

DFU 40265:284 Brev från Karl Gösta Gilstring till Carl Nelson 1961–1969:

DFU 40265:284:8, 23 december 1961.

ULMA 34838: Karl Gösta Gilstrings efterlämnade folkminnessamling, som uppgår till drygt 50 000 uppteckningar från brev och inspelningar samt anteckningar, fotografier och trycksaker 1950–1986:

ULMA 34838:92. Minnen från Oskars socken.

ULMA 37313: Sammanfattningar av intervjuer om Karl Gösta Gilstring gjorda efter hans död av Eva-Lott Lindqvist 1993.

Tryckta källor och litteratur

- Ahmed, Sara, 1999: Home and away. Narratives of migration and estrangement. I: *International Journal of Cultural Studies* 1999: 2: 3, s. 329–327.
- Atlas över svensk folkkultur*. 1. Materiell och social kultur (1957), 2. Sägen, tro och högtidssed (1979). Uppsala.
- Dundes, Alan, 1986: *Den devolutionistiska premissen i folkloristisk teori*. Stockholm. (Även tryckt i *Journal of the Folklore Institute* VI, s. 5–19.)
- Farahani, Fataneh, 2007: *Diasporic Narratives of Sexuality. Identity Formation among Iranian–Swedish Women*. Stockholm. (Stockholm Studies in Ethnology 2.)
- Gustavsson, Karin, 2014: *Expeditioner i det förflutna. Etnologiska fältarbeten och försvinnande allmogekultur under 1900-talets början*. Stockholm. (Nordiska museets handlingar 140.)
- Gustavsson, Per & Ulf Palmenfelt, 2018: *Berättelserna*. Stockholm. (Folksagan i Sverige 3.)
- Hall, Stuart, 2002: Kulturell identitet och diaspora. I: C. Eriksson, M. Baaz & H. Thörn (red.), *Globaliseringens kulturer. Den postkoloniala paradoxen, rasismen och det mångkulturella samhället*. Nora. S. 231–244.
- Hedblom, Folke, 1962: *Föredrag vid demonstration av inspelningar vid arkivets 50-års jubileum i Universitetets lärosal X den 8 dec 1962*. Uppsala.
- Heimo, Anne, 2006: Places Lost, Memories Regained. Narrating the 1918 Finnish Civil War in Sammatti. I: A. Kaivola-Bregenhøj, B. Klein & U. Palmenfelt (red.), *Narrating, Doing, Experiencing. Nordic Folkloristic Perspectives*. Helsinki. (Studia Fennica Folkloristica 16.) S. 47–63.
- Johnstone, Barbara, 1990: *Stories, Community and Place. Narratives from Middle-America*. Bloomington.
- Kaivola-Bregenhøj, Annikki, 2006: War as a Turning Point in Life. I: A. Kaivola-Bregenhøj, B. Klein & U. Palmenfelt (eds.), *Narrating, Doing, Experiencing. Nordic Folkloristic Perspectives*. Helsinki. (Studia Fennica Folkloristica 16.) S. 29–46.
- Klein, Barbro, 1993: Folkets röst. Svensk-amerikanska insändarbrev och folklorens betydelser. I: *Nord Nytt* 52, s. 85–97.
- Kvällsstunden. Hemmets och familjens veckotidning*. Västerås 1938 ff. [Webb-adress: <https://kvällsstunden.se>].
- Lilja, Agneta, 1991: I den nationella odlingens tjänst. Dialekt- och folkminnesarkivet i pressen under sju årtionden. I: K. Hagren & A. Lilja (red.), *Sagt och gjort. Vänskrift till Wolter Ehn och Rune Västerlund*. Uppsala. S. 88–103.
- 1999: Den ideala uppteckningen i klassisk etnologi. I: U. Wolf- Knuts (red.), *Vägen till arkivet*. Åbo. (NNF Publications 4.) S. 21–48.

- 2012: Ella Odstedt – liv och gärning. I: E. Odstedt, *Varulven i svensk folktradition*. Stockholm. S. 8–17.
- Lindqvist, Eva-Lott, 1993: Väktare mot glömskans rike. En presentation av Karl-Gösta Gilstrings folkminnesinsamling. I: *SvLm* 1993, s. 63–78.
- Löfgren, Orvar, 1995: Sakletarna. Om det materiellas betydelse i etnologin. I: Å. Daun (red.), *Ting, kultur och mening*. Stockholm. S. 137–160.
- Lundell, J. A. 1939: Herman Geijer och Landsmålsarkivet i Uppsala. I: *Meddelanden från Landsmålsarkivet i Uppsala*, s. 5–10.
- Nilsson, Bo G. 1996: *Folkhemmets arbetarminnen. En undersökning av de historiska och diskursiva villkoren för svenska arbetares levnadsskildringar*. Stockholm.
- Nylund Skog, Susanne, 2005: Hisnande historier och talande tystnader. Berättelser i frågelistsvar. I: C. Hagström & L. Marander-Eklund (red.), *Frågelistan som källa och metod*. Lund. S. 149–168.
- 2012: *Livets vägar. Svenska judinnors berättelser om förskingring, förintelse, förtryck och frihet*. Uppsala.
- 2017: Brev och belägg i jakten på folkminnen. Den vetenskaplige samlaren. I: *Kulturella perspektiv* 26: 1, s. 36–46.
- Povrzanović Frykman, Maja, 2001: När våldet tar plats. I: K. Hansen & K. Salomonsson, *Fönster mot Europa. Platser och identiteter*. Lund. S. 125–165.
- Ronström, Owe, 2016: *Öar och öighet. Introduktion till östudier*. Stockholm.
- Skott, Fredrik, 2008: *Folkets minnen. Traditionsinsamling i idé och praktik 1919–1964*. Göteborg. (Avhandlingar från Historiska institutionen i Göteborg 53.)
- Svenska Amerikanaren Tribunen*. Chicago, Illinois 1936–1985. [Webbaddress: <http://www.mnhs.org/newspapers/swedishamerican/svenska-tribunen>]
- Taylor, Stephanie. 2012: *Narrative of Identity and Place*. London.
- Vimmerby tidning*. Vimmerby 1884 ff. [Webbaddress: <http://www.vimmerbytidning.se>].

Sägnen om fiskarlapparna på Holmön

Av Åke Sandström

Abstract

According to a legend about the settlement of Holmön, off Umeå, the first inhabitants of the island were three 'fishing Lapps' (fishing Sami) by the names of *Håkan*, *Klemet* and *Kersten*. This study presents and discusses existing versions of the legend, which are subsequently compared with linguistic, archaeological and historical data in an attempt to test their historical reliability. The first settlers probably arrived on Holmön in the 14th century, as evidenced by the large number of nature names along the shores of the island attested from that time. These place-names are Scandinavian and were thus given by speakers of a Scandinavian language. Based on recent archaeological research, on the other hand, it has been suggested that the Västerbotten coast and its archipelagos were used in earlier times by the Sami for fishing and hunting. This view is supported, for example, by two seal terms of Finno-Ugric origin that are used among the coastal population: *alj(te)* 'male seal' (Ume Sami *alggie* etc. 'son', 'young man') and *morsa* 'female seal' (Ume Sami *mårssie* 'fiancée', 'bride'). Taking these and other factors into account, the present author concludes that the people who first *made use of* Holmön and the neighbouring islands for fishing and sealing may very well have been fishing Sami, but that the people who subsequently *settled* here with their families and livestock more likely came from a farming area of southern Västerbotten. This conclusion also fits in with the political situation in the northern Gulf of Bothnia in the years immediately following the Treaty of Nöteborg of 1323. In the colonial process that followed the treaty, Holmön was strategically placed at the intersection of different routes across the Northern Quark (Kvarken) straits. A permanent population here, and one that was Christian moreover, could be of assistance to the king, the church, merchant shipping and, in winter, the conveyance of people and post across the ice between Umeå and Korsholm (Mustasaari) in Ostrobothnia.

Keywords: Holmön, fishing Sami, old seal terms, place-names, Treaty of Nöteborg 1323, colonisation round the Gulf of Bothnia, Northern Quark, fishing, sealing.

En mil utanför Västerbottens kust ligger Holmön, eller egentligen Holmöarna – de är ju flera. Här har tillgången på strömming, säl och förlisningar bestämt levnadsvillkoren i minst 600 år. Traktens historia är i hög grad knuten till den kraftiga landhöjningen.¹ För 2 000 år sedan fanns här knappt en handfull kobbar. Fram till idag har det blivit en nära milsbred och tre mil lång skärgård av det hela med hundratals holmar och skär. Strandförskjutningen medförde på samma gång en anspråkslös odlingsbygd, där småjordbruk och boskapsskötsel blev det första komplementet till vad fisket och jakten kunde ge. Holmön blev 1925 egen kommun, från 1952 landets befolkningsmässigt minsta. Nyåret 1973–74 uppgick man i Umeå kommun.

På olika håll i vetenskapliga sammanhang har på senare år en bebyggelsesägen från Holmön återopats i diskussionen om den övre Norrlandskus-

---

¹ Här råder en landhöjning på ca 9 mm per år.

tens äldsta bosättningshistoria.² I korthet uppger sägnen att det var tre fiskarlappar (som de kallas) som först bröt bygd på ön och att deras namn var *Håkan*, *Klemet* och *Kersten* (med »hårt» *k*), det senare med dialektala varianter som *Kristoffer*, *Kerstop*, *Kerste* o.d. Outsagt erhöill bosättarna med sin landtagning brukningsrätten till Holmöarna och fiskevattnen däromkring.

Till samma tradition hör också Ortsboöknamnet *lappar* om öborna själva, eller mer specifikt *holm-*, *holmölapp*.³ En vanlig inbyggarbeteckning är *holmbo*. Samtliga dessa synes dock i första hand ha omhuldats bland öborna i de närmast liggande byarna på fastlandet.

I det följande redovisar och analyserar jag versioner av bebyggelsesägnen om fiskarlapparna på Holmön varav flertalet är nedtecknade efter Ortsbor födda på 1800-talet. Redovisningen sker kronologiskt med den äldsta kända versionen först. Därefter jämför jag sägnens innehåll med uppgifter av språk- och historievetenskaplig art med syftet att pröva dess tillförlitlighet och värde som historisk källa. Ett andra syfte är att undersöka tiden för Holmöns bebyggande.

Sägnen i olika versioner

Äldst mig veterligt återges bebyggelsesägnen i *Läsning för folket* 14 (1848) s. 375 (se (1)). Källan bakom uppteckningen har inte gått att få fram. Några reella namn på landtagarna eller verkligt förefintliga ortnamn på deras gårdar, boplatser o.d. nämns inte heller:

- (1) Enligt en hos bönderna gängse sägen, hwilken anses tillförlitlig, hafwa Holmöns äldsta inbyggare warit Fiskare-Lappar, hwilkas namn de på deras förra boningsplatser uppförda bondgårdar ännu bära i dagligt tal, hwad de nya ägarne än må heta, såsom Månggården, Sjulgården och så vidare.

Ett tidsmässigt andra belägg av sägnen återfinns i publikationen *Till Vesterbottens läns historia och beskrivning* (1910) framställd och utgiven av lokalhistorikern Alfred Hjelmérus (1910 s. 4), Umeå (se (2)). Inte heller här har det gått att komma åt primärkällan. Av den grupp bebyggelse- och naturnamn som nämns framgår indirekt landtagarnas namn som de av traditionen förväntade: *Håkan*, *Klemet* och *Kersten*.

² Så hos Hallström 1926, Korhonen 1989, Å. Sandström 1989, 2015, 2017, Wikström 2007 och Broadbent 2010 s. 93 f.

³ Med uttal som *hōlm-*, *hōlme-lapp* (ÅSa), jfr L.-E. Edlund 1984 s. 161. – För dialektuttalet av ord i denna studie har jag så långt som möjligt använt det svenska alfabetets bokstäver, fastän med större konsekvens än i vanligt skriftspråk. Därför markeras särskilt öppet *a-* och *ö-ljud* med *â* resp. *ô*, bakre *sje-ljud* med *f* och tjockt *l* med *l̥*. Vokallängd markeras i vissa fall med kolon. Anförda dialektformer av ord och namn är om inget annat anges hämtade från mina egna uppteckningar (ÅSa).

- (2) När Holmön fick sina första bebyggare är ej känt, men en sägen lever ännu, att det varit fiskarlappar, tre till antalet, vilka skulle givit de ännu brukliga namnen »Kerstigårn», »Håkansgårn» och »Klemmetsgård» åt ställen, där de slagit ned sina bopålar. Ännu några platser finnas, vilka torde nämnas efter sina bebyggare, t.ex. »Jovarsgårn», men dessa ha sannolikt ej hört till öns första bebyggare.

Holmöns landtagare knyts i version (2) till tre i byn belägna boställen:

1. Kerstegården, med belagda namnformer som *Kerstegårn*, *Kerstens*, *Kerstes*, *Kerstops* o.d., belägen på en mindre höjd i sydvästra kanten av byn;

2. Håkansgården, dial. *Håkars*, *Hackarsgårn* o.d.; och

3. Klemetsgården, dial. *Klemets*, *Klemmetsgårn* o.d., i version (2) emellertid endast antydd. De senare gårdarna *Håkars* och *Klemets* placerades i viss anslutning till varandra i byns nordöstra kant, där de ännu idag finns.

Boställena kom att utgöra grund för tre av med tiden åtta stamhemman i byn: Holmön 1 (*Håkars*), Holmön 2 (*Klemets*) och Holmön 8, *Kerstens* o.likn. Till samma boställen kom sedan också att höra de ännu brukliga ortnamnen *Håkarsgården*, *Klemetsgården* och *Kerstegården* (uttal: *kefte-jäla*) på varje gårds (tidigare) inhägnade gårdsområde. Av namn på mindre vägbackar i anslutning till gårdarna kan nämnas *Håkarsbacken*, *Klemetsvägen* (Klemetsvägen EK 1959) och *Kerstebacken*.⁴

Också i arkeologen Gustaf Hallströms uppteckningar från hans Nordkalottsresa vårvintern 1926 finns bebyggelsesägner noterad. Påskveckan på den resan tillbringade han på Holmön tillsammans med en grupp säljägare, ett uppehåll som innebar tillkomsten av en samling etnografiska och språkliga uppteckningar från ön, och bland dessa en version av den här aktuella sägner, noterad efter hemmansägaren (och säljägaren) Hugo Eriksson, född 1885 (UmFA 7a, D1:15) (se (3)).

- (3) Holmön bebyggdes först av lappar (skulle vara fiskarlappar) som slog sig ned där den nuvarande byn står. Tre av dem ha sina namn bevarade: Kersti, Håkan och Klemmet i Kerstigården, Hackarsbacken och Klemmetsgården.

Sagesmannen bakom version (3) var själv bosatt i den nämnda »Kerstigården», dessutom aktiv i ett vid tiden välkänt säljaktslag på 3–4 personer kallat *Kerstelaget*, *Kerstekarlen* (uttal: *kefte-kårn*) o. likn.⁵

⁴ Jfr med anknytning till Kerstegården (Holmön 8) även ortnamnen *Kerstesten* (fiskeplats vid Ängesöns östra kust), *Kerstelångrevet* (slätterräng på norra Ängesön), *Kerstenybruket* (åker strax väster om byn) och *Kerstegrundet* (fiskeplats nordväst om Gadden) samt till Klemets (Holmön 2) *Klemetsmyran* (Clemet Myran 1694, åker i byns norra utkant) och *Klemetsgrundet* (Klemmesgrundet EK 1959), här på en nordöstlig del av den stora ön Grossgrundet.

⁵ Om Kerstelaget och dess säljaktsbåtar på 1920-talet, se Sandström 1986 s. 77, 86 ff.

Tre säljägare i det s.k. Kerstelaget, Holmön. Foto: Gustaf Hallström 1926. Forskningsarkivet, Umeå universitet.

Veckan efter sitt besök på Holmön sammanfattade Gustaf Hallström (1926 s. 5) sina intryck av öborna och deras samhälle i en rikt illustrerad artikel i *Svenska Dagbladet* (SvD 2.5.1926).⁶ Däri anför en fjärde version av bebyggelsesäggen (se (4)).

(4) Enligt traditionen var det lappar som första gången slogo sig ned bofasta på Holmön för att bedriva fiske. Deras namn voro Kersti, Klemmet och Håkan. Dessa namn gå igen i ortnamn på flera punkter på ön, men framförallt i tre gårdar eller gårdsgupper kring den s.k. Kerstigården, Klemmetsgården och Hackarsgården (och Hackarsbacken).

Det första och sista namnet går också igen i »laxlotterna» Kerstilotten och Hackarslotten. Det mellersta namnet finns ej här, utan heter nu Kallslotten av Kallsgården vid Klemmetsgården. Dessa tre lotter ha de äldsta bomärkena, för övrigt starkt besläktade. Genom arv, köp o.s.v. ha de gamla förhållandena blivit mycket svåra att reda ut, men släktraditionen är mycket stark på ön och man håller styvt på härstamningen från de gamla gårdarna.

Vid Gustaf Hallströms besök på ön 1926 hade den gamla Klemmetsgården (uttal: *klämmes-*) tydligen fått sitt namn ändrat till *Kallsgården*. Orsaken var

⁶ Samma artikel lät Gustaf Hallström även publicera i *Tidskrift för Fiske och Jakt* (Helsingfors 1926), här utan illustrationer.

förstås att nu hade Karl Karlsson (*Kall Kallsa*), hans son Karl Karlsson (d.y.) och sonson Karl Petter Karlsson (*Kall-Petter Kallsa*) hunnit efterträda sin respektive far på gården.⁷

Från Ellen Vleugels (1926 s. 124) folklivsskildring »Ett örike» (i *Västerbotten* 1926) hämtar jag ännu en version av bebyggelsesägnen (se (5)). I denna uttrycks dock – med ett för tidsandan typiskt språkbruk – visst tvivel på uppgiften att öns bönder kunde härstamma från »lappen»:

(5) En sägen lever bland folket om att Holmöns första bebyggare skulle varit tre fiskarlappar. Kerstigårn, Håkarsgårn, Klemmetsgårdarna bära enligt denna [sägen] namn efter dem. Och till sitt hjärtas förtrytelse får öbon ofta än idag dras med öknamnet »holmölappar». Den resliga, kraftigt seniga gestalten tyder dock på helt annat ursprung än från den lille knämjuke lappen. Det troliga är, att blod från Öster- och Västerbotten här blandats och skänkt ön dess första bebyggare med den götiska stammens högresta växt.

Försommaren 1930 fick Holmön besök av etnologen Ella Odstedt, bördig från Arnäs, Ångermanland.⁸ Avsikten med besöket var att för Landsmålsarkivet i Uppsala (ULMA) notera sägner och folkminnen från ön. Hennes besök resulterade i två tättskrivna anteckningsböcker (ULMA 3104:1–2, 2514), vari också öns bebyggelsesägen med sina »3 lappar» finns noterad (se (6)). Sagesman är bonden Karl Holmgren (f. 1845), vilken även nämner en fjärde inbyggare:

(6) Dom som börja här det skulle vara 3 lappar, och dom hette Håkan och Klämmet och Göran. Gårdarna hette Håkars, Klämmes ([i] Klämmes-jäla) och Joars (»efter Göran»). – Och dom där lappa, dom vart fördrivna då det kom annat folk hit, så dom fick ta till flykta. Dom hade nog haft fiske som näring dom. – Ett annat namn sen gammalt är efter en som hette Kristoffer. Stället kallas för Keftibakken, Keftigårn.

Omnämmandet av en Göran i lag med de andra nybyggarna, och detta tillsammans med gårdsnamnet *Joars* – vilket också figurerar i version (2) – antyder en folketyologi föranledd av gårdens namn. Någon mansperson Göran är inte alls känd från den aktuella gården (Holmön 6) och för övrigt inte heller från byns övriga bondgårdar bakåt i tiden. *Joars*, *Joarsgården* o.d. härleds i stället från *Johan*, eller *Joen*, två vanliga mansnamn (jämte patronymikonet *Johans-/Joensson*) på just den gården

⁷ Det rör sig här om 1800-tal, se Wikström 2007 (under *Holmön* 2). Med Karl Anton Holmberg (f. 1872) som ny bonde från ca 1900 sägs därefter *Holmbergs* om äldsta gården på Klemets (Holmön 2).

⁸ Vid den tiden Ella Ohlson, från 1934 Odstedt och sedan anställd vid ULMA.

under 1600- och 1700-talen.⁹ Mer tänkvärd är då i stället sagesmannens utsaga, att »dom där lappa, dom vart fördrivna då det kom annat folk hit» för att bosätta sig.

Också i en samling uppteckningar från i juni 1947 (ULMA 23653), av etnologen Åsa Nyman, ges några i sammanhanget viktiga upplysningar,¹⁰ såsom i följande version (7a) efter byns »orgelnist» i kyrkan, Karl Hellsten (f. 1884):

(7a) De första som slogo sig ned på Holmön lär ha varit Håkan, Klemmet och Christoffer.

Litet längre fram i samma uppteckning möter ytterligare en version av sängen (se (7b)), men nu efter bonden och handlanden Erik Olof Lundin (f. 1874):

(7b) De första som slogo sig ned på Holmön lär ha varit Håkan, Klemet och Mickel, av vilka två voro lappar och en finne. Det skall ha skett någon gång under medeltiden.¹¹

Notisen i version (7b) om ännu en förmodad nybyggare »Mickel», jämte uppgiften om »en finne», leder oss osökt till en från Närpes i Österbotten inflyttad Michel Johansson. På 1720-talet slog han sig ned på en av de gårdar (Holmön 7) som »stora ofreden» med Ryssland 1714–1721 lagt öde. Gården hade sedan den bränts av ryssarna övergetts av sin tidigare ägare – bonden hade med sitt hushåll flytt till fastlandet.¹² Med Michel som ny bonde här fick gården snart namnet *Mickelsgården* och dess inhägnade boplats på vanligt vis *Mickelsgården*.

Åsa Nymans uppteckningar från Holmön 1947 (ULMA 23653) ger även fler uppgifter om »lappar» på Holmön men som endast indirekt förbinds med bebyggelsesängen. Nedan anføres två sådana (se (8) och (9)) efter dels fyrmästaren Helmer Bäckström (f. 1881), dels den nyss nämnde handlanden E. O. Lundin (f. 1874). Hos båda knyts uppgifterna till en samling fornminnen på en bergshöjd, *Kammen* kallad, belägen strax väster om byn och med förnämlig havskontakt.

⁹ På Holmön 6 fanns i sex eller sju generationer under nämnda tidsperiod bönder vid namn *Johan (Joen) Johansson*, därav väl *Joars* på deras gård; jfr Wikström 2007 och Sandström 2012.

¹⁰ Då Åsa Sjödin, vars månadslånga besök på Holmön 1947 skedde i sällskap med en syster. Hösten samma år anställdes Sjödin (g. Nyman) vid ULMA, senare (1972–1986) som chef för dess folkminnesavdelning.

¹¹ All här återgiven text efter Åsa Nyman (ULMA 23653, 1947) är en avskrift gjord av mig vid ULMA:s arkiv i mars 1990. Hennes primäruppteckningar (inkl. fotografier) från Holmön tycks sedan dess ha förkommit.

¹² Mickel Johansson blev gift med Elisabeth Andersdotter från Holmön 2 (*Klemets*), se Wikström 2007 s. 11 och Sandström & Wikström 2015 s. 20, 65 ff. – Områdena för Mickels gård (nr 7) och Kerstegården (nr 8) ligger intill varandra i byns sydvästra kant.

- (8) Där vägen från byn till Berguddens fyrplats går över en bergås – Kammen – fann man ett stort stenrös, som anses vara en gammal lappgrav. Man har där funnit hornknappar och mässingsföremål, sådana som lappar använda. I samband med dessa lappgravar sattes även sägnerna om att Holmöns första bebyggare skall ha varit lappar.
- (9) Man säger att det finns lappgravar på Kammen (norr om Berguddens fyr). [...] Man tror att det förr fanns fiskarlappar på fastlandet, vilka brukade begrava de sina ute på öar och skär.

Till angivelserna om »lappgravar» i versionerna (8) och (9) ansluter även uppgifter anförda av Abraham Hülphers (1789 s. 278), i hans *Samlingar til en Beskrifning öfwer Norrland*:

Förrän 12 Seculum [12:e seklet] tror jag föga andra än Lappar bebodt Westerboten; där de woro wid sielfa hafsstranden, såsom wil skönjas af därwarande Sten-kumel, dem de gjorde öfwer sina döde, och hwilka finnas här och där i skogarne, men ganska sällan wid Byar, som bewisa, at bofast Folk ej inrättat eller hopkastat dem.

Också i yngre sammanhang går versioner av bebyggelsesägner från Holmön att finna, även här många gånger med tänkvärt innehåll. Dock måste man nu räkna med att angivelser i dessa yngre versioner kan ha påverkats av uppgifter i någon redan publicerad – väl i så fall helst uppgifter från version (5). Att de knapphändiga uppgifterna i version (1), som publicerades i *Läsning för folket* (1848), också medverkat här finner jag mindre sannolikt.

Först ut att redovisas här av dessa yngre versioner är en efter fru Signe Rydélius (f. Wikander 1907), citerad från hennes artikel i boken *Holmön – i våra hjärtan* (1989 s. 37):

- (10) Holmön upptäcktes av tre fiskarlappar. De fann ön, fisken, sälarna, fåglarna och den skyddade hamnen. De beslöt att stanna kvar vid denna matrika, välsignade plats. Enligt samma sägen hette lapparna Håkan, Klemmet och Kerstop, eller Christiern. Holmöborna kallas än idag för »Holmlappa», som minne efter föregångarna.

Skrivningen »Christiern» för *Kerstop* torde i version (10) utgå från formen »Criistiern» i Johan Nordlanders utgåva av 1543 års jordebok över Västerbottens län (1905), som jag vet att sagesmannen hade tillgång till.

I (11) anføres ännu en version ur en hembygdsckildring (i *Västerbotten* 1978), nedtecknad av fiskaren, båtbyggaren m.m. Karl W. Edlund (1978 s. 5), född 1909:

- (11) De första som bosatte sig [på Holmön] skall ha varit tre fiskelappar, Håkan, Kersten och Clement – därav förklaras varför holmöborna kal-

las »holmölappar». Bosättningen skedde på de högsta punkterna i centrala byn. Namnen finns ännu kvar, Hackarsbacken, Clemensgården och Kerstebacken. Jakt och fiske var säkert deras näringsfång, liksom de i alla tider varit en viktig förutsättning för öbornas möjligheter att klara livhanken.

I (12) anförs en annan version efter samme Karl W. Edlund, nedtecknad av prästmannen Stig Marklund (f. 1930), Vännäs, och daterad i november 1962. Åren 1959–1965 tjänstgjorde Marklund som präst och folkskollärare på Holmön.¹³

(12) De första bofasta var fiskelapparna Håkan, Kersten och Klemmet. Hackarsbacken är backen vid Bengt Jonssons gård, Klemmets-gähla är Emil Holmgrens gårdsplats, och Kersti-gähla är där Hugo Eriksson bor. »Mars» är ett annat gammalt namn men är förmodligen senare.

Marsgården sades »inte ha någon ände» och fanns ungefär där prästgården är. »Marskällan» heter John Wikanders vattenkälla. (ÅSa.)

Den i version (12) nämnde »Mars» går att koppla till den på 1720-talet inflyttade finländaren Mårten Matsson, vars gård alltså kom att benämnas *Mårsgården* (uttal: *maf-gårn*). Gården (Holmön 5) hade 1717 bränts av ryssarna, och några år därefter (1724) blev Mårten bonde här och satte den i skick.¹⁴

Jag har också själv har getts tillfälle att nedteckna versioner av bebyggelsesägnen om »fiskarlapparna», alltjämt försedda med märkliga enskildheter. Av dessa meddelas i (13) först ännu en efter Karl W. Edlund (f. 1909):

(13) Väster om byn är det låglänt och där skall i avlägsen tid ha varit en segelled rakt genom Holmön, ett sund. Då de första holmöborna anlände stod det fortfarande vatten från Byviken söderut efter Åkern. De som seglade in här för att bosätta sig var tre fiskarlappar, Håkan, Klemmet och Kersten samt en »spelbör». De förra bosatte sig på höjder ovanför Åkern, den fjärde rustade sig inte någon bondgård. Fiskarlapparna blev med tiden uppblandade med drängar och pigor från fastlandet. (ÅSa.)

¹³ Holmön första kyrka (»Helena Elisabeth») invigs 1803, en ny kyrka 1891. I kyrkligt hänseende samverkar öborna från 1823 med Sävar församling.

¹⁴ Mårten Matsson var i likhet med Mickel Johansson i version (7b) och not 12 från Närpes. Bägge gifte sig med döttrar till bonden Anders Karlsson på Klemets. Anders och hans fem barn togs 1714 till fånga av ryssen och hamnade en tid i Finland (Sandström & Wikström 2015 s. 46, 79). På Klemets finns än idag den i version (12) nämnda »Marskällan».

Med denna versions »spelbörr» avsåg Karl W. Edlund tydligtvis en spelman och lustigkurre. Att också en *spelborre* infogats bland landtagarnas skara kan möjligen förklaras med sagesmannens egen passion för sin bygds spelmanslåtar.¹⁵ Intresseväckande är också nämmandet av landhöjningens effekter på Holmön. Att, som sagesmannen påstår, delar av byns huvudåker i dalen nedanför gårdarna var seglingsbar då trakten bebyggdes, är därför inte långsökt.

Landhöjningen hör också ihop med närmast följande uppgifter, den första efter läraren, hembygdsforskaren m.m. Ove Janzén (född 1916 på Holmön, sedermera bosatt i Umeå):

- (14) De första som bebyggde Holmön var tre samebröder, och de bosatte sig på högt belägna platser i byn: två ovanför åkrarna i norr – d.v.s. på Hackarsbacken och i Klemmetsgården – och en på en höjd vid åkern Pötten, som tidigare utgjort en södra byvik. (ÅSa.)

Långt in på medeltiden gick det att segla och ro i nord-sydlig riktning rakt genom Holmön längs en bitvis grund farled, och hela sträckan i skydd av större holmar på vardera sidan. Ännu levande ortnamn som *Mjösundet* (eg. 'det smala sundet') och *Viken* på en räcka upplandade vattenområden utefter farleden i söder, samt *Gran* (eg. 'uppgrundningslandet') på ledens norra flank helt nära Byvikens hamn och färjeläge, återspeglar medeltida topografiska förhållanden. Ortnamnen *Holmön* (eg. 'ön med holmarna'),¹⁶ *Orrskäret* och *Västerön* på två sedan länge tillandade holmar väster om det gamla sundet hör också hit.

Farleden genom huvudön Holmön var i sin mellersta (och minst djupa) del ändå torrlagd då landtagarna anlände, se karta 1. I varje fall fanns här en första ansats till landbrygga över till den västra halvan av huvudön. Både mot norr och söderut härifrån erbjöd den fortlöpande strandförskjutningen nya ängs- och åkermarker för uppodling allt eftersom.

Strax norr om landbryggan upparbetades det vi idag känner som byns viktigaste åker, omtalat *Åkern*, *Söråkern* (EK 1959) och »Nya åkern» (1827, se nedan). Den sist torrlagda delen i norr kom å andra sidan att få heta *Gran* (Gran, Grantegarna KrA 1796), sedermera ändrat till *Nördåkern*, eg. 'den nordligare delen av Åkern'.¹⁷

¹⁵ Låtar och visor upptecknade efter Karl W. Edlund finns bevarade på ljudband (t.ex. kassett KÅS-001 och KÅS-002) och i notskrift, se Lundmark & Sandström 1995.

¹⁶ Jfr med *Holmön* (och anförd härledning) namn som *Holmsjön* 'sjön med holmarna' och *Holmsund* 'sundet innanför holmarna' i Umeå skärgård. *Holmön* kan emellertid även återgå på ett osammansatt fsv. *Holma 'Holmar(na)' som genom epexeges och försvagning av *a* då blivit *Holmeön* (1539).

¹⁷ Ortnamnet *Gran* på den norra, sandiga Nördåkern anknyter etymologiskt till ordet *grund* n. 'grunt område', se Lundström 2015 s. 259 f.

Tegarna söderut från landbryggan blev med tiden »å kern Pötten» (se (14) ovan). Enligt en karta från 1799 (af Klint, KrA) anknöt detta område i söder till »Södra Byviken». ¹⁸ På en ännu äldre karta (KrA 1695) heter området i stället »Sälting wijkan».

Öbornas allra först uppodlade åkerstycken sägs dock ha funnits uppe bland gårdarna i byn, vilket styrks av uppgifter efter prästmannen Nils Johan Ekdahl, ¹⁹ från hans besök på ön 1827:

På Holmön äro gamla åkrarne igenlagda som först odlats på höjderna i Klemetsgården och wid gamla tjärndalen. Nya åkern ligger där förr ett sund flutit, är sandig men ej därför mager. Skeppswrak är funnet ofvanom åkern på högsta refvet. Per Pers son [f. 1746] hade sett det. (Litt. A 14 Ab s. 171, ATA.)

Liknande uppgifter återkommer sedan också i Ella Odsteds uppteckningar från 1930, som det följande under rubriken »Minnen från den tid, då havet gick högre», nedskrivet efter »smedskan» Regina Wikander (f. 1847):

Dom har funnit flera fartyg ändå oppå Kvarnhammarn här sør i byn, som har gått under. Vatnet gick så högt förr. Det var väl bara som nå skär här. Då dom har ristat (vid plöjning) har dom funnit nere i jorden utav gamfartyg också. (ULMA 3104:3 s. 6.)

Samma tema möter i en notis ur Åsa Nymans uppteckningar från 1947:

Bergudden anses förr ha varit en liten ö, och havet skall ha gått ungefär där landsvägen [längs Åkern] nu går, alltså utefter den lägsta delen av Holmön. På ett ställen har man vid plöjning funnit vrakspillror i jorden. På ett ställe kom ett rätt stort stycke av sidan på en båt i dagen, och kyrkvärden Holmberg ²⁰ har på sina ågor grävt fram en åra. (ULMA 23653.)

Ella Odsteds (1930) anförda ortnamn *Kvarnhammaren* betecknar den nyss omtalade landbryggan i dalen nedanför gårdarna. ²¹ Till samma landhöjningsscenario hör då också nästkommande upplysning om åkerstyckena längs den forna sjöleden genom Holmön, hämtad från *Läsning för folket* 14 (1848 s. 375):

Denna del af ön [är] af obetydlig höjd öfwer hafwet. Ännu lefwande gamle män weta att berätta från sin ungdom, att man seglat med stora skälbåtar mellan delar af Holmön, som då woro små skär, men nu äro fast land.

¹⁸ Jfr J. & Å. Sandström 2012 s. 132. – Åkernamnet *Potten* (uttal: *pö'ttn*) (6 m ö.h.) synes innehålla ordet *pott* (*putt*) m. 'vattenpuss, mindre tjärn'.

¹⁹ N. J. Ekdahl (f. 1799) blev känd som »kalvskinnsprästen» av hans uppdrag för Vitterhetsakademiens räkning, att runt om i Sverige insamla äldre dokument.

²⁰ D.v.s. Karl A. Holmberg (1872–1954), hemmansägare på gården *Kall Kalls* (ä. *Klemets*), Holmön 2; jfr not 7 ovan.

²¹ Enligt karta från 1729 (Brenholm, LMV) fanns här två väderkvarnar. Numera heter det om samma höjdsträckning *Smedshammaren* (: *hammare* m. 'stenås, stenbacke'), där förleden nu i stället anknyter till den smedja som finns här sedan 1860. – En helt annan plats är *Kvarnhammaren* (ä. *Kvarnhallen*) uppe bland gårdarna i byn.

Den »södra byvik» som nämns i version (14) tycks alltså vid öns bebyggelseperiod ha inbegripit »åkern Pötten» (»Sälting wijkan» 1695), idag beläget drygt 6 m ö.h. Och det var på en liten höjd på nordvästra kanten av denna havsvik »fiskarlappen» Kersten (*Kerstop* etc.) valde att bosätta sig. Det var också här någonstans det fynd av vrakdelar, som N. J. Ekdahl (1827), Ella Odstedt (1930) och Åsa Nyman (1947) nämner, blev funna i åkerjorden.

Flera sagesmän förknippar också »fiskarlapparna» i bebyggelsesägner med fornminnet *Orrskärskyrkogården* beläget på det redan under senmedeltid tillandade Orrskäret sydväst om byn; se karta 1. Orrskäret tycks (jämte den näraliggande Västerviken, nu insjö) ha utgjort Holmöns första kyrkplats med tillhörande natthamn. Platsen avsåg att tjäna dåtidens förekommande sjötrafik genom Kvarken och norrut (Huggert 2004). Man kan nämligen i det historiska materialet se, att det under medeltid förekom en betydande seglation mellan Stockholmsområdet och det nordligaste botteniska området i vilken borgare från Mellansverige engagerade sig, liksom den botteniska kustbefolkningen själv (L.-E. Edlund 2009 s. 198 f.). Likaså torde Kvarkenområdets sjöförbindelser i öst-västligt riktning ha varit betjänade av Orrskärets natthamn.

Här skall närmast (se (15a–b)) anföras två uppgifter om »lappar» kopplade till Orrskärets medeltida kyrka och natthamn efter dels fru Britt Wikander (f. 1915), Umeå/Holmön, dels fiskaren Karl August Holmgren (f. 1925), Holmön:

(15 a) Man har påstått att de första holmöborna var lappar och att de gravsatt sina döda på Örrskärskyrkogården, eftersom de inte alltid kunde (eller ville) ta sig in till Umeå sockenkyrka på Backen. (ÅSa.)

(b) Vid Västerviken ligger *ôssjär-tjörngårn* (på *Ôssjär*). Dem tror att det skall ligga lappar där. (ÅSa.)

Av dessa uppgifter synes alltså ännu en tradition ha beblandat sig med sägner om de första inbyggarna, nämligen föreställningen om hur öborna under höstens och vårens förfallsperioder förr i tiden tvingades vänta med att begrava sina döda tills Kvarken och Umeälven (i sin nedre del) blivit segel- eller körbar upp till sockenkyrkan 5 km uppströms Umeå stad. Att man mer tillfälligt gravsatt sina avlidna på Orrskärets medeltida kyrkoplats, i stället för – som var brukligt – vid sockenkyrkan på Backen, har dock inte kunnat bekräftas av de arkeologiska utgrävningar som utförts på Orrskäret.²²

Redovisningen av ett x-plock varianter av Holmöns bebyggelsesägen avslutas här med en version av helt eget slag och där ännu ett traditionsmotiv

²² En tidig undersökning av fornminnet på Orrskäret företogs 1787 (Å. Sandström 1998 s. 26). Om en sentida utgrävning, gjord av Västerbottens museum, se Huggert 2004.

involverats (se (16)). Den är upptecknad efter Tor Johansson (f. 1920), bördig från byn Yttertavle strax norr om Umeå. Hans far var den på sin tid kände sälfärdsmanen Uno Johansson (f. 1877), och det var efter honom Tor uppfångat följande historia:²³

- (16) Holmöborna omtalas i min hemby »holmlappar». En gång i tiden skall de om höstarna ha tänt eldar för att locka till sig segelfartyg för att sedan plundra dem. Vid ett sådant tillfälle var det en engelsk skuta där alla utom två besättningsmän omkom. En av de överlevande lyckades ta sig i land osedd. Gömd bakom några stora stenar såg han hur en flock öbor rodde ut till skutan och slog ihjäl hans kamrat ombord. En tid därefter blev det is på Kvarken, så engelsmannen kunde gå på isen över till fastlandet och till landshövdingen inne i Umeå. Där berättade han vad som skett. Då sände landshövdingen ut en grupp soldater till Holmön, ställde till med förhör och rättegång, varefter åtta bönder miste livet som straff. Flera av änkorna på ön gifte då om sig med lappar, av det »holmlappar» om öborna än idag. (ÅSa.)

Holmöarna och grundklackarna däromkring har i alla tider varit en stor fasa för sjöfarten men många gånger också räddningen. Spaningar efter vrak och strandgoods kännetecknade livet här, och ryktet om en förlisning spred sig snart som en löpeld genom byn. De regelbundna sjöfartsolyckorna blev på så sätt en viktig näring vid sidan av lantbruk, fiske och sälfångst. I version (16) framhålls emellertid myten, att öborna förr i tiden också skall ha lockat till sig fartyg med avsikten att villa och dra fartygen i fördärvet, för att sedan sko sig på förlisningsgoods. Också i andra lokalthistoriska sammanhang kan man se dylika uppgifter.²⁴ Dock saknas från Västerbottenskusten (vad jag kan se) säkra uppgifter om sådant sjöröveri.

Inte heller versionens uppgifter om landshövdingen och hans åtgärder med öns bönder »en gång i tiden» går att fästa sig vid. Här tycks i stället ännu en föreställning ha kopplats till vår bebyggelsesågen. En uppgift i version (16) som ändå har fog för sig är detaljen om »åtta bönder». Sedan mitten av 1500-talet gäller just detta antal om öns stamhemman, vad gäller enskilda bondgårdar dock med tiden ett 50-tal småhemman.

²³ År 1952 emigrerade den jaktintresserade Tor Johansson till Kanada för att arbeta som *trapper*, fångstman, eg. 'gillrare'. 1992 gjorde han ett återbesök i hembygden, då det gavs tillfälle att nedteckna version (16) efter honom.

²⁴ Jfr Vleugel 1926 s. 145 och Boberg & Öhman 1983 s. 11 f. – Om förlisningar vid Holmöarna mer generellt och en rad med dem förknippade ortnamn, se Sandström 1998 s. 18 f. och ds. 2017 s. 82 ff.

Öborna i de äldsta källorna

Första gången Holmön och personer härifrån nämns är i en skattelängd från 1539. I denna och närmast efterföljande jordeböcker från Gustav Vasas regeringstid namnges i varje längd sju, åtta och någon gång nio manspersoner på ön, och på dessa särskilt ofta namnen *Håkan*, *Klemet* och *Kersten*.²⁵ Sålunda anför t.ex. »Jordha Boocken wthaaft Westhrabotnen» från 1543 (Nordlander 1905 s. 298) följande sju bönder på »Holmöön [...] wtaff Wma Sochnn» i samband med att de detta år beskattas kollektivt för arealen 7 »pundland» och 6 »spannland» jämte 20 lass »engisland»: »Criistiern Erson», »Ioon Håkonszon», »Larrens Håkonszon», »Hans Ollson», »Clemeth Erson», »Olaff Clemetszon» och »Håkon Olsson».

Bebyggelsesågens vanliga personnamn *Håkan*, *Klemet* och *Kersten* (1543: »Håkon», »Clemeth» och »Criistiern») i de äldsta källorna, antingen de förekommer som förnamn eller ingår i ett patronymikon, styrker förstås bebyggelsesågens pålitlighet i denna centrala detalj. Namnlistan på öborna i 1543 års jordebok gjordes visserligen offentlig genom Johan Nordlanders publicering 1905, men kan knappast alls dessförinnan ha inverkat på valet av personnamn i bebyggelsesågens muntliga versioner. Troligare är att namnen på nybyggarna återgår på en månghundraårig muntlig tradition.

De anförda patronymikon i jordeboken låter oss vidare förstås veta deras fäders namn. Då framgår det att namnen *Håkan* och *Klemet* förekommer redan i den generation som föregick de här sju uppräknade. De övriga hette då antingen *Erik* eller *Olaf* (*Olof*). Vi möter samtidigt bland de uppräknade personer som bör ha varit födda redan på 1400-talet.

Holmöborna Jon och Lars Håkansson i 1543 års jordebok bevisar alltså att en medeltida *Håkan* måste ha funnits nära anknuten till Holmön, likaså en samtida *Klemet*.²⁶ De allra flesta namnen i källan är att hänföra till ett kristet namnskick. Som rent nordiskt namn betraktas allmänt bara *Håkan*, om man (som sig bör) frånräknar helgonnamnen *Olov* och *Erik*.

Under medeltiden och 1500-talet namngavs de allra flesta nordbor genom uppkallelse efter tidigare generationer (ett bruk som ju också framskymtar i jordeböckerna över Holmön). Detta gav stabilitet åt namnskicket och förhindrade att nya namn i större utsträckning upptogs (Audén 1980 s. 88). Det kan därför förmodas att namnen fsv. *Hakon*, *Klemet* och *Kristiarn* också fö-

²⁵ I samlingarna till Sveriges medeltida personnamn (SMPs) i Uppsala med uppslagsformerna *Hakon*, *Klemet* och *Kristiarn*.

²⁶ Namnet fsv. *Hakon* (uppslagsformen i SMPs) saknar dock medeltida belegg från Västerboten (jfr SMP 2 sp. 583 ff.), och kanske är det inte så förvånande med tanke på hur få medeltida källor som är bevarade från landskapet. Namnen fsv. *Klemet* och fsv. *Kristiarn* (SMP:s uppslagsformer) är ännu inte behandlade av SMP. – Alla tre namnen är belagda i markgäldslängden 1312 för norra Uppland. *Hakon* och *Klemet* är rätt vanliga namn i Jämtlands och Härjedalens diplomatarium till 1450, medan *Kristiarn* saknas men är känt senare. För dessa uppgifter tackar jag forskningsarkivarien Lennart Ryman vid Namnarkivet i Uppsala (NAU).

rekom bland öns hemmanstillträdare ännu tidigare än vad som gått att påvisa här.

Namnlistan från 1543 beledsagas av noteringen att »Än giörs ther penninge wtaff theris wtöijer för siith fiskeuatn, Sielewon» följt i nästföljande jordebok från 1546 av den kollektivt avkrävda skattesatsen 4 markland, 3 öresland och 8 penningar.²⁷ Den namnges samtidigt som »Öijee peningar».²⁸ Ordet »Sielewon» motsvarar det på Holmön ännu levande dialektordet *själa-vån* (uttal: *själa-vongn*) om sälfångsten. Samtidigt antyder noteringen att förtjänsten på fisk och säl »wtaff theris wtöijer» varit nog så stor tidigare.

Av uppgifterna framgår om öborna 1543 att de beskattades gemensamt för sin åker och äng, för sitt fiskevatten och sin sälfångst, och indirekt att hushållningen redan då var en kombination av jordbruk och boskapsskötsel med fiske och säljakt som viktiga binärningar. Ungefär samma levnadsbetingelser framgår drygt 100 år senare av lantmätaren Hans Kruuses uppgifter att döma på en bykarta från 1694: »Till denna bynn finnes nödortfug wed- och timberskouhg, svaga qwarnställen, god Löfeskough, mulbete, godt fiskewattn, både med skiötnät och nothdrägt samt skiähla fång» (Nordlander 1905 s. 298).

Det har på olika håll hävdats att jordbruksbaserat självhushåll med fiske och jakt på pälsbärande djur, kombinerat med handel och köpenskap, måste ha dominerat resursutnyttjandet längs övre Norrlandskusten i äldre tider. Men också att dessa försörjningsmönster kunde utövas av mer eller mindre löst sammanhållna kollektiv.²⁹ Också själva kolonisationsprocessen underlättades förstås då familjegrupper deltog tillsammans, inte minst för att bättre kunna bedriva jakt och ta tillvara större fångster. I ett fast organiserat byalag kunde till exempel de säsongsvist tämligen rika fiskevattnen behäskas och mer kostnadseffektiv handel bedrivas. Också med allt detta för ögonen stämmer vår bebyggelsesägens centrala innehåll om tre samtida landtagare på Holmön väl in.

Inbyggarbeteckningen »fiskarlapp»

»Enligt en hos bönderna [på Holmön] gängse sägen, hwilken anses tillförlitlig, hafwa Holmöns äldsta inbyggare warit Fiskare-Lappar». Så formuleras ett av bebyggelsesägens huvudmotiv i en version från 1848. Ett andra återkommande huvudmotiv är angivandet av landtagarnas namn, här *Hå-*

²⁷ I 1543 års jordebok sambeskattas endast två byar i Övre Norrland: Holmön och Hjoggsjö, båda då i Umeå socken, med sju resp. tre huvudpersoner (Audén 1980 s. 131).

²⁸ Av öar längs Norrlandskusten som förknippats med »ö-penningar» kan nämnas Sällön och Seskarön i Nedertorneå. Om juridiken kring denna beskattningsgrund, se artikeln »Äger kronan Holmön?» (av anonym förf.) i *Västerbottens-Kuriren* den 13 november 1950.

²⁹ Om förekomsten av liknande kollektiv i 1300-talets Västerbotten (då inkl. Norrbotten etc.), se Wallerström 1995 s. 56 ff. och Rocck Hansen 2002 s. 97 ff. och där anförd litteratur.

kan, Klemet och Kersten. Med personerna bakom dessa namn vill man förstås ta för givet medverkande hustrur och barn. Familjernas möjligheter att försörja sig blev sedan i hög grad bestämd av de naturresurser som stod dem till buds jämte faktorer som jordmån, växtlighet och klimat.

Ordet *fiskesame* för det dialektala *fiskarlapp* är en etnologisk term för samer i Sverige som huvudsakligen lever (eller levde) vid större sjöar eller älvar i norr. I en snävare juridisk mening används termen om den del av samebefolkningen, vars huvudnäring i generationer varit fiske men som på grund av den rättsliga regleringen av renskötseln kommit att förlora de rättigheter som tillkommer medlemmar i en sameby (NU 1 s. 277). Fiskande samer i Norge, vilka vid sidan av varaktigt älv- eller havsfiske även försörjt sig på smärre renhjordar, jakt och olika tillfällighetsarbeten, benämns vanligen *sjösamer* eller *älvsamer* (NU a.st.).

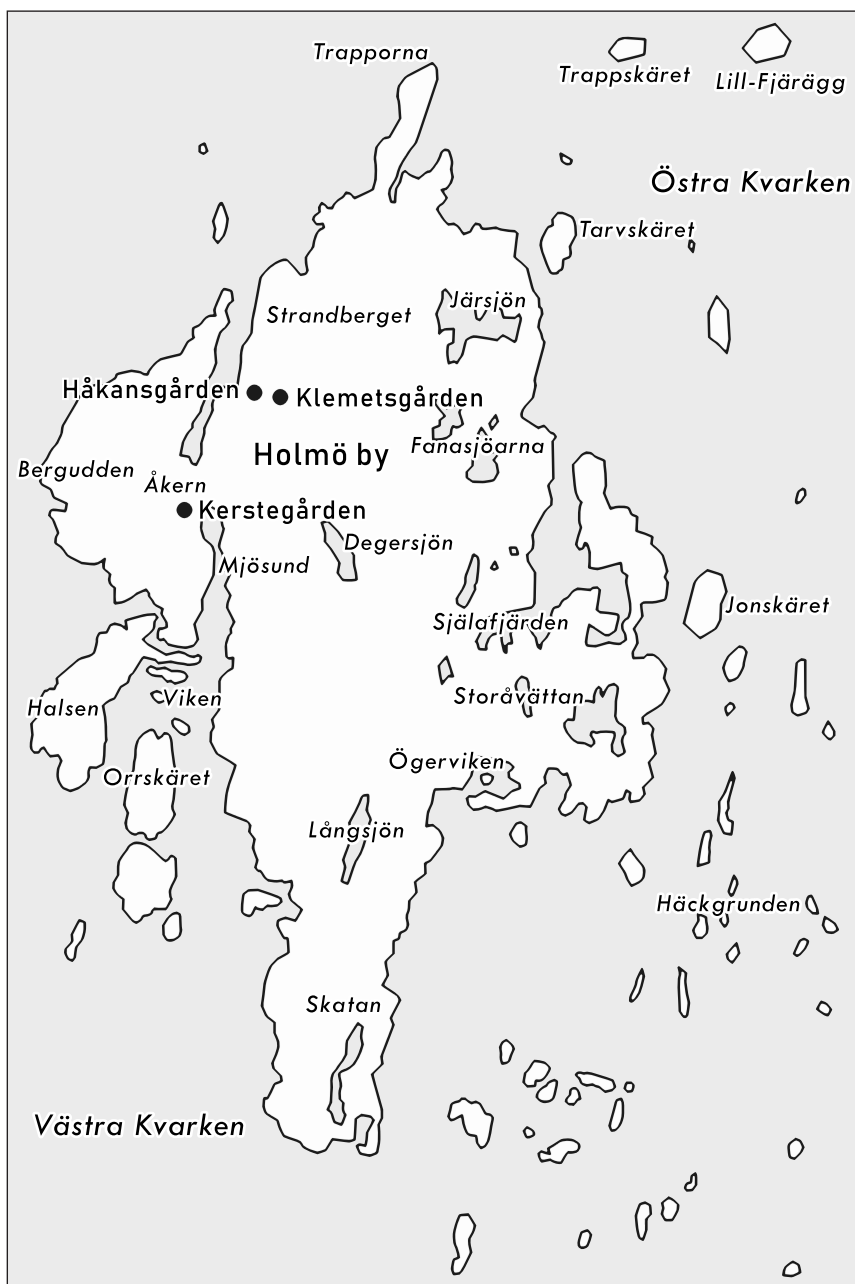
Tanken på ett sjö- eller kustsamiskt folk också längs Bottenvikens kust och på öarna i Kvarken har aktualiserats på senare tid. Sålunda menar till exempel Mikael Svonni (2006 s. 158), att »nya forskningsresultat börjat ge mycket klara belägg för att det funnits samisk bosättning i kustområdena i Bottenviken». Det han syftar på är arkeologiska rön efter undersökningar ute på de större uddarna och högre skären längs Västerbottenskusten, men också på de omtolkningar av tidigare lösfynd som gjorts från samma kuststräcka. Han hänvisar till forskningsresultat från det tvärvetenskapliga säl-fångstprojektet »Säljägarkulturer i Bottniska viken» vid Umeå universitet, där man bland annat undersökt så kallade säl-fångsttomtningar ute på skäret Stor-Fjäderägg (Holmöarnas nordligaste utpost) och Bjuröklubbsområdet i Lövånger. Resultaten från säl-fångstprojektet har redovisats i en mängd delrapporter, vilka sedan sammanställts av Noel D. Broadbent (2010).³⁰

Facktermen *tomtning* betecknar här en primitivt kringgårdad stenvall där säljägare förr i tiden kunnat värma sig och övernatta – enligt forskarna helst fiske-, sjö- eller kustsamer. Över tomtningen restes som tak ett vind- och regnskydd av segel, skinn eller dylikt. De här aktuella tomtningarna antas ha övergivits redan före eller senast på 1300-talet (Broadbent 2013 s. 51).

Som språkliga bevis för att fiskesamer närvarat i bottenisk säljakt under tidig medeltid brukar också framhållas två dialektala sälbeteckningar av finsk-ugrisk upprinnelse: *alj(e)* 'sälhanne' (umesamiskt *alggie* o.d. 'son', 'yngling') och *morsa* 'sälhona' (umesamiskt *mårssie* 'fästmö', 'brud').³¹ Orden förekom bland säljägare ute på Holmön men också på andra håll i Kvarkenområdet, se A.-C. Edlund 2000 s. 197 f och 237 f. Till samma åldriga kulturform går väl då också att föra det ursprungligen samiska ordet

³⁰ Om vissa invändningar mot Broadbents slutsatser (2010), se Liedgren & Ramqvist 2012. Ett genmäle till denna kritik lämnas i Broadbent 2013.

³¹ Svonni 2006 s. 158 f. Ordens etymologi diskuteras i Nesheim 1953 s. 14 ff. och Korhonen 1997; jfr även A.-C. Edlund 1992 s. 71 ff.

Karta 1. Holmön på 1300-talet, d.v.s. då havet stod drygt 6 m högre än idag. Av namnskicket på Holmön framgår att en stor del av den nuvarande bygden vid tiden för den första bosättningen låg under havets yta. Karta av Mathias Strandberg efter Sandström 1998 s. 13.

koks n. på en liten träskopa tillverkad av en björkvril, vilken säljägarna på Holmön medtog på sina sälfärder för att dricka brännvinet ur. Ordet *koks* är lånat från samiskans *gukse*, *kukse* o.d. 'hölzerne Kelle, Becher' (Elmevik 1997 s. 54).

Stenformationer av olika slag längs kusten, såsom övergivna tomtningar, trangropar, båtlänningar m.m. från tidig medeltid, har alltså – vid sidan av arkeologiska lösfynd och finsk-ugriska lånord – gett visst stöd för en sjösamisk närvaro längs övre Norrlandskusten inbegripet Holmöarna. Emellertid saknas (vad jag kan se) spår av samiska språkelement i traktens äldre ortnamnsföråd.

Öarnas äldsta ortnamn

Stora havsnivåförskjutningar har ändrat de förutsättningar som förelåg då bebyggelsen på Holmön tillkom. Landhöjningen förklarar på samma gång varför hithörande strandförskjutning och uppgrundning så ofta nämns i de versioner av den bebyggelsesågen för Holmön som nu presenterats. För förståelsen av traktens ortnamnsföråd måste förstas landhöjningens effekter också beaktas, och i många fall ger redan kartan med sina ekvidistanlinjer klara besked om ortnamnens tillkomsttid. En snabb översyn av de uppenbart äldsta visar då att sedan den första mängden strandnära ortnamn tillkom har landet höjt sig drygt sex meter (Å. Sandström 1989 och 2017; jfr J. & Å. Sandström 2012). Denna slutledning går att exemplifiera med ett 20-tal ortnamnsbelägg på vid deras namngivningstillfälle ganska oansenliga lokaler. Att många hithörande sund- och viknamn därmed kommit att beteckna lokaler så högt över havsytan som sex meter, innebär alltså inte att de varit inlandsnamn vid sin tillkomst.

De många namnexemplen och deras belägenheter i landskapet pekar därmed mot en tillblivelse redan på 1300-talet. På samma gång är det möjligt att betrakta ekvidistanlinjen 6 m på moderna kartor, ställd i relation till havets normalvattenstånd nu för tiden, som Holmöbygdens bosättningsgräns. På karta 1 framgår hur huvudön Holmön med sin medeltida by på tre gårdar och skären däromkring bör ha tätt sig vid tiden för drygt sex meter högre normalvattenstånd än idag.

Av ortnamnsskicket ute på Holmöarna framgår således, att en stor del av den nuvarande bygden måste ha legat under havets yta vid tiden för många äldre naturnamns tillkomst. Flera av de framväxande halvöarna och uddarna bär därför namn innehållande orden *ö* och *skär*, och där nu många av byns åkrar och nyodlingar finns visar kartan ägonamn med huvudleder som *-fjärd*, *-vik* och *-sund*. Och motsatsen gäller om många grundklackar och holmar med namn på *-både*, *-grund*, *-hälla*, *-skär* och *-öger* (fsv. *ør* 'grus, skär'), vilka i stället ökat sitt omfång, varefter de sedan också ofta vuxit samman med andra namngivna lokaler eller blivit landfasta med någon av

huvudöarna, Holmön, Ängesön och Grossgrunden. Ortnamnens huvudled anger alltså vad för slags lokal naturnamnet betecknade då det gavs. Samtidigt har de i de flesta fall – av de äldsta bykartornas skriftformer att döma – huvudsakligen bevarat sin språkform genom åren.³²

Till traktens äldsta bebyggelseskede torde därutöver kunna räknas många ortnamn innehållande *bäck*, *grav* ('grund havsvik'), *krok* ('mindre vik'), *sjö*, *udde*, *åker* och *änge*. Bland de namn som bör ha förelegat redan innan Holmön fick fast bosättning kan nämnas *Holmön* och *Kvarken*, *Fjärägg* (y. *Fjäderägg*) och *Grossgrunden* samt härtill ganska säkert en del skärgårdsnamn på de redan nämnda *-grund*, *-skär* och *-öger*.³³ Liksom det äldst kända personnamnsskicket är därmed också öarnas ortnamnsskick nordiskt.

En i grunden dubbel bebyggelsesägen?

Framför allt lämnar ett par av de citerade sägenvarianterna från Holmön uppgifter som talar emot bebyggelsesägens ena huvudtes, att det var »fiskarlappar» som bebyggde ön. För det kan ju också ha gått till på det sätt som Karl Holmberg (f. 1845) uppger i version (6), att »dom där lappa, dom vart fördrivna då det kom annat folk hit», d.v.s. att en tidigare samisk fångstkultur ute på öarna hade fått ge vika för en grupp nybyggare med lantbruk, fiske och säljakt för ögonen. Hit hör då också uppgifterna i version (9) efter Erik Olov Lundin (f. 1874), att det funnits »fiskarlappar» på fastlandet, och att de »brukade begrava de sina ute på öar och skär».

Det samlade källäget tycks verkligen peka mot att det funnits två i grunden skilda och delvis konkurrerande kulturformer på Holmön förr i tiden, en kustsamisk och en nordsvensk. Det tycks således sannolikt att de första som använde sig av Holmöarna för fiske och sälfångst var en grupp fiskande och jagande fiskarsamer, men att de som sedan bosatte sig här var nordisktalande personer ur en närliggande sydvästerbottenskustbefolkning. Med sin landtagning erhöll väl på samma gång bosättarna den formella (juridiska) brukningsrätten till öarna och fiskevattnen däromkring.³⁴

Bebyggelsesägens två i grunden helt skilda sägenmotiv har sedan vävts samman till en berättelse vilken under tidens gång gestaltats i en mängd

³² Å. Sandström 2017. Mina tidigare studier har också visat att efterlederna *-berg*, *-fjärd*, *-myra*, *-sjö*, *-skate* ('udde'), *-skär* och *-ås* samt de mer osäkra namnelementen *-flage*, *-mare* (i namnen **Flagen* och **Maren* på två sedan 1400-talet upplandade fjärdar) och *-flotte* (i namnet *Gåsflotten gå'ssflö'tan* på ett par i dag ca 7 m höga holmar) uteslutande förekommer i namn på lokaler belägna ovan bosättningsgränsen (6 m ö.h.).

³³ Andra i trakten tidiga exponenter är de enkla *Halsen*, *Kammen*, *Skatan*, *Sundet* och *Viken* på litet större naturområden på huvudön Holmön.

³⁴ Det finns inget som tyder på att de första öborna skulle ha varit inflyttade (svensktalande) finländare, som man kan få höra (t.ex. i version 13). Namnformer till *Hakon* och *Kristiarn* (jämf. *Kristoffer*) var vid gällande tid heller inte vanliga i Österbotten (Fredriksson 1974 s. 122, 129).

muntliga varianter. Med sitt sammanvävda innehåll har till bebyggelsesågen sedan fogats än fler motiv, som i version (15) där sågens »fiskarlappar» kopplats till föreställningar om Orrskärets medeltida kyrkplats, eller i version (16) där »holmlappar» på ön fått bli resultatet av påstått sjöröveri utfört i hemligt samförstånd bland byns bönder.

Att det även vid Umeälvens mynningsland i ett initialske av kolonisationen funnits en säsongstypad eller i vissa fall stadigvarande samisk fångstkultur går förstås då inte heller att utesluta.

Bottenviksområdets landnam

Det är förstås lockande att sätta förekomsten av nybyggare på Holmön i samband med den kolonisationsepok som tar fart i Bottenviksområdet under första halvan av 1300-talet. Rent tidsmässigt torde den första bosättningen på ön då höra ihop med den politiska situation som rådde i området tiden efter Nöteborgsfreden 1323, som slöts mellan en spirande svensk kungamakt och storfursten i Novgorod (Wallerström 1995 s. 30 ff.). De svenska expansionssträvandena innebar i och med fredstraktaten 1323 framför allt en möjlighet att gentemot »ryska» intressen försäkra kungen utökad besittningsrätt över »Nordlanden», som denna glest befolkade och tidigare svensk-novgorodiska allmänning i norr också kunde benämnas (Tegengren 2015 s. 8 f.). Ganska säkert fanns här också en medveten strävan efter nya skatteland. Samtidigt anar man, att det förestående införlivandet planerades efter kontinental förebild, d.v.s. närmast på »entreprenad» med kyrkan, kungamakten och stormän som drivande krafter.³⁵

Bottenviksområdet, som tydligen inte nämnvärt uppmärksammats av den svenska kungamakten tidigare, och knappast heller av kyrkan, hade alltså nu med ens blivit högintressant, inte minst i fråga om fisk- och pälsproduktion. Vid samma tid ökade tillgången på billigt tyskt salt, som gjorde det möjligt att i större utsträckning än tidigare ta till vara fisken. Fisk var under senmedeltid och 1500-talet en av de mest betydande utförselvarorna från Bottenviksområdet (Wallerström 1995 s. 283). Det är också under denna tid som den bottniska fiskenäringen får betydelse som leverantör av livsmedel söderut, här inte minst till kontinentens mer tätbefolkade områden. Det katolska fastebudet bestod från 1200-talet och framöver till stor del av fisk, men även säl och sjöfågel kunde tydligen komma i fråga (Tegengren 2015 s. 160).

---

³⁵ Thomas Wallerström (a.a. s. 149 ff., 319 f.) ser den svenska 12- och 1300-talskolonisationen som ett uttryck för en expansion, som inte bara nådde Norrbotten utan också till Finland och Baltikum. Strategierna var de samma som söder om Östersjön. En viktig skillnad var att etableringen i norr inte mötte väpnat motstånd.

Vid tiden för Nöteborgsfreden 1323 var Umeå och Bygdeå liksom Skellefteå lite längre upp efter Västerbottenskusten redan etablerade kyrksöcknar under ärkebiskopen i Uppsala. Kvarken- och Bottenviksområdet var ändå en förhållandevis autonom del av landet utan tydliga politiska gränser norrut. Men nu tog alltså en kolonisering av det för kyrkan och kungamakten tämligen okända bottniska området fart. För denna politik etablerades 1324 en svensk förvaltning i Umeå som fick sitt administrativa centrum i Hiske by vid Umeälven intill sockenkyrkan (Tegengren 2015 s. 176). Med kyrkans och statens goda minne utfärdades från samma håll året därpå en nyodlingsstadga där en kristnad befolkning utlovades egen jord med äganderätt och skattefrihet under tio år vid uppodling av ny mark. Dessa strävanden från förvaltningens sida stämmer förstås bra in på de slutsatser som dragits utifrån innehållet i bebyggelsesägnens många versioner från Holmön.

Säkerligen spelade också den så kallade Tälje stadga från 1328 in här (Wallerström 1995 s. 48 f.). Bland annat föreskriver den fri bosättning och skattefrihet för den som bosätter sig i »det nordligaste partiet av Hälsingland». Enligt stadgan fanns det inte bara samer i det område som skulle upplåtas för kolonisation utan även *birkarlar*, handelsmän i norr med gamla och väletablerade samiska kontakter. Dessa gruppers verksamheter fick dock inte störas.

Nära dessa makt- och handelspolitiska anspråk låg nog också för myndigheterna en strävan att tillskapa en fast befolkning ute på de i sammanhanget strategiskt belägna Holmöarna. Med ökad handel tilltog nu sjötrafiken ytterligare, och redan här var öarna mitt i Kvarken, med sina förrådiska grundområden i farlederna till och från Bottenviken, en stor fara för sjöfarten. Om Holmön gick att befolka med allt vad det medförde i form av ett fast organiserat byalag med tillgång till sjödugliga bruksbåtar för olika ändamål, övernattningsstugor ute vid sälfångst- och fiskeplatserna etc., medförde ju detta i sig en ökad trygghet för sjöfarten.

Andra stadigvarande förbättringar en öbefolkning kunde bidra med rörde möjligheten för myndigheterna att få hjälp med den nu också tilltagande post- och persontrafiken på havet mellan Umeå och Korsholm i Österbotten, på vintern förstås med häst och släde på isen.³⁶ Det skulle förvåna om man från kyrkans och kungens sida inte insåg dessa och än fler fördelar med en fast befolkning ute på Holmön.

³⁶ Denna »stoorgästewägh» (1637) över Kvarken har gamla anor, se Juslin 1991 s. 66 ff. Följande äldre belägg betygar öbornas viktiga roll här: »Ehuru the sutto vid en stor gästväg» (1592), »den stoore Giestewägh de sittia vthi» (1617), och »stoorgästewägh» (1637) (Ohls [1905] 1996, ÅSa). Även Olaus Magnus' berömda *Carta marina* (1539) belyser samma färdväg, genom att illustrera fullastade hästforor med folk på väg över den isbelagda Kvarken (Richter 1967). Får man tro kartritaren togs också renar i anspråk.

Källor och litteratur

Arkiv

- Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA), Stockholm: Ekdahlska samlingen, uppteckningar från Holmön 1827 (Litt. A 14 Ab s. 171).
- Institutet för språk och folkminnen (Isof): 1) Landsmålsarkivet i Uppsala (ULMA), sedermera Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala: a) sägner och folkminnen från Holmöns kapellförsamling upptecknade av Ella Ohlson Odstedt (ULMA 3104:1–2, 1930); b) etnologiska och folkloristiska uppteckningar från Holmön av Åsa Sjödin Nyman (ULMA 23653, 1947). 2) Namnarkivet i Uppsala (NAU), samlingarna till Sveriges medeltida personnamn (SMPs).
- Forskningsarkivet vid Umeå universitet (UmFA): a) Gustaf Hallströms handskriftsamling (7a, Volym D1:15); b) Ekonomisk karta över Sverige: Holmön (20K 6j och 7j, 20L 6a och 7a). Skala 1:10 000. 1959.
- Krigsarkivet, Stockholm (KrA): a) »Geometrisk Afrijtningh, Delineation och Ut-rächningh öfwer Holmö byens ägor uthi Wästerbottens södhra Contract uthi Uhmeå Sochn. A:o 1694» av Hans Kruuse daterad i april 1695 (Karta XI, D, 3:O); b) »Charta öfver Westra Quarcken [...]» av Gustaf af Klint 1799 (Litt. XIV: 10; Handritade kartor bd 3, Norrland med delar av Lappland).
- Lantmäteristyrelsens arkiv, Gävle (LMS): a) »Holmö byes åker och därtill rådande ängestegar [...] 12 juli 1729» av Nils Brenholm 1730 (LMS Z11–2:2); b) »Charta öfver Holmö Bys Inägor [...] Afmätte och Storskiftade år 1796» av Abraham Strinnholm 1800 (LMS Z11–2:8).
- Författarens arkiv, Umeå (ÅSa): a) uppteckningar m.m. gjorda för denna artikel; b) musikkassetterna *Visor och låtar från Holmön, del 1* (KÅS-001, 1988) och *del 2* (KÅS-002, 1990); c) släktutredningar av Hans Wikström, Örnsköldsvik.

Muntliga uppgifter

- Gottfrid Pettersson f. 1889, Holmön.
 Karl W. Edlund f. 1909, Holmön.
 Britt Wikander f. 1915, Umeå/Holmön.
 Ove Janzén f. 1916, Holmön/Umeå.
 Tor Johansson f. 1920, Yttertavle/Kanada.
 Karl August Holmgren f. 1925, Holmön.

Litteratur och tryckta källor

- Audén, Bengt, 1980: *Bottniska personnamn. Frekvenser i skattelängder från mitten av 1500-talet*. Umeå. (Kungl. Skytteanska samfundets handlingar 22.)
- Boberg, Kurt & Alf Öhman, 1983: *Vrak och sjöolyckor vid Västerbottens kust*. Umeå. (Skrifter i västerbottensk kulturhistoria 6.)
- Broadbent, Noel D., 2010: *Lapps and Labyrinths. Saami Prehistory, Colonization and Cultural Resilience, with contribution by Jan Storå*. Washington DC.
- 2013: Coastal Saami in Västerbotten. A reply to Liedgren and Ramqvist. I: *Fornvännen* 108, s. 49–52.
- Edlund, Ann-Catrine, 1992: Språklig tabuering vid säljakt. Kring ord för sälar på svenskspråkigt område. I: Lars-Erik Edlund (red.), *Tabu, verklighet, språk. Tio uppsatser om folkliga tabueringsförställningar och taxonomier*. S. 54–88. Stockholm.
- 2000: *Sälen och Jägaren. De bottniska jägarnas begreppssystem för säl ur ett kognitivt perspektiv*. Umeå.
- Edlund, Karl W., 1978: I Kvarken ligger våra öar. I: *Västerbotten* 1978: 1, s. 5.

- Edlund, Lars-Erik, 1984: *Nordsvenska Ortsböcknamn* 1. Umeå. (Skrifter utg. av Dialekt-, ortnamns- och folkminnesarkivet i Umeå. Serie B 1.)
- 2009. De norrbottniska dialekterna – några nordiska perspektiv. I: *Norbotten* 2009, s. 186–201.
- EK = Ekonomisk karta över Sverige. Skala 1:10 000. 1959.
- Elmevik, Lennart, 1997: Schwed. und norw. dial. *koks(a)* 'Schale, Schöpfkelle' u.ä. I: Bo Andersson & Gernot Müller (red.), *Kleine Beiträge zur Germanistik. Festschrift für John Evert Härd*. Uppsala. (Studia Germanistica Upsaliensia 37.) S. 51–56.
- Fredriksson, Ingvar, 1974: *Svenskt dopnamnsskick vid 1500-talets slut*. Lund.
- Hallström, Gustaf, 1926: Bottenhavssvenskarnas urgamla mötesplats. I: *Svenska Dagbladet, Söndagsbilagan* 2.5.1926. S. 5–7. (Även i: *Tidskrift för Fiske och Jakt*, 1926: 1. Helsingfors.)
- Hjelmérus, Alfred, 1910: Västra Kvarakens fjärdar och Holmöns ögrupp. I: *Till Västerbottens läns historia och beskrivning* 6. Umeå. S. 1–5.
- Huggert, Anders, 2004: Ett senmedeltida kapell på Holmön. I: *Västerbotten* 2004: 4, s. 42–51.
- Hülphers, Abrah[am] Abr[aham]s son, 1789: *Samlingar til en Beskrifning öfwer Norrland. Femte Samlingen om Westerbotten*. Bd 1. Westerbotten.
- Juslin, Åsa, 1991: Från budkavle och hållskjuts. I: Björkas, Peter & Patrik Stenvall (red.), *Vi hafva klämmit Quarken. Om poströdden förr och nu*. Vasa. S. 57–85.
- Korhonen, Olavi, 1997: Samiskan som språk och traditionskälla. I: *Språkliga och kulturella gränser i Nordskandinavien*. Umeå. (Kulturens frontlinjer. Skrifter från forskningsprogrammet Kulturgräns norr 7.) S. 53–105.
- Liedgren, Lars & Per H. Ramqvist, 2012: Noel Broadbents lappar och labyrinter. I: *Fornvännen* 107, s. 212–217.
- Lundmark, Staffan & Åke Sandström, 1995: »Om Holmö by en visa vill jag tralla...». 30 visor och 16 låtar från Holmön. Umeå.
- Lundström, Ulf, 2015: *Bebyggelsenamnen i Bureå, Burträsk och Lövängers socknar i Skellefteå kommun*. Umeå. (Nordsvenska 23.)
- Läsning för folket* 14. 1848. Stockholm.
- Nesheim, Asbjørn, 1953: Samisk seljakt og jakttabu. I: *Liber Sæcularis in honorem J. Qvigstadii* 1. Oslo. S. 13–18.
- NN, 1950: Äger kronan Holmön? I: *Västerbottens-Kuriren* 13 november 1950.
- NU 1 = *Norrländsk uppslagsbok* 1. *Ett uppslagsverk på vetenskaplig grund om den norrländska regionen*. Höganäs 1993.
- Nordlander, Johan, 1905: *1543 Jordha Boocken wthaaft Westhobotnen. Med anmärkingar*. Upsala. (Norrländska samlingar 6.)
- Ohls, Petter Edvard, [1905] 1996: Kungabreven. I: Svenolof Karlsson (red.), *I förbund med havet. Björkö – en värld i Kvarken*. Vasa. S. 38–42.
- Richter, Herman, 1967: *Olaus Magnus Carta marina 1539*. Lund.
- Roeck Hansen, Birgitta, 2002: *Gårdsgårdor och tegskiftesåker. Resursutnyttjande och kulturellt inflytande i det gamla landskapet Västerbotten*. Umeå. (Kulturens frontlinjer 28.)
- Rydélius, Signe, 1989: Angående kvinnokultur och kvinnors arbete på Holmön. I: Birgitta Fritzdatter (red.), *Holmön – i våra hjärtan*. Umeå. S. 33–47.
- Sandström, Joar & Åke Sandström, 2012: Tultret på Hamntutterhällan. Kring ett medeltida inseglingsmärke på Holmön. I: Niklas Huldén & Kasper Westerlund (red.), *Bottnisk kontakt XVI. Maritimhistorisk konferens, Skärgårdscentrum Korpoström 3–5 februari 2012*. Helsingfors. S. 131–142.

- Sandström, Åke, 1986: Båtar och båtbyggare på Holmön. I: *Västerbotten* 1986: 2, s. 68–97.
- 1989: Ortnamn och tidig bebyggelse på Holmön. I: Annika Sander (red.), *Bott-nisk kontakt IV. Maritimhistorisk konferens, Skellefteå museum 5–7 februari 1988*. Skellefteå. S. 136–141.
- 1998: *Holmöns båtmuseum*. Umeå. (Sevärt i Västerbotten 11.)
- 2012: Pehr Stenberg och holmöborna. I: *Oknytt*. Medlemsblad för Johan Nordlander-sällskapet 2012: 3–4, s. 12–23.
- 2015: Samer på Holmön förr i tiden. Vad säger den muntliga traditionen? I: *Oknytt*. Medlemsblad för Johan Nordlander-sällskapet 2015: 1–2, s. 13–38.
- 2017: Holmöns ortnamn. Studier av huvudleder som ortnamnelement. I: Lars-Erik Edlund & Marianne Nordman (red.), *Språkmöten i Västerbotten och Österbotten*. Umeå och Vasa. (Bottniska studier 4.) S. 82–91.
- Sandström, Åke & Hans Wikström, 2015: *Snabb, Gris och Lejon. Indelta soldater på Holmön 1695–1901*. Umeå. (Skrifter utgivna vid Holmöns båtmuseum 5.)
- SMP = *Sveriges medeltida personnamn. Förnamn*. 1 ff. Uppsala 1991 ff.
- Svonni, Mikael, 2006: Umesamiskan – det gåtfulla språket. I: Mikael Svonni & Andrea Amft (red.), *Sápmi YIK – Livet i samernas bosättningsområden för ett tusen år sedan*. Umeå. (Sámi dutkan/Samiska studier/Sami studies 3.) S. 151–170.
- Tegengren, Gunilla, 2015: *Sverige och Nordlanden. Förvaltning och nordlig expansion 1250–1550*. Umeå. (Kungl. Skytteanska Samfundets handlingar 72.)
- Wallerström, Thomas, 1995: *Norrbotten, Sverige och medeltiden. Problem kring makt och bosättning i en europeisk periferi 1*. Stockholm. (Lund Studies in Medieval Archaeology 15:1.)
- Wikström, Hans, 2007: *Holmöns gårdar 1539–1903. Från jordebok till laga skifte*. Umeå. (Skrifter utgivna vid Holmöns båtmuseum 3.)
- Vleugel, Ellen, 1926: Ett örrike. I: *Västerbotten* 1926, s. 113–158.

Svenskjudiska liv

Levnadsberättelser i skuggan av Förintelsen

Av Malin Thor Tureby

Abstract

A life story can be simplistically defined as a story that a person tells about his or her life or chosen parts of that life. Regardless of when a life story is told, the story is also a cultural and social product. We understand and tell our lives in a way that is understandable not only to others, but also to ourselves. Memories and stories are framed and shaped in relation to the concepts, beliefs and stories that exist in our contemporary culture and society. The analysis needs to consider not only the narrative offered, but also the meanings invested in it and their discursive origins. However, when working with previously collected and archived narrative material, it is not only the narrator's relationship to, and negotiation of, existing discourses that should be considered, but also how the memory institution that initiates, creates and preserves collections of narratives contributes to the shaping of a certain type of life story and understanding of experiences in the past. Thus, the interviewee and the interviewer, but also the archivists and the institution, are emphasised as co-creators of the stories collected and archived in the collection. An important part of the analysis is therefore to listen for what is taken for granted, what is included in the stories, and also for the silences. This article examines how Jewish lives could be narrated during the years 1994–98 in the context of the collecting of Jewish memories at the Nordic Museum in Stockholm. It investigates in what ways the different actors involved in the collecting process – interviewers, interviewees, narrators and the memory institution itself – understood contemporary discourses on Jewishness and the identity categories used, such as religion, gender, class, generation and nation, when Swedishness and Jewishness were constructed in the individual life stories and in the design and archiving of the collection.

Keywords: Nordic Museum, Jewish memories, oral history, life stories, collection, archiving, Holocaust, gender, class, nation, religion

Under åren 1994–1998 pågick insamlingen Judiska minnen vid Nordiska museet i Stockholm.¹ Totalt samlades ca 400 muntliga och skriftliga levnadsberättelser in från den judiska minoriteten i Sverige. Tidigare har jag undersökt Judiska minnens initierings- och tillkomstprocesser, de ursprungliga intentionerna med insamlingen samt de samhälleliga och institutionella kontexter som bidrog till att forma samlingen (Thor Tureby 2013, 2015).

Bakgrunden till Judiska minnen står bl.a. att finna i ett förslag från författaren Pia Garde om att Nordiska museet skulle göra en utställning för att uppmärksamma femtioårsjubileet (1995) av räddningsaktionen med de vita

---

¹ Föreliggande artikel är skriven inom forskningsprojektet Judisk och kvinna. Intersektionella och historiska perspektiv på judiska kvinnors liv i Sverige under 1900- och 2000-talen, som finansieras av Vetenskapsrådet. (Dnr 2016–03983.)

bussarna. Garde föreslog dessutom att berättelser om livet under andra världskriget borde samlas in med hjälp av en enkät som skulle kunna delas ut till alla som besökte utställningen. På detta sätt skulle erfarenheter från så många olika personer som möjligt – unga och gamla, judar och icke-judar, flyktingar, överlevande och människor från både stad och landsbygd – kunna dokumenteras. Nordiska museet beslöt dock att skapa Judiska minnen, en samling som enbart skulle innehålla berättelser från den judiska minoriteten i Sverige. Av bevarade handlingar framgår att museet därmed ville skapa en motvikt till de röster som i samtiden hävdade att Förintelsen aldrig hade ägt rum. Innan det var för sent ville museet alltså dokumentera vittnesbörder från dem som upplevt och bevittnat nazisternas brott (D375:387: Projektets bakgrund). Det beslöts att projektet skulle fokusera på äldre personer av tre olika kategorier: judar som var födda i Sverige, judar som flydde till Sverige under andra världskriget samt judar som kom till Sverige efter att koncentrationslägren befriats. Yngre personer eller personer som invandrat till Sverige efter 1945 exkluderades däremot som potentiella berättare, vilket bl.a. motiverades med att berättelser från personer som levt under andra världskriget och överlevt Förintelsen skulle kunna användas för att motverka en tilltagande xenofobi och antisemitism i samtidens Sverige (Thor Tureby 2013, 2015). Insamlingen motiverades således inte främst med att det var viktigt att personer från den judiska minoriteten fick berätta om sina liv och erfarenheter, för att få sina historier och traditioner bevarade, utan med att det insamlade materialet skulle kunna användas för att motverka en tilltagande främlingsfientlighet i samhället.

Ett övergripande urvalskriterium för intervjupersoner från alla de tre skapade kategorierna (»flyktingar», »överlevande» och »svenskfödda») var att de skulle vara verbala och sextiofem år eller äldre. När det gällde kategorin »svenskfödda judar» framhölls vikten av att intervjua personer från olika platser och i synnerhet från vad som benämndes »antisemitiska orter». Vidare skulle gruppen »svenskfödda» judar inkludera såväl män som kvinnor, personer från olika sociala klasser och med olika judiska identiteter. Dessutom skulle både sådana som hade deltagit i och inte deltagit i räddnings- och flyktingarbetet under andra världskriget nås (D375:387: Projektets bakgrund. Anteckningar från möte ang. urvalskriterier för intervjuer 1995-01-30). En frågelista som skulle användas både vid intervjuer och insamling av skriftliga berättelser utarbetades. Frågelistan var indelad i elva kronologiska avdelningar (D375:388: Frågelista).

Under förberedelserna och själva insamlingen växte det således fram en förståelse av och ett fokus på det judiska som något som primärt ramas in av eller relateras till antisemitism, andra världskriget och Förintelsen, även om variabler som klass, lokalitet och kön också ansågs viktiga att beakta (jfr Thor Tureby 2013, 2015). I föreliggande studie undersöks hur och på vilka sätt de intervjuade, intervjuarna och de som har författat de enskilda skrift-

liga levnadsberättelserna accepterar, förhandlar, bemöter eller förkastar detta förhållningssätt till det judiska, d.v.s. som något som främst relateras till antisemitism, andra världskriget och Förintelsen. Empirin utgörs av samtliga 50 levnadsberättelser från personer som är kategoriserade som »svenskfödda judar» i Judiska minnen.

Samlingen

Det finns flera olika sätt att definiera levnadsberättelser. Här används den som föreslås i boken *Biografiska betydelser*: »En levnadsberättelse kan förenklat definieras som en berättelse som en människa berättar om sitt liv eller valda delar av livet». Det är en kronologiskt ordnad framställning med en början och ett slut, där den som berättar står i centrum. Levnadsberättelser synliggör hur människor upplevt och upplever sina liv (Marander-Eklund & Östman (red.) 2011 s. 8; se även Johansson 2005 s. 23). I likhet med Marander-Eklund och Östman ser jag berättandet som en aktiv handling där den som berättar, muntligt eller skriftligt, kan förhandla sin position i samhället och tillskriva sig själv aktörskap och subjektivitet. Levnadsberättelser är även kulturella och sociala produkter. Vi förstår och berättar våra liv på ett sätt som är förståeligt inte enbart för andra, utan även för oss själva. Minnen och levnadsberättelser inramas och formas således i relation till de begrepp, föreställningar och diskurser som finns i vår samtida kultur och samhälle (Zerubavel 1997). Här anknuter jag även till forskning inom oral history som argumenterar för att levnadsberättelser kan säga någonting personligt och meningsfullt om identiteter och individuella erfarenheter samtidigt som de påverkas av och påverkar offentliga diskurser (se t.ex. Abrams 2016, Summerfield 2018, Thor Tureby & Johansson 2016, 2017). Utgångspunkten är att berättarna aktivt kan förhålla sig till diskurser, genom att förkasta vissa och acceptera andra. På samma sätt som kulturella konstruktioner formar oss, bidrar vi även till skapandet av kulturen och dess diskurser, ett ständigt växelspel pågår dem emellan. Diskurserna rör sig från samhället till individen och tillbaka till samhället igen (Summerfield 2004). Att analysera en levnadsberättelse handlar därmed inte enbart om att studera människors självförståelser utan också om att undersöka större kulturella mönster och relationen mellan individ och kultur. I föreliggande studie görs detta genom en analys av såväl innehåll (vad som sägs) som struktur och interaktion (hur det sägs) i både muntliga som skriftliga levnadsberättelser (jfr Amesberger 2009 s. 67). Jag gör således inte någon lingvistisk analys av strukturen. *Hur*-frågan handlar snarare om interaktion, hur de intervjuade positionerar sig själva i relation till antaganden om judiskhet som något som primärt ramas in av eller relateras till antisemitism, andra världskriget och Förintelsen. Jag undersöker även hur de förhåller sig till och använder kategorier som klass, lokalitet och kön, vilket uttryckligen lyftes fram som viktiga ka-

tegorier att beakta då insamlingsarbetet planerades. Jag ser således levnadsberättelserna som kulturella, situationella och interaktionella konstruktioner. Därmed inkluderas även den som intervjuar i analysen av hur judiska liv kunde berättas under 1990-talet i Sverige (jfr Grele 1991 s. 136). Vilken position intar intervjuaren och hur tilltalar intervjuaren den intervjuade? Hur skapar interaktionen mellan den intervjuade och intervjuaren olika förståelser av judiskhet? När det gäller de skriftliga levnadsberättelserna har visserligen inte en intervjuare funnits närvarande men också dessa berättelser har formulerats med utgångspunkt i frågelistan, dess struktur och frågor. Därmed kan även de skriftliga levnadsberättelserna analyseras i relation till om, och i så fall hur, den som berättar förhåller sig till de antaganden om judiskhet som genomsyrade insamlingsarbetet (Thor Tureby 2013, 2015).

Artikeln anknyter till tidigare forskning om berättelser om judiskhet i Sverige och i synnerhet Susanne Nylund Skogs forskning (se t.ex. Nylund Skog 2008, 2011, 2012). I *Livets vägar. Svenska judinnors berättelser om forskningring, förintelse, förtryck och frihet* undersöker till exempel Nylund Skog (2012) tre judinnors levnadsberättelser med syftet att belysa hur det är att *leva* i spänningsfältet mellan andras och egna uppfattningar om vem man är. I min studie står istället villkoren för hur judiska liv kunde *berättas* i Sverige under 1990-talet i fokus.

Inom muntlig historia framhålls ofta att personer som intervjuas i dialog med intervjuaren skapar berättarbara framställningar om sig själva och sina liv, berättelser om sammanhängande liv och förståeliga subjekt. Även intervjuarna bör således förstås som medskapare (se t.ex. Grele 1991, Portelli 2016). Jag ansluter mig till detta synsätt, men menar att det även är viktigt att beakta att materialet har skapats, arkiverats och kurerats i en specifik institutionell kontext (i detta fall som en del av Nordiska museets samlingar), vilket spelar en stor roll för levnadsberättelsernas innehåll och form (jfr Thor 2013, 2015, Thor Tureby & Johansson 2016; se även Lilja 1996, Skott 2008). Minnesinstitutioner som skapar och bevarar material av detta slag bidrar till att skapa en viss typ av berättelser och förståelser av erfarenheter i det förflutna. Institutionen i sig själv innehåller vad Eric Ketelaar (2001) kallar en tyst berättelse (tacit narrative) som måste dekonstrueras för att förstå arkivets, samlingarnas och därmed också de enskilda berättelsernas meningar. Således blir det, i mitt fall, viktigt att ställa frågor om hur och på vilka sätt samlingar tidigare har skapats inom Nordiska museet och också hur samlingen Judiska minnen kan förstås i relation till andra samlingar (för en utförlig diskussion om denna tysta berättelse, se Thor Tureby 2013, 2015).

Frågelistan som användes i projektet utarbetades med tidigare frågelistor som hade använts inom museet som modell (D375:387: Projektets bakgrund. Anteckningar från möte ang. urvalskriterier för intervjuer 1995-01-30). Men personalen, som delvis rekryterades utanför museet, hade

även kontakt med andra institutioner som samlat in berättelser om Förintelsen. I arkivet återfinns t.ex. informationsmaterial och intervjuguiden från bl.a. Shoah Visual History Foundation, Holocaust Memorial Museum i Washington, The Montreal Holocaust Memorial Centre, Holocaust Oral History Project i San Fransisco och Yad Vashem i Jerusalem (D375:389: Projektets verksamhet. Del 1–2. Kontakter utomlands), vilka sannolikt också bidrog till hur frågelistan på Nordiska museet utformades.

Ytterligare ett exempel på hur museets tidigare praktiker konkret inverkar på hur materialet i Judiska minnen utformades är den kapprock som varje levnadsberättelse försågs med vid arkiveringen. När man beställer fram material ur samlingen Judiska minnen får man idag en text i sin hand, oavsett om det är en muntlig (transkriberad intervju) eller en skriftlig levnadsberättelse som har efterfrågats. Inuti kapprocken förvaras även eventuella bilagor, t.ex. korrespondens mellan intervjuaren och den intervjuade eller äldre brev som belyser teman som diskuterades under intervjun. Ibland förekommer även skriftliga berättelser, föredrag och artiklar som bilagor. Ofta har den intervjuade även donerat fotografier på sig själv, sin familj och ibland även på arbetskamrater och vänner.

En kapprock är ett vikt omslag med uppgifter om vilken typ av huvudkälla det handlar om (de begrepp som används är muntlig resp. skriftlig levnadsberättelse), omfattning (antal sidor), uppgifter om eventuella bilagor (t.ex. kort, brev eller andra dokument) samt ett omdöme (reflekterande, lättläst, kortfattad o.s.v.).² Efter formalia redogörs för personuppgifter som namn, kategori (t.ex. »svenskfödd»), kön, födelsedatum och bostadsort. Därefter följer en kronologisk ordnad redogörelse som är uppdelad i tre sektioner. I den första sektionen, »Före kriget», anges födelseland, födelseort, övriga orter, familjens storlek, föräldrarnas yrke, sysselsättning, övrig verksamhet samt judisk tillhörighet. Därefter följer en redogörelse över »Krigsåren». Här har den inom projektet som fått till uppgift att sammanställa materialet författat en kort berättelse om vad som hände personen under krigsåren. I den tredje och sista sektionen, »Efter kriget», återges social situation år 1945, familjens öde, sysselsättning, övrig verksamhet, familjebildning, judisk tillhörighet efter 1945 samt övriga uppgifter.

Vid sammanställningen av materialet och författandet av texterna om personernas liv före, under och efter kriget på kapprocken konstruerades således en homogenisering av materialet som helhet. En gemensam berättelsestruktur skapades, både för de muntliga och de skriftliga levnadsberättelserna, i och med kapprockarna. Därmed skapades likartade texter med en kro-

² Omdömet kan ses som en kvarleva från 1900-talets början, då frågelistverksamheten inleddes vid de nordiska arkiven. Motsvarande gäller det faktum att kapprocken är märkt med länet som den intervjuade är bosatt i. När frågelistverksamheten inleddes var syftet att samla in fakta om seder och bruk i olika geografiskt avgränsade områden. Se Hagström & Marander-Eklund 2005 s. 9–29.

nologi och uppdelning som snarare följer krigets förlopp än individens livscykel och berättarstil. Personalen vid museets arkiv har således skapat en narrativ källa som kan förstås som en hybrid mellan en levnadsberättelse och ett vittnesmål om andra världskriget och Förintelsen. Källans form och innehåll är influerade och ett resultat dels av tidigare insamlingstraditioner vid museet, dels av hur vittnesmål från Förintelsen skapats och samlats in vid andra institutioner. Utformningen av arkiveringssystemet, hur de individuella levnadsberättelserna sammanställdes och arkiverades var för sig, men även tillsammans, samt de kategorier och benämningar som användes när ett register för samlingen skapades (»svenskfödd», »flyktning» och »överlevande») är således konkreta exempel på att arkivarierna bör ses som medskapare till de berättelser som återfinns i arkiven (jfr Schwartz & Cook 2002).

De praktiker och diskurser som omgärdade samlingens tillblivelse är viktiga att beakta för att förstå hur liv, i detta fall liv som kategoriserats som svenskjudiska, kunde berättas under 1990-talet vid Nordiska museets arkiv.

Berättarna och levnadsberättelserna

När grupper eller rörelser skapar arkiv eller samlingar, finns nästan alltid en normativ identitet eller vedertagen diskurs som får tolkningsföreträde, som bestämmer hur och vad som ska berättas och av vem (Mayhall 2005). Ett sådant exempel är att de senaste decenniernas populärkulturella diskurs i västvärlden om att judisk historia framförallt har handlat om Förintelsen (Garbarini 2012), vilket artikuleras i inledningen på en inskickad skriftlig berättelse:

Först på senare tid har jag förstått att ni vill ha brev från assimilerade judar och inte bara från dem som hade något med Förintelsen att göra. (D375:106.)

Citatet ovan synliggör även föreställningen om att Förintelsen inte drabbade »de svenskfödda judarna», eller »assimilerade judar» som brevskrivaren uttrycker det, och att hon därför först trodde att museet inte var intresserad av hennes berättelse. Därmed uttrycker hon även implicit att hennes judiskhet eller judiska identitet inte är relaterad till Förintelsen. Det är möjligt att flera personer med en judisk identitet i Sverige har tänkt på liknande sätt och att de därför inte har skickat in sina levnadsberättelser. Det finns dock andra, som kategoriseras som svenskfödda i samlingens register, som framhåller att även de har mycket att berätta och som berömmar Nordiska museets insamling: »Jag tycker att det är ett fint initiativ att samla in erfarenheter från oss som upplevde kriget» (D375:174).³ En annan person har dock valt att överhuvudtaget inte svara på frågelistans frågor utan istället skicka in en av-

³ Brev till Nordiska museet från D375:17 [»svenskfödd man«], 1998-02-22.

skrift av ett brev som han tidigare hade skrivit till författaren Paula Hersson-Ringskog med anledning av hennes bok om den judiska församlingen i Oskarshamn.⁴ I ett följebrev till Ingrid Lomfors, som var projektledare för insamlingen, erkänner mannen vikten av insamlingen. Personen ifråga påtalar dock även behovet av att dokumentera berättelser från och om sekelskiftesimmigrationen, d.v.s. den östjudiska invandringen till Sverige (D375:17). Mannens agerande kan således förstås som en tydlig markering av att han inte anser att judiskhet och judisk historia enbart ska relateras till andra världskriget och Förintelsen.

Det finns sammanlagt 50 (levnads)berättelser från personer som kategoriseras som »svenskfödda» i samlingens register. Alla som såg uppropet fick möjlighet att själva bidra med en skriftlig levnadsberättelse. Här har således inte något urval gjorts från museets sida (förutom de uppsatta kriterierna »svenskfödd», »flyktig» och »överlevande») utan alla som identifierade sig som tillhörande den judiska minoriteten erbjöds möjligheten att skicka in sin berättelse. Sammanlagt finns 26 skriftliga levnadsberättelser från kategorin »svenskfödd» i Judiska minnen, 14 är författade av kvinnor och 12 av män. Majoriteten av de skriftliga levnadsberättelserna är inskickade av personer i Stockholm, men det finns även några bidrag från Falun, Göteborg, Kristianstad, Norrköping, Malmö, Oskarshamn, Uddevalla, Uppsala och Örebro.

Levnadsberättelser kan, som påpekats, förstås som kronologiskt ordnade berättelser där den som berättar står i centrum. Alla berättelser i Judiska minnen följer dock inte detta mönster. Vissa av de insamlade berättelserna har snarare formen av vittnesböcker om antisemitism eller Förintelsen. Tydligast är detta i en levnadsberättelse som knappt alls rör den berättandes liv utan istället mer generellt vittnar om antisemitism i världen och genom historien (D375:64). En kvinna har skickat in en avskrift av sin mammas minnesbok som bl.a. innehåller hågkomster från livet som judinna i Norrköping under 1930- och 1940-talen samt om kontakter med judiska flyktigbarn från Tyskland. Kvinnan som har skickat in avskriften av sin mors minnesbok motiverar det i ett brev till projektledaren Ingrid Lomfors: »Jag och mina syskon är alla övertygade om att vi aldrig skulle kunna prestera någonting som bättre svarade mot sådant stoff som ni söker» (D375:13). Här synliggörs således berättarens förståelse av att det främst är en berättelse om ett judiskt liv relaterat till andra världskriget eller Förintelsen som är av intresse för insamlingen. Det fanns dock andra som gjorde motstånd mot detta sätt att förstå judiskhet och den judiska historien, vilket har diskuterats ovan.

Utöver de 26 skriftliga levnadsberättelserna finns det även 24 intervjuer med personer som har kategoriserats som »svenskfödda» i samlingen. Till

⁴ Paula Hersson-Ringskogs bok *Oskarshamns mosaiska församling, 1888–1938* publicerades 1995, d.v.s. under den period som insamlingen till Judiska minnen pågick.

skillnad från de skriftliga levnadsberättelserna, som vem som helst kunde skicka in, är dessa personer utvalda för en intervju. Varför just dessa personer kontaktats för en intervju är ibland oklart, medan det i andra fall är tydligt uttalat och dokumenterat. Ett mål från museet var, som tidigare nämnts, att samla in berättelser från »antisemitiska orter». Jag har dock inte funnit några anteckningar eller noteringar om att någon enskild intervju har utförts med en sådan motivering. Några av dem som har intervjuats för samlingen har istället blivit kontaktade för att det sedan tidigare var känt att de var aktiva i flyktingarbetet under kriget (se t.ex. D375:259), andra har själva kontaktat projektet och bett om att få bli intervjuade (se t.ex. D375:221). Ytterligare några har blivit intervjuade på grund av ett föremål eller ett fotografi som de lämnat till samlingen (se t.ex. D375:8). Andra har blivit intervjuade med anledning av att de var framträdande kulturpersonligheter i 1990-talets Sverige, som uppmärksammats på andra sätt. T.ex. skriver Ingrid Lomfors i en redogörelse för en intervjusituation: »Jag läste en jättebra intervju med [NN] i *Judisk Krönika* [...] och tänkte att det är en person att ha med i minnesarkivet. Strax därefter ringde han själv och berättade att han stod till förfogande» (D375:219). I ett fall är intervjun gjord med en son till flyktingar som kom till Sverige under andra världskriget. Han ombeds under intervjun inte att berätta om sitt eget liv från positionen som »svenskfödd», utan att främst återge föräldrarnas historia (D375:268). Återigen synliggörs således att det framför allt var berättelser om judiska liv i relation till andra världskriget eller Förintelsen som stod i fokus under insamlingen.

Det är inte heller alltid tydligt angivet varför en viss person blir intervjuad av en särskild projektmedlem. Ibland diskuteras detta i kapprocken som omger materialet, ibland inte. Till de muntliga levnadsberättelserna fogas dock i flera fall intervjuarens redogörelse för och reflektioner om intervjusituationen och transkriberingen. Ofta berättar intervjuaren om sin förförståelse inför intervjun. Ibland återges till och med intervjuarens subjektiva åsikter om den som intervjuades: »[NN] är en varm, öppen och intelligent människa med stor talang för berättarkonsten. Han är lätt att tycka om» (D375:219). Därmed skapas i åtskilliga fall en berättelse om den som berättar i intervjuarens rapport. Däremot finns det mycket litet information om dem som var anställda för att arbeta med insamlingen. Det förekom fyra intervjuare i insamlingsprocessen: förutom projektledaren Ingrid Lomfors utförde Britta, Charlotte och Karin intervjuer. Samtliga intervjuare var således kvinnor och rekryterades utanför museet. En av projektdeltagarna var utbildad etnolog. Två av de rekryterade personerna är själva judinnor, varav en är disputerad i historia, och med en tydlig förankring i det judiska sociala och kulturella livet i Sverige. En tillhör Göteborgs judiska församling och är ingift i en av de äldre svenskjudiska familjerna där, men har en mor som kom till Sverige som flykting under andra världskriget. En annan projektdeltagare tillhör en av de äldre svenskjudiska släkterna i Stockholm. Bland dem som arbetade

med projektet finns dock inte någon som representerar den östjudiska gruppen eller senare judiska immigrantgrupper i Sverige. Att personal rekryterades externt, och inte internt, gör även samlingen till en »främmande fågel», d.v.s. bidrar till att skapa en förståelse och en berättelse om Judiska minnen som en unik och annorlunda insamling och samling (Thor Tureby 2015). Karins intervjuer är gjorda inom ramen för delprojektet Judiska service- och sjukhemmet i Stockholm. Hon var student och gjorde intervjuerna i samband med att hon skulle skriva en uppsats i socialt arbete om åldrande. Dessa intervjuer redovisas separat i samlingens register under rubriken »Delprojektet: Judiska service- och sjukhemmet».⁵ Intervjuerna kategoriseras dock på samma sätt som övrigt material, d.v.s. utifrån om de är gjorda med vad som benämns flyktingar, överlevande eller svenskfödda judar. Trots att Karins intervjuer är gjorda inom ramen för hennes uppsatsarbete tar de till stora delar upp samma teman som de andra intervjuerna i Judiska minnen. T.ex. skriver Karin om en intervju:

I intervjun vill jag försöka fånga [NN:s] livshistoria och det specifika i att växa upp som judinna i Sverige under 1900-talets början. Jag vill även höra om hennes erfarenheter och upplevelser i samband med andra världskriget, hur livet blev efteråt och hur hon upplever åldrandet. (D375:290; jfr D375:291.)

Av Karins sammanlagt 14 intervjuer är sju (fem med kvinnor och två med män) gjorda med kategorin »svenskfödda judar».

Projektdeltagarna har använt olika intervju- och transkriberingstekniker. Ingrid och Brittas intervjuer är transkriberade ord för ord, medan Charlottes och Karins intervjuer i arkivet har formen av redigerade berättelser, även om de också innehåller citat som återger intervjusamtalet ord för ord. Charlottes intervjuer är inspelade, medan Karin gjorde sina intervjuer med papper och penna. Därmed saknas ibland kunskap om hur och vad den intervjuade egentligen svarade på under de intervjuer som utfördes av Karin.

Insamlingens kontext, frågelistan som utarbetades inom ramen för insamlingen, formen på levnadsberättelserna, vilka frågor som de som skriftligen berättade sina liv valde att (inte) svara på, vilka som utförde intervjuerna, hur de transkriberades o.s.v. har haft stor betydelse för innehållet i levnadsberättelserna, vilket jag återkommer till.

I det följande undersöks hur olika personer som kategoriserats som svenskfödda berättar sina liv inom ramen för Judiska minnen. Min närläsning av levnadsberättelserna följer den kronologi och tematik som föreslås och konstrueras av frågelistan och kapprocken. I materialet söker jag efter berättelser från (det judiska) livets skilda skeenden och faser (jfr Arvidsson 1998). Jag reflekterar även över det som inte nämns, efterfrågas eller problematiseras i relation till de kategorier som projektet lyfte fram som viktiga

⁵ Därtill finns det även en intervju som redovisas i registret under rubriken »Samling – Malmö» samt en intervju som tillhör delprojektet »Andra generationen».

att belysa, nämligen olika judiska identiteter, sociala klasser, lokaliteter och kön. Därtill undersöks om det finns återkommande teman i samlingen som inte efterfrågas i frågelistan, men som likväl konstrueras och förmedlas.

Barndomen – före kriget

I frågelistan uppmanas berättarna att inleda framställningen med att ange sitt namn, födelseort och födelsedatum samt om de har fått sitt namn efter någon släkting. Flera skriftliga levnadsberättelser inleds också på detta sätt. Därefter tar frågelistan upp föräldrarnas bakgrund. Var och när föddes föräldrarna? Vilka yrken hade de? Hur stor var deras familj? I frågelistan efterlyses också uppgifter om familjens judiska tillhörighet. Var den t.ex. ortodox? Hur firades de judiska helgerna och andra traditioner i och utanför hemmet? Var de själva med i någon judisk förening (D375:388: Frågelista)? I kapprocken benämns och likställs denna del av livet, d.v.s. barndomen, med »Före kriget». När de olika insamlade livsberättelserna ordnas och sammanställs i arkivet skapas således här en kronologisk logik som sammanväver individens livslopp med krigets förlopp.

Föräldrarna och uppväxten

De beskrivningar som finns om barndomen inleds ofta på det sätt som frågelistan föreslår. Framställningen börjar således med att berättaren talar om när och var han eller hon föddes. Därefter redogörs för när och var föräldrarna föddes och i vissa fall förekommer dessutom uppgifter om mor- och farföräldrarna. Ofta framhålls den egna och släktens svenskhet eller tillhörighet till Sverige. T.ex. påtalas ibland att familjen eller delar av släkten har funnits i landet i flera generationer (se t.ex. D375:14, D375:49, D375:259). En kvinna skriver:

Eftersom mina förfäder levat i Sverige i många generationer är jag helt assimilerad i det svenska samhället. Som barn visste vi att vi var judar, men vi levde inget judiskt liv. (D375:106.)

Flera av dem som har intervjuats eller lämnat in sina levnadsberättelser (och som kategoriserats som »svenska judar») har föräldrar eller mor- och farföräldrar som invandrat till Sverige. Många kom från dagens Ryssland, Estland, Litauen eller Polen (se t.ex. D375:14, D375:49, D375:259). Det är dock påfallande tyst om sådana nationella eller kulturella bakgrunder eller migranterfarenheter i levnadsberättelserna. Sällan sägs t.ex. att föräldrarna skulle ha talat ryska, polska eller lettiska i barndomshemmen, att de läste rysk litteratur, lyssnade på rysk musik, åt lettisk mat eller att högtider från dessa länder firades. Men det finns undantag. En kvinna påpekar t.ex. att hennes mamma aldrig trivdes särskilt bra i Sverige utan »saknade sin stora glada familj» som fortsatte att leva i St. Petersburg (där moderns föddes),

Riga (några systrar flyttade dit) eller Amerika (fem av moderns bröder utvandrade dit) (D375:18). En man berättar istället att tysk kultur genomsyrade hans barndomshem:

[Jag] har en bild av att hemmet var mycket tyskoriterat. Många tyska affärsmän och släktingar besökte oss och tyska språket förekom ofta hemma, ibland uppblandat med jiddisch. Bland böckerna därhemma fanns bl. a. skildringar om första världskriget, men bara sådana som förhäriligade tyskarnas insatser. Det tog ända till slutet av 20-talet, innan jag på allvar begrep, att omvälvningar var på gång i Tyskland och skulle få vittgående följder. Från den tiden fick jag en angliserad uppfattning, som består. (D375:174.)

I några fall lyfts familjens eller släktens östjudiska bakgrund fram av berättarna, t.ex. genom att det sägs att föräldrarna eller mor- eller farföräldrarna talade jiddisch med varandra (se t.ex. D375:66, D375:111). Ofta är berättarnas föräldrar inte födda i samma land. Detta är dock inte heller något som de utvecklar eller reflekterar över i berättelserna. I regel nämns bara vilka länder de kom ifrån, men t.ex. att familjen och släkten var sammansatt av individer från vitt skilda länder och kulturer blir inte föremål för några längre utläggningar. I levnadsberättelserna är alltså inte nationen (t.ex. den tyska, danska, estniska eller polska) en kategori som används för att definiera olika individer och grupper eller för att skapa tillhörighet och avgränsningar. Berättarna uttrycker inte heller tillhörighet eller gemenskap med »danskarna», »tyskarna», »esterna» eller »ryssarna» för att deras föräldrar eller far- och morföräldrarna kom från dessa länder. Däremot används nationen och det nationella i relation till Sverige och svenskhet. Berättarna skriver eller berättar muntligt in sig i en svensk gemenskap och i svenskhet, vilket definieras utifrån födsel, språk, skola och svenska vänner.

Svenskheten var given, först och främst genom födelsen, skolgång, kamrater. Språket i hemmet var svenska. Föräldrarna talade ofta jiddisch med varandra fast deras kunskaper i svenska var utomordentligt goda med en svag brytning. Vi deltog i det svenska kulturlivet och umgicks också med icke-judiska vänner. Min erfarenhet är att de flesta ungdomar i samma situation upplevde detsamma som jag. Vi var judiska ungdomar med djup känsla för vår »svenskhet». (D375:66.)

Förutom »den svenska» förekommer alltså inte några andra nationella positioner i levnadsberättelserna. Det finns inte heller någon som positionerar sig som »halvdansk», »tyskdansksvensk» eller liknande. Däremot påtalas i regel om någon av föräldrarna eller mor- eller farföräldrarna var icke-judiska (se t.ex. D375:111). Det är således religionstillhörigheten, och inte etniciteten eller nationaliteten, som skapar avgränsningar i berättarnas narrativ om föräldrarnas eller familjens bakgrunder. Det är också främst i berättelser om religiösa högtider, t.ex. om familjen gick i synagogan, som hemmet beskrivs som mer eller mindre judiskt i den svenska kontexten.

Traditioner och högtider

Etnologen Barbro Klein menar att den svenska folklivssfären har varit mer intresserad av judar som döda offer än som levande människor med en kultur och traditioner. Hon pekar bl.a. på att det aldrig har utgått en frågelista om judiskt liv och traditioner i Sverige från Nordiska museet (Klein 2004). I relation till Judiska minnen är dock detta, som jag tidigare har påvisat, inte ett helt korrekt påstående. Frågelistan som användes under insamlingen Judiska minnen var inspirerad av tidigare frågelistor från Nordiska museet och följaktligen innehåller den uppmaningar att berätta om seder, högtider och traditioner (Thor Tureby 2013).

I några fall har även intervjuer gjorts med det uttryckliga syftet att dokumentera en tradition, sed eller ett judiskt kulturellt föremål. T.ex. genomfördes en intervju med anledning av att en kvinna skickat in ett konfirmationsfoto och en konfirmationsklänning till museet. Intervjun följer inte frågelistan. Istället inleds samtalet kring fotografiet som är taget 1930 eller 1931:

[NN] (gift [NN]) och hennes kusin [NN] har »konfirmerats» i synagogan hos överrabbin Ehrenpreis på Wahrendorffsgatan. De har gått och läst för »konfirmation» en gång i veckan i två terminer. I undervisningen ingick religionskunskap, hebreiska, judisk historia samt judiska seder och bruk. Tillställningen kallades »Konfirmation» och inte Bat Mitzva. [NN] förklarade att det inte är samma sak. Konfirmationen förekommer inte idag bland judar i Sverige. Högtiden skiljer sig från dagens Bat Mitzva, [NN:s] konfirmation liknade den kristna med vita kläder och blommor som gåva efter högtiden. Konfirmationen ägde rum när man var 15–16 år. I synagogan lästes böner och predikan. I synagogan fick de också en bok om judisk historia i present. Konfirmationen skedde en söndag. På fredagen hade man haft stort förhör i synagogan. Efter högtiden ordnade familjen [NN] och familjen [NN] fest för döttrarna [...]. Man hade lagat middag och efteråt serverades kaffe och kakor. [NN] sade att det nog inte var koshermat men att det troligen inte serverades kött. Under festen lästes inga böner eller andra tal med religiös anknytning. Inbjudna till festen var släkt och vänner, både judiska och icke-judiska. Alla som var med på middagen hade inte varit i synagogan under konfirmationen men alla hade varit välkomna. En grannflicka i huset [...] hade konfirmerats kristet ett par dagar tidigare. Hon blev därför inbjuden till festen och sitter också i vit konfirmationsklänning på fotot. (D375:8).⁶

Här redogörs således för en judisk högtid. Men det är på samma gång en beskrivning av hur det judiska förhandlades och förvandlades i relation till det kristna (jfr D375:89; D375:106; D375:232, D375:290; D375:293). Den intervjuade och intervjuaren konstruerar tillsammans en berättelse som be-

⁶ Inom judisk tradition konfirmeras inte unga pojkar eller flickor. I stället blir man bar mitzva (pojkar) eller bat mitzva (flickor) vid tolv års ålder. Bar mitzva och bat mitzva är inte en konfirmation. Det handlar inte om att bekräfta sin tro. Istället är bar mitzva och bat mitzva något som inträffar automatiskt när man nått den åldern. Det är dock vanligt att man leder någon del av gudstjänsten på sabbaten närmast efter sin bar mitzva- respektive bat mitzva-födelsedag för att därefter fira händelsen med en fest för släktingar och vänner. Läs mer om bar mitzva och bat mitzva på Judiska församlingens i Göteborg hemsida. (Webbadress: <http://www.judiskaforsamlingen.se/sv/Judendomen/BarMitzvaBatMitzva/tabid/167/Default.aspx>. Hämtad den 26 februari 2019).

skriver en anpassning av en judisk tradition till en kristen ritual, där de vita kläderna, presenterna och festen efterliknar hur en kristen konfirmation kunde firas. I berättelsen synliggörs även att »konfirmationen» möjliggjorde för jämnåriga judiska och kristna vänner att fira tillsammans, trots skilda religionstillhörigheter, och att såväl judiska som icke-judiska vänner bjöds in till festen. »Konfirmationen» ifrågasätts inte, vare sig av den som intervjuas eller den som intervjuar. Istället kommer berättelsen att handla om en oproblematiserad tillhörighet i det svenska samhället.⁷ I samma intervju ställs frågor om familjens religiösa tillhörighet, judiska traditioner i barndomen och senare hur den intervjuade som vuxen gift kvinna definierar sin religiösa tillhörighet. Denna intervju är dock, med sitt tydliga och explicita fokus på »konfirmationen» och andra traditioner, tämligen unik i samlingen. Flera andra levnadsberättelser innehåller dock kortare beskrivningar av eller berättelser om familjens judiska tillhörighet uttryckt i relation till religiösa ritualer, högtider eller traditioner:

Vi var traditionella judar, höll kosher, shabbat och vi gick i synagogan. Min pappa gick i synagogan varenda shabbat och lade tefilin varenda morgon. Vi firade alla judiska helger i mitt föräldrahem. Min pappa var aktiv inom Mosaiska församlingen [...]. (D375:154.)

Min far och min mor var båda liberala medlemmar i den judiska församlingen i Stockholm. Mitt hem präglades inte av det judiska. Vi var i synagogan under de stora helgerna. Några av våra släktingar firade pesach, där också vi var medbjudna. Jag och min bror gick i religionsskolan för att få litet kunskap och ett betyg. (D375:69.)

Eftersom mina förfäder levat i Sverige i många generationer är jag helt assimilerad i det svenska samhället. Som barn visste vi att vi var judar, men vi levde inget judiskt liv. Vi firade jul och åt vad som helst, även skinka [...] Några av mina syskon gick och läste för rabbinen och blev konfirmerade, som det hette på den tiden. Ibland gick vi i synagogan med mamma, men vi hade aldrig ledigt vid de judiska helgerna. (D375:106.)

Oavsett om familjen, som i de tre exemplen ovan, beskrivs som mycket, litet eller knappt alls judisk förekommer vanligtvis få detaljerade beskrivningar av hur det t.ex. gick till när familjen firade shabbat. Det skulle således vara svårt för en forskare att använda materialet för att undersöka svenskjudiska familjers helg- och högtidsfirande under 1930- och 1940-talen.

Att firandet inte beskrivs i detalj kan bero på att det är så självklart för dem som berättar, men det kan även bero på berättelsernas struktur. I och med att frågelistan är strukturerad som en levnadsberättelse – där frågan om judiska traditioner och högtider är insprängd mellan uppmaningar att berätta om föräldrarnas yrken, barndomen och uppväxten med fokus på skola, vän-

⁷ D375:8. Intervjun görs av Britta, som nedtecknar vad som sägs. Det finns således inte någon bandupptagning av detta samtal.

ner och fritid – föll det sig kanske inte naturligt att i detalj redogöra för högtiderna. Ofta nämner berättarna enbart att högtiderna firades, men inte hur det gjordes. Helgerna och högtiderna används dock för att beskriva den judiska tillhörighetens styrka. I berättelserna lyfts religionen, ritualerna och traditionerna fram som det som särskiljer eller inte särskiljer det svensk-judiska hemmet från det icke-judiska.

Skolan

Berättelser om skolan är förekommer i flera, närapå samtliga, levnadsberättelser. Det är också ett tema som efterfrågas i frågelistan. Minnena från att börja skolan är i flera fall sammanlänkande med den första egna erfarenheten av att bli utsatt för antisemitism och/eller att bevittna antisemitiska påhopp. T.ex. skriver en man: »Senare skulle emellertid skolan göra mig brutalt medveten om vad judiskt ursprung innebar» (D375:111). Samma man berättar vidare om hur han och en judisk kamrat utsattes för mobbning i form av glåpord, men även misshandel, i skolan utan att någon lärare eller annan personal ingrep (D375:111; jfr D375:49, D375:86). Alla levnadsberättelser innehåller dock inte skildringar om mobbning i skolan, likväl anges ofta att det var i skolan som berättarna blev medvetna om sin judiskhet:

Jag sattes i skola på hösten 1920 och hade då ingen aning om min judiska bakgrund. Minns ännu med fasa en av de första dagarna i skolan, då lärarinnan sa: nu skall Ni knäppa ihop händerna och vara tysta. Eftersom jag vid flerfaldiga tillfällen varit med om samma sak de gånger vi läste böner, fann jag uppmaningen mycket spännande. Men så lade lärarinnan till följande ord: nu skall [NN] få gå hem. Kan ännu med förskräckelse minnas, hur jag sprang gråtande genom staden. Hemkommen kastade jag mig i armarna på min syster [NN] och hon tröstade mig så gott hon kunde och förklarade, att vi på något sätt var »annorlunda». Denna händelse har följt mig genom åren. (D375:174.)

En annan man skriver uttryckligen »att det var först i skolan som omvärlden förklarade för mig att jag var jude. Det fick vi aldrig reda på hemma. Det var när jag började skolan» (D375:219). Skolan, eller klassrummet, anges således som en plats som på olika sätt synliggjorde annorlundahet. Flera levnadsberättelser innehåller t.ex. skildringar om hur det kändes att vara förment »befriad» från kristendomsundervisningen. I de flesta fall uppfattades detta inte alls som befrielse, utan som en smärtsam påminnelse och tillskrivning om utanförskap och annorlundahet. De få levnadsberättelser i samlingen som omnämner Göteborgs Högre Samskola indikerar att det uppfattades som positivt att skolan var konfessionslös. Där särskildes inte de judiska barnen från sina kamrater:

Vi var sex syskon och gick alla i Göteborgs Högre Samskola. Det var en konfessionslös skola, där vi inte hade någon morgonbön och där ämnet kristendom var ersatt av religionshistoria. I min klass gick heljudinnorna [NN] och [NN] och halvjudinnorna [NN] och [NN]. Vi tänkte aldrig på att vi var annorlunda än våra kristna kamrater. (D375:106.)

I skolan gjordes ingen skillnad mellan judar, halvjudar eller kristna. Man tänkte icke på vem som var jude eller icke jude. Jag har inga utpräglade judiska drag så jag blev aldrig trakasserad, men det förekom att det ropades »judesvin» eller annat efter mina judiska kamrater med kraftiga judiska drag. Som ung pojke var jag ibland nästan lite avundsjuk på dem av mina kamrater som såg ut som judar skall göra. I min klass fanns en litet barnslig pojke som gärna ritade judeansikten på svarta tavlan, d.v.s. ansikten med stor »6:a» till näsa. (D375:46.)

Till skillnad från flera andra levnadsberättelser beskrivs skoltiden i dessa två narrativ huvudsakligen som positiv. Trots att kvinnan i det första citatet betonar att hon och hennes väninnor inte kände sig annorlunda synliggör dock hennes berättelse att det ändå fanns en medvetenhet om vem som tillhörde en judisk familj eller hade en judisk förälder. Även i det andra citatet hävdas inledningsvis att det inte gjordes någon skillnad mellan judar, »halvjudar» och kristna. Därefter följer dock en redogörelse om hur några blev trakasserade på grund av sitt »judiska utseende». Här används utseendet som det som särskilde det förment judiska från det förment svenska, vilket jag återkommer till. De två skildringarna kan möjligen tolkas som att skolan (d.v.s. personalen) inte särbehandlade eller gjorde någon skillnad mellan barnen, men att barnen mycket väl var medvetna om vem som var jude och inte.

Det vuxna livet – efter kriget

På temat »Efter kriget» föreslås i frågelistan ämnen som studier, arbete, familjebildning, vägval samt politisk och socialt engagemang (D375:388: Frågelista). I frågelistan uppmanas berättarna att också beskriva hur den judiska tillhörigheten ser ut »idag», d.v.s. på 1990-talet då insamlingen genomfördes. Vidare ombeds berättarna att ta upp huruvida de är med i eller saknar en judisk gemenskap samt hur de ser på den judiska församlingen, Israel, antisemitismen och andra »judiska frågor» som berör dem (D375:388: Frågelista).

Många som skriftligt besvarat frågelistan eller har blivit intervjuade anger mycket kortfattat att de är medlemmar i en judisk församling. Däremot saknas utförliga skildringar av och från församlingslivet i materialet. I relation till Israel är det främst 1948 och den kollektiva lättningen över att ha eget land som främst uttrycks av berättarna: »Jag ser med tacksamhet och stolthet att vi idag har ett eget land Israel» (D375:154). Landet framställs i regel som en trygghet, en säkerhet om de i framtiden skulle behöva fly eller flytta: »Israel ligger oss varmt om hjärtat. När någonting händer i Israel känner vi oss delaktiga. Vi har släkt i Israel som vi har nära kontakt med. Vi behöver besöka landet regelbundet. Inte så mycket för släktens skull som för vår egen» (D375:105). Israel omnämns dessutom vanligen i samband med andra världskriget eller Förintelsen eller i relation till berättarnas egna erfarenheter av antisemitism. T.ex. skriver en kvinna:

Det var en mycket antisemitisk atmosfär i Örebro. Ingen tog judarna i försvar. Man var helt utlämnad. Man hade inte något eget land, dit man kunde åka och känna sig trygg. Man kände sig värdelös och man blev behandlad som statslös. (Först när staten Israel kom till 1948 upplevde man att man fick människovärde.) (D375:49.)

Israel framställs således som en garant och försäkran om att berättarna, deras barn och barnbarn alltid kommer att någonstans att fly om eller när liknande situationer som andra världskriget eller Förintelsen skulle uppstå igen. Det är däremot få som diskuterar Israel efter 1948. Istället anges oftast bara hur många gånger och när berättarna har varit i landet (se t.ex. D375:106). Överlag innehåller såväl de skriftliga som de muntliga levnadsberättelserna få eller mycket korta redogörelser för den judiska tillhörigheten och livet efter kriget.

Arbete, äktenskap och familj

I viss mån finns det dock korta beskrivningar om det egna arbetslivet, familjebildningen och eventuellt politiskt eller socialt engagemang efter kriget. Oftast nämns enbart arbetsplatsen eller medlemskap i en förening i en eller ett par meningar (se t.ex. D375:49). Det finns här en tydlig skillnad mellan hur och vad män och kvinnor berättar om det vuxna livet. Männerna tar oftare än kvinnorna upp sina arbeten, arbetsplatser och eventuella karriärer. För flera män tycks yrkestillhörigheten användas som en identitetsskapande kategori (se t.ex. D375:46, D375:111, D375:293).

De som inledde sina yrkeskarriärer redan på 1930-talet redogör för hur arbetslivet påverkades av nazisternas maktövertagande i Tyskland. T.ex. skriver en man om hur klienter valde bort hans fars firma eftersom det inte var opportunt att arbeta med judar och om hur fadern blev ombedd att lämna sina styrelseuppdrag i olika bolag: »Man sade till honom 'Det kan inte vara bra för oss när Hitler kommer att ha en judisk styrelseledamot'» (D375:46).

En annan man menar att vad som hände under andra världskriget kom att påverka hans fortsatta livs- och yrkesval:

Erfarenheterna från världskriget fick sannolikt en avgörande betydelse för mitt fortsatta leverne genom att de fick mej att ta en tydligare ställning för assimileringsring. Jag ville inte ha »traditionella» judiska arbeten, utan valde att bli ämbetsman. Jag har arbetat på departement och myndigheter. (D375:42.)

Mannens berättelse är mycket kortfattad, så även hans redogörelse för sitt yrkesval. I mångt och mycket handlar den om assimilation och osynliggörandet av det judiska, ett aktivt val som berättaren menar att han gjorde redan i skolåldern efter olika antisemitiska påhopp. Mannen definierar dock aldrig vad som är »det judiska» eller »traditionella judiska arbeten» utan enbart att hans val att arbeta som ämbetsman på olika departement bör ses som »icke-judiska». Hans möjlighet att välja yrket framställs dock som

självklart. Berättarens tillhörighet till borgarklassen (vilket han förbigående tar upp genom att beskriva sin mor som tillhörande en »akademisk, liberal judisk borgerlig familj») problematiseras inte. I en annan intervjuutskrift kopplar dock en intervjuare klass till vältalighet då hon skriver: »Det här är en dam som uttrycker sig väl, på ett sätt som antyder hög social klass, vilket ju också stämmer i [NN:s] fall» (D375:291). Klass eller social position tas annars sällan upp under intervjuerna. Den tas förgiven.

Den oproblematiserade klasstillhörigheten blir även synliggjord när kvinnor inte omnämner sina egna arbets- eller yrkesliv, utan enbart sina fäders eller makars yrkesval och karriärer. En kvinna berättar: »Jag gifte mig 1941 i november. Min man var läkare» (D375:89). Vad hon själv arbetade med nämns inte, men sannolikt blev hon hemmafru efter att hon hade gift sig. Frånvaron av narrativ om karriär eller arbetsliv tas för självklar även av den som utför intervjun. Därmed är det inte bara klasspositionen som inte problematiseras. Motsvarande gäller även den underordnade positionen som kvinna, d.v.s. att äktenskapet i många fall innebar en inordning under mannen (jfr Hirdman, Bohman & Rørslett 1995 s. 84–110). Kvinnan berättar istället om ideellt arbete utifrån positionen som kvinna och judinna, att hon sedan i början av 1950-talet »har varit aktiv i arbetet för Israel», att hon i egenskap av styrelsemedlem i WIZO (Women International Zionist Organisation) i Sverige har deltagit i arbetet för barn, ungdomar och kvinnor i många år och att hon i flera år arbetat ideellt på det judiska museet i Stockholm (D375:89). Kvinnan ser det uppenbarligen inte som nödvändigt att redogöra för varför hon sannolikt inte har yrkesarbetat. Istället naturaliseras hennes möjlighet och val att inte yrkesarbeta i levnadsberättelsen. Hon beskriver det inte som ett privilegium och inte heller som ett problem utan denna klassmässiga och könade position – som icke-lönearbetande gift kvinna – tas för given (jfr t.ex. D375:50, D375:111, D375:192, D375:224, D375:259).

I andra levnadsberättelser, i synnerhet från personer med arbetarbakgrund, genomsyrar snarare klasstillhörigheten, det egna och föräldrarnas hårda arbete, framställningarna: »Mamma försörjde oss, mej och min syster. Hon var mycket stolt och tog inte emot några allmosor. Hon fick jobba på kvällarna» (D375:290). Berättarens far dog tidigt. I levnadsberättelsen återkommer hon flera gånger till sitt eget och mammans arbetsliv. T.ex. redogör hon för att hon som barn ofta besökte moderns arbetsplats på Klippgatan 19 efter skolan och hur hon själv lärde sig att sy och senare arbetade som sömmerska.⁸ Hon berättar även att det var först när hon själv började arbeta som hon träffade icke-judar, att hon engagerade sig fack-

⁸ Klippgatan 19 på Söder i Stockholm byggdes i början av 1900-talet av Eduard och Sophie Heckschers stiftelse. Här bodde främst mindre bemedlade östjudiska invandrare. I huset fanns även en arbetsstuga och ett mål mat om dagen serverades till barnen som kom dit efter skolan, medan deras föräldrar arbetade.

ligt, uppskattade sin icke-judiska chef och sina icke-judiska arbetskamrater samt att hon aldrig blev utsatt för antisemitism på arbetet. Under intervjun får hon dock aldrig några frågor om Klippgatan 19, om arbetslivet eller hur det kändes att vara fattig och att behöva arbeta vid ung ålder. Hon får inte heller några frågor om vad hon hade velat utbilda sig till. Istället frågar intervjuaren om hon kände sig annorlunda i relation till »vanliga» svenskar, t.ex. när det gäller firandet av högtider (D375:290). Det är tydligt att den intervjuade berättar in sig i den svenska arbetarklassen och talar utifrån positionen som kvinnlig arbetare (med framställningar om fackföreningsmöten, arbetskamrater och arbetsplatser) men att intervjuaren enbart ställer frågor utifrån hennes position som judinna. Hon positioneras inte ens av intervjuaren i relation till andra, mer bemedlade judiska familjer i Stockholm. Intervjuaren bidrar således till att skapa en homogen berättelse om det judiska Stockholm, där klass, kön och etnicitet osynliggörs. I andra berättelser förekommer dock klass, lokalitet (söder eller norr) och etnicitet (östjudar eller »svenska judar») som markörer för att skapa tillhörighet samt även avgränsningar mellan olika (judiska) gemenskaper i Stockholm (se t.ex. D375:208, D375:192, D375:291).

Det finns även exempel på levnadsberättelser om livet som vuxen där den judiska identiteten ständigt är närvarande, självklar och uttalad, men där klass och kön inte berättas, reflekteras eller efterfrågas. En kvinna använder uttryck som »min icke-judiska väninna» och redogör också om umgänget med (judiska) flyktingar och överlevande, samt att hon anställde ett tyskt hembiträde, »en icke-judinna», efter kriget. Under intervjun berättar hon om en gång när hembiträdet skulle gå och handla. Då hon inte hade några pengar hemma sa hon till hembiträdet att vänta tills hennes man kom hem. Hembiträdet nämnde då ett uttryck från Tyskland, nedskrivet i följande form: »Dann slagen wir einer juden tod. Die haben immer geld» [Då slår vi ihjäl en jude. De har alltid pengar] (D375:221). Intervjuaren uttrycker en stark indignation över att hembiträdet kunde säga något sådant till en judisk kvinna, men den intervjuade slätar över det hela med att »hon tänkte väl inte på vad hon sa. Hon visste nog inte att hon arbetade i en judisk familj». Intervjuaren frågar om kvinnan själv inte reflekterat över att det kunde vara komplicerat eller obehagligt för en judisk familj att anställa ett tyskt hembiträde. Den intervjuade tycks dock inte förstå vad som åsyftas utan förklarar istället för intervjuaren att det var lättare att anställa hembiträden från Tyskland än från Finland eller Sverige. Möjligen identifierade den intervjuade kvinnan sig inte med nazisternas offer. Ett annat alternativ är att hon inte skuldbelade alla tyskar för Förintelsen. I sin avhandling *Det städade folkhemmet* hävdar genusvetaren Emma Strollo att de tyska kvinnor som kom till Sverige efter kriget för att arbeta som hembiträden ständigt förhöll sig till den »tyska skulden», när hon intervjuade dem (Strollo 2013). I berättelsen ovan är det emellertid uppenbart att hembiträdet inte positioneras som föröware av den

intervjuade. Kanske är det den intervjuade kvinnans överordnade position (ifråga om klass och ålder) i relation till hembiträderna som gjorde att hon överhuvudtaget inte reflekterat över de anställda flickornas etnicitet, nationalitet eller religion. Klass, ålder och kön är inte heller något som tas upp av intervjuaren som istället enbart ställer frågor om åtskillnaden judisk–tysk.

Antisemitism

I anslutning till den ovan refererade berättelsen om hembiträdet tillfrågas kvinnan om hon också vid något annat tillfälle blivit utsatt för antisemitism. Kvinnan svarar att hon på rak arm inte kan minnas något sådant men återkommer till händelsen med det tyska hembiträdet:

[...] det var väldigt otäckt. Det var ju någonting som ... jag menar hon var ju inte så gammal, det var nånting som var inlärt hos henne. Man skulle nästan kunna tro att hon egentligen inte visste. Det var så naivt på något sätt. (D375:221.)

Därefter nämner kvinnan att hon var uppvuxen i Kristianstad, som var en regementsstad med många officerare i. »Det var lite nazism inblandat i det...», menar hon. Kvinnan utvecklar inte sitt påstående men påpekar att officerarna aldrig sade eller gjorde något mot henne personligen.

Kvinnan sammankopplar antisemitism med 1930- och 1940-talen. I berättelserna om hembiträdet och de svenska officerarna använder hon sig av två tillgängliga diskurser: dels antisemitismen som något nazistiskt eller tyskt, dels antisemitismen som något som går att knyta till militären. På liknande sätt berättar en man om »en mycket tråkig episod» som hans syster, som var gift med en kapten vid ett svenskt regemente, varit med om under kriget:

Vid presentationen för middagen vägrade en av officerarna, som tidigare under första världskriget tjänstgjort i tyska armén på västfronten, att ta min syster i handen. Det blev en dystur middag. (D375:174.)

Det förekommer flera berättelser om antisemitism i Sverige under 1930- och 1940-talen som relateras till militären i samlingen som helhet. Samtidigt visar citatet ovan även på det motsatta – mannens syster var gift med en man inom militären. En annan kvinna gifte sig med en icke-judisk officer i flottan och berättar att hon tänkte »att han kan skydda mig mot nazisterna om de kommer till Sverige». Levnadsberättelsen innehåller flera skildringar av hur hon utsatts för antisemitism, men aldrig av mannen eller hans kollegor inom militären (D375:49).

De flesta levnadsberättelser innehåller dock direkta erfarenheter av antisemitism eller rädslan för att utsättas för antisemitism. T.ex. berättar en kvinna att hon och hennes man väntade med att skaffa barn tills kriget var över då de var oroliga för de tilltänkta barnens säkerhet (D375:8; jfr D375:

293). På intervjuarens fråga om hon personligen blev utsatt för antisemitiska påhopp svarar hon dock att hon själv aldrig drabbades »men att stämningen i allmänhet i samhället var tydlig» (D375:8). Även i denna levnadsberättelse placeras således antisemitismen, av såväl intervjuare som den som blir intervjuad, till 1930- och 1940-talen.

En kvinna berättar i en skriftlig levnadsberättelse att hennes pappa var bandydomare och att hon följde med på matcherna. »Därifrån minns jag hätska utfall mot min pappa som jude». Trots de obehagliga upplevelserna påpekar hon uttryckligen att hon aldrig har accepterat eller förstått varför föräldrarna, för att undvika påhopp, valde att byta efternamn till ett som inte klingade lika judiskt (D375:105; jfr D375:111). Kvinnan framhåller även att hon uppfostrades till

[...] att alltid vara duktig, aldrig ställa till oredda och hellre gå undan vid konflikter. Man skulle inte kunna säga att »judeungen» var orsak till ofog. Nu efteråt förstår jag, att allt detta berodde på rädsla. Jag måste erkänna, att jag långt senare uppfostrade mina barn i samma anda. (D375:105.)

Flera personer ger således i sina levnadsberättelser uttryck för en upplevelse av antisemitismen som en latent struktur i det svenska samhället, något som alltid fanns där och som de förhöll sig till. De berättar också om olika strategier för att undvika eller undkomma antisemitism, t.ex. namnbyte eller gott uppförande.

I materialet som samlades in i samband Judiska minnen beskrivs således antisemitism som något som framför allt förekom under 1930- och 1940-talen. Undantag finns dock. T.ex. framhåller en kvinna hur hon tillsammans med sin man försöker »bekämpa antisemitismen på vårt lilla sätt». Tillsammans med vänner lyssnar de på radioprogram, läser tidningar och söker att bemöta den antisemitism som de stöter på genom att ringa till redaktörerna eller producenterna. Kvinnan ifråga hänvisar alltså inte till antisemitism som något som enbart hör till det förflutna:

Idag kan vi ställa oss upp som stolta judar och öppet tala om att vi är judar. Vi behöver inte längre vara rädda och vi får inte vara rädda. Okunskapen bland människor är så stor så man blir mörkrädd. Därför är det viktigare att vi i vår generation berättar så mycket vi vet och kan. Inte bara för icke-judar utan också för våra barn och barnbarn. Det är just barnbarnen som ska föra vårt budskap vidare. (D375:105.)

Några få gör gällande att de aldrig utsatts för antisemitism: »Tills idag har jag varit förskonad från antisemitism vilket gör att jag på något sätt känner djup tacksamhet gentemot Sverige och svenskarna» (D375:154; jfr D375:232). I andra levnadsberättelser påtalas att antisemitismen i dagens (d.v.s. 1990-talets) samhälle inte går att jämföra med dåtidens:

Skillnaden mellan att vara jude i dag och före kriget är stor. Som tidigare påpekats är antisemitismen en bråkdel av vad den tidigare var. Dessutom är ju Sverige idag ett kosmopolitiskt land. Svensken i gemen betraktar inte juden som något

främmande väsen. Judarna betraktas som en föga avvikande grupp i ett land, där man numera har gott om avvikande grupper. (D375:14; jfr D375:17.)

Andra framhåller tvärtom att det fortfarande finns mycket »judehat», som en kvinna uttrycker det. Hela hennes levnadsberättelse består mer eller mindre av olika redogörelser om erfarenheter av antisemitiska påhopp (D375:49). En annan man påpekar förvisso att han aldrig har varit utsatt för antisemitism men säger samtidigt att det ändå känns tryggast att bo på ett judiskt ålderdomshem:

[Den intervjuade:] Du vet när man är bland svenskar ... jag har många goda svenska vänner, då måste man vara försiktig, man får inte säga någonting som kan bli stötande, vet du. Här behöver man ju inte, även om jag säger dumma saker här så gör det inget för det är en jude som får höra det, vet du.

[Intervjuaren:] Menar du det, att man kan tycka att man säger fel på något sätt?

[Den intervjuade:] Ja, man kan säga dumheter, vet du, man är ju inte mer än människa och här spelar det ingen roll om man säger en dumhet.

[Intervjuaren:] Vad skulle det vara för dumheter menar du?

[Den intervjuade:] Ja, att man säger något ofördelaktigt om svenskarna, det får man inte göra helt enkelt [...] Trots allt har vi Sverige mycket och tacka för. (D375:293.)

I reflektioner om antisemitism framkommer ofta, som ovan, ett behov av att uttrycka tacksamhet mot Sverige och svenskarna för att man inte har blivit utsatt för antisemitism. Denna tacksamhetsdiskurs synliggör i sin tur att många av de intervjuade svenska judarna upplever en villkorad svenskhet, en villkorad tillhörighet till det svenska samhället. Antisemitismen och de andra teman som diskuterats ovan omnämns i frågelistan och därmed återfinns de i nästintill samtliga berättelser. Ett annat återkommande tema efterfrågas dock inte i frågelistan, nämligen det förmenta judiska utseendet.

Det förmenta judiska utseendet

Historikern Lars M. Andersson menar att hur ett samhälle definierar och konstruerar kroppen avspeglar hur dess medlemmar definierar sig själva och De Andra, hur och var gränsen dras mellan Vi och Dem.⁹ Andersson argumenterar för att antisemitismen i Sverige under 1900-talets tre första decennier var hegemonisk i betydelsen att de antisemitiska föreställningarna i stor utsträckning uppfattades som självklara. Vidare menar Andersson att rastänkande om »judar» och utnyttjandet av antisemitiska föreställningar och stereotyper var ett inslag i skapandet av en modern svensk kulturell och nationell identitet, vid olika konstruktioner av svenskhet (Andersson 2000). Personerna som bidrog med berättelser till Judiska minnen var barn eller ungdomar under den period, 1900-talets tre första decennier, som Andersson har undersökt.

⁹ För en utförligare diskussion, se Thor Tureby u.u.

Under 1800-talet konstruerades den judiska kroppen och det judiska utseendet som annorlunda. Konstruktionen är intimt förbunden med antisemitismen. Även i det här analyserade materialet används det förment judiska utseendet, både av de intervjuade och intervjuarna, som en särskiljande och förklarande faktor till varför personer utsattes för antisemitism eller inte. Ett exempel utgör följande, och redan tidigare citerade, utdrag ur en skriftlig levnadsberättelse:

Jag har inga utpräglade judiska drag så jag blev aldrig trakasserad, men det förekom att det ropades »judesvin» eller annat efter mina judiska kamrater med kraftiga judiska drag. Som ung pojke var jag ibland nästan lite avundsjuk på dem av mina kamrater som såg ut som judar skall göra. I min klass fanns en litet barnslig pojke som gärna ritade judeansikten på svarta tavlan, dvs. ansikten med stor »6:a» till näsa. (D375:46.)

I en annan levnadsberättelse säger den intervjuade att han inte kan påminna sig att ha blivit utsatt för antisemitism, eller för en »antisemitisk attack» som han uttrycker sig. Detta trots att han gick i skolan under 1930- och 1940-talet då det enligt honom fanns gott om »tysksympatisörer» och »nazistslynglar». Intervjuaren bemöter och försöker att problematisera uttalandet genom att påstå: »Och du såg rätt judisk ut eller hur, fast ljus?» Den intervjuade svarar:

Nej, det tycker inte jag, jag var extremt rödhårig, jag såg nog rätt östjudisk ut men den judiska karikatyren ser ju inte ut på det sättet. Jag hade inte konstig näsa och ... nej, jag motsvarade nog inte en allmän föreställning om hur en judisk pojke ska se ut. Jag var ju inte svart, jag var ju ljus ... och fräknig och lite tjock. (D375:232.)

Även här förlägger både den intervjuade och intervjuaren antisemitism i Sverige till det förflutna, till 1930- och 1940-talet, och till specifika grupper: »tysksympatisörer» och »nazistslynglar». Antisemitism framställs således som något personer med ett uttalat förment judiskt utseende kunde utsättas för förr, och detta av en begränsad grupp personer. Den intervjuade tillrättavisar dock intervjuarens påstående om att han såg judisk ut genom att påpeka att han inte liknade den judiska *karikatyren*. Intervjuaren verkar inte reagera på tillrättavisningen utan svarar: »Lite tjock?» Efter det tar samtalet en helt annan vändning, barndomen och det förment judiska utseendet diskuteras inte mer.

I ett liknande samtal hänvisar den intervjuade till sitt »icke-judiska» utseende som möjlig förklaring till varför han inte blivit utsatt för antisemitism:

[Intervjuaren:] Upplevde man antisemitismen i Sverige?

[Den intervjuade:] Jag har varit väldigt lite utsatt för det, får jag säga. Jag vet inte om det beror på mitt utseende... Jag talar ju språket, jag är född med svenska, vet du. Det vore skillnad om jag kommit som invandrare och inte kunnat språket, då hade det säkert märkts mycket mer. Jag var som alla andra svenskar, vet du. Svenska är mitt modersmål, så jag talar ju svenska obehindrat. (D375:293.)

Under intervjun tillskriver intervjuaren gång på gång den intervjuade osvenskhet och främlingskap. Även frågan »Upplevde man antisemitism i Sverige?» implicerar att den intervjuade skulle vara från ett annat land. Alternativt ges den intervjuade i och med frågan mandat att uttala sig om »man» [d.v.s. alla judar] i Sverige upplevde antisemitism. Den intervjuade uppfattar dock frågan som om hans svenskhet ifrågasätts, och han finner det nödvändigt att tydliggöra för intervjuaren att han är född i Sverige och att svenska är hans modersmål. Lokaliteten, hans tillhörighet, kärlek till och identifikation med Stockholm återkommer flera gånger under intervjun: »Jag har levt mitt liv i Stockholm och älskar Stockholm, det är en underbart vacker stad, speciellt sommartid.» (D375:293.)

I citatet ovan sägs inget om hur ett förment judiskt utseende ser ut, det är underförstått. Hur den som intervjuar definierar ett judiskt utseende skrivs dock ut i detalj i en transkribering av en annan intervju. Det är i samband med att en kvinna berättar att hon och hennes mor blev trakasserade vid en busshållplats i Stockholm på 1930-talet som intervjuaren beskriver hur kvinnan såg ut när hon var ung:

På fotografier i [NN:s] rum kan man se att hon som ung hade ett mer utpräglat judiskt utseende än hon har idag. Håret var svart, ögonen mycket stora och mörka med markerade ögonbryn och en smal, ganska lång näsa. (D375:290.)

Kvinnan själv uttrycker däremot aldrig, i varje fall inte under intervjun, att hon skulle ha sett judisk ut. Under intervjun ställer intervjuaren även frågan: »Tycker du att ni var annorlunda på något sätt än 'vanliga svenskar'?» Den intervjuade svarar: »Nej, jag tänkte aldrig på att vi skulle vara annorlunda» (D375:290).

Berättelser om det förmenta judiska utseendet eller att berättarna skulle ha varit annorlunda i förhållande till en icke-beskriven svensk normalitet är således något som i flera fall initieras av intervjuaren. Även av följande utdrag framgår hur intervjuaren söker att tillskriva den intervjuade en annorlundahet. Den intervjuade svarar inte på frågan från den tillskrivna judiska positionen utan tycks snarast tro att frågan rör familjens sociala och ekonomiska ställning:

[Intervjuaren:] Upplevde du någonsin att ni var annorlunda på något sätt gentemot kamrater i skolan eller så?

[Den intervjuade:] Nej, jag tycker vi hade det bra hemma, det gick ingen nöd på oss hemma ...

[Intervjuaren:] Jag tänker på sådant som ... att ni inte var i skolan på lördagarna och så, för det var ni väl inte? [...]

[Den intervjuade:] Det kommer jag inte ihåg ... men det var många som hade sina affärer stängda på lördagar. Så stängde dom tidigt på fredagen också, det berodde på när sabbat började. Det börjar ju så olika. Sabbaten inleds vid fredagens solnedgång och pågår till lördagens solnedgång.

[Intervjuaren:] Hur var det på söndagen?

[Den intervjuade:] Söndagen, det var alla tiders [...], då åkte vi ... klädde oss

snygga, finklädna, och så tog vi spårvagnen ut till Haga eller Djurgården. Och så hade vi matsäck med oss. (D375:292.)

I ovanstående samtal misslyckas intervjuaren således med att konstruera en berättelse om annorlundahet under intervjun. Vid en annan intervju blir dock utfallet ett annat:

[Intervjuaren:] När du var sådär ganska liten kände du dig då judisk eller kände du att det var någon skillnad?

[Den intervjuade:] (mycket bestämt): Ja, det visste man absolut, ja absolut! Och i skolan också.

[Intervjuaren:] Förde det någonsin med sig något obehag?

[Den intervjuade:] Nej, ja du vet på den tiden man hörde på gatan kanske att de sa någonting ... jude eller sådär, men inte personligen eller så.

[Intervjuaren:] Du blev inte retad?

[Den intervjuade:] Nej, absolut inte. Aldrig så direkt, nej.

[Intervjuaren:] Men kände du dig utanför eller annorlunda?

[Den intervjuade:] Ja, lite annorlunda, det gjorde jag ju, det gjorde jag faktiskt.

[Intervjuaren:] Ja, för du var ju mörk också.

[Den intervjuade:] Ja, det var jag. (D375:241.)

Här slutar dessvärre transkriberingen av intervjun. I en redogörelse för intervjutillfället skriver dock intervjuaren: »vi talar om en målning av [den intervjuade] som ung, hur hon såg ut och om 'utanförskapet'». På vilket sätt de samtalar om kvinnans utseende och hennes förmenta utanförskap förtäljer dock inte redogörelsen. Citatet ovan indikerar emellertid att det är den som intervjuar lika mycket som den som blir intervjuad som skapar berättelsen om annorlundahet. Intervjuaren försöker närmast frammana en redogörelse om negativa erfarenheter av annorlundahet och utanförskap kopplat till judiskhet. Intervjuaren talar till och med om för den intervjuade att hon skilde sig utseendemässigt från det förment ljusa svenska genom att hon var mörk (D375:241). Det mörka i relation till det ljusa och förment svenska återkommer i flera levnadsberättelser, trots att detta inte är något tema som explicit efterfrågas i frågelistan.

Påståenden om det judiska utseendet och om annorlundahet i förhållande till det »svenska» och »vanliga» uttrycks således lika mycket av dem som intervjuar som av dem som berättar i samlingen *Judiska minnen*. Genom att förneka eller bekräfta att någon såg ut som en »jude» (och därmed inte som en svensk) befäster således både intervjuarna och de intervjuade en anti-semitisk diskurs som särskiljer »judisk» från »svensk» – att vara »mörk» (jude) blir en avvikelse från det normaliserade tillståndet att »vara ljus» (svensk). Därmed befästs även en normativ svenskhet i materialet som helhet, en homogen svenskhet som aldrig explicit skrivs ut, men som hela tiden synliggörs (som kristen och ljus) genom att de intervjuade beskrivs (både av sig själva och av intervjuarna) som judiska eller icke-judiska i relation till färg på håret, form på näsan och färg på ögonen och ibland även till sättet att vara (jfr Ahmed 2011; se även Nylund Skog 2008, 2012).

Det förmenta judiska utseendet relateras i samtliga fall till hur berättaren såg ut i barndomen, en barndom som levdes i ett samhälle där antisemitismen var en vedertagen diskurs och praktisk verklighet. De intervjuades uttalanden och intervjuarnas påståenden och frågor om annorlundahet uttalades dock i 1990-talets Sverige, under en tid och i ett land där majoriteten av berättarna menar att de inte har blivit utsatta för antisemitism. Även om få av dem som bidrog med berättelser till Judiska minnen själva menade att de blivit utsatta för antisemitiska attacker eller påhopp vittnar likväl berättelserna om att antisemitiska stereotyper fortfarande hade en mycket stark position i 1990-talets Sverige. Genom frågor om hur de intervjuade uppfattade sig själva i relation till »vanliga svenskar» konstrueras dessutom de intervjuade som icke-svenskar i det insamlade materialet.

Avslutande diskussion

En utgångspunkt för föreliggande undersökning har varit att det under insamlingsprocessen av Judiska minnen skapades en förståelse av judiskhet som något som ramas in av och förhåller sig till antisemitism, andra världskriget och Förintelsen. En närläsning av samtliga 50 insamlade levnadsberättelser från personer som kategoriserades som »svenskfödda» judar har genomförts. Syftet har varit att undersöka hur berättarna har förhållit sig till ovannämnda förståelse om judiskhet när de ombads berätta om sina liv men också till andra, och av projektet särskilt utpekade, kategorier som klass, nation och kön. Med närläsningen av berättelserna ville jag vidare reflektera över det som inte nämns eller berättas – vad som efterfrågats under insamlingen och varför, men också över återkommande teman i samlingen som inte efterfrågats men som likväl konstrueras och förmedlas.

Undersökningen visar att det finns såväl en acceptans för som ett motstånd mot att enbart berätta om sitt liv i skuggan av Förintelsen. Det finns berättare som helt tycks ha accepterat detta sätt att förhålla sig till judiska liv. Några har till och med valt att inte skicka in sin egen levnadsberättelse, utan en släktings berättelse som antas bättre kunna passa insamlingens syfte. Andra gör motstånd mot eller förhandlar vad en insamling av berättelser om svenskjudiska liv kan innebära, t.ex. genom att efterfråga eller själva berätta om andra typer av judiska liv och erfarenheter än dem som efterfrågas i frågelistan.

Det hävdas ofta inom såväl etnologi som muntlig historia att som man frågar får man svar. Detta gäller även Judiska minnen, åtminstone delvis. Nästan alla levnadsberättelser innehåller t.ex. de efterfrågade redogörelserna om erfarenheter av antisemitism. Samlingen innehåller dock även svar på frågor som inte ställs eller teman som inte efterfrågas i frågelistan, t.ex. om det förmenta judiska utseendet. Även om flera som kategoriserades som »svenskfödda» inom ramen för insamlingen kommer från familjer med migrant-erfarenheter används sällan kategorin nation eller det nationella för att marke-

ra eller beskriva tillhörighet i levnadsberättelserna. Det svenska utgör här ett undantag. Det är snarare religionen och berättelser om judiska högtider och traditioner, och inte nationaliteten, som används i berättarnas narrativ för att beskriva den egna eller familjens position i relation till såväl den judiska kulturen som till det icke-judiska omgivande majoritetssamhället.

Intervjuarna ber generellt inte de intervjuade att tala från positionen som kvinna, man, representant från en social klass, församling, stad eller generation, utan enbart från positionen som »svenskfödd». Intervjuarna bidrar således till att skapa en homogen berättelse om det judiska Sverige där lokalitet, klass, kön och etnicitet osynliggörs. Det finns dock flera exempel på hur berättarna gör motstånd mot en sådan homogeniserande praktik, genom att t.ex. tala från positionen som kvinna eller från en lokal position och/eller klassposition och/eller använder andra kategorier som etnicitet för att skapa tillhörigheter men även avgränsningar mellan olika (judiska) gemenskaper och identiteter i Sverige.

Av undersökningen framgår även att det inte enbart är frågelistan eller intervjusituationen som är av betydelse för hur eller vad som berättas utan även institutionen Nordiska museet och dess insamlings- och arkiveringspraktiker. Sättet att samla in och arkivera materialet skapar en speciell typ av levnadsberättelse och Nordiska museet har därmed varit med om att forma och förhandla hur judiska liv berättades inom ramen för insamlingen. Detta har gjort samlingen mer mångfacetterad. Flera av dem som bidragit till samlingen berättar t.ex. om föräldrars och mor- och farföräldrars yrken, liv, traditioner och högtider, frågor som ofta ingår vid insamlingar vid Nordiska museet. Samlingen förbinds därmed med andra samlingar vid minnesinstitutionen, vad gäller både arkiveringsprocess och innehåll. Det är således inte enbart de som tillfrågas om att berätta om sina liv som gör motstånd mot förståelsen av judiskhet som något som ramas in av och förhåller sig till antisemitism, andra världskriget och Förintelsen, utan även museets insamlings- och arkiveringspraktiker motverkar i viss mån en sådan snäv definition av judiska liv, identiteter och erfarenheter.

Judiska minnen innehåller en mängd olika beskrivningar av hur det var att leva som jude och judinna i Sverige under andra världskriget och Förintelsen. Samtidigt innehåller Judiska minnen även levnadsberättelser som skildrar judiska liv före och efter 1930- och 1940-talen, vilket gör den till en viktig källa för alla som är intresserade av judisk historia, erfarenheter och traditioner i Sverige.

Källor och litteratur

Arkiv

Nordiska museets arkiv:

Nordiska museets ämbetsarkiv. Dokumentations- och forskningsavdelningen.
Judiska minnen, Projektets bakgrund: D375:387.

Judiska minnen, Frågelista: D375:388.

Judiska minnen, Projektets verksamhet: Del 1–2: D375:389.

Judiska minnen, Levnadsberättelser: D375:8, D375:13–14, D375:17–18, D375:23, D375:42, D375:46, D375:49–50, D375:54, D375:64, D375:66, D375:69, D375:86–89, D375:106, D375:108, D375:111, D375:154, D375:174, D375:192, D375:198, D375:208, D375:217–219, D375:221, D375:223–224, D375:232, D375:241, D375:259, D375:268, D375:273, D375:283–284, D375:371, D375:382, D375:388, D375:290–294, D375:298, D375:301.

Litteratur

- Abrams, Lynn, 2016: *Oral history theory*. London.
- Ahmed, Sara, 2011: *Vithetens hegemoni*. Hägersten.
- Amesberger, Helga, 2009: Doing gender within oral history. I: Martha Kurkowska-Budzan & Krysstof Zamoski (red.), *Oral history. The challenges of dialogue*. Amsterdam. S. 63–75.
- Andersson, Lars M., 2000: *En jude är en jude är en jude... Representationer av »juden» i svensk skämtpress omkring 1900–1930*. Lund.
- Arvidsson, Alf, 1998: *Livet som berättelse. Studier i levnadshistoriska intervjuer*. Lund.
- Garbarini, Alexandra, 2012: Reflections on the Holocaust and Jewish History. I: *The Jewish Quarterly Review* 102: 1, s. 81–90.
- Grele, Ronald J. 1991: *Envelopes of sound. The art of oral history*. New York.
- Hagström, Charlotte & Lena Marander-Eklund, 2005: Att arbeta med frågelistor. En introduktion. I: Charlotte Hagström & Lena Marander-Eklund (red.), *Frågelistan som källa och metod*. Lund. S. 9–29.
- Hersson-Ringskog, Paula, 1995: *Oskarshamns mosaiska församling. 1888–1938*. Oskarshamn.
- Hirdman, Yvonne, Kristina Bohman & Maj Birgit Rörslett, 1995: *Påminnelser. Om kvinnors liv i Sverige*, Stockholm.
- Johansson, Anna, 2005: *Narrativ teori och metod. Med livsberättelsen i fokus*. Lund.
- Ketelaar, Eric, 2001: Tacit Narratives. The Meanings of Archives. I: *Archival Science* 2001: 1, s. 131–141.
- Klein, Barbro, 2004: Silences, Cultural Historical Museums, and Jewish Life in Sweden. I: *Ethnologia Europaea* 33: 2, s. 121–131.
- Lilja, Agneta, 1996: *Föreställningen om den ideala uppteckningen. En studie av idé och praktik vid traditionssamlade arkiv. Ett exempel från Uppsala 1914–1945*. Uppsala.
- Marander-Eklund, Lena & Ann-Cathrin Östman (red.) 2011: *Biografiska betydelse. Norm och erfarenhet i levnadsberättelser*. Möklinta.
- Mayhall, Laura, 2005: Creating the 'Suffragette Spirit'. British feminism and the historical imagination. I: Antoinette Burton (red.), *Archive stories. Facts, fictions and the writing of history*. Durham. S. 232–250.
- Nylund Skog, Susanne, 2008: »In Persia I was called 'the blonde'». An attempt to analyse how a Jewess practices whiteness. I: Annika Olsson (red.), *Thinking with Beverley Skeggs*. Stockholm. S. 65–73.
- 2011: Rörliga rötter. Intertextualitet och diaspora i en judinnas levnadsberättelse. I: Lena Marander-Eklund och Ann-Catrin Östman (red.), *Biografiska betydelse. Norm och erfarenhet i levnadsberättelser*. Möklinta. S. 111–132.
- 2012: *Livets vägar. Svenska judinnors berättelser om förskingring, förintelse, förtryck och frihet*. Uppsala.
- Portelli, Alessandro, 2016: What makes oral history different. I: Robert Perks & Alistair Thomson (red.), *The oral history reader*. London & New York. S. 63–74.

- Schwartz, Joan M. & T. Cook, 2002: Archives, records, and power. The making of modern memory. I: *Archival Science* 2002: 1–2, s. 1–19.
- Skott, Fredrik, 2008: *Folkets minnen. Traditionsinsamling i idé och praktik 1919–1964*. Göteborg.
- Strollo, Emma, 2013: *Det städade folkhemmet. Tyskfödda hembiträden i efterkrigstidens Sverige*. Göteborg.
- Summerfield, Penny, 2004: Culture and Composure. Creating Narratives of the Gendered Self in Oral History Interviews. I: *Cultural and Social History* 2004: 1, s. 65–93.
- 2018: *Histories of the Self. Personal Narratives and Historical Practice*. London.
- Thor Tureby, Malin, 2013: To hear with the collection. Recontextualisation and contextualization of archived interviews. I: *Oral History* 2013: 2, s. 63–74.
- 2015: Kontextualisering och (åter)användning. Att arbeta med arkiverade intervjuer. I: Malin Thor Tureby & Lars Hansson (red.), *Muntlig historia i teori och praktik*. Lund. S. 79–95.
- u.u.: »No, I never thought that we were different». Vulnerability, descriptive discourses and agency in the archive. I: Ann Öhrberg & al. (red.), *From Dust to Dawn. Archival Studies After the Archival Turn*. Uppsala.
- Thor Tureby, Malin & Jesper Johansson 2016: Narratives from multicultural Sweden. Positioning and identification in immigrant collections at the archive of the Nordic Museum 1970–2015. I: *Oral History* 2016: 2, s. 81–90.
- 2017: The making of cultural heritage and ethnicity in the archive. The example of the Nordic Museum. I: Christina Johansson & Pieter Bevelander (red.), *Museums in a time of migration. Rethinking museums' roles, representations, collections, and collaborations*. Lund. S. 169–195.
- Zerubavel, Eviatar, 1997: *Social Mindscapes. An invitation to Cognitive Sociology*. Cambridge, Mass.

»Genom Guds nåd sin hälso igen bekommit»

Heliga källor i tidigmodern fromhetskultur

Av Terese Zachrisson

Abstract

The cult of holy wells in Sweden was for a long time interpreted as a kind of ‘vestige of paganism’, and earlier scholars rarely paid sufficient attention to the Christian elements of the phenomenon. Drawing on the rich body of 17th-century material from the St. Ingemo’s well in Dala in Västergötland, this article analyses the cult of holy wells as part of a popular Christian practice and conceptual world. The results show that the holy wells and springs in question could have a close connection to the local church, and that phenomena such as the raising of crosses and prayers commonly occurred in conjunction with visits to these sites.

Keywords: holy wells, popular piety, superstition, Lutheranism, early modern Sweden.

I en odaterad uppteckning från antikvitetsrannsakingarna från andra halvan av 1600-talet berättar kyrkoherden i Tälje om en offerkälla i trakten, S:t Tores källa. Människor sökte sig till källan för att offra och tvätta sig i den, och många hade på så sätt »genom Guds nåd sin hälso igen bekommit» (*Ranns.* 2 s. 91). Kyrkoherdens ord sätter fingret på en aspekt av den tidigmoderna kulten vid offerkällor som sällan uppmärksammas – att den helbrägdagörelse som skedde vid dessa platser var ett Guds verk.

I den äldre forskningen tolkades i regel källkulten som en hednisk kvarleva (Hyltén-Cavallius 1863–1868, Granberg 1931, Linde 1955). Likartade tankegångar präglade också länge forskningen i det övriga Europa, framförallt i fråga om de irländska och brittiska heliga källorna. Denna bild har därefter både reviderats och nyanserats. Sociologen Michael P. Carroll (1999) har framhållit att rötterna till de heliga källorna på Irland snarast bör sökas i den efterreformatoriska perioden, och att tidigare tolkningar ofta utgått ifrån mer eller mindre fantasifulla föreställningar om det »keltiska». Antropologen Celeste Ray (2014), å andra sidan, betonar att vördandet av vatten snarast är att betrakta som ett allmänmänskligt fenomen. Källkulten går enligt henne att spåra långt tillbaka i den förkristna tiden, men den har ständigt anpassats, omförhandlats och omdefinierats – frågan om källkultens ursprung har därmed ofta varit felställd. Trots dessa nyanseringar förekommer det dock ännu i modern forskning att källkulten tolkas som relikter

---

Terese Zachrisson, ‘By the grace of God they regained their health’: Holy wells in early modern piety. *Swedish Dialects and Folk Traditions* 2018, pp. 145–159.

med ett endast mer eller mindre kosmetiskt lager av kristna föreställningar knutna till dem (se t.ex. Golabieswski 1992, Werner 1998, Cusack & Wilson 2016, Kaliff & Mattes 2017). I det följande är det dock inte källkultens ursprung som är föremål för analys, utan de praktiker och föreställningar som var förknippade med källorna under tidigmodern tid.

Intresset för sakralt laddade punkter i landskapet har på ett internationellt plan varit stort de senaste åren. Exempelvis har den engelska historikern Alexandra Walsham (2011) utkommit med ett omfattande verk om religiösa föreställningar kring landskapet på de brittiska öarna. De nya insikter om landskapets roll i religiösa föreställningsvärldar som har genererats ur denna internationella forskning, samt insikten om hur föreställda motsättningar mellan det »religiösa» och det »magiska» snarare har speglat våra egna föreställningar än förmoderna sådana, innebär att även välkända exempel på svensk källkult kan sättas i ett nytt ljus. Trots den rikliga tillgången på källmaterial som behandlar företeelsen, har de heliga källorna för svenska förhållanden behandlats ytterst sparsamt i nyare historisk forskning. I det följande kommer källkulten i Sverige under tidigmodern tid att diskuteras med en utgångspunkt i att de som under tidigmodern tid besökte dessa platser, uppfattade källorna som en del av den kristna fromhetsutövningen. Inledningsvis kommer det historiska sammanhang där källkulten förekom att tecknas brett, särskilt utifrån hur den betraktades av samhällets ledande skikt. Därefter kommer olika aspekter av kulten att diskuteras utifrån de bevarade uppteckningarna från S:ta Ingemo källa i Västergötland.

Den i det äldre källmaterialet oftast förekommande benämningen på en källa som på något sätt föreställdes ha helande eller övernaturliga egenskaper är *offerkälla*. Denna benämning, som övertogs av den äldre kulturhistoriska forskningen, har delvis lett till att fokus i allt för hög grad har legat på just offerseden, och att andra aspekter av källkulten inte har ägnats tillräcklig uppmärksamhet. På de flesta andra europeiska språk har företeelsen i stället benämnts utifrån källans sakrala karaktär (eng. *holy well*, fr. *fontaines à dévotion*, ty. *heilige Quelle*, da. *helligkilde*, it. *pozzo sacro*). Offertraditionen kan heller inte styrkas i fråga om alla svenska källor som i någon mening varit kopplade till den sakrala sfären. I syfte att kunna lägga fokus på fler aspekter än offret, och för att underlätta en jämförande analys, kommer i det följande *helig källa* i första hand att brukas som det analytiska begreppet.

Överhetens inställning till källkulten

I de tidiga kristna lagtexterna stadgades förbud mot hednisk kult vid högar, träd och stenar – men inte vid källor (Hellström 1996 s. 200 f.). Detta kan jämföras med hur den tidiga lagstiftningen såg ut på andra håll i Nordeuropa, där man t.ex. i Knut den stores lagar tydligt förbjöd kulten vid källor på

de brittiska öarna (Walsham 2011 s. 37). Att man från den svenska kronans och kyrkans sida inte tycks ha funnit källkulten problematisk kan möjligen tyda på att den inte varit särskilt utbredd i den förkristna kulturen, eller att den redan på ett tidigt stadium börjat uppfattas som kristen.

Uppgifterna om en medeltida källkult är för nordiska förhållanden begränsade. Detta har föranlett att vissa forskare menat att de i själva verket blev en viktig del av den folkliga fromhetsutövningen först under efterreformatorisk tid (Andersen 1985 s. 34, Johansen 1997 s. 60). Några tydliga indikationer på att de heliga källorna besöktes också under förreformatorisk tid finns dock för svenska förhållanden. Kanske mest talande är de båda indulgensbrev som behandlar S:ta Helenas kapell och källa utanför Skövde, daterade 1373 resp. 1425 (RA SDHK-nr: 10386 resp. 20587). Källan, som skall ha sprungit upp i samband med S:ta Helenas martyrium, omtalas dessutom redan i biskop Brynolfs officium från 1280-talet (Perner 2007 s. 122). Att avlat utfärdades för de pilgrimer som besökte platsen visar med all önskvärd tydlighet att helgonkällorna var en inkorporerad del i en fullt legitim kristen fromhetsutövning. Liknande avlatsbrev utfärdades också för heliga källor och andra naturföremål i andra delar av det medeltida Europa (Walsham 2011 s. 54–56). Oavsett om kulturen under medeltiden var omfattande eller om den var en mer perifer aspekt av fromhetslivet, tycks föreställningarna kring de heliga källorna ha varit tydligt kristet kodade.

Som det inledande exemplet i artikeln visar var det lokala prästerskapet, åtminstone under 1600-talet, inte nödvändigtvis främmande inför att se källkulturen som ett legitimt kristet bruk. Högre upp i den prästerliga hierarkin var synsättet i regel annorlunda. Laurentius Paulinus Gothus omtalade källor som en typ av plats där vidskepelse ofta förövades i sin inflytelserika *Ethica Christianae* från 1617 (Paulinus Gothus 1617 s. 197). Han arbetade också i praktiken för att stävja källkulturen när han stötte på den i sitt pastorala arbete. Den problematiska visitation han höll i Söderby-Karl år 1643 är välkänd, och vid detta tillfälle kritiserade han både den »styggas brunn» han fann i kyrkorummets nordvästra hörn och den S:t Karlungs källa han såg ute på markerna (Lundström 1898 s. 69 f.). Paulinus Gothus krävde också att kyrkoherden i Tillinge skulle inställa sig vid domkapitlet år 1643 för att förklara sina misslyckanden med att stoppa det »grofwa afguderii» som förekom vid Helga Kors-källan i Svinnegarn (Flentzberg 1910 s. 78–81).

I sin kamp mot källkulturen förenades under 1600-talet det högre prästerskapets ambitioner med statsmaktens. Två kungliga stadgor, från 1665 och 1687, förbjöd bruket att offra »wid Trää, Siö, Kiällor, dher med til en stoor deel Gudz helige namn missbrukes». Straffen var de samma som för lövjeri, vilket beroende på brottets grovhet och omständigheter kunde innebära böter, fängelse, gatlopp och risslitning (Schmedeman 1706 s. 453, 1142). I fråga om de mest välbesökta källorna förekom det att ordningsmakten vidtog

åtgärder i samband med de högtider då källorna brukade besökas. Under landshövding Adlerstens ämbets tid (1706–1713) sattes exempelvis vakter från Karlskrona fästning in under midsomrarna för att hålla människor borta från den heliga källan i Edestad (KB Handskriftssamlingen, M 121, Cronholm, Christopher, Beskrifning över Bleking).

Den ofta skarpa fientlighet mot källkulten som kan märkas i 1600-talets förordningar, teologiska verk och visitationshandlingar, lyser dock i stort med sin frånvaro när vi går tillbaka till reformationstiden. Laurentius Petri nämner kortfattat Svinnegarn som mål för onödiga pilgrimsresor i en skrift från 1566, men det framgår inte med tydlighet om det är källan eller kyrkobyggnaden som avses (Petri 1587 s. 36). Det brev signerat Laurentius Petri, där ärkebiskopen uppmanar till en systematisk förstörelse av heliga källor, anses generellt vara en förfalskning, tillskriven den beryktade urkundsförfalskaren Nils Rabenius (Ahnlund 1927 s. 107 f.). De heliga källorna tycks inte ha varit en prioriterad fråga för 1500-talets reformatorer. Men det förfalskade brevet togs på stort allvar under 1700-talet, och återopades ibland som bevis för att också reformatorerna delat samtidens kritiska syn på folklig »vidskepelse» (Hallman 1726 s. 146 f.). Om inte annat visar detta att man under 1700-talet ansåg källkulten så oförenlig med evangelisk kristendom, att man förutsatte att reformatorerna själva måste ha tagit avstånd från den.

Nyare forskning på anglosaxiskt område har visat att överhetens inställning till heliga källor förhållandevis snabbt vände från reformationstidens avvisande av »papistiska» bruk till att de kom att omfamnas i en ny roll som hälsobrunnar. Redan under slutet av 1500-talet kan den brittiska historikern Alexandra Walsham se att källorna och den läkande kraft de kunde förmedla infogades under den reformerta traditionens starka betoning av försynstanken (Walsham 2005 s. 33–37).

För svenskt vidkommande låg denna utveckling ännu ett århundrade fram i tiden. Under 1600-talets första hälft präglades både den världsliga och den andliga elitens syn på källorna av föreställningar om papism, hedendom och vidskepelse. År 1683 konstaterade Urban Hjärne att det »För siu eller otta Åhr sedan war i Swerige om Suurbrunnar en stor tysto / de wore här så okände som Elephanter och Muhlhörningar» (Hjärne 1683 s. 1). Till följd av bl.a. Hjärnes ansträngningar kom dock brunnskulturen att vinna insteg också i Sverige under det sena 1600-talet. I Hjärnes argumentation kan märkas att också den svenska brunnskulturen i hög grad präglades av föreställningar om den gudomliga försynen. Källorna med sina hälsosamma mineraler hade placerats ut i landskapet av Gud, som i sin nåd »intet annat än allmenna Nyttan och gemena bästa söker». För bästa effekt skulle också vattenkuren utföras i samband andäktiga böner (Hjärne 1679 s. 5, 73). De nyetablerade kurorternas egenskap av statusmarkörer bidrog sannolikt till att, om än oavsiktligt, legitimera äldre föreställningar om källornas läkande förmågor. Men det är i sammanhanget också viktigt att betona att de som pläderade för

brunndrickningens nytta själva gjorde en skarp åtskillnad mellan de nyttiga mineralbrunnarna och de »vidskepliga» heliga källorna. Hjärne argumenterade emot bruket att offra i källorna ur både naturvetenskapliga och teologiska perspektiv. Dels riskerade offerpenningarnas »skadelige Erg» att förstöra källornas mineraliska sammansättning, dels var denna typ av handlingar ett tydligt uttryck för »Afguderij, [då de] dyrka och tiena så Diefwulen i ställe för thet the skulle lofwa och tacka GUdh för hans wälgärningar» (Hjärne 1679 s. 7, 106–108). Liknande argument, men med ett tydligare avstamp i upplysningstraditionen, upprepades också under 1700-talet (Linde-stolpe 1718 s. 8, Hülphers 1770 s. 3 f.).

Flera källor som tidigare hade brukats rituellt kom under 1700-talet att approprieras av brunnskulturen. Men denna process var inte alltid enkel, och det äldre folkliga bruket kunde fortgå parallellt med den legitima brunndrickningen. Abraham Hülpers berättar i sin guide till svenska mineralbrunnar från år 1770, att en offerkälla i närheten av Orsa kyrka år 1708 hade omdanats till hälsokälla. Under de följande årtiondena kom dock källan att behöva rensas regelbundet, då allmogen fortsatte att använda den på ett traditionellt vis. Upphängda i de kringliggande träden återfann man dessutom olika tygband, »som nogsamt witna, huru widskeppelsen bland Allmogen swärligen kan utrotas» (Hülphers 1770 s. 21).

Exemplet S:ta Ingemo källa i Dala

För att diskutera den tidigmoderna källkultens plats i det tidigmoderna folkliga fromhetslivet kan S:ta Ingemo källa i Dala, Gudhems härad, Västergötland, få bilda en utgångspunkt. Källan är en av de mest väldokumenterade heliga källorna från 1600-talet, trots att kulten av allt att döma inte verkar ha varit spridd utanför närområdet på samma sätt som t.ex. källorna i Sankt Olof eller Svinnegarn. Den omtalas tidigast i en stadga av superintendenten Sylvester Phrygius, vilken troligen kan dateras till 1610-talet. Här görs gällande att den som sökte sig till någon av S:ta Ingemos, S:ta Elins, S:t Spiritus eller S:t Thomas källor »om hielp och läkedom emot siuckdom på menniskior och boskap» skulle undergå skrift och böta nio mark (Hall 1932 s. 16).

Platsen diskuteras sedan utförligt i en rapport för antikvitetsrannsakingarna författad av socknens kyrkoherde år 1667. Här berättas att Ingemo under sin livstid hade varit en lokal kvinna som av allmogen varit »dyrkat för en gudinna». Efter hennes död hade ett kapell rests där hennes kropp jordades. Kapellet verkar under 1600-talet enbart ha bestått av ruiner eftersom det vid något tillfälle hade flyttats till Dala kyrkogård. Bland dessa ruiner upplöt en källa, till vilken »mången enfaldige ännu åthskillige tijder om åhret löpa, och för månge siuckdomar peningar, nåålar etc uthj källan offra». Innanför kyrkogårdsmuren stod några björkar, vilka enligt kyrkoherden

S:ta Ingemo källa och lund i Erik Dahlberghs *Suecia Antiqua et Hodierna*, 1705. Foto: Kungliga biblioteket.

hölls så heliga av allmogen att ingen vågade bryta så mycket som en kvist av dem. Bland björkarna hade man rest upp träkors, vilka behängdes med klädesplagg (*Ranns.* 2 s. 216 f.).

Möjligan bidrog kyrkoherdens uppteckning till att biskop Andreas Omenius i Skara fick kännedom om platsen, för år 1681 inkom ett svarsbrev till domkapitlet, som tydligt visar att man från domkapitlets sida ställt frågor om vad som pågick vid källan och björklunden. Detta brev är i det närmaste unikt i det tidigmoderna källmaterialet, då det med lokalbefolkningens egna ord ger detaljerade uppgifter om källkulten. Sockenmännen berättar här att Ingemo hade varit »hållen för en helig kvinna» och man beskriver sedan ingående den ritual som brukades av dem som besökte platsen för att nå sjukdomsbot. Ritualen inleddes med att den hjälpsökande skulle cirkulera runt björklunden, för att sedan röra sig mot källan. Vid källan drack man av vattnet eller tvättade sig i det, varpå man offrade något, som penningar, nålar, hakar eller brödbitar. Efter detta skulle besökaren gå tillbaka till björkarna, och där knäfalla vid en stubbe och ägna sig åt bön. Ritualen avslutades här med att man vid stubben offrade klädesplagg som burits av den sjuke. I brevet bifogas också en särskild bön att be på platsen, som lyder enligt följande (GLA, Skara domkapitel E VI:17:1):

Fördenskuldh är iag kommen hijt
att sökia hielp med största flijt
Widh thenna Brund och thenna Lundh
Som mången gör i thenna stundh

Dess heliga watn iagh dricke inn
Så ock bestryker skadan min
Medh Knäfall för S. Ingemo kiäll
gör iagh min bön i thenna qwäll

Och håppas på the heliges nådh
aff hwilken wist hielp kommer ifrå
Tree ressor Lunden går iagh omkringh
Mitt lilla offer wti den ringh

Nedlägger iagh tacknämneligh
Och beder the låta behaga sigh
Min sorg att lindra dagh från dagh
Min lust att komma i förra lagh

Ytterligare en 1600-talsuppteckning om källan återges av Geijer och Afzelius under 1810-talet, även om originalet tycks vara försvunnet. Också denna uppteckning skall ha utgjorts av ett brev, men i detta fall daterat tio år tidigare än det ovannämnda. Bönen i brevet från 1681 återges i en något anorlunda version även här, och vi får veta att människor under midsommarnatten 1671 offrade för sina sjuka hästar, vilka man hade tagit med till platsen. Andra verkar i stället ha besökt källan med sin egen hälsa i åtanke. Några tog av sig kläderna och tvättade sig i vattnet, medan andra tog med sig vatten från källan i flaskor (Geijer & Afzelius 1814 s. 244 f.).

Källan avbildas också i två antikvarisk-topografiska verk från stormakts-tiden, Erik Dahlberghs *Suecia Antiqua et Hodierna* och Johan Peringskiölds *Monumenta Sveo-Gothorum*. Båda avbildningarna stämmer överens med de ovan nämnda skriftliga beskrivningarna. En källa med en överbyggnad kan ses precis utanför en stenmur, och innanför muren återges björklunden och kapellruinerna. Bland träden och ruinerna syns också några av de kors som omtalades i kyrkoherdens beskrivning i antikvitetsrannsakingarna, och i Peringskiölds avbildning kan till och med ett tygstycke ses på ett av korsen (Dahlbergh 1698–1715 s. 49, Peringskiöld 2012 s. 73 f.). På och omkring källans överbyggnad kan också ett antal pilformade kors ses, vilka möjligen kan tolkas som en variant av det s.k. Antoniuskorset (Skånberg 2003 s. 149, 185).

Gunnar Linde har i sin artikel om västgötska offerkällor från år 1955 menat att namnet *Ingemo* inte kan ha varit ett personnamn i faktiskt bruk, utan att det snarare rör sig om en folketyologi av ett ortnamn (Linde 1955 s. 38 f.). Det som är väsentligt i detta sammanhang är dock att man under 1600-talet uppenbarligen föreställde sig att S:ta Ingemo varit en verklig person som levat i området, och att hon betraktats som helig. Det

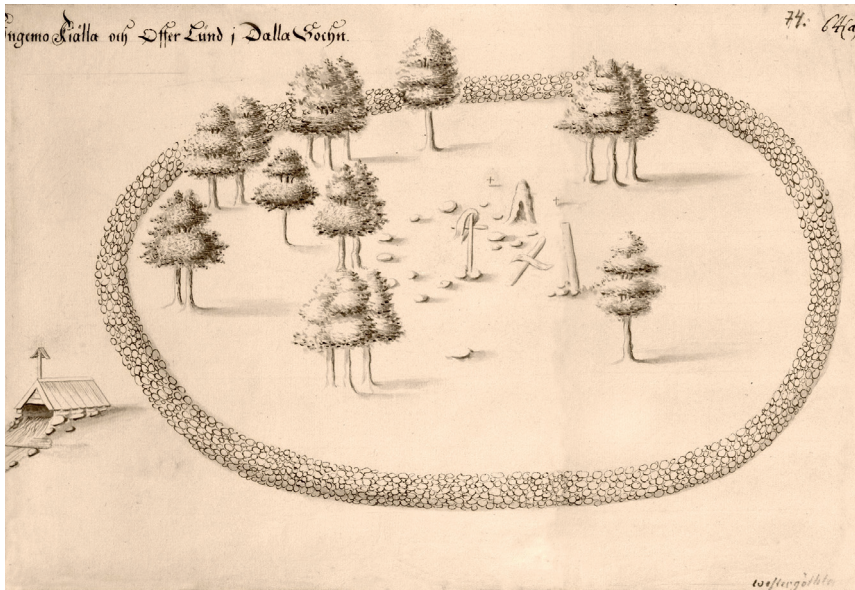
är också väl värt att notera att när byborna själva berättar om Ingemo använder de begreppet »helig kvinna», till skillnad från det hedniskt klingande »gudinna» som används av kyrkoherden i antikvitetsrannsakingarna. S:ta Ingemo omtalas också i senare uppteckningar, där bl.a. två versioner av hennes död beskrivs. Enligt en uppteckning från 1927 skulle hon varit en martyr som halshuggits för sin kristna tros skull (*Ingemo källa*, Ivar Lundahl 1927, NAU). Enligt en annan variant upptecknad 1924 skulle hon ha varit en from kvinna som dött under digerdöden. Källan skulle då ha sprungit upp när hennes fingrar plötsligt pekade uppåt under likprocessionen (Johansson 1958 s. 104). Denna berättelse har stora likheter med ursprungslegender om andra källor, där en helig persons döda kropp på olika sätt får källor att springa upp (se t.ex. Rhezelius 1915–1917 s. 38 f.).

Den rika tillgången till äldre material för den heliga källan i Dala är ovanlig för svenska förhållanden – men de företeelser som beskrivs är däremot inte unika för platsen. Var för sig dyker de upp från en rad andra orter, där vi i övrigt saknar samma rika underlag. Några av de aspekter av källkulten som omtalas från Dala, som korsresande, bönen och kopplingar till kapell och kyrkorum, är särskilt intressanta att analysera för att förstå källornas plats i den tidigmoderna föreställningsvärlden.

Kopplingar till kyrkorummet

Källor som ägnades någon form av kulthandling hade under tidigmodern tid inte sällan en tydlig koppling till kyrkorummet. I Dala var det uppenbart att källan hade ett samband med det kapell som tidigare stått på platsen. Uppgifter om sådana källkapell föreligger från flera andra orter. Bara i Västergötland omtalas i det äldre materialet kapell ha varit resta vid S:t Torstens källa i Vättnlösa, S:t Markus källa i Mo och S:ta Helenas källa i Skövde (Lindskog 1985 s. 86, *Ranns.* 2 s. 216–218, Lundén 1972 s. 238, Sallander 1973 s. 13, Skyffe 1911 s. 178, SSLB Wilskman 4 s. 396, Pernler 2007 s. 59 f.).

Källorna var inte enbart kopplade till dylika källkapell, utan också till sockenkyrkorna. I närheten av S:t Enevalds källa utanför Sölvesborg skall det ha funnits ett under 1600-talet raserat kapell tillägnat lokalhelgonet. Efter kapellets rasering vittnar dock uppgifter i sockenkyrkans räkenskaper under andra halvan av 1600-talet om hur offerpenningarna från källan tillgodogjordes av kyrkan och att man år 1680 anställde en renovering av källan (Kindström 1962 s. 295 f.). Den kritik som ofta riktades mot källkulten från högre kyrklig nivå till trots, kunde prästerskapet på lokal nivå ofta acceptera – och som i detta fall – uppmuntra bruket. I några fall kunde källan till och med vara belägen inom kyrkorummets väggar. Sånga offerkälla i Ångermanland är än idag murad i kyrkans sakristia (Hülphers 1780 s.

S:ta Ingemo källa och lund i Johan Peringskiölds *Monumenta Sveo-Gothorum*, ca 1700. Foto: Kungliga biblioteket.

136 f.) och ännu en murad källa, tillägnad S:t Olof, omtalas år 1677 vara belägen under tornet i Rasbo kyrka i Uppland (*Ranns.* 1 s. 184).

Källorna kunde också ha kopplingar till enskilda föremål i kyrkorummet. I skånska Hagestad, exempelvis, bars en skulptur av lokalhelgonet Den helige Sven i procession från sockenkyrkan till den närbelägna källan »S. Suends brynd», berättar den danske historieskrivaren Anders Sørensen Vedel under 1560-talet. Detta skulle ha skett en gång om året, och väl vid källan tvättades skulpturen i dess vatten (MHD 2 s. 180). Vid »Helge kors kella» i Mortorp (Småland), berättar socknens kyrkoherde i antikvitetsrannsakingarna att ett heligt beläte hade uppenbarat sig i ett träd vars grenar hängde ut över källan. Detta föremål, vilket vi utifrån källans namn kan ana var ett krucifix, placerade man så småningom i Mortorps kyrka varpå många mirakel kom att ske. Skulpturen fanns dock inte längre kvar i kyrkan vid tiden för uppteckningen, då den skulle ha huggits sönder av en »obetencht menniskia» (*Ranns.* 3 s. 160 f.). I Utvängstorps kyrka i Västergötland förvarades »Den helige Sigfrids stav», ett bamburör som berättades ha varit missionärens vandringsstav. Det var också denna stav han använt när han genom att stöta den i marken fått S:t Sigfrids källa att springa upp, och såväl källan som staven ansågs ha helande kvaliteter. Själva kyrkobyggnaden föreställdes också en gång ha blivit uppbyggd tack vare de medel som offrats i källan (SSLB Wilskman 3: s. 479, 5: s. 166).

Vi har flera uppteckningar från 1700-talet som berättar om att efter att man hade utfört de rituella handlingarna framför S:t Olofs bild i Sankt Olofs

kyrka på Österlen, begav man sig till den närbelägna Olofskällan för att offra (Hallenborg 1913 s. 325 f.). Det är heller inte ovanligt att de kyrkor som, i likhet med Sankt Olof, hade status av offerkyrkor, i sin närhet också hade heliga källor. Så var fallet i bl.a. Femsjö, Gunnarskog, Skaga och Torekov (Zachrisson 2017 s. 281).

Korsets symbolik

Ett vanligt förfarande var som i Dala att resa kors vid källorna, något som tydligt visar hur kulten uppfattades som en del av en kristen föreställningsvärld. Uppteckningarna från antikvitetsrannsakingarna erbjuder flera berättelser om hur resta kors ännu präglade 1600-talets landskap. Vid en källa vid namn »Helig Hielp» i Södra Åsarp, Västergötland, stod ett stort kors som nyligen nedfallit, där upptecknaren berättar att människor tidigare hade »läsit på sina radeband» (*Ranns.* 2 s. 202). I Mortorps socken i Småland uppger kyrkoherden att omkring källan »hafwa stått otalighe många korss, men ära mestedeelen aff skogz Eldhen förbrendhe» (*Ranns.* 3 s. 161).

Från Skåne är uppteckningarna av tidigare datum än från det övriga landet, då den danska kronan inledde ett motsvarande antikvariskt projekt tidigare än den svenska (Tuneld i PR 1624 s. ix–xi). I prästrelationerna från 1624 berättar man att det stod ett stort antal kors resta både vid Heliga Trefaldighetskällan i Kiaby och vid St:a Helenas källa i Lyngsjö. I båda dessa fall får vi dessutom veta att korsen var behängda med klädesklutar och människohår (PR 1624 s. 60). Om hår berättas också från Bohuslän i biskop Nilssøns visitationsbok från 1590-talet: vid S:t Nikolai källa i Ödsmål bevittnade han ett antal mindre kors, vilka var behängda med mänskligt hår (Nilssøn 1885 s. 164 f.). Att lämna människohår som votivgåva förekommer ännu i vissa folkkatolska sammanhang. Håret kan användas i förhandlingen med det gudomliga eller för att tacka för en tjänst som t.ex. ett helgon redan har utfört. Denna gåva representerar inte bara givaren, utan *är* en del av givaren, som på detta sätt bokstavligt talat ger något av sig själv. Trots den totala avsaknaden av gåvans ekonomiska värde kan en sådan gåva sammanlänka givaren och mottagaren på ett religiöst plan (Whitehead 2013 s. 132 f.).

Förutom alla de källor som var knutna till olika helgongestalter förekom också många källor associerade med det heliga korset. Mest berömd är Helga Kors Källa i Svinnegarn i Uppland, men korskällor förekom på en rad platser i landet under tidigmodern tid, t.ex. i bohuslänska Morlanda, i småländska Ingatorp och västmanländska Norberg (Kalm 1746 s. 213, *Ranns.* 3 s. 66, *Ranns.* 1 s. 120).

I Svinnegarn var korset en särskilt viktig symbol. Enligt Johannes Mesenius skulle ett heligt krucifix ha varit placerat vid källan fram till och med mitten av 1500-talet, vilket skulle ha förstörts på Laurentius Petris order

(Messenius 1703 s. 98v). Källan fortsatte dock även sedan krucifixet avlägsnats att vara föremål för en typ av korskult. Johannes Baazius berättar år 1642 att källan kantades av stenar med ristade korstecken (Baazius 1642 s. 136 f.). Flera olika källor från 1600-talet gör också gällande att en vanligt förekommande sed bland de hjälpsökande var att kasta små träkors i vattnet. Dessa kors kunde också brukas för förutsägelser. I Johan Schwedes avhandling från 1681 uppges besökarna vid källan genom dessa kors kunnat utröna hur länge de skulle leva. Detta bruk omtalas också av magistraten i Enköping år 1690: sjönk korset skulle den som kastat det dö innan årets var till ända, flöt det skulle hon överleva (Ahnlund 1922 s. 69, 78). En nästan identisk ritual skall ha praktiserats vid Our Lady of Nant's Well i Cornwall: församlingsborna kastade där, precis som i Svinnegarn, kors i källan för att se om de sjönk eller inte. Om korset flöt, skulle den som kastat det överleva nästkommande år (Walsham 2011 s. 70–72).

Troligen har bön förekommit i långt större utsträckning än vad det bevarade källmaterialet gör gällande. En stor del av de tidigmoderna upptecknare som beskrev källkulten tycks ha haft ett syfte att framställa den som okristlig, och det är därför inte orimligt att tänka sig att man därför ofta kan ha utelämnat uppgifter om bön, i den mån man känt till dem. Som exemplet från S:ta Ingemo källa i Dala visar kunde dock bönen vara en viktig del av besöken vid källorna, och den nämns också i fall från andra delar av landet. I samband med att man besökte den heliga källan i Edestad beskrev Christopher Cronholm under 1750-talet hur man samlades i kyrkans förhus för att be, som en del av »gyckleriet» (Cronholm 1976 s. 265). År 1802 noterade den franske resenären Jacques-Louis de la Tocnaye hur bönderna utanför Uppsala gick till väga när de besökte en helig källa helgad Treenigheten. Vilken källa som avses i uppteckningen är oklart, men den besöktes i juni månad av stora skaror människor som förutom att dricka av vattnet också cirkulerade runt källan och bad böner (Granberg 1971 s. 124).

Även från senare tid återfinns uppgifter om hur man vid källor hållit andakt. Två olika meddelare (f. 1855 och 1865) från Tidavads socken i Västergötland berättar i en folkminnesuppteckning hur folket på orten sökte sig till Frölundakällan för att be till Gud när det var nödår (DAG IFGH 4616). Från Karlanda i Värmland berättar också en meddelare född 1845 om hur en källa brukade besökas på väg till kyrkan för att man »skulle få rätta andakten och sinnelaget för ett värdigt besök i Herrens tempel» (DAG VFF 1576).

Slutord

Företeelser som bön, korsresande, knäfall och cirkulerande, som alla har sina tydliga paralleller i liturgin, förekom vid de heliga källorna under 1600- och 1700-talen. Dessa handlingar var en del av människors vardagliga kristna föreställningsvärld och tyder på att också källkulten var inkorporerad i

detta tankesystem. De helande egenskaper som källornas vatten besatt här-
rörde från Gud och de som besökte dessa platser i hopp om sjukdomsbot an-
såg knappast själva att de ägnade sig åt något »vidskepligt».

Vi behöver heller inte rikta blicken särskilt långt bort för att finna mot-
svarigheter till de delar av källkulten som kanske framstår som mest främ-
mande för oss idag. Att offra mänskligt hår, att bruka kors för förutsägelser
och att bekläda träd och kors med tygtrasor och band är alla delar av en folk-
lig kristendom som är levande i Europa än idag. Det rituella beteendet vid
de tidigmoderna heliga källorna påminner om den folkkatolska källkulten
på Irland, vilken i vissa regioner ännu utövas. En förhoppning om sjuk-
domsbot, tygtrasor som votivgåvor, cirkulerande, knäfall och bön är vanliga
inslag i den ritual som kallas för *paying the rounds*. Vid olika stationer i den
heliga källans närhet utför de troende särskilda handlingar, gester och böner
innan de kan närma sig källan för att dricka eller tvätta sig. Trots att det i
detta fall ofta finns ett tydligt botgöringsmotiv, vilket vi saknar uppgifter om
från det tidigmoderna Sverige, är hoppet om sjukdomsbot ännu ett mycket
vanligt skäl till att man besöker dessa källor och tygtrasor som kommit i
kontakt med den skadade kroppsdelen fästs ofta vid ett träd eller en buske i
källans närhet (Ray 2012 s. 141–143, 2015 s. 417).

De som med hjälp av olika rituella handlingar sökte hjälp vid de heliga
källorna under tidigmodern tid bör med största sannolikhet ha betraktat sitt
handlande som ett religiöst bruk, och förstått helandets logik i en tydligt
kristen kontext. Dessa aspekter är viktiga att betona, då man annars riskerar
att reducera källkulten till något som ligger parallellt med och utanför män-
niskors vardagliga kristna referensramar. Detta begränsar i sin tur vår för-
ståelse för den tidigmoderna kulturens dynamiska religiositet och vi riskerar
att befästa de föreställningar om det »primitiva» och »vidskepliga» som
länge präglade forskningen om folkkulturen i äldre tid.

Källor och litteratur

Otryckta källor

- Institutet för språk och folkminnen (Isof). Dialekt-, namn- och folkminnesarkivet i
Göteborg (DAG):
IFGH 4616 & VFF 1576.
- Institutet för språk och folkminnen (Isof). Namnarkivet i Uppsala (NAU):
Ingemo källa, Ivar Lundahl 1927.
- Kungliga biblioteket:
Handskriftssamlingen, M 121, Cronholm, Christopher, Beskrifning över Ble-
king.
- Landsarkivet i Göteborg:
Skara domkapitels arkiv, E:VI:17:1 (Dala).
- Riksarkivet:
SDHK-nr 10386 & 20587.
- Skara stifts- och landsbibliotek (SSLB):
Wilskmanska samlingen. Wilskman 3–5.

Tryckta källor och litteratur

- Ahnlund, Nils, 1922: Svinnegarns källa. I: *Rig. Föreningens för svensk kulturhistoria tidskrift* 5: 1–2, s. 59–76.
- 1927: *Nils Rabenius (1648–1717). Studier i svensk historiografi*. Stockholm.
- Andersen, Susanne, 1985: Helligkilder og valfart. I: Ebba Waaben (red.): *Festskrift til Thelma Jexlev. Fromhed og verldslighet i middelalder og renaissance*. Odense.
- Baazius, Johannes d. ä., 1642: *Inventarium ecclesiae Sveo-Gothorum* [— —]. Linköping.
- Carroll, Michael P., 1999: *Irish Pilgrimage. Holy Wells and Catholic Devotion*. Baltimore.
- Cronholm, Christopher, 1976: *Blekings beskrivning förf. av Christopher Cronholm år c:a 1750–1757*. Malmö.
- Cusack, Carole M. & Dominique Beth Wilson, 2016: Scotland's Sacred Waters. Holy Wells and Healing Springs. I: *Journal of the Sydney Society for Scottish History* 2016: 16, s. 67–84.
- Dahlbergh, Erik, 1698–1715: *Suecia Antiqua et Hodierna*. Stockholm.
- Flentzberg, Anton, 1909: Offerkällor och trefaldighetskällor. I: *Fataburen. Kulturhistorisk tidskrift* 1909: 2, s. 65–84.
- Geijer, Erik Gustav & Arvid August Afzelius, 1814: *Svenska folk-visor från forntiden*. Stockholm.
- Golabiewski, Monica Lannby, 1992: *Barnabrunnarna och deras gåvor*. Växjö.
- Granberg, Gunnar, 1939: Kyrkan och folktron. I: Ewert Wrangel (red.), *Svenska folket genom tiderna*. 4. *Den yngre Vasatiden*. Malmö. S. 119–144.
- Hall, Rudolf B., 1932: *Folkpedagogiska stiftsstatuter*. 2. *Påbud inom det nutida Sveriges gränser*. Lund.
- Hallenborg, Carl, 1913: *Carl Hallenborgs Anmärkningar till Carl von Linnés Skånska resa*. Lund.
- Hallman, Johan Göstafsson, 1726: *The Twenne Bröder Och Neriksboer, som then evangeliska läran införde uti nordlanden* [— —]. Stockholm.
- Hellström, Jan Arvid, 1996: *Vägar till Sveriges kristnande*. Stockholm.
- Hjärne, Urban, 1679: *Een kort berättelse om the nys vpfundne suurbrunnar wid Medewij vthi Östergöthland* [— —]. Linköping.
- 1683. *Den lilla Wattuprofwaren* [— —]. Stockholm.
- Hülphers, Abraham, 1770: *Kort berättelse, med förteckning uppå* [— —] *mineralbrunnar* [— —]. Västerås.
- Hülphers, Abrah[am] Abr[aham]sson, 1780: *Samlingar til en beskrifning öfwer Norrland. Fierde Samlingen om Ångermanland*. Västerås.
- Hyltén-Cavallius, Gunnar Olof, 1863–1868: *Wärend och Wirdarne. Ett försök i Svensk Ethnologi*. 1. Stockholm.
- Ioh. Haquinie Rhezelii Monumenta Uplandica. Rescanteeckningar från åren 1635, 1636, 1638. Utgifna af C. M. Stenbock. I: *Uplands fornminnesförenings tidskrift* 7, bilaga 1.
- Johansen, Jens Chr. V., 1997: Holy Springs and Protestantism in Early Modern Denmark: A Medical Rationale for a Religious Practice. I: *Medical History* 41, s. 59–69.
- Johansson, Pehr, 1958: Folksägner och folktro i Västergötland. I: *Västergötlands fornminnesförenings tidskrift* 6: 1, s. 102–113.
- Kaliff, Anders & Julia Mattes, 2017: *Tempel och kulthus i det forna Skandinavien*. Stockholm.

- Kalm, Pehr, 1746: *Pehr Kalms Wästgötha Och Bahusländska resa Förrättad År 1742. Med anmärkningar uti historia naturali, physique, medicine, oeconomic, antiquiteter etc. jemte nödige figurer.* Stockholm.
- Kindström, Lars-Göran, 1962: Sölvesborgs kyrkor. I: Sigurd Curman & Johnny Roosval (red.), *Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Blekinge*. 4: 3. Stockholm. S. 278–489.
- Linde, Gunnar, 1955: Offerkällor och helgondyrkan i Västergötland. I: *Falbygden. Årsbok* 28, s. 8–42.
- Lindestolpe, Johan, 1718: *Johan Linders Tanckar Om Suur-Brunnars Krafft och Werkan*. 2 uppl. Stockholm.
- Lindskog, P-E, 1985: *Försök till en kortt beskrifning om Skara stift*. Skara.
- Lundén, Tryggve, 1972: *Svenska helgon*. Stockholm.
- Lundström, Herman, 1898: *Laurentius Paulinus Gothus. Hans lif och verksamhet (1565–1646)*. 3. *Paulinus såsom Ärkebiskop och prokansler (1637–1646)*. Uppsala.
- Messenius, Johannes, 1703: *Scondia Illustrata*. 9. Stockholm.
- Nilssøn, Jens, 1885: *Biskop Jens Nilssøns Visitatsbøger og Reiseoptegnelser 1574–1597*. Udg. ved Yngvar Nielsen. Christiania.
- Paulinus Gothus, Laurentius, 1617: *Ethicae christianæ pars prima, de ratione bene vivendi. Thet är: Catechismj förste deel, om Gudz lagh* [– –]. Stockholm.
- Peringskiöld, Johan, 2012: *Västgötadelen av Monumenta Sveo-Gothorum. Efter handskriften F.h.9 i Kungliga biblioteket. Utgiven och kommenterad av Benny Jacobsson*. Skara.
- Pernler, Sven-Erik, 2007: *S:ta Elin av Skövde. Kulten, källorna, kvinnan*. Skara.
- Petri, Laurentius, 1587: *Om Kyrkio Stadgar och Ceremonier* [– –]. Wittenberg.
- PR 1624 = *Prästrelationerna från Skåne och Blekinge av år 1624. Utgivna med noter och anmärkningar av John Tuneld 1934*. Lund.
- Ranns.* = *Rannsakingar efter antikviteter. På Akademiens uppdrag utgivna under redaktion av Carl Ivar Ståhle*. 1–4. Stockholm 1960–1998.
- Ray, Celeste, 2012: *Beholding the Speckled Salmon. Folk Liturgies and Narratives of Ireland's Holy Wells*. I: Arnar Árnason (red.), *Landscapes beyond the Land. Routes, Aesthetics, Narratives*. New York. S. 139–159.
- 2014: *The Origins of Ireland's Holy Wells*. Oxford.
- 2015: *Paying the Rounds at Ireland's Holy Wells*. I: *Anthropos* 110, s. 415–432.
- Sallander, Hans (red.) 1973: *Beskrivningar från 1700-talet över Götenes, Ods, Stora Mellbys och Österplanas församlingar av dess prästerskap*. Skara.
- Schmedeman, Johan, 1706: *Kongl. stadgar, förordningar, bref och resolutioner, ifrån åhr 1528. in til 1701* [– –]. Stockholm.
- Skånberg, Tuve, 2003: *Glömda gudstecken. Från fornkyrklig dopliturgi till allmogens bomärken*. Lund.
- Styffe, Carl Gustaf, 1911: *Skandinavien under unionstiden. Med särskildt afseende på Sverige och dess förvaltning åren 1319 till 1521*. Stockholm.
- MHD* = *Monumenta Historiæ Danicæ. Historiske kildeskrifter og bearbejdelser af dansk historie især i det 16. aarhundrede. Udgivne af Holger Rørdam*. 1–4. Köpenhamn 1871–1887.
- Walsham, Alexandra, 2008: *Holywell. Contesting Sacred Space in Post-Reformation Wales*. I: Will Coster & Andrew Spicer (red.), *Sacred Space in Early Modern Europe*. Cambridge. S. 211–236.
- 2011: *The Reformation of the Landscape. Religion, Identity and Memory in Early Modern Britain and Ireland*. Oxford.
- Werner, Eva E., 1998: *Helbredende kilder i Norge*. Oslo.

- Whitehead, Amy, 2013: Hair offerings, the gift and giving of devotion. I: *Material Religion. The Journal of Objects, Art and Belief* 9: 1, s. 131–133.
- Zachrisson, Terese, 2017: *Mellan fromhet och vidskepelse. Materialitet och religiositet i det efterreformatoriska Sverige*. Göteborg.

Aktuell litteratur om svenska dialekter

En krönika sammanställd av Lars-Erik Edlund och Mathias Strandberg i samverkan med Sällskapet för svensk dialektologi¹

En volym som innehåller ett antal för krönikan relevanta artiklar är den vän-skrift med titeln *Katharina och namnen* (redigerad av Leila Mattfolk & al.) som tillägnades Katharina Leibring på hennes 60-årsdag. Flera av bidragen behandlar nämligen företeelser i våra dialekter: husdjursnamnskick, lockrop på husdjur och personnamnsskick. Dessa ämnen reflekterar festföremålets forskningsintressen.

Flera bidrag i skriften behandlar husdjursnamn. Ett av dessa är Mathias Strandbergs »Skånska konamn på -a utgående från färgteckning m.m.«. I artikeln anförs de namn av denna kategori som föreligger i Institutet för språk och folkminnens samlingar. De enskilda namnens etymologi diskuteras. En övergripande slutsats är att namnen kan vara bildade antingen till appellativer (t.ex. *Draka dråga* till *draka* f. '(vit) strimma längs ryggen') eller till av dessa avledda adjektiv på -ot (t.ex. *drakot dråged*). Mönstret till namntypen utgörs enligt Strandberg dock av bildningar med tillhörighetssuffixet (urn. -ōn- >) -a till substantiv, t.ex. (urn. **Helm-ōn-* 'den med hjälm försedda' >) fnord. *Hielma > *Hjälma*.

Kristina Hagren redogör i sitt bidrag »*Gråhelig, tupphalt, viskig*. Adjektiv i dalmålen som kan känneteckna en häst» intresseväckande för en rad adjektiv som i dalmålen används om hästar. De uppdelas i tre huvudgrupper efter syftning på 1) utseende (häribland de talrika adjektiven som syftar på färgteckning, t.ex. *blåskymlig* 'skimmelfärgad'); 2) tillstånd (t.ex. *kollrig* 'som lider av sjukdomen koller') och 3) kynne, benägenhet eller beteende (t.ex. *stelkäftad* och flera andra ord med betydelsen 'motspänstig, ostyrig').

Interjektionskategorin husdjurslockrop tas upp i Annika Karlholms bidrag, »Lockande kulturarv. Lockord i traditionella svenska dialekter». Här behandlas inkallning av får, gris, höns, get, ko, kalv eller ox och hund, häst och katt. Som i snart sagt alla kategorier av ord föreligger på en och samma gång både enhetlighet och mångfald i dialekterna. Sålunda används *pulla* »allmänt från Skåne i söder upp till Norrbotten» för att locka på höns medan lockropen *pytta*, *tjyppa*, *tuppa* och *typpa* har mer begränsad geografisk utbredning. I artikeln berörs också bildning av husdjursbe-teckningar till lockrop, något som benämns »lexikalisering»; på det sättet

---

¹ Följande medlemmar i Sällskapet för svensk dialektologi har lämnat bidrag till årets krönika: Rut Boström, Gerd Eklund, Agneta Lilja, Jonathan Morén, Lena Wenner och Lovisa Öhlund.

är t.ex. färbeteckningen *pirra* och hönsbeteckningarna *tippa*, *typpa*, *tuppa* bildade.

Dialektal formvariation hos personnamnet *Katharina* med varianter, närmare bestämt den variation som möter i J. E. Rietz *Svenskt dialektlexikon*, är ämnet för Eva Thelins bidrag. De från *Katharina* utgående namnen fördelar sig på fem huvudlemman: *Kaja*, *Kajsa*, *Katta*, *Kårna* och *Kåta*. En intressant observation är att den i Sydsverige vanliga namnvarianten *Karna* inte finns med hos Rietz – däremot figurerar den som »betydelsebeskrivning» för *Kaja*. Thelin menar att frånvaron av *Karna* hos Rietz kan bero på att namnet i mitten av 1800-talet ännu inte var särskilt utbredd; dess popularitet ska ha nått sin kulmen under 1900-talets två första decennier.

Dialektala ord och folklig ordbildning träder i förgrunden också i den digra volymen *Kvevlaxbygden – åm byan å ho vi segär*. Boken är resultatet av ett mångårigt insamlingsarbete från dialektstudiegrupper i åtta byar i gamla Kvevlax i mellersta Österbottens skärgård. Utgåvans syfte är att försöka »fånga den traditionella dialekten, närmare bestämt språkbruket som det var under förra delen av 1900-talet». Bokens utförligaste avsnitt, drygt 230 sidor, utgörs av en ordlista där varje enskilt uppslagsord presenteras i inte mindre än nio spalter: de åtta byarnas respektive uttalsformer samt standardsvensk översättning. De omkring 2 600 orden återges i förenklad transkription, som dock inte alltid är entydig för den läsare som inte har närmare kännedom om den aktuella dialekten. Själva uppställningen är emellertid överskådlig. Därutöver innehåller volymen en kortare ordlista med den standardsvenska formen som uppslagsord och en rik samling uttryck, talesätt och anekdoter på dialekt, liksom byahistoriker, vilka gömmer ytterligare ord och uttryck som inte återfinns i ordlistorna. Som helhet är detta en ovanligt ambitiös bygdebok, som kunde tjäna som inspiration för liknande projekt på annat håll. Vi återkommer nedan till ytterligare några arbeten som behandlar dialektkorpusar och olika dialektplattformar.

I detta sammanhang ska också nämnas att ordboken *Blekingiska dialektord* av Carl-Erik Lundbladh och Ingrid Reiz (se Strandberg 2014 samt krönikan i *SvLm* 2015 s. 106 f.) har utkommit i en andra upplaga. Frånsett smärre korrigeringar är det fråga om ett oförändrat omtryck av första upplagan, som var slutsåld.

Dryga dussintalet artiklar i den innehållsrika och välmatade konferensvolymen *Ideologi, identitet, intervention. Nordisk dialektologi 10* presenterades redan i fjolårets krönika. De dialektologiska studierna i volymen är – vilket med all önskvärd tydlighet framgick redan i fjol – av skilda slag, och dialekterna hanteras inom ramen för olika teorier och analyseras med varierande metoder. Ytterligare några konferensbidrag ska synliggöras i krönikan detta år. Ett av dessa berör på ett intressant sätt Våmhusmålets fonologi. En av älvdalskans många egenheter är – ur ett dalmålsperspektiv – den tvåtoppiga accent 2-konturen, som liknar den centralsvenska. Man kunde i det

med Älvdalsmålet närbesläktade Våmhusmålet vänta sig samma tvåtoppiga accent 2-kontur eller, i andra hand, den entoppiga kontur som möter i grann-dialekten Moramålet, vilken enligt Lars Levander verkligen finns i dialekten i Våmhus. Gjert Kristoffersen visar emellertid i det grundliga bidraget »Tonelagsnøytralisering i våmhusmålet i Ovansiljan» att Våmhusmålet faktisk helt saknar tonaccentkontrast. Till grund för denna slutsats ligger ljudinspelade uttal hos informanter födda på 1930- och 1940-talet av de närmimala paren »/ti:nä/» 'tygen' : /sti:na/ 'Tina' och »/stsinnä/» 'skinnet' : »/tsinna/» 'kärna' (inf.). Genom jämförelse med äldre ljudupptagningar visar författaren att kontrasten inte har gått förlorad helt nyligt. Frågan om dialekten tidigare har haft tonaccentkontrast diskuteras av författaren men svaret hålls öppet.

Ett par bidrag om morfologi och syntax i samma volym ska också lyftas fram. Caroline Sandström och Maria Rönnbacka undersöker i sitt konferensbidrag förändringar i verbens morfologi och fonologi i å ena sidan Pedersöre och Purmo i Österbotten och å andra sidan Sibbo och Borgå landskommun i Nyland. Genom jämförelser mellan uppgifter i olika material utreds om verbböjningen har förändrats – som ett resultat av dialektutjämning – från början av 1900-talet till början av 2000-talet. Härvidlag kan också dras slutsatser om fonologisk dialektutjämning, t.ex. ersättning av diftonger med monoftonger. Undersökningen visar att »inga större förändringar har skett sedan början av 1900-talet» (s. 274) vad gäller verbböjningen i Pedersöre. Standardspråkliga och utjämnade dialektformer förekommer, men sparsamt. Samtidigt har det i Sibbo skett »märkbara förändringar i dialekten sedan början av 1900-talet» (s. 276); det förekommer t.ex. utjämnade varianter utan kortstavighet, t.ex. *bli:vi*, och preteritumformer, t.ex. av *bli*, utan den traditionella diftongen.

Negationsharmoni, stundom kallad *dubbel negation* eller *förstärkande negation*, är en företeelse som är sparsamt företrädd i svenska dialekter och som helt saknas i de nordiska språkens standardvarieteter. Fenomenet innebär att en negation kompletteras med ett eller flera negerande uttryck, men dessa neutraliserar inte varandra utan fungerar som en enda semantisk negation, som i älvdalskans *ig ar it si'tt inggan* 'jag har inte sett någon'. I artikeln »Negationsharmoni på svensk språkgrund» redovisar Henrik Rosenkvist exempel på företeelsen från fyra svenska dialekter – älvdalska, nyländska, sydösterbottniska och estlandssvenska – och diskuterar hur den lämpligen bör förstås: som en arkaism, en novation eller resultatet av kontakt med omgivande finsk-ugriska språk. Rosenkvist förordar själv den senare förklaringen som mest sannolik, men medger att bristen på äldre källor »innebär att frågan [...] inte kommer att kunna slutgiltigt besvaras». Artikeln ger mersmak.

Ett grammatiskt fenomen av stort intresse utreds av Erik Magnusson Petzell i artikeln »Verbböjning och ordföljd i Viskadalen» i *SvLm*. Den s.k.

Rich Agreement Hypothesis (RAH) postulerar att det finita verbets placering före satsadverbial i bisats (s.k. fa-ordföljd) i t.ex. isländska och en del andra nordgermanska varieteter står i direkt samband med förekomsten av verbal kongruensmorfologi såtillvida att det senare är en förutsättning för det förra. Hypotesen förutsäger att förlusten av verbal kongruensmorfologi medför att fa-ordföljd blir ogrammatisk. Trots detta finns det nordiska dialekter som åtminstone ytligt sett har verbal kongruensmorfologi men som – till skillnad från exempelvis isländska och älvdalska – saknar fa-ordföljd, vilket kan tyckas falsifiera RAH. En sådan dialekt är den i Träslövsläge i Halland. Petzell argumenterar för att anledningen till att fa-ordföljd har blivit ogrammatisk i Träslövsläge är att personändelserna här relativt tidigt har reanalyserats som tempusändelser. I dialekter längre norrut i Viskadalen är fa-ordföljden däremot bevarad, vilket tyder på att reanalysen där aldrig ägt rum.

Ett dialektgeografiskt bidrag ska också nämnas i krönikan. Den välbekanta Kensingtonstenen behandlades i en artikel 2010 av arkeologen Mats G. Larsson, där det antyddes att upphittaren, den från Sverige invandrade Olof Öhman, själv kunde ha utfört ristningen. I en senare artikel, under rubriken »Språk och dialekt på Kensingtonstenen», återvänder Larsson nu till ämnet tillsammans med Staffan Fridell. Framställningen går kritiskt och noggrant igenom de fem urskiljbara språkskikten i inskriften: »fornsvenska, engelska, dansk-norska, samtida standardsvenskt skriftspråk samt någon skandinavisk dialekt» (s. 150). Tyngdpunkten läggs av författarna på det sistnämnda språkskiktet, som de genom ett dialektgeografiskt detektivarbete placerar i Härjedalen eller Nedansiljan: där och endast där möter de i inskriften förekommande fonologiska, morfologiska och lexikala dragen i kombination. Anders Andersson från Linsell i Härjedalen – sedan tidigare en av dem som misstänkts vara inblandad i Kensingtonstenens tillblivelse – framstår därmed som en som sannolikt medverkat till textens utformning.

I Ingvar Svanbergs artikel »'Nu liustras Asp och Idh, nu håfwas Lögör, Norssar'. Ett litet bidrag till en europeisk etnoiktyologi» – där titelns inledande citat hämtats från Lasse Lucidor – står alltså *etnoiktyologin* i förgrunden, d.v.s. den biokulturella domän där samspelet mellan människa och fisk fokuseras. Artikeln har en personlig inledning som visar vilken betydelsefull roll fiskar och fiske spelat under författarens barn- och ungdom i Karl-skoga bergslag. Han ger också inledningsvis en översikt över ämnesområdets internationella utveckling, och sätter således in sin studie i ett vetenskapligt sammanhang. Bland annat betonar Svanberg här att språket är det viktigaste mediet varigenom lokal kunskap förmedlas; mer precist sägs att det är i språket som »de analytiska redskap [finns] med vilka människor uppfattar och förvaltar landskapet och de biologiska resurserna» (s. 175). Konkret möter vi i Svanbergs artikel en genomgång av en rad fiskars användning i traditionellt folkhushåll, men också dessa fiskars användning och förekomst i samtida kontext. Vi möter först aspen, numera Upplands

landskapsfisk, och norsken, en fisk som väcker viss motvilja och om vilken man dessutom får veta att det i Arboga finns en norsfestival och att det till för bara några år sedan fanns en Norsival också i Mariestad. Vimman kommer sedan, vilket är en karpfisk (cyprinid) men på sina ställen åsyftar ordet en sik eller snarast siklöja, såsom i dalsländska Ånimmen där det möter redan hos Linné. Rudan möter oss därefter liksom en annan, numera nästan helt bortglömd dammfisk, grönlingen. I den sista delen i uppsatsen frågar sig Svanberg om insjöfisk kan få en renässans som matfisk, när det nu talas så mycket om närproducerad mat. Det kan finnas tecken som tyder på det, men man kan konstatera att förändringen går långsamt. Det finns nämligen en fördom om insjöfiskarna, inte minst karpfiskarna, som »nålbrev». Ingvar Svanbergs artikel är en lärd, närmast kulturhistorisk artikel med vissa språkliga inslag, vilken dessutom ger tankeväckande perspektiv på fiskars användning och deras symbolvärde av idag.

Den norske etymologen Harald Bjorvand tar under rubriken »Metodiske aspekter ved etymologisk forskning belyst med åtte problematiske ord» upp några omdiskuterade norska (nordiska) etymologier. Detta sker efter en inledning där han lyfter fram mer principiella aspekter som aktualiseras vid etymologisk forskning, bl.a. beträffande semantisk utveckling och förekomst av expressiva ordformer; även förekomst av *s* mobile och av »[d]e såkalte indoeuropeiske 'laryngalene'» (s. 2) berörs i artikeln. Ett av de ord som Bjorvand behandlar är no. *dokk* f. 'lite søkk, fordypning' (jfr nyisl. *dokk*), sv. dial. *dank*, *dakk* n./m. 'sankt ställe, fuktig mark' m.m. Ordet har i äldre forskning ansetts höra samman med germ. **den-* 'stå, falla' med en betydelseutveckling 'slag' → 'spår (efter ett slag)' → 'sänka' (jfr *slegd* 'langt søkk i jorda', till *slå*), där författaren dock ser vissa formella problem. Bjorvand föreslår istället ett samband med nyno. *døkk*, *dokk* 'mörk, oklar, matt' med antagen utveckling 'mörker' → 'fuktighet, våta' → 'myrhål' »idet f.eks. steder på marken som er mørkere en omgivelsene ofte vil være våte eller vannfylte» (s. 14). I samband med behandlingen av no. *skremme* 'gjøre redd, jage bort' antas, gentemot det som tidigare sagts, en ursprunglig onomatopoetisk bildning, varvid anknytning görs till expressiv ordbildning. Vad man slås av vid läsningen är att det dialektala ordmaterialet i ändå rätt ringa grad kommit till användning vid etymologiseringarna. Här återstår mycket att göra för etymologerna.

Några bidrag faller inom det sociolingvistiska och sociodialektologiska området. Sarah Wikner behandlar i en artikel sålunda den talade svenskan i Helsingfors. Studien bygger på intervjuer med 34 talare. Huvudsyftet är att studera variationen av konsonantkvantitet i segmentföljden lång vokal plus tonlös konsonant i betonad stavelse och finalt *-r* i verbens presensformer och substantivens pluralformer. Wikner undersöker bl.a. om varianterna kan kopplas ihop med olika grader av formalitet och prestige men finner därvidlag inga entydiga kopplingar vare sig mellan de olika språkliga variablerna

eller mellan språkliga och utomspråkliga variabler. Kopplingen mellan språkdrag och hög socioekonomisk status tycks inte vara lika relevant i dag som den framstått i tidigare forskning. Analysen visar på stor variation bland talarna samt på att en förändringsprocess är på gång.

I artikeln »Dialektala uppdateringar på Facebook», som återfinns i den ovan nämnda konferensvolymen *Ideologi, identitet, intervention*, studerar Björn Bihl och Camilla Grönwall hur 12 informanter använder värmländsk dialekt på Facebook. De har haft en korpus bestående av 829 ord att utgå från. Författarna menar att statusuppdateringarna på Facebook kan kallas för »talspråklig skrift» (s. 135). Informanterna använder dialekt i humoristiska sammanhang eller när de skriver om värmländska företeelser. Författarna beskriver det som ett medvetet val att använda dialekt och att denna användning är identitetsskapande. Ett frekvent drag i materialet är att standardsvenskt kort *u* och *o* motsvaras av <ö>. Artikeln är intressant då den behandlar ett nutida material och tar upp dialekt i sociala medier.

Caroline Sandström tar i artikeln »Dialekttalandes självbild och syn på herrskap» upp attityder till den egna dialekten såsom det framkommer i två inspelningar från 1960- och 1970-tal. Två informanter – en man och en kvinna från Pernå i östra Nyland – har intervjuats. Kvinnan, född 1876, har under sitt liv bland annat tjänstgjort för en grevinna, varvid språkbyten skett. Mannen, född 1888, har i samtal med en dialekttalande vän framfört åsikter om sin dialekt. Alldeles som i tidigare undersökningar visar det sig att kvinnan lättare anpassar sig till och oftare använder sig av standardspråk, medan mannen i större utsträckning bevarar sin dialekt. Undersökningen är främst sociolingvistisk, och man läser med intresse inte minst de många språkproven.

Några avhandlingar ska också nämnas. Redan i fjolårets krönika nämndes helt kort David Karlanders sammanläggningsavhandling *Authentic Language. Övdalsk, metapragmatic exchange and the margins of Sweden's linguistic market*, en nyskapande sociolingvistisk undersökning av debatten (eller snarare: debatterna) om älvdalskan. Ämnet för studien är alltså inte talspråket i Älvdalen i sig utan diskussionen om älvdalskans plats i samhället och hur studier av denna dialekt ägt rum. Älvdalska tillskrivs en äkthet i kontrast till standardspråket, och centralt i studien är dessutom begreppet *indexicality*, ett begrepp som nog kunde ha definierats tydligare. I förra årgången av *SvLm* (2017) publicerades fakultetsopponenten Judith T. Irvines granskning av avhandlingen. Irvine karaktäriserar den som »a stimulating and sophisticated discussion of Övdalsk» (s. 55) och som »an important and interesting work from which one learns a great deal» (s. 62), men frågar sig samtidigt bl.a. (s. 62 f.) varför talarna av älvdalska inte tar större plats i undersökningen och (s. 64 f.) hur Karlander med sin undersökning avser att aktivt bidra till den språkantropologiska teoretiska diskussion som avhandlingens teoretiska apparat hämtar så mycken näring ur.

En annan nyligen utkommen avhandling inom det dialektologiska området, där fokus närmast ligger på folklingvistik och sociolingvistik, är Jannie Teinlers *Dialekt där den nästan inte finns. En folklingvistisk studie av dialektens sociala betydelse i ett standardspråksnära område* (2016), om »hur lekmän uppfattar, talar om och orienterar sig mot dialekt och standardspråk i ett standardspråksnära område», närmare bestämt i Östervåla, Tärnsjö och Harbo i norra delen av Heby kommun, Uppsala län. Också denna avhandling underkastas i *SvLm* 2017 en granskning av fakultetsopponenten, Rune Røsstad. Han beskriver (s. 132) verket som »et solid og interessant bidrag til forskning på folkelingvistik i Norden, og til sosiolingvistisk forskning mer generelt» men pekar också på vissa svagheter, exempelvis i fråga om användningen av det teoretiska begreppet *indexikal ordningsföljd* (s. 136).

En tredje avhandling kan också nämnas, Jenny Stenberg-Siréns *Språk och språkideologier i radio och tv. Standardspråk och språkstandarder i finlandssvenska radio- och tv-nyheter*. Här undersöks det talade finlandssvenska standardspråket i upplästa teve- och radionyheter 1970–2009, de språkliga ideologier som redaktörerna vid Svenska Yle – den svenskspråkiga delen av Finlands public service-bolag för teve och radio – ger uttryck för samt förhållandet mellan mediespråk och ideologier. I varje fall delar av studien motiverar att den tas upp i denna krönika. De deltagande redaktörerna förefaller av studien att döma att ha en stark standardspråksideologi och använder ett normnära språk. Över tid verkar nyhetsuppläsningarna dessutom – detta kan konstateras utifrån en analys av några språkdrag – ha blivit ännu mer standardspråksnära och normenliga, till skillnad från den utveckling mot den ökande informalitet som i övrigt utmärker talspråket. Intressant är i det sammanhanget att många av redaktörerna trots allt anser att Svenska Yle inte bara ska stå modell för ett standardspråk utan också visa upp den språkliga mångfalden på finlandssvenskt område. Författaren tror sammanfattningsvis att standardspråksideologin kommer att bestå liksom standardspråksvarieteteten, »men förändras både mot ett mer standardnära håll och mot ett mer regionalt – och socialt – neutralt håll» (Stenberg-Sirén 2018b s. 201).

Några dialektkorpusar och dialektplattformar ska också lyftas fram i krönikan. Vid den nordiska dialektologkonferensen i Mariehamn 2014, vars förhandlingar vi flerstädes lyft fram i krönikan, lanserades den finlandssvenska talspråkskorpusen *Talko*, där man kan söka i ljudinspelat talspråksmaterial från i huvudsak projektet Spara det finlandssvenska talet. I Lisa Södergårds och Therese Leinonens bidrag i konferensvolymen beskrivs korpusen samt dess uppbyggnad och sökmöjligheter. Det ljudinspelade materialet är transkriberat för hand, dels ortografiskt, dels »ljudenligt» (s. 333), och transkriptionerna har sedan annoterats automatiskt på båda nivåer; varje token har dessutom ordklasstaggats, och substantiv, adjektiv, pronomina och particip även taggats för numerus, genus (dock bara

utrum och neutrum), kasus och species. Korpusens sökmöjligheter är följaktligen rika.

Trausti Dagsson, Fredrik Skott och Lena Wenner presenterar i *SvLm* 2017 projektet Nätpublicering av dialektinspelningar. Detta projekt påbörjades 2015 med syfte att för såväl forskare som en intresserad allmänhet digitalt tillgängliggöra en del av de tusentals inspelningar som finns i samlingarna i Institutet för språk och folkminnen, vars direktiv är att göra just detta. Tekniska landvinningar har i dag gjort denna uppgift möjlig på ett helt annat sätt än tidigare. Materialet görs tillgängligt på Dialektkartan, en digital plattform med olika sökmöjligheter, och hittills har ca 700 inspelade intervjuer offentliggjorts. Vissa etikproblem finns: vad är försvarbart att fritt publicera på nätet? Projektet har löst det genom att begränsa sig till inspelningar gjorda från 1930-tal till 1960-tal, d.v.s. till intervjuer med personer som i de allra flesta fall nu varit avlidna sedan decennier. Med hjälp av några studenter har projektet därtill sökt rätt på anhöriga till de intervjuade för att få deras tillstånd till nätpublicering. Endast en bråkdel av dem som tillfrågats har inte tillåtit publicering.

Två användargenererade ordbokssajter presenteras i en artikel med Emma Sköldberg och Lena Wenner som författare, nämligen Folkmun.se och Luxikon.se. Sajterna startade ungefär samtidigt (ca 2007), är fritt tillgängliga för användarna och jämförbara i storlek. Ordböckerna innehåller i första hand dialektala ord och slangord, inklusive nedsättande ord. Då tillgången till mer traditionella dialekt- resp. slangordböcker för svenskans del är begränsad, fyller dessa webbplatser en funktion för både forskare och den språkintresserade allmänheten. Härigenom kommer regionala ord på pränt och sprids – man kan också säga att ordböckerna fyller en funktion för gemene man då de bekräftar att ett visst ord faktiskt existerar, även om det inte finns i någon tryckt ordbok.

Till sist några vetenskapshistoriskt intressanta arbeten. De senaste decenniernas dialekt- och talspråksforskning har som bekant i mångt och mycket varit kritisk mot tidigare dialektinsamlingsverksamhet. Tongivande sentida föreställningar om denna insamlingsverksamhet – fixeringen vid »NORMs», ointresset för socialt betingad variation etc. – skärskådas och tillbakavisas i någon mån av Ann-Marie Ivars i artikeln »Forskningstraditionen inom finlandssvensk dialektologi – med tonvikt på insamling i 150 år». Framställningen bygger dels på arkiv- och litteraturstudier, dels på egna och andra fältdialektologers personliga erfarenheter. Den är en exposé av insamlingsverksamheten och de ideologier och agendor som har drivit den under halvtannat sekel.

I artikeln »Dispersion, disorder and diversification. Paradigm shift at the Institute for Dialect and Folklore Research in Uppsala» slutligen undersöker etnologen Agneta Lilja ett paradigmskifte på Dialekt- och folkminnesarkivet (ULMA) med fokus på 1960-talet. Skiftet innebar enligt Lilja att samtids- och individstudier blev centrala och att intresset för enstaka dialektord

och fraser försköts mot dialekten som helhet. Vid skiftet, som gick långsamt, låg dialektstudiet i framkant, mycket beroende på de influenser som tre resor till de svensktalande delarna av USA gett forskarna. Det är en viktig iakttagelse.

Litteratur

- Bihl, Björn & Camilla Grönvall, 2017: Dialektala uppdateringar på Facebook. I: Östman & al. 2017, s. 133–145.
- Bjorvand, Harald, 2018: Metodiske aspekter ved etymologisk forskning belyst med åtte problematiske ord. I: *Maal og minne* 2018: 1, s. 1–23.
- Folkmålsstudier. Meddelanden från Föreningen för nordisk filologi.* 1 ff. 1933 ff.
- Hagren, Kristina, 2018: *Gråhelig, Tupphalt, viskig*. Adjektiv i dalmålen som kan känneteckna en häst. I: Mattfolk & al. (red.) 2018, s. 249–253.
- Irvine, Judith T., 2018: Övdalsk under debate. A Discussion of David Karlander's Dissertation, *Authentic Language: Övdalsk, metapragmatic exchange and the margins of Sweden's linguistic market*. I: *SvLm* 2017, s. 55–66.
- Ivars, Ann-Marie, 2018: Forskningstraditionen inom finlandssvensk dialektologi – med tonvikt på insamling i 150 år. I: *Folkmålsstudier* 56, s. 39–69.
- Karlholm, Annika, 2018: Lockande kulturarv. Lockord i traditionella svenska dialekter. I: Mattfolk & al. (red.) 2018, s. 255–260.
- Kristoffersen, Gjert, 2017: Tonelagsnøytralisering i våmhusmålet i Ovensiljan. I: Östman & al. (red.) 2017, s. 219–228.
- Kvevlaxbygden. Åm byyan å ho vi segär.* 2016. Vasa.
- Larsson, Mats G. & Staffan Fridell, 2017: Språk och dialekt på Kensingtonstenen. I: *Saga och sed* 2016, s. 149–168.
- Lilja, Agneta, 2019: Dispersion, disorder and diversification, Paradigm shift at the Institute for Dialect and Folklore Research in Uppsala. I: Lauri Harvilahti, Audun Kjus, Clóna O'Carroll, Susanne Österlund-Pötzsch, Fredrik Skott & Rita Treija (red.), *Visions and Traditions. Knowledge Production and Tradition Archives.* (Folklore fellow's communications 315.) Helsinki. S. 141–159.
- Maal og minne. Norske studier.* 1 ff. 1909 ff.
- Mattfolk, Leila, Kristina Neumüller, Josefin Devine, Elin Pihl, Lennart Ryman & Annette C. Torensjö (red.), 2018: *Katharina och namnen. Vänskrift till Katharina Leibring på 60-årsdagen den 20 januari 2018*. Uppsala. (Namn och samhälle 30.)
- Petzell, Erik Magnusson, 2018: Verbböjning och ordföljd i Viskadalen. I: *SvLm* 2017, s. 89–125.
- Rosenkvist, Henrik, 2017: Negationsharmoni på svensk språkgrund. I: Östman & al. 2017, s. 257–267.
- Røsstad, Rune, 2018: Om dialekt som ikke finnes og dens sosiale betydning. Ei gransking av Jannie Teinlers doktoravhandling. I: *SvLm* 2017, s. 127–141.
- Saga och sed. Kungl. Gustav Adolfs Akademiens årsbok.* 1 ff. 1934 ff.
- Sandström, Caroline, 2018: Dialekttalandes självbild och syn på herrskap. Vad kan dialektintervjuer från Pernå i östra Nyland berätta om sociala skillnader? I: *SvLm* 2017, s. 143–171.
- Sandström, Caroline & Maria Rönnbacka, 2017: Förändringar i verbens fonologi och morfologi i dialekterna i Pedersöre i Österbotten och Sibbo i Nyland. I: Östman & al. (red.) 2017, s. 269–280.
- Sköldberg, Emma & Lena Wenner, 2017: Folkmun och Luxikon: En jämförelse mellan två användargenererade ordbokssajter. I: *Språk och stil* NF 27, s. 21–48.

- Språk och stil. Tidskrift för svensk språkforskning.* Ny följd. 1 ff. 1991 ff.
- Stenberg-Sirén, Jenny, 2018a: *Språk och språkideologier i radio och tv. Standardspråk och språkstandarder i finlandssvenska radio- och tv-nyheter.* Helsingfors. (Nordica Helsingiensia 50.)
- Stenberg-Sirén, Jenny, 2018b: Språk och språkideologier i radio och tv. Standardspråk och språkstandarder i finlandssvenska radio- och tv-nyheter. Lectio praecursoria i ämnet nordiska språk vid Helsingfors universitet 9.2.2018. I: *Folkmålsstudier* 2018, s. 195–202.
- Strandberg, Mathias, 2014: [Recension av] Carl-Erik Lundbladh & Ingrid Reiz: Blekingiska dialektord. I: *Namn och bygd* 102, s. 256–257.
- 2018: Skånska konamn på -a utgående från färgteckning m.m. I: Mattfolk & al. (red.) 2018, s. 209–214.
- Svanberg, Ingvar, 2017: »Nu liustras Asp och Idh, nu hâfwas Lögor, Norssar». Ett litet bidrag till en europeisk etnoiktyologi. I: *Saga och sed* 2016, s. 171–195.
- Södergård, Lisa & Therese Leinonen, 2017: Talko – korpus över den talade svenskan i Finland: Korpusbygge i teori och praktik. I: Östman & al. (red) 2017, s. 331–340.
- Thelin, Eva, 2018: *Kaja, Katta och Kårna.* Namnvarianter av *Katharina* i J. E. Rietz Svenskt dialektlexikon. I: Mattfolk & al. (red.) 2018, s. 13–19.
- Trausti Dagsson, Fredrik Skott & Lena Wenner, 2018: Nätpublicering av dialektinspelningar. I: *SvLm* 2017, s. 205–212.
- Wikner, Sarah, 2018: Variationen i svenskan i Helsingfors. Fonetisk kvalitet i förhållande till olika sociala variabler och kontexter. I: *Folkmålsstudier* 2018, s. 137–168.
- Östman, Jan-Ola, Caroline Sandström, Pamela Gustavsson & Lisa Södergård (red.), 2017: *Ideologi, identitet, intervention.* *Nordisk dialektologi* 10. Helsingfors. (Nordica Helsingiensia 48. Dialektforskning 5.)

Meddelanden och aktstycken

Making Archival Speech Recordings Accessible for Research

A Report from the *Tilltal* Project

By Johanna Berg, Rickard Domeij, Jens Edlund, Gunnar Eriksson, Per Fallgren, David House, Eva Lindström, Erik Magnusson Petzell, Zofia Malisz, Susanne Nylund Skog and Jenny Öqvist

Abstract

This article introduces the multidisciplinary project *Tilltal* (*Tillgängligt kulturarv för forskning i tal*). The project is applying speech technology methods to archival material, with the overall goal of making speech archives more accessible to humanities and social science (HS) research. Through close cooperation between HS researchers and language technologists, we are seeking to ensure that these methods can be of practical use for research.

Keywords: archives, recordings, speech technology, digital humanities.

Tilltal (*Tillgängligt kulturarv för forskning i tal*, ‘Accessible cultural heritage for speech research’) is a multidisciplinary and methodological project that is being undertaken by the Institute for Language and Folklore, KTH Royal Institute of Technology and the Swedish National Archives. The project has funding for the period 2017–2020 as part of the Collections and Research Programme, financed by the Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities and the Swedish Foundation for Humanities and Social Sciences (Riksbankens Jubileumsfond). *Tilltal* will adapt and develop speech technology methods for the analysis of archival materials. The overall goal of the project is to make Sweden’s archival treasure of recorded speech more accessible for humanities and social science research. In this article we briefly present the project’s aims, research design, materials, methods and expected results.

Background, aims and scope

Speech recordings represent a seriously underutilised resource of the Swedish memory institutions. These materials conceal a wealth of information of great interest for the humanities and social sciences (HS). The amount of data is huge; the archives of the Institute for Language and Folklore alone contain around 25,000 hours of recorded speech. Paradoxically, this contributes to material of this kind not being used: speech is extremely challenging to work with and is unmanageable without appropriate tools.

Speech technology can be used to analyse large volumes of data automatically. Such methods have been successfully applied in HS research

using speech recorded expressly for this purpose. Archival materials, on the other hand, are recorded with completely different prerequisites and goals, and with considerable variation in terms of sound quality, content and other parameters that are important from a speech technology point of view. The *Tilltal* project will develop existing speech technology methods and – to the extent this is achievable – adapt them to archive materials.

To keep the experiments and their results valid and meaningful, we will avoid artificial experimental tasks and focus instead on actual research issues. Through close cooperation between HS researchers and language technologists, we hope to ensure that the methods can be of practical use for research. This also allows us to add another key element, a research question on a different level: to study and document how the new methods are received and used by the HS researchers involved.

The archives of the Institute for Language and Folklore also contain a wide range of information in written form, including descriptions of recording situations and manual transcripts. These written data sources provide further possible pathways into the speech data.

Research design, materials and methods

The project comprises three case studies and one user study. In the case studies, three research agendas from different fields and aimed at different types of speech analysis are being pursued: *Case 1: From personal experience narratives to cultural heritage* builds on ethnology; *Case 2: Linguistic variation in time and space* is predominantly sociolinguistic; and *Case 3: Interaction patterns over time and type of conversation* extends previous work within interaction analysis. In the user study we are applying an activity-theoretical approach with the aim of involving researchers, and investigating how they use – and would like to be able to use – the archival resources at the Institute for Language and Folklore. Taking into account the researchers' needs, digital solutions will be suggested and their usefulness and applicability will be judged in practice.

Case 1: From personal experience narratives to cultural heritage is concerned with a folklore collection created by Karl Gösta Gilstring (1915–1986). Gilstring worked with this collection for more than fifty years, and the result is regarded as the largest folklore collection assembled by a single Nordic researcher in modern times (Lindqvist 1993). It consists of more than 8,000 original letters,¹ as well as 250 hours of recordings (mainly interviews conducted by Gilstring), from which Gilstring made 70,000 folklore records, divided into approximately one hundred parish collections and organised by subject matter.²

¹ DFU 40265 (Karl Gösta Gilstring's collection of letters).

² ULMA 34838 (Karl Gösta Gilstring's collection of folklore records).

This study explores the conditions, motivations and scientific premises surrounding Gilstring's collection. The aim is to investigate the process by which personal letters and recordings were transformed into archived records of scientific knowledge and how, in that process, they came to be regarded as cultural heritage. The power dimension of this process is of particular interest (Ryan 2004). The choice of collection was guided by its size and its multimodality: it has a sufficient number of recordings with a close connection to written material for the purposes of the study. Another advantage is that the collection was created by a single individual, over a limited period of time, with a series of structured questions. This makes the collection, despite its size, comparatively easy to handle.

As regards the recordings in Gilstring's collection, language technology methods will be used to handle the large and varied empirical data and to help answer the analytical questions raised: Who initiates narratives and how is it done? When do laughter, hesitation and silences occur and when do the speakers interrupt one another? What topics do Gilstring's questions cover and how are the questions formulated and adjusted to different interviewees and writers? We hope that the various categories of materials can be combined so that, for example, links can be made from an interview situation to when the same subject or narrative is mentioned in a letter or other written material. This will increase the accessibility of complex yet limited collections such as Gilstring's.

We also expect the project to generate knowledge about how spoken narratives are initiated, positioned and adjusted to the circumstances, and consequently to make possible an analysis of personal experience narratives as joint and collaborative creations of power and knowledge (Shuman 2010). The study will shed new light on the process by which personal letters and recordings were transformed into archived records of scientific knowledge and, in that process, came to be regarded as cultural heritage.

Case 2: Linguistic variation in time and space analyses language variation and change in speech archive data. Language variation and change have long been of great interest within historical linguistics, dialectology and sociolinguistics. Since the early 20th century, and especially from the 1960s onwards with the emergence of sociolinguistics, speech recordings have been a principal source for studies of variation and change in dialectology and sociolinguistics. Starting with Labov's groundbreaking work on the speech communities of Martha's Vineyard and New York City (Labov 1963, 1966), a vast number of variation studies have been carried out on many different languages, analysing phonetic, morphological, lexical, syntactic and discourse features (cf. Chambers & Schilling 2013 for a selection of references). As well as contributing to our knowledge of specific speech communities, these studies have significantly added to our understanding of the processes and functions of language variation and change and, more broadly, of language as a social phenomenon.

In this study we are seeking to develop existing speech technology methods and turn them into new tools for the investigation of language variation and change in speech archive recordings. Our main focus is on pronunciation features, although other linguistic features will also be included to some extent. Existing speech technology methods will be adapted to the analysis of dialectal and historical language variation. Language variation – and by extension, change – normally has to be captured in real time by the researcher. For example, in a study of Stockholm dialect (Öqvist, forthcoming), seven phonetic variables were analysed in the speech of 125 informants, in a total of around 100 hours of recorded archive data. The occurrences of each variable in each informant's speech were annotated by repeated listening to all the recordings. This extremely time-consuming process, however, is only the first, albeit crucial, step in analysing and describing the distribution of the different variants of each variable in the data.

We will test and evaluate different methods of finding occurrences of linguistic phenomena, e.g. certain vowels, automatically, which would allow for larger data sets by orders of magnitude, whilst simultaneously freeing up the researchers' labelling time for other, more challenging, analytical pursuits. These could for example include detailed analyses and comparisons of speakers' individual pronunciation patterns, as well as mapping of vowel variation within and between dialects and sociolects over time. We hope that the new methods will enable language variation and change to be investigated more systematically, and with greater validity and reliability.

Case 3: Interaction patterns over time and type of conversation focuses on the flow of conversation and the relationship between different contributions to this flow, and deals with questions such as: Who speaks when? How are speaker changes managed? How is common ground achieved? How are attitudes towards the spoken message signalled?

Interaction models based on chronograms (see e.g. Laskowski 2011; Norwine & Murphy 1938) – simple diagrams showing segments of speech and silence over time – have proved a successful approach to the study of these kinds of questions (Edlund, Heldner & Pelcé 2009; Heldner, Edlund & Laskowski 2009; Laskowski, Heldner & Edlund 2010). Generally, these models are built automatically, but how well the methods used work on archive data is unknown.

The study aims to build models of these kinds on materials consisting of different types and styles of conversation from different times. The result will be a description that allows us to compare conversational characteristics across type (synchronic comparisons), as well as longitudinally to see language change over time (diachronic comparisons), from an interactional perspective. To our knowledge, this has not been done before.

The methodological challenges that we expect are not concerned with how, in principle, speech technology would be used for these purposes, but with how to quantify the variation and error that may derive from the nature

of the recordings, rather than the nature of the conversations. We strongly expect our methods to be partially successful, but we have no way of knowing how large the error will be and to what extent we will be able to tell accurate judgements from erroneous ones. Methodologically, one of our main concerns will be how to investigate how reliable speech technology methods are when applied to archive data, and how best to resolve the problems that will inevitably surface.

Lastly, the user study of the *Tilltal* project is an overarching investigation and design process involving all three case studies. It has two parts. The first seeks to understand and describe the bigger picture as regards (using tools for) collecting, processing and making spoken narratives available for research at the Institute for Language and Folklore. The different archives of the Institute hold one of Sweden's largest folklore collections, as well as extensive dialect recordings. The results of more than a hundred years of data collection are archived here: written, illustrated and audio-recorded narratives of everyday lives and festivities. The material encompasses multiple genres, including life stories, different types of folk poetry and music, traditions and beliefs.

Activity theory (Kaptelinin 2013) is being applied in our project as a theoretical framework for understanding the use of tools and other artefacts in making spoken narratives available for research at the Institute, also taking into account other factors surrounding the Institute's core activities (see Fig. 1): the community in which those activities take place (at the different archives), the division of labour between actors (e.g. IT staff, researchers and archivists), and the rules and conventions that govern the activities (such as intellectual property rights, privacy laws and research ethics). Field diaries, observations, interviews, group discussions and workshops will be used for data collection.

Activity theory is a conceptual framework originating from the socio-cultural tradition in Russian psychology, from the 1920s, and has most notably been developed by Leontyev (1978) and Engeström (1987) as a theoretical tool for studying and describing human activities in social contexts, focusing on six related factors illustrated by Engeström's activity system model in Fig. 1. Since the 1990s, activity theory has been used in Human-Computer Interaction (e.g. Nardi 1996) for – in Kaptelinin's words – 'understanding and designing technology in the context of purposeful, meaningful activities', rather than focusing only on individual tasks.

The second part of the user study will apply use case analysis to collected data. The aim is to further specify and model researchers' needs in terms of information and usable tools to seek information in speech data: What kind of information is needed to answer a certain research question? To what extent can the language technology of today provide that information? Is the quality of the information delivered sufficient for the researcher? What would be the optimal way to report the results to the researcher? What degree of interactivity with the result-reporting system is convenient for the re-

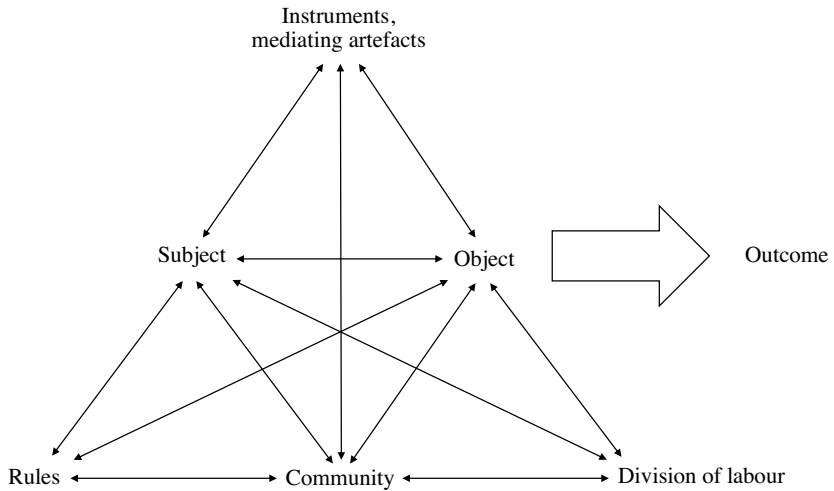

Fig. 1. Engeström's activity system model.

searcher? The use case analysis will help us to formulate detailed requirements for evaluating existing tools and suggesting future solutions.

The goal of the user study as a whole is to provide guidance and constraints for the future development of usable tools for research based on speech data. By combining use case modelling with activity system analysis in the vein of Constantine (2009), we hope to keep sight of the larger context within which digital tools and artefacts are used. Furthermore, by actively involving researchers and archivists on equal terms in the project and the design process, we hope to ensure that the results will meet the needs of other HS researchers and, in the end, be as useful as possible for them.

Relevance and impact

We expect the *Tilltal* project to generate results on a number of levels and in several fields.

From an HS standpoint, three different research areas will be furthered as a direct result of *Tilltal*. In addition, we hope that the results will inspire similar projects in other countries and focusing on other archives. Much of the work in the project will not be strongly language-specific, and will be useful to research based on other languages as well.

Our speech technology goals concern modifying existing technology to make it work better with archive material and, more importantly, describing what works and does not work, together with quantified error levels. From a Human–Machine Interface (HMI) standpoint, tracking and documentation of the uptake of new methods will be an important contribution.

The *Tilltal* project is expected to result in new methods to access and process recorded speech. This will open new paths of accessibility to the collections of the Institute for Language and Folklore, for researchers and other

users. Other resource holders, not least other memory institutions with speech archives, will also benefit from the results.

Acknowledgements

The *Tilltal* project has funding for the period 2017–2020 as part of the Collections and Research Programme, financed by the Royal Swedish Academy of Letters, History and Antiquities and the Swedish Foundation for Humanities and Social Sciences (Riksbankens Jubileumsfond) (SAF16-0917:1).

References

- Chambers, J. K., & Natalie Schilling (eds), 2013: *The Handbook of Language Variation and Change* (2nd ed.). Malden.
- Constantine, Larry L., 2009: Human activity modeling: Toward a pragmatic integration of activity theory and usage-centered design. In: Ahmed Seffah, Jean Vanderdonckt & Michel C. Desmarais (eds), *Human-Centered Software Engineering: Software Engineering Models, Patterns and Architectures for HCI*. London. Pp. 27–51.
- Edlund, Jens, Mattias Heldner & Antoine Pelcé, 2009: Prosodic features of very short utterances in dialogue. In: Martti Vainio, Reijo Aulanko & Olli Aaltonen (eds), *Nordic Prosody: Proceedings of the Xth Conference, Helsinki 2008*. Frankfurt am Main. Pp. 57–68.
- Engeström, Yrjö, 1987: *Learning by Expanding: An Activity-Theoretical Approach to Developmental Research*. Helsinki.
- Heldner, Mattias, Jens Edlund & Kornel Laskowski, 2009: Prosodic features in the vicinity of pauses, gaps and overlaps. In: Martti Vainio, Reijo Aulanko & Olli Aaltonen (eds), *Nordic Prosody: Proceedings of the Xth Conference, Helsinki 2008*. Frankfurt am Main. Pp. 95–106.
- Kaptelinin, Victor, 2013: Activity theory. In: Mads Soegaard & Rikke Friis Dam (eds), *Encyclopedia of Human-Computer Interaction*. Aarhus.
- Labov, William, 1963: The social motivation of a sound change. In: *Word*, 19, pp. 273–309.
- Labov, William, 1966: *The Social Stratification of English in New York City*. Washington.
- Laskowski, Kornel, 2011: *Predicting, Detecting and Explaining the Occurrence of Vocal Activity in Multi-Party Conversation*. Ph.D. thesis, Carnegie Mellon University.
- Laskowski, Kornel, Mattias Heldner & Jens Edlund, 2010: Preliminaries to an account of multi-party conversational turn-taking as an antiferromagnetic spin glass. In: *Proceedings of the Workshop on Modeling Human Communication Dynamics at the 24th Neural Information Processing Systems Conference, Vancouver, 2010*. Pp. 46–49.
- Leontyev, Aleksei Nikolaevich, 1978: *Activity, Consciousness, and Personality*. Englewood Cliffs, N.J.
- Lindqvist, Eva-Lott, 1993: ‘Våktare mot glömskans rike’: En presentation av Karl-Gösta Gilstrings folkminnesinsamling. In: *SvLm*, 116, pp. 63–78.
- Nardi, Bonnie (ed.), 1996: *Context and Consciousness: Activity Theory and Human-Computer Interaction*. Cambridge, MA.
- Norwine, A. C., & O. J. Murphy, 1938: Characteristic time intervals in telephonic conversation. In: *Bell System Technical Journal*, 17, pp. 281–291.

Öqvist, Jenny, forthcoming: *Perspektiv på stockholmska*. Uppsala.

Ryan, Marie-Laure (ed.), 2004: *Narrative across Media: The Languages of Storytelling*. Lincoln.

Shuman, Amy, 2010: *Other People's Stories: Entitlement Claims and the Critique of Empathy*. Urbana and Chicago.

Misionessvenskans dagar räknade?

Av Gunvor Flodell

Abstract

This article examines the reasons why Swedish still exists as a spoken variety in Misiones in the north-eastern corner of Argentina. With the number of speakers of the language constantly decreasing, we have to ask how long it will survive here. First, the historical background is presented, beginning with three waves of emigration from Sweden to Brazil between 1868 and 1911, followed from 1900 onwards by new settlements in Argentine territory and the founding of the new colonies of Villa Svea and Oberá. Educational initiatives characterised these pioneers, today manifested in the 'Instituto Carlos Linneo' in the centre of Oberá. All Swedish speakers in Misiones, mostly third-generation descendants, are bilingual, and the influence of Spanish, the majority language, is evident. In the samples of speech transcribed in an appendix to the article – recorded from 1970–73 onwards, the last one in 1999 – we find examples of interference phenomena occurring in the third generation. Today the number of Swedish speakers is reduced to 44, most of them elderly people. When they have passed away, language death will be a reality.

Keywords: ethnicity, spoken variety, emigration history, educational initiatives, languages in contact, bilingualism, interference, code switching, calques, language death.

Vid symposiet »Svenskan i världen» den 4 maj 2017 i Göteborg framkom det att »Amerikasvenska» i sydamerikansk tappning var ett tämligen okänt fenomen bland de yngre deltagarna. Detta ger mig anledning till att teckna nuläget för den språkliga varietet som bevarats av svenska emigranter och deras ättlingar under mer än 100 år i Argentinas nordostligaste provins Misiones, vilken jag kallat Misionessvenska (se Flodell 1986).

Jag känner denna f.d. svenskkoloni väl, var bosatt där 1964–1973 och har gjort ett flertal återbesök, nu senast i oktober 2017. Dessförinnan, på 1970–90-talen gjordes de i studiesyfte för komplettering av material. Efter 2005 har jag som pensionär följt utvecklingen.

Fokus har varit språk- och kulturbevarandet bland svenskättlingarna, den s.k. etniciteten (se Flodell 2002). Vid flera av de nämnda tillfällena har jag också undervisat i svenska samt varit inbjuden att föreläsa om mina undersökningar för studenter vid det statliga universitetets humanistiska fakultet i provinshuvudstaden Posadas. Centrum för svenskheten finner vi emellertid inte där utan i staden Oberá, belägen cirka 10 mil norrut. Den grundades 1928 med svenska emigranter som faddrar och har idag nära 100 000 invånare.

Emigrationens historiska bakgrund

Historiskt sett är upphovet till Misiones-kolonin en sekundär förlängning av svensk gruppemigration till södra Brasilien i tre vågor under åren 1868–73, 1889–91 och (den s.k. norrbottensutvandringen) 1909–11. Totalt uppgår antalet invandrade svenskar till hela Brasilien till 5 532 personer mellan 1819 och 1920, enligt brasilianska källor. I jämförelse med emigrationen till Nordamerika och Kanada är detta blygsamma siffror men bildar ändå underlag för intressanta språk- och kulturmöten.

Från den första emigrantgruppen om cirka 300 personer har jag påträffat en enda ättling, medan den andra gruppen (cirka 2 500 personer) lämnat ordentliga avtryck, såväl i Sydbrasilien som i Misiones, Argentina. Av den tredje gruppen, omfattande cirka 700 personer, återvände flertalet av de överlevande, men ett 50-tal familjer blev kvar i den brasilianska delstaten Rio Grande do Sul.

Efter sekelskiftet år 1900 flyttade majoriteten av svenskarna från kolonin Guarany över gränsloden Uruguay till det argentinska territoriet Misiones, där framtidsutsikterna ansågs mera gynnsamma för nyodlingar. Här tog emigranternas barn vid och arbetade sig upp, men långtifrån alla lyckades. Vissa familjer övervann aldrig det första primitiva koloniststadiet i urskogen, men förstaspråket behöll man som hemspråk, vilket sedan traderats till barn och barnbarn.

Skolsträvanden

Vissa barn lärde sig läsa ur medhavda abc-böcker men någon regelrätt skolgång fick de inte (se språkprov Arg 45AlvH i bilagan) förrän den s.k. »Dal-Olle» startade svensk skolverksamhet vid Uruguay-floden några år före 1900. Först senare, efter år 1912, bedrev pastor Erik Jansson från Örebro-Missionen skolverksamhet i Guarany-kolonins huvudort med samma namn, men då hade majoriteten av svenskarna flyttat över floden till Argentina och med dem skolsträvandena.

Centrum för svenskheten kom att bli byn *Villa Svea*, den klassiska samlingsplatsen alltsedan 1915 (jfr Flodell 2002). Kakelugnsmakaren G. A. Källsten (från Kungsholmen, Stockholm) skänkte en hektar mark och med förenade krafter byggdes ett föreningshus. När en argentinsk skola kom till stånd där år 1918 var majoriteten svensktalande barn med svenska som hemspråk, vilka torde ha lärt sig spanska ganska snabbt. Inom den svenska kolonin ivrade dock en del för en svensk skola.

På 1930-talet öppnades en argentinsk-svensk partikularskola som stängdes under andra världskriget. Därefter hade en svensk sommarskola, enligt nordamerikanskt mönster, fungerat i Villa Svea ända fram till år 1952.

År 1962 öppnades »Instituto Carlos Linneo» i centrum av staden Oberá. Skolan har idag omkring 1 300 elever på alla skolstadier, t.o.m. på högsko-

lenivå. Där förekommer tyvärr inte någon reguljär svenskundervisning på grund av lärarbrist. Motivationen verkar inte heller vara särskilt stor för att lära sig ett minoritetsspråk som idag mer eller mindre är satt på undantag.

Månatligen kan man dock höra svenska talas vid samlingar med Svenska cirkeln i den f.d. svenska kyrkans församlingssal i Oberá eller uppleva luciasång på svenska i kyrkan annandag jul. Mellan 1942 och 1973 leddes denna lutherska församling av svenska präster med gudstjänster och aktiviteter såväl på svenska som på spanska, vilket haft betydelse för språkbevarandet. Fortfarande hoppas också »Små grodorna» vid midsommarfesterna i Villa Svea, men det är svårt att uppfatta någon svensk sångtext bland deltagarna.

Språksituationen och språkkontakt

I Misiones och övriga Argentina är majoritetsspråket spanska, i Brasilien portugisiska. Till följd av en avsevärd invandring talas också en rad immigrantspråk, t.ex. tyska, italienska, polska, ukrainska, vilka liksom svenska lever under påverkan av majoritetsspråken. Provinsen Misiones är ur argentinskt perspektiv en marginell provins, inklämd mellan Paraguay (med spanska och guarani som officiella språk) och Sydbrasilien med sin regionala portugisiska. När det är skördetid pendlar arbetarna mellan nationsgränserna och språkblandningen är påtaglig. Inslag av indianspråket guarani har förekommit, även när svenska talats.

De vuxenutvandrade svenska emigranterna, speciellt kvinnorna, lärde sig sällan landets språk, men var tvingade att låna in ett och annat s.k. kulturlån. För deras barn, födda i Brasilien, blev portugisiska det första främmande språket. Det berättas att en äldre svenskättling blivit strängt uppmanad av en argentinsk tjänsteman att tala spanska, inte portugisiska, i Oberá så sent som på 1970-talet. Hans första främmande språk hade levt kvar vid sidan av svenskan.

Svensktalande och antal. Språkförmåga

Misionessvenskan är alltså en i huvudsak muntligt traderad varietet som bevarats i tre generationer. Närvaron av en språkbärare i familjen, oftast en farmor eller mormor, har varit avgörande för överföringen av svenska till nästa generation, medan giftermål och byte av hemort i ett senare skede haft negativ inverkan på språkbevarandet.

Med *svensktalande* avser jag en person som kan föra en enkel vardagskonversation på svenska – längre än så kan man inte sträcka sig i dessa sammanhang. Antalet har av naturliga skäl minskat genom åren (Flodell 1986).

År 1952 bestod den svenska kolonien, enligt en konsulatsrapport (se Flodell 1986 s. 170 kap. 2 not 4), av 811 Sverigefödda personer, alla svensktalande. År 1976 skattade jag antalet till 422 personer, år 1988 till cirka 200, år 1997 till 150, år 2010 till cirka 70 och idag 2018 till 44 personer (14 män och 30 kvinnor). Flera av dem är syskon och nästan alla har vuxit upp med

svenska som hemspråk. I ett fall rör det sig om mor och dotter. I tre fall har språkförmågan stärkts av vistelse i Sverige (för ett par som flyktingar).

I denna grupp varierar dock språkförmågan. De med någorlunda flytande svenska uppgår endast till 14 personer. De är balanserat tvåspråkiga spanska–svenska, hos de övriga dominerar spanskan med ett stigande antal interferenser.

Språkförmågan går givetvis att testa. Den bör då indelas i hör- och läsförståelse, talförmåga (med flyt eller osäkerhetsuttryck) och vidare i läs- och skrivförmåga; den sistnämnda är dock sällsynt. Vid mitt senaste besök 2017 ansåg jag de eventuella informanterna alltför till åren komna för att genomföra dylika test. Syn, hörsel och mental närvaro kan brista och inte ge informanten rättvisa. Därtill kommer att populationen är alltför begränsad.

Inte heller lyckades jag anordna en gruppdiskussion för att dokumentera deras syn på sitt språkbevarande. En sådan genomfördes år 1988 med fem informanter, idag är fyra av dem döda och den enda överlevande avflyttad.

Interferenser

Påverkan från spanskan yttrar sig på olika sätt, vilket framgår av bilagan nedan med ett urval språkprov från olika informanter. När luckor finns i det svenska ordförrådet lånar man in ett spanskt ord, ofta åtföljt av sp. *como dicen* 'som man säger'. Då är det medvetet och markerat. Om ordet är morfologiskt anpassat till svenskan med utbredd användning (t.ex. *chacran* 'plantagen' eller *pasear* pres. 'är ute och går') är det däremot integrerat i denna varietet (se Flodell 1986).

Nödvändiga är de så kallade kulturlånen utan motsvarighet i svenskan. Då är kodväxling på ett-ordsnivå ofrånkomlig (t.ex. *fiebre amarilla* 'gula febern' AJ1999, förmodligen okänd för dåtida emigranter). Men kodväxling (eng. *code switching*) kan också utgöras av sekvenser med en halv mening på svenska och resten på spanska eller vice versa (Arg 46MB).

Ofta förekommer kopieringar av spanska uttryck, s.k. översättningslån. Ett exempel på detta i de bilagda språkproven är åldersangivelse med *har* i stället för *är* (hos Arg 46MB och AJ1999). Vissa tidsuttryck kopieras också, t.ex. »andra mårån» (sp. *el día siguiente*) och »året såm kårmer» (sp. *el año que viene*) hos informanterna Arg 46MB och Arg 45AlvH. Samtal om skolgång och utbildning visade sig även vara svåra att genomföra på svenska för dessa informanter. Vidare *rensar* man huset eller hemmet i stället för *städas* (Arg 65RP) men *rensa* kan möjligen innebära en grundligare städning. Märkligt är uttrycket »gå på hästar» (AJ1999, jfr sp. *andar en caballos*) trots att verbet *rida* torde ha varit allom bekant. Med »leonena» (jfr sp. *león*, pl. *leones*) avser samma informant 'lejon' (andra informanter däremot 'tigrar'), men här är det i själva verket fråga om jaguarer. När kopieringarna blir många låter det osvenskt, och man kan tala om att deras svenska har hamnat i en spansk tvångströja.

Till tveksamhetsmarkörerna hör *este* 'det här', när informanten söker efter ord (Arg 46MB). Frekventa är också talaktsadverben *bueno* 'nåväl' och *si 'ja'*. *No* kan betyda såväl 'nej' som (med stigande intonation) 'inte sant?'. För en resumé av mina efterforskningar, se Flodell 2012.

Framtidsutsikter

Misionessvenskans dagar torde vara räknade. Tidigare hade jag trott att den skulle vara utdöd av brist på talare omkring år 2000, men så är alltså icke fallet, inte så länge de 44 svensktalande lever. Emellertid är de alla till åren komna; den äldsta är född 1921, den yngsta 1955, medan de flesta är födda på 1930–40-talet.

Någon nyinflyttning från Sverige har med något undantag inte förekommit på senare tid, inte heller några påtagliga bevis för ökat intresse för språkbevarandet. Etniciteten hos svenskättlingarna tar sig andra former (se Flodell 2002).

När dagens 44 svensktalande personer i Misiones slutat sina dagar blir språkdöd på grund av brist på talare ett faktum. Så är redan fallet i de f.d. svenskbyarna Guarani och Porto Lucena i Sydbrasilien, med ett enda undantag för Elvira Kratz, född 1919. Men hon saknade samtalspartner.

Denna språkutveckling har vi också kunnat avläsa i talarnas svenska språkbehandling som med generationerna kommit att alltmer påverkas av majoritetsspråket. Först om kanske 10 år kommer vi att kunna skriva en slutgiltig språkhistoria om svenska språkets 140-åriga existens på den sydamerikanska språkkartan.

Källor och litteratur

- Flodell, Gunvor, 1986: *Misiones-svenska. Språkbevarande och språkpåverkan i en sydamerikansk talgemenskap*. Uppsala. (Skrifter utgivna av Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet 17.)
- 2002: »*De verkar te å gå bakåt*». *Språk, etnicitet och identitet belyst utifrån emigrant- och dialektmaterial*. Umeå. (Kulturens frontlinjer. Skrifter från forskningsprogrammet Kulturgräns Norr 36.)
- 2012: Om immigrantsvenskan i Misiones, Argentina. I: *Norsk Lingvistisk Tidskrift* 30, s. 165–182. Oslo.
- 2014: Sobre el sueco del inmigrante en Misiones, Argentina. I: *Entreletras* 2: 2, s. 229–251. Posadas.
- Fonogram vid Institutet för språk och folkminnen resp. i privat ägo (se nedan under *Bilaga*).

Bilaga. Misionessvenska språkprov

Språkproven är hämtade ur fonogram vid Institutet för språk och folkminnen (se nedan för accessionsnummer) resp. i privat ägo. (Se även informantförteckningen i Flodell 1986 s. 179 ff.) För att underlätta läsningen har jag

återgivit språkproven så nära vår skriftspråksnorm som möjligt med några avvikelser. Det långa *u*-ljudet saknar specifik svensk rundning och betecknas med *ü*. Å-ljudet återges med *å*. Ö-ljudet är som regel slutet. Bakre *sje*-ljud betecknas med *x*. Inkonsekvenser kan dock förekomma.

1. Arg 46MB. Kvinna född 1933. Tredje generationens emigrant, inspelad 1972 (jfr Flodell 1986 s. 46 f.). Accessionsnr arg00046.

Ja, ja har ett brev skrivet åt na – jämt skrev ja. Morbro G. han ä jift med en doter av den dära frun ni sa såm – fru Taube. Va dä inte dåm som vatt mödade? Ja vet inte ja ha bara höt språka åm... *Yo quiero poner una cosita atrá(s)* å sätta dåm på väggen. Ja hon skulle vara tant – *tía* – hur säjer man »*tía*» på svenska? Ja kan inte – faster? Ja(g) jo [– – –] min kosin hon hadde skrivi å fråga om ja inte skulle villa kamma [– – –] düt. Hon vilde inte fara ensammen – hon vilde att ja också skulle bli me – dåm hjälpte mej me papprena för Pappa va jüst xük. Då vatt ja en månad eller två mera här å sen reste ja ensammen. Ja – *este* – de va nästan ett år. Samma veka – på xutvå timmar, *mas o menos*, va? Sen tog ja aeroplan *andra mårån*. Sen ja *ha* femton år har jag varit ute å arbetat. [– – –] Ja men *este* åm ja är här på *chacran* å inte stoderar så blir man ju *de que*. *Bueno*, jo ja sluta, i fjol sluta ja *bachillerato* [– – –] *bueno* ja hade inte jot riktigt slut fössta året, ja hade föra *materier* som ja inte hade gått över å jode fössta året *libre – como dicen*. Men ja måste jöra en *cursillo*, ja ska stodera advokat, för de kan ja stodera *libre tambien*. *Si*, så ja tänker jöra de nu *året såm kämmer*.

2. Arg 45AlvH. Kvinna född 1927. Tredje generationens emigrant. Accessionsnr arg00045. (Samtalstema: skolgång.)

Si, i alla xü år, *si* [– – –] Nej de ha ja inte *gått* [i st.f. *gjort*]. *Si*, men inte ti *dåm – sju grader* [jfr sp. *septimo grado*] [– – –] Floden ha ju tagi dän mer än hälften. [– – –] Vilka tider dåm har haft, *no*? [– – –] Då vatt de tvässåm när dåm kåm hit.

3. Arg 65RP. Kvinna född 1955. Tredje generationens emigrant. Accessionsnr arg00065.

Han leker co(w)bój me barna där, grannbarna. -*No*, nej de jör ja inte. Hon skulle säja Piljo åt hånåm, Piljo jo, men de blev då me Pilo, för han va – *como se dice? vivo*. [– – –] Va jör jag? Ja, ja rensar huset å såver å lesar [– – –] ja jör allt mitt å så går ja å *pasear* åckså... *Bueno*, ja har flera såm ja går till. – Jo ja tüker inte om (s)todera, *no* hellre då tüker ja åm... Jo, ja gick i süskolan, ja skulle villa lära me sü att åtminstone åt me xälv, men där lär dåm inte å klippa, man får lära se sü å allt men inte klippa, därför sluta ja.

(om skolgång): Ja, xü (år)- i *chacran* i skolan där, Ameghino... [– – –] Men nuförtiden kan man inte roa se – nej de går inte. Wa ska man gå nu? De finns ju »Escorpio» å »Kratos» å de, men de kan inte en flicka gå, nej [– – –] jo men vikka flicker! [– – –] *Bueno*, bio tüker ja inte åm så – iblann kan ja gå men de ä sällan. [Intervjufråga: Vad läser du?] *Novela*-ti(d)ningar å lesersven(s)ka ti(d)ningarna också.

4. AJ1999. Kvinna född 1934. Andra och tredje generationens emigrant (fadern född i Sverige, modern i Brasilien och med svenska föräldrar). Inspelad 1999; inspelningen i privat ägo.

Pappa ha inte tala åm mycke, å när Farmor va, då va ja liten, ja kåm inte ihåg. Farfar dog efter vägen i Brasilien i *fiebre amarilla* såm dåm sa. De dog många fålk såm kåm. Nu vet ja inte var dåm begravde han, ingenting. Farmor va ensammen å båda barna. Pappa *hade* ett år å jäntan två. Han sa Pappa att han *hade* femton år när han fick ett par skor på fötterna. Dåm bodde i Porto Lucena, *no*? Pappa kåm först hit å tog *chacran* å sen gick han efter dåm... De fanns inte bilar eller nånting, dåm måste *gå på hästar* [jfr sp. *andar en caballos*]. Han tala åm att när Pappa kåm hit å dåm jorde ett hus i skogen kåm *leonena* å... [Jfr sp. *león-es*.]

Automatisk transkribering av landsmålstext

Av Erik Magnusson Petzell

Abstract

In this article, I describe my ongoing work with automatic transcription of Swedish dialect texts, handwritten using a traditional phonetic alphabet (in Swedish, *Landsmålsalfabetet*). Using a SAMPA-based transcription key, I have enabled the training of a Transkribus model (by feeding it manual transcriptions) to automatically transcribe two separate phonetic hands. In addition, I have presented two (tentative) standards for converting the SAMPA text into other formats aimed at different potential users, one IPA version (preserving all the original distinctions) and one simplified version.

Keywords: dialect texts, Swedish, transcription, handwritten text recognition, phonetic alphabets, digitisation.

I denna uppsats beskriver jag mitt pågående arbete med att utveckla ett system för automatisk transkribering av äldre dialekttexter skrivna med landsmålsalfabetet. Beskrivningen kan förhoppningsvis tjäna åtminstone två syften: dels att inspirera och uppmuntra andra dialektologer, språkhistoriker och arkivarier till att ta sig an liknande material, dels att omsorgsfullt dokumentera stegen i en ännu pågående process (inte minst de

svårigheter jag mött längs vägen) för att därigenom underlätta det fortsatta arbetet.

Bakgrund

Institutet för språk och folkminnen förvaltar språkliga samlingar av olika slag. Inom projektet TillTal (Tillgängligt kulturarv för forskning i Tal), som flera medarbetare vid institutet bedriver tillsammans med bland andra talteknologer vid Kungliga tekniska högskolan, fokuseras de ljudande samlingarna (se vidare Berg & al. 2019). Projektets övergripande syfte är, som namnet indikerar, att göra detta ljudmaterial tillgängligt för forskning. Stora delar av institutets inspelningar är nu visserligen digitaliserade, men också digitalt ljud utgör en svårarbetad materialtyp. Det går inte söka i en ljudfil efter vare sig språkliga strukturer eller ett specifikt innehåll. Vad man än är på jakt efter måste man lyssna sig igenom inspelningen i realtid, vilket förstås är synnerligen tidskrävande. Inom TillTal har man därför sökt identifiera olika sökvägar in i det ljudande materialet för att göra ljudutforskningen mer effektiv. Som en sådan väg fungerar de transkriptioner av inspelat tal som också finns i institutets arkiv. Om dessa kopplas samman med inspelningarna på rätt sätt kan sökningar i transkriptionstexten leda in forskaren till sökträffens korrelat i det ljudande originalet. Tyvärr är bara en bråkdel av alla inspelningar transkriberade.

Innan det över huvud taget var tekniskt möjligt att spela in folks berättelser var å andra sidan skriften det enda uppteckningsmedlet. Många av institutets 1800-talstexter på dialekt är skrivna med landsmålsalfabetet, ofta med stor precision i ljudåtergivningen. Lite tillspetsat kan man se dessa äldre landsmålstexter som transkriptioner av ljud som av teknikhistoriska skäl aldrig kunde fångas på band. Det är under alla omständigheter det betraktelsesättet som motiverat mig att behandla texterna inom ramen för mitt arbete i TillTal.

Precis som allt annat handskrivet arkivmaterial är landsmålstexterna helt obegripliga för en dator, som ju – utan särskild träning – uppfattar handskrivna texter som bilder. Först om man lyckas instruera datorn att tolka bilderna som textytor bestående av rader fyllda med läsbara skrivtecken blir det fråga om texter också i ett digitalt avseende. Det är alltså om detta instruktionsarbete som denna uppsats handlar. Det verktyg som jag har använt för att bearbeta landsmålstext datamaskinellt heter Transkribus. Det är en fritt tillgänglig resurs för automatisk handskriftsigenkänning, som först utvecklades för medeltida handskrifter men som naturligtvis kan finna sin tillämpning i alla sammanhang där handskrivna text används; den specialintresserade kan läsa mer på projektets hemsida (<https://transkribus.eu/Transkribus>).

Dialektmaterialet

Såvitt jag känner till är mina försök att automattranskribera landsmålstext de första i sitt slag. Min ambition har varit att redan på ett tidigt stadium komplicera processen så att den i någon mån speglar den stora variation i användningen av landsmålsalfabetet som arkivtexterna bjuder. Varje ny hand kräver kalibrering av verktyget, och det är det momentet jag velat testa. Jag har därför valt ut två landsmålsupptecknare som skiljer sig åt i flera avseenden men som ändå är tillräckligt lika för att det ska vara rimligt att tillämpa samma transkriptionsnyckel. Den första upptecknaren är Johan Kalén; det material jag arbetat med är en samling ordspråk, ordstäv och andra talesätt från nordhalländska Fagered som Kalén tecknade ner när han kom till socknen som folkskollärare under det tidiga 1890-talet. Denna samling är på drygt 200 halva oktavsidor. Den andra sidhalvan rymmer översättningar på normalprosa (och med det vanliga alfabetet), som jag har skalat bort. Samlingens storlek är precis tillräcklig för mina syften: det behövs ungefär hundra sidor manuellt inskriven text och minst lika mycket otranskriberad text för att få precision i och kunna utvärdera verktyget. En typisk Kalén-halvsida visas i bild 1a nedan. Den andra upptecknaren är Rudolf Lundquist, som producerat närmare 1 500 sidor bohuslänsk dialekttext (i häften, i oktavformat). Av dessa har jag för min studie använt ca 400 sidor, samtliga nedskrivna kring sekelskiftet 1900 på Orust (Lundquists hembygd). En typisk Lundquist-sida visas i bild 1b.

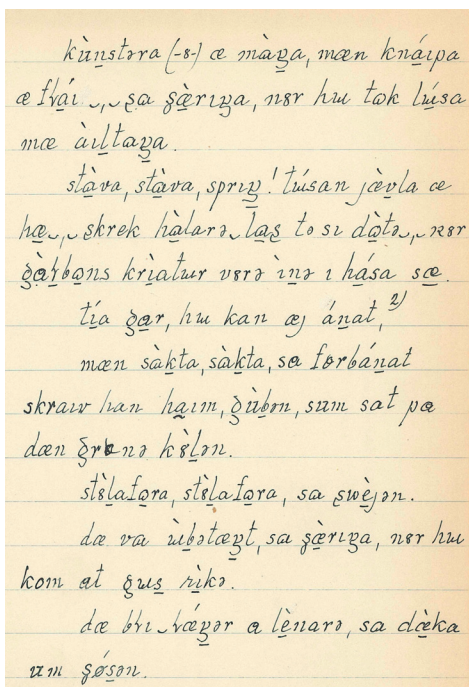
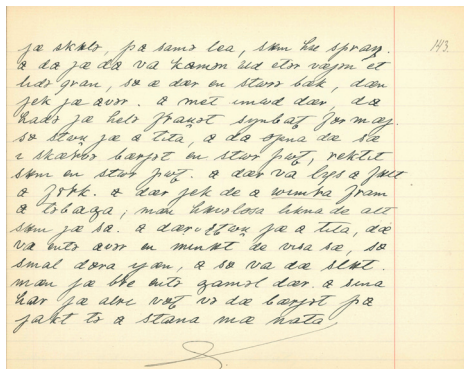

Bild 1a. Halvsida från Kalén.

Bild 1b. Sida från Lundquist.

Den mest påfallande skillnaden mellan Kalén och Lundquist är själva handstilens grundkaraktär: Kalén textar medan Lundquist binder så mycket han kan. Vidare använder Kalén en del diakritika som Lundquist helt saknar eller använder högst sporadiskt, närmare bestämt längdmarkering (med understrykning) och ordaccent (med grav eller akut accent ovanför vokalen i den betonade stavelsen). Enklis markerar de däremot på ungefär samma sätt. Båda använder en horisontell båge som förbindelselänk. Kalén använder ibland två, nämligen när han vill kombinera bågen med kommatecken. En *r*-ändelse som framkallar ett följande supradentalt uttal hanteras olika: Lundquist markerar *r*:et som reducerat (med punkt under), men hos Kalén försvinner istället *r* i dessa kontexter. Även själva det supradentala uttalet återges på olika sätt: Lundquist skiljer konsekvent mellan supradentala och kakuminala *l*-, *n*-, *t*- och *d*-ljud; Kalén använder däremot kakuminalbeteckningen genomgående, vilket vi ser på halvsidans femte rad, där *n* betecknar *n*-ljudet efter fallet *r* i ordet *dotter*, och på näst sista raden, där *l* används såväl för det »tjocka» *l*-ljudet i *blir* som för det direkt följande *r*-färgade *l*-ljudet.

Jag har svårt att bedöma huruvida skillnaderna mellan Lundquist och Kalén ifråga om *r*-reduktion respektive distinktionen mellan supradentaler och kakuminaler är en spegling av verkliga uttalsskillnader eller blott en följd av olika praxis. I en del andra fall är det dock uppenbart att avvikelserna mellan texterna verkligen har sin grund i att halländskan och bohuslänskan avviker från varandra. Exempelvis finner vi en växling mellan främre och bakre *r* hos Kalén (*ɹ* vs *r*), vilket är väntat i det götamålsskorrande Nordhalland, och en skillnad mellan vanligt *i* (*i*) och surrande *i* hos Lundquist, vilket är typiskt för bohuslänskan. Lundquist urskiljer rentav två olika grader av surrande *i*, ett enkelt (*i*) och ett som består av ett *i* med en hake undertill. Det senare tecknet återfinns på bild 2 i ordet *piga*.

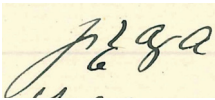
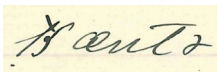

Bild 2. Ordet *piga* hos Lundquist.

Sannolikt är även de olika skrivningarna av *sje*-ljudet (palatalt *f* hos Lundquist, velart *ʃ* hos Kalén) att uppfatta som dialektskillnader. Det är åtminstone mer väntat med ett framskjutet *sje*-ljud i Bohuslän än i Halland. *Tje*-ljudet skriver båda med *ʃ*, men Lundquist använder i vissa sammanhang istället en närmast digrafisk kombination av palatalt *t* (*tʃ*) och *ʃ*, tydligen för att återge ett svagt *t*-förslag i uttalet (förstasegmentet uppträder genomgående med reduceringspunkt under sig). Digrafen uppträder initialt i ordet *tjän-te* på bild 3.

Bild 3. Ordet *tjante* hos Lundquist.

Bortser vi från de nu uppräknade skillnaderna mellan Kalén och Lundquist råder det åtminstone principiell samstämmighet mellan dem; det är trots allt samma landsmålsalfabet som de använder. I praktiken är samstämmigheten dock mer eller mindre skenbar, eftersom även samma tecken kan få olika form beroende på vem som håller i pennan. Att detta naturligtvis inverkar menligt på möjligheterna att automattranskribera den ena på basis av stilen i den andra ska vi se prov på strax nedan.

Transkriptionsprinciper

Eftersom ytterst få landsmålstecken har Unicode-status (annat än i egenskap av från landsmålsalfabetet inlånade IPA-tecken) kan det verka motiverat att försöka översätta landsmålstecknen direkt till (mer eller mindre) lämpliga IPA-tecken. I mitt manuella transkriptionsarbete följde jag också inledningsvis det spåret men stannade och vände tillbaka ganska snart. Det främsta skälet därtill är transkriptionsekonomi. För att få upp någorlunda fart på den manuella transkriberingen behöver nämligen de tecken man använder kunna produceras med ett vanligt tangentbord. Jag har därför istället utgått ifrån den så kallade SAMPA-modellen (*Speech Assessment Methods Phonetic Alphabet*; se www.phon.ucl.ac.uk/home/sampa), som kombinerar de 128 tecken som ett standardtangentbord (d.v.s. ett engelskt) kan frambringa till fonetiska symboler. I praktiken har jag frångått SAMPA-standarden rätt mycket, dels eftersom jag använder ett svenskt tangentbord (som har *å*, *ä* och *ö* lätt tillgängliga), dels eftersom SAMPA-standarden för svenska (www.phon.ucl.ac.uk/home/sampa/swedish.htm) inte gör alla de distinktioner som aktualiseras i landsmålstexterna.

Avvikelser är emellertid oproblematiska så länge de är lätta att spåra. I tabell 1 nedan visar jag således (i kolumn 2) alla SAMPA-tecken och egenkonstruerade men SAMPA-inspirerade tecken (anförda inom parentes) som jag använt för att transkribera landsmålstecken (i kolumn 1). Med »SAMPA-inspirerade» menar jag att jag har utnyttjat en kombination av digrafi och växling mellan versal och gemen (en typisk SAMPA-metod) för att tillföra de distinktioner som en trogen återgivning av texterna kräver. I följande fall har jag använt tecken som förekommer i svensk SAMPA-standard på ett annat sätt: *o* och *O* för slutna, bakre vokalljud (eftersom jag kan använda *å* och *Å* för mindre slutna), *u* och *U* för rundade centrala vokaler (eftersom jag alltså använder *o* och *O* för slutna, bakre vokaler), *A* för halvöppen bakre vokal (eftersom jag använder *å* för helöppen). Följande tecken saknas i tabellen: *b*, *e*, *f*, *g*, *h*, *j*, *k*, *l*, *m*, *n*, *p*, *r*, *s*, *t*, *v*, *y*; det beror på att de i

sammanhanget är okomplicerade eftersom de används i texterna med mer eller mindre samma ljudvärde som motsvarande IPA-symboler och därför utan vidare kan ingå oförändrade i min transkription. Tecknen *c*, *q*, *x* och *z* används däremot inte alls och är okomplicerade av den anledningen. De två sista kolumnerna i tabellen visar hur SAMPA-formatet, som inte är så läsvänligt, i sin tur kan konverterats till två andra användaranpassade format; till dessa två återkommer jag i slutet av min framställning.

Tabell 1. Transkriptionsnyckel för ljudsymboler.

Landsmålstecken	Landsmåls-SAMPA	IPA-version	Förenklad version
<i>a</i>	(â)	ɑ	â
<i>a</i>	a	a	a
<i>ω</i>	(A)	ʌ	â
<i>q</i> ; <i>ɔ</i> hos Kalén	rd	ɖ	rd
<i>d</i> hos Lundquist	(D)	ɟ	ld
<i>ə</i>	@	ə	e
<i>i</i>	i	i	i
<i>ɨ</i>	(Î)	ɨ	i
<i>l</i>	(i)	ɪ	i
<i>l</i>	rl	ɭ	rl
<i>ɫ</i>	(L)	ɮ	L
<i>ŋ</i> ; <i>n</i> hos Kalén	rn	ɳ	rn
<i>n</i> hos Lundquist	(IN)	ɲ	ln
<i>g</i>	N	ŋ	ng
<i>o</i>	(o)	u	o
<i>ø</i>	(O)	ɜ	o
<i>ɸ</i>	(K)	q	k
<i>ʀ</i>	R	ʁ	R
<i>ɣ</i>	rs	ʒ	rs
<i>ʃ</i>	C	ç	tj
<i>f</i>	(Sc)	ʃ	sj
<i>fʃ</i>	(Cc)	ʧ	tsj
<i>ʃ</i>	S	x	sch
<i>ʈ</i> ; <i>t</i> hos Kalén	rt	ʈ	rt
<i>t</i> hos Lundquist	(T)	c	lt
<i>u</i>	(u)	ø	u
<i>u</i>	(U)	ɥ	u
<i>ɑ</i>	(â)	o	å
<i>o</i>	(Å)	ɔ	å
<i>ɔ</i>	(ô)	ɛ	ô
<i>æ</i>	(ä)	ɛ	ä
<i>a</i>	(Ă)	æ	ä
<i>ø</i>	(ö)	ø	ö
<i>ø</i>	(Ö)	œ	ö

I tabell 2 nedan visar jag hur de olika diakritiska tecken som används i texterna återges i SAMPA-formatet, liksom hur detta i sin tur kan konverteras (vilket jag alltså återkommer till). Vissa diakritika är, precis som en stor del av det vanliga alfabetets tecken, okomplicerade (och därför exkluderade från tabell 2), eftersom jag utan omsvep kan använda samma tecken i min transkription, nämligen skiljetecknen <., <., <!, <?>, <(och <)>. Det har jag

däremot inte kunnat göra med <:, <:⟩ och <˘⟩, eftersom jag använder dem till annat, nämligen för att markera respektive konsonantism, längd och huvudbetoning jämte ordaccent.¹ Dessutom har jag varit tvungen att markera landsmålstextens ê (där *e* står för ett arbiträrt teckenvärde) med ^*e*, eftersom ^ redan fungerar som en integrerad del av några av mina SAMPA-tecken (nämligen â, î och Î). Ett bakre a-ljud med cirkumflex transkriberas således som ^â.

Tabell 2. *Transkriptionsnyckel för diakritika (e=enskilt tecken, s=sekvenser separerade av blanksteg eller _)*

Landsmålstecken	Landsmåls-SAMPA	IPA-version	Förenklad version
ē	e:	eː	om e = b, d [ej i rd], f, g [ej i ng], l [ej i rl], m, n [ej i rn], p, s [ej i rs], t [ej i rt] → ee; annars → e
ĕ	(e;)	eː	e
˘	(_)	=	'
˘, ˘	(_,_)	=	,
ś	"s	¹ s	s
š	"s	² s	s
ē	(e)	ē	e
ê	(^e)	e˘	e
-	(-)	-	-
:/;	(-)	:	:
”	(<<)	”	”

Från manuell till automatisk transkription

Innan man kan ge sig i kast med att transkribera landsmålstext (till en början manuellt och så småningom automatiskt) behöver man låta Transkribus analysera bildytan och där identifiera texttytor och rader. För Kalén har denna analys genomgående lyckats väl (se bild 4a nedan), men för Lundquist kunde programmet till en början inte förmås rotera bilden rätt (jfr bild 4b). I Kalén-texten sammanfaller som synes de rader vi läsare identifierar med de textrader som Transkribus urskiljer (genom att omge dem med gröna ramar, delvis fyllda med en gråblå markering). Lämpligt nog har t.o.m. den upphöjda 2:an på rad 7 – ett nottecken som strängt taget inte hör till den landsmålstext vi vill att Transkribus ska isolera – behandlats som en egen rad, vilket gör den enkel att stryka manuellt. I Lundquist-texten till höger har å andra sidan ingenting blivit rätt: programmet har roterat sidan och därefter (utan någon större framgång) försökt identifiera rader.

¹ Även <:⟩ använder jag som fonetisk symbol (för reduktion), men till skillnad från skiljetecknet <:⟩ står reduktionspunkten alltid direkt före ett annat tecken (aldrig direkt före spatium som skiljetecknet).

künstora / s / e många, män knäpa
 e thai, sa säriza, när hu tok lusa
 ma ällaga
 släva, släva, spray tusan jävla ce
 ha skrek halara las to se dära, när
 dätbans kviatur vora ins i häsa sa
 tia dar, hu kan aj anat,
 mäen säkta, säkta, sa förbänat
 skrav han harm, dütou, sum sat pa
 dan gäna hösten.
 stälalora, stälalora, sa svejjon.
 da va ubolaxt, sa säriza, när hu
 kom at gus rika.
 da bli bägar a lenari, sa dära
 am säson.

Bild 4a. Textanalys av Kalén.

när de nu komer su a jar ä
 de der val et gus gryn,
 kara ditagra, a da jar
 se, wa rarr hu a, ondr
 de nu komer su a jar ät
 ja komer hästra ma kom
 jar hälsan da der - ja, d
 to jaron. ja, sa gubn,
 se heds äa gar to ma
 ja ska nu laga ma so
 luv. a när han hadt ät,
 säy, man äto samma, äta
 ätts dera. a sa kam sä
 knivon a skold räs hä
 pa gubon a han ble gä
 a s luvon pa a a sluv
 hadt färiza hädrata da,
 han kom. a da skold t

Bild 4b. Misslyckad textanalys av Lundquist.

Problemet med Lundquist-texten visade sig kunna avhjälpas genom att jag skannade in textsidorna i högre upplösning (600 istället för 400 dpi). Transkribus gjorde då istället den helt korrekta radidentifieringen som vi kan se på bild 5. Precis som med fotnoten hos Kalén har här sidnumret uppe

ja skold, pa sand lea, skm hu spray
 a da ja da va komon ut äter vapen et
 lido gran, se a der en storr bak, dan
 pek ja vurr. a mit imad der da
 hadt ja helo fraxet seymbat ja ma
 se stox ja a tita, a da opna de se
 a skapen barjet en storr put, rektit
 skm en storr put. a der va lps a jukt
 a jukt. a der pek de a vinnva fram
 a tobaga; man hävloss häms de all
 skm ja se. a der stox ja a tita, de
 va äto vör en minnt de vira se, de
 smal dera ryan, a se va de slat
 man ja ble äto gamst der a siva
 har ja älv. vör vs de barjet ja
 jakt to a stana ma mata.

Bild 5. Lyckad textanalys av Lundquist.

till höger blivit en egen rad; också denna detalj är då lätt att manuellt justera.

Skälet till att Lundquist är besvärligare att radanalysera än Kalén är sannolikt att Lundquists rader går in i varandra: delar av tecken som fortsätter under raden tangerar då och då tecken på raden under. Transkribus kan felaktigt tolka denna tangering som ett utslag av att textraden löper i samma riktning som teckenstaplarna. Med en annan samling landsmålstexter (också från Orust och nedtecknade i A5-stora skrivböcker av Karl G. Olsson) som innehåller just detta slags radtangering gör Transkribus precis samma felaktiga tolkning av textytan; se bild 6.

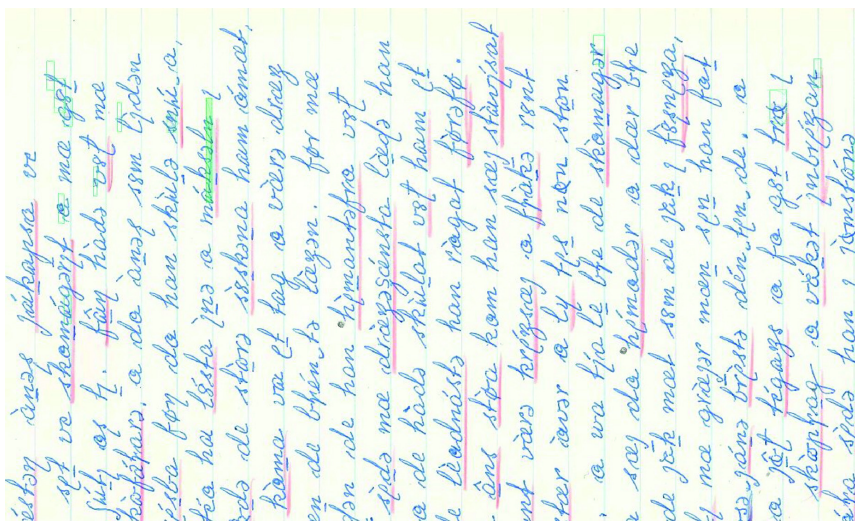

Bild 6. Misslyckad textanalys av Olsson.

Med Olsson-texten har det emellertid inte hjälpt att maximera upplösningen; den felaktiga vridningen består, liksom det därav följande misslyckandet att identifiera rader. Inte heller programvaruutvecklarna, som jag så småningom vänt mig till för assistans, har hittills kunnat lösa problemet.² Med tanke på att väldigt många landsmålstexter precis som Olssons och Lundquists innehåller radöverlappning – Kaléns luftiga och klara stil är betydligt ovanligare – är programmets tendens att feltolka sådana inslag onekligen något av ett orosmoln.

När programmet väl har identifierat textens rader och man har justerat en del blindspår (exempelvis fotnotstecken, radnummer och liknande) kan det manuella transkriptionsarbetet sätta igång. Jag började med att transkribera ungefär 100 sidor Kalén-text, vilket är den mängd manuell transkription som programmet behöver matas med för att kunna genomföra

² Jag har svårt att bedöma om detta snarare beror på tidsbrist än på avsaknad av rätt kompetens.

automatisk transkription av ytterligare text i samma stil. I praktiken har jag inte haft någon insyn i själva träningen av programmet. Efter avslutad transkribering anmälde jag till programvaruutvecklarna att jag ville ha en så kallad modell för textigenkänning baserad på den manuella inmatning jag just gjort, vilket jag också fick efter ett par veckor. Själva modellen dök då upp som ett valbart analysverktyg i samma programmiljö där det manuella transkriberingsarbetet genomförts, och det blev härigenom möjligt att ge programmet i uppgift att automattranskribera de återstående drygt 100 Kalén-sidorna.

Programvaruutvecklarna varnade inledningsvis för att den fina skillnad mellan grav och akut accent som Kaléns texter rymmer nog skulle bli besvärlig för modellen att tolka rätt. Emellertid kom dessa farhågor på skam. Den automatiska transkriptionen blev i det närmaste perfekt. Som vi kan se i det korta (men representativa) utdraget på bild 7 nedan har modellen identifierat samtliga accenter helt riktigt (grav markeras på SAMPA-vis med dubbla citattecken före aktuell sekvens, akut med enkla). Övriga diakritika är också helt korrekt återgivna, liksom samtliga ljudtecken. Enskilda felaktigheter förekommer såklart på andra håll men är alltså påfallande sällsynta. Man bör i det här sammanhanget notera att Kalén-modellen inte har något lexikon att förlita sig på. För transkription av handskrivet standardspråk brukar man normalt koppla samman modellen med en digital ordsamling som pekar ut vad som är och vad som inte är ett möjligt ord (ungefär som en autokorrigeringsfunktion i mobilen eller i ett ordbehandlingsprogram). Med en sådan resurs knuten till modellen behöver den inte gissa blint enbart utifrån den föreliggande teckensekvensen utan kan precisera sitt förslag till en rimlig kandidat. För

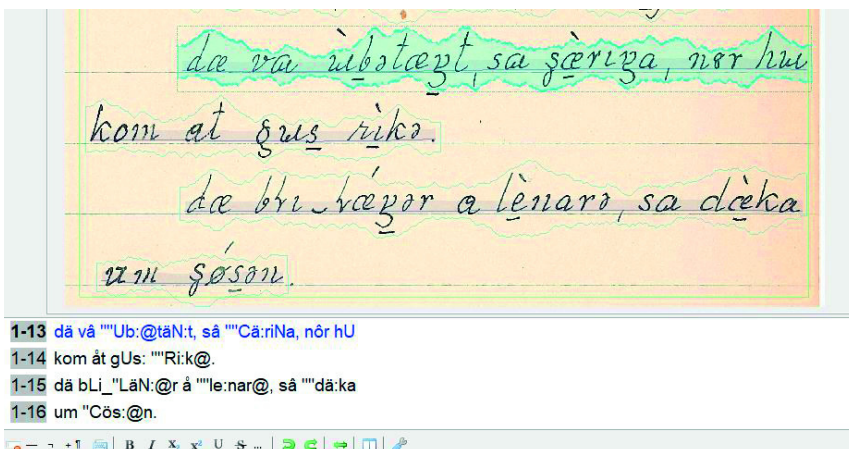
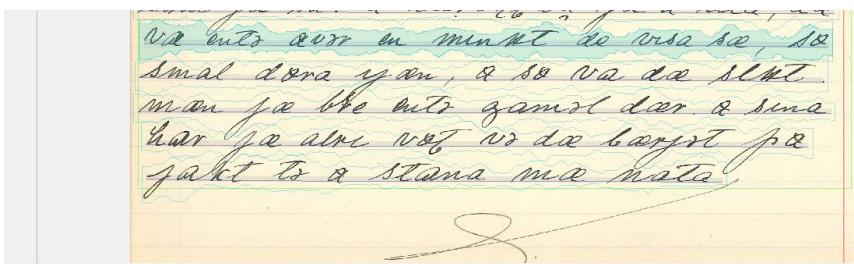

Bild 7. Automattranskription av Kalén.

Kalén-modellen finns det alltså inget sådant begränsande stöd, och ändå är den så otroligt precis.

Modellens precision sjunker däremot avsevärt när den tillämpas direkt på Lundquist. Resultatet därav visas i bild 8 nedan. Visserligen klarar den, som synes, en del tecken och t.o.m en del hela ord (*åver, minut, bLe, sina, vört, ve, där, te, mä*). Men mycket går snett och av olika skäl. Ibland är det Lundquists hand som avviker så mycket från Kaléns att resultatet blir fel: Lundquists *en* ser exempelvis ut som Kaléns *U* och Lundquists *d* som Kaléns *ä*. Modellen tolkar förstås dessutom vissa tecken hos Lundquist som tecken och diakritika som enbart finns hos Kalén: såväl *j* som *s* och *n* vill den tolka som *R*, den hittar accentdistinktioner där inga finns och den tolkar minsta tendens till fristående streck under raden som ett längdtecken. Avsaknaden av lexikonstyrning av modellen blir också uppenbar. Eftersom den inte vet vad som är ett möjligt ord (vare sig halländskt eller bohuslänskt) tillåter den vilket utfall som helst.

Förmodligen hade man kunnat förbättra modellens träffsäkerhet för Lundquist genom att peka ut och eliminera en del av de uppenbara blindspår som vi just identifierat. Emellertid ligger såväl träningen som modifieringen av modellen utanför den enskilda användarens kontroll. För att få den att klara Lundquists hand behövs manuell transkribering av Lundquist-text, som sedan kan inlemmas i den redan etablerade Kalén-modellen. Tyvärr hade jag redan hunnit transkribera 100 sidor Lundquist manuellt innan jag blev klar över att det alltså gick att parasitera på Kalén-modellen i någon mån. Troligen hade det räckt med en betydligt mindre textmängd, kanske blott 30–40 sidor, för att få ett tillfredsställande utfall. Den Lundquist-anpassade modellens hantering av samma text-rader visas i bild 9.

1-13 dä ent@ "å:v@r U minut äa ""Risa bä:, gå
 1-14 smad ""ä:@ra Rä:än, å så dá ää ""Rev@.
 1-15 mäan Rä bLe Ut@ ""a:am@t äär, å sina
 1-16 när- dá a;:a vÖrt: v@d dá "där:et há
 1-17 Råkt t@ á ""Rwå:na mä ""Rat:a.

Bild 8. Automatttranskription av Lundquist (Kalén-baserad modell).

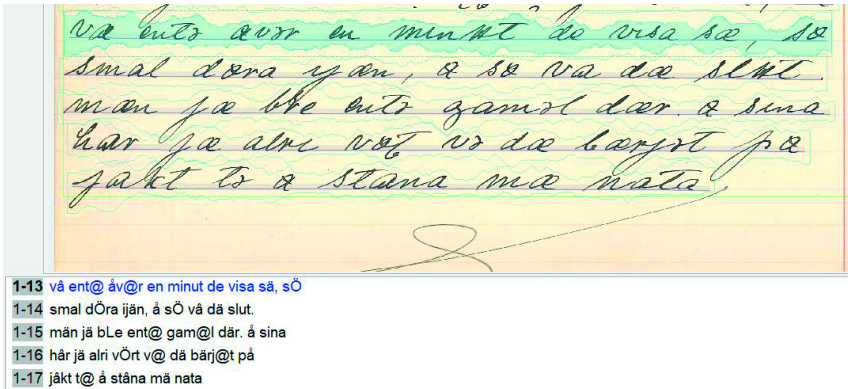

Bild 9. Automattranskription av Lundquist (modifierad Kalén-modell).

Resultatet har nu också för Lundquist blivit helt felfritt. Längre sjok av felfria automattranskriptioner är dock mindre vanliga i Lundquist-samlingen än bland Kalén-texterna. Det beror på att Lundquist varierar sin stil mer, men också på att han periodvis tycks ha haft mer bråttom: han slarvar och tvingas stryka över och infoga ersättningsord i marginalen och mellan rader. Sådana korrigerande inslag är det naturligtvis svårt att få modellen att hantera problemfritt, även om den ofta gör överraskande bra ifrån sig. På bild 10 visas här några rader från en av Lundquists kladdigare sidor.

Två av de tre överstrukna orden (de två första) klarar modellen faktiskt att bortse ifrån, men ersättningsorden hamnar i samtliga fall på egen rad och måste manuellt knytas till rätt ställe i texten. På huvudraderna finner vi felaktigheter i ett par ord: längdstrecket saknas i *öd:eval*; i *Scu,å.r* är andra vokaltecknet fel, bågen under det första saknas och *sje*-tecknet har tolkats som

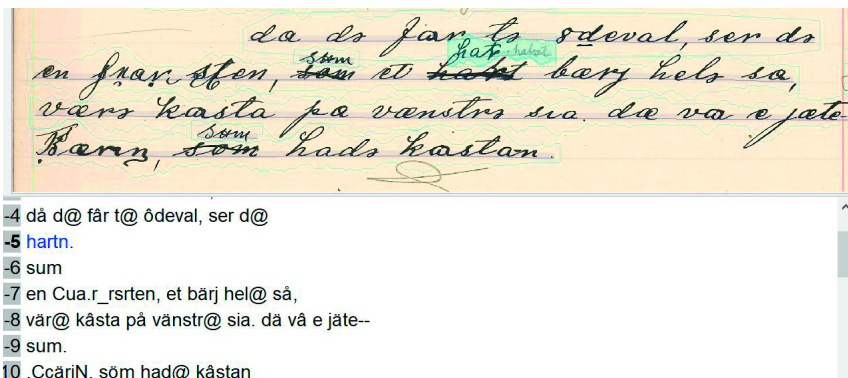

Bild 10. Automattranskription av kladdig Lundquist-text.

ett *tje*-tecken (säkert på grund av att *sje*-tecknet skrivits över ett vanligt *s*-tecken). Av de tre infogade orden klarar modellen de två förekomsterna av *sum* men får klara svårigheter med *haT*, som den tolkar som *hart*, vilket inte är så konstigt med tanke på att det är svårt att få det kakuminala *t*:et (ʈ) tillräckligt uppskjutet i denna trånga miljö. Dessutom har modellen här gjort ett förbryllande tillägg av *n*; mer förståelig är avslutande punkt, som också infogats efter det sista *sum*: korta rader avslutas i den manuella transkriptionen alltid med skiljetecken, oftast punkt, eftersom ju rader bryts i samband med nytt stycke eller ny sida. Det har modellen uppenbarligen tagit fasta på.³

SAMPA-konvertering

Själva SAMPA-formatet är utformat för att göra den manuella transkriberingsprocessen så smidig som möjligt. Att läsa SAMPA-texten är däremot snårigt, särskilt när den är späckad med diakritiska tecken som hos Kalén. Jag har därför, med tekniskt bistånd från Gunnar Eriksson, språkteknolog på Språkrådet och aktiv i projektet TillTal, experimenterat med att konvertera SAMPA-texten till olika användaranpassade format. Dels rör det sig om en fonetiskt noggrann version, som konverterar alla SAMPA-tecken till IPA-symboler, dels om en förenklad version, där flera fonetiska distinktioner är bortrationaliserade för att texten ska vara mer lättillgänglig för användare med andra intressen än språkvetenskap. Konverteringsnyckeln återfinns i de två sista kolumnerna i tabell 1 och 2 ovan. En särskild kommentar förtjänar den vidlyftigt utformade (men alltså förenklade) återgivningen av kvantitet (i den tredje kolumnen i tabell 2). Vad som anges där är att konsonantlängd (utom för *ng*-ljudet och supradentalerna) ska markeras med geminering och att vokallängd ska lämnas omarkerad.

Eriksson har sålunda omvandlat min konverteringsnyckel till ett så kallat skript, ett program som kan matas med SAMPA-text och göra om den till de två formaten, som vi kallat »IPA» respektive »orto» (det förenklade formatet liknar vanlig ortografi). Ett skript av det här slaget kan i förlängningen direktlänkas till en modul för automattranskribering, så att användare bara möter den textversion som hen på förhand väljer. I detta inledande skede har jag emellertid arbetat med de tre formaten parallellt i en webbaserad konverteringsportal som Eriksson utvecklat. Här klipper jag själv in SAMPA-

³ Att Lundquist, om han varit mindre stressad, säkert hade skrivit *kâsta_n* som sista ord istället för *kâstan* kan naturligtvis inte modellen veta om den bara har skriftbilden att gå på. Med ett bra dialektlexikon i botten hade den enklitiska fogningen emellertid kunnat genereras, om ett sådant lexikon rymmer verbformen *kâsta* och det enklitiska pronomenet *_n* men saknar formen *kâstan*).

SAMPA:

dä vä ""Ub:@täN:t, sä ""Cä:riNa, nör hu
kom åt gUs: ""Ri:k@.
dä bli "LäN:@r ä ""le:nar@, sä ""dä:ka
um "Cös:@n.

orto:

dä vä ubbetängt, sä tjäringa, nör hu
kom åt guss Rike.
dä bli 'Länger ä lenare, sä däka
um tjössen.

IPA:

də və ˈʊb:ətɛŋ:t, sɑ ˈtʃe:rɪnɑ, nɔr hʊ
kʊm ɔt gʊs: ˈri:kə.
də bli=ˈlɛŋ:ər ɔ ˈle:narə, sɑ ˈdɛ:ka
əm ˈtʃøs:ən.

Bild 11a. Kalén i tre format.

SAMPA:

vä ent@ äv@r en minut de visa sä, sö
smal döra ijän, ä sö vä dä slut.
män jä ble ent@ gam@l där. ä sina
här jä alri vört v@dä bärj@t på
jäkt t@ ä stäna mä nata

orto:

vä ente äver en minut de visa sä, sö
smal döra ijän, ä sö vä dä slut.
män jä ble ente gamel där. ä sina
här jä alri vört ve dä bärjet på
jäkt te ä stäna mä nata

IPA:

və entə əvər en minət de visa sɛ, sɔ
smal dɔrɑ ijɛn, ɔ sɔ vɑ dɑ slʊt.
mɛn jɛ blɛ entə gamɛl dɛr. ɔ sɪnɑ
hɛr jɛ alrɪ vɔrt vɛ dɑ bɛrjɛt pɑ
jɔkt tɛ ɔ stɑnɑ mɛ nɑtɑ

Bild 11b. Lundquist i tre format.

text, som då direktomvandlas till IPA och orto. På bild 11a–11b illustrerar jag hur skriptet hanterar de två sekvenser från Kalén och Lundquist som vi hittills har uppehållit oss vid.

Vi kan notera att den skillnad i diakritisk noggrannhet som Kalén och Lundquist uppvisar följer med in i IPA-versionen, eftersom den inte reducerar några distinktioner från SAMPA-formatet. Orto-versionen gör emellertid just det, vilket då, som synes, utjämnar de flesta skillnader.

Vilka IPA-symboler som ska väljas som motsvarigheter till landsmålstecknen kan förstås diskuteras. Jag har försökt välja tecken som ligger någorlunda nära det uttal som jag förmodar att upptecknaren vill symbolisera. Men ibland har jag av olika skäl tummat på den principen. Exempelvis är det inte av fonetiska skäl som jag valt att konvertera *ɪ* till [i], *ɪ* till [ɪ] och *ɪ* till [i̯], utan av rent praktiska. IPA har tre grundläggande tecken för främre, orundad vokal ([i, ɪ, i̯]). Den första av dem är grafiskt identisk med det vanliga alfabetets i-tecken och har därför valts som motsvarighet till i, det »vanliga» i:et i landsmålsalfabetet. De två senare har fått motsvara varsitt »surrande i», också på basis av grafisk likhet: [i̯] har en knorr precis som *ĭ*, men det har varken [ɪ] eller *ɪ*. Ibland har min konvertering – i brist på vettiga alternativ – rentav blivit helt ofonetisk: det palatala *k̆* betecknas exempelvis med IPA-tecknet [q] (ett uvulart ljud), eftersom det palatala [ç] redan används för att beteckna *t̆*, vilket i sin tur inte heller är helt optimalt. Inga av de konverteringsval jag träffat är emellertid definitiva på något sätt; de går att spåra, upphäva och ersätta

med andra om så skulle vara önskvärt. I detta skede ska IPA-versionen betraktas som en illustration av hur konvertering till IPA kan göras, inte nödvändigtvis hur den bör göras.

Inte heller förenklingskonverteringen är på något sätt huggen i sten. Troligen kommer det att visa sig rimligt att förenkla ytterligare, om målgruppen är bred. I sin nuvarande tappning bevarar formatet den fonetiska distinktionen mellan såväl främre och bakre *a*-ljud som främre och bakre *r*, vilket såklart bidrar till att ge texterna lite av sin ursprungliga dialektala prägel. Men om användaren vill åt innehållet är sådana drag förmodligen mer stjälpande än hjälpsande. Supradentalerna har också bevarats i sin SAMPA-form, vilket kan sägas göra texten talspråksnära i största allmänhet men till priset av en hel del visuellt störande ordinitiala *rl-*, *rn-*, *rd-*, *rs-* och *rt-*sevenser (typ *bli'rsrtor*, 'blir stor'), dock inte i de aktuella exemplen.

Sammanfattande kommentar

Jag har i denna uppsats beskrivit mitt arbete med att automattranskribera äldre landsmålstexter. Arbetet har bestått i dels att etablera en lämplig transkriptionsnyckel, dels att träna ett program för handskriftsigenkänning att känna igen olika landsmålshänder. I uppsatsen har jag illustrerat de olika stegen i denna träningsprocess, från den grundläggande (men ibland överraskande besvärliga) maskinanalysen av textytan, via det manuella transkriptionsarbetet till den färdiga modellen för automatisk transkribering. Avslutningsvis har jag diskuterat ett par olika sätt att förädla automattranskriptionen för användare. Det verktyg, Transkribus, som jag använt mig av är i sig både lättarbetat och effektivt. Emellertid är det i förlängningen ohållbart att förlita sig på en extern tjänst när större textvolymerna ska hanteras; de programvaruutvecklare jag vänt mig till för assistans är hjälpsamma men ofta hårt pressade, eftersom de ska bistå användare över hela världen. Alla delar av den rent tekniska processen måste således kunna kontrolleras av lokala systemvetare som samarbetar tätt med de material- och transkriptionskunniga arkivarierna. Först då kan automattranskriptionerna också integreras i arkivens övergripande digitala strukturer.

Källor och litteratur

Arkivmaterial

Institutet för språk och folkminnen. Dialekt-, namn- och folkminnesarkivet i Göteborg:

Kalén = DAGF 269f: I–II.

Lundquist = Dialekttexter IOD, gamla nummer: 22:1, 22:2, 22:3, 27:1 och 27:2.

Olsson = Smärre manuskript, avd. D, Karl. G. Olsson, Folkminnen från Orust.

Litteratur

Berg, Johanna, Rickard Domeij, Jens Edlund, Gunnar Eriksson, Per Fallgren, David House, Zofia Malisz, Susanne Nylund Skog & Jenny Öqvist, 2019: Making Archival Speech Recordings Accessible for Research. A Report from the Tilltal Project. *SvLm* 2018, s. 171–178.

Litteratur

Alf Arvidsson, *Musik, ritual och plats. Lokal tillhörighet i Holmsund under 1980-talet*. Umeå 2016. 120 s. (Etnologiska skrifter 63.) ISSN 1103-6516, ISBN 978-91-7601-619-0.

Etnologen Alf Arvidsson disputerade 1991 på avhandlingen *Sågarnas sång*, som handlade om musiklivet i sågverkssamhället Holmsund utanför Umeå perioden 1850–1980. Den kartläggning av det samtida lokala musiklivet i all dess brokighet som fältarbetet innebar kunde dock inte rymmas i avhandlingen. Nu har dock turen kommit till detta material att få se dagens ljus i form av boken *Musik, ritual och plats. Lokal tillhörighet i Holmsund under 1980-talet*. Och det är en både sällsam och mäktig upplevelse att få stiga ner i Holmsunds föreningsliv, dess körer, orkestrar och församlingar i en tid som är för mig – som var tonåring i en annan del av landet vid den här tiden – bekant och redan påfallande avlägsen. Det är en tid före internet, före smartphones, före streaming och före sociala medier. Och som, Arvidsson påpekar, en tid när rockmusik fortfarande var generationsmarkör och ibland till och med en oöverbyggbar avgrund, på ett sätt som den kanske inte riktigt är längre.

Bokens syfte är att »studera hur musik ingick i sammanhang där lokal tillhörighet skapades eller aktualiserades i Holmsund under 1980-talet». Fokus ligger på beskrivningar av ett antal evenemang och dessas roll i en lokal offentlighet. Med inspiration från senare decenniers diskussioner om hur etnografi ska kunna fånga mångröstade och flyktiga sammanhang har Arvidsson försökt skapa en »messy text», en »rörig text» alltså, där många olika slags material blandas och det kanske inte alltid är författarens egen röst som får berätta. Materialet har bestått av stillbilder, ljudinspelningar, egna anteckningar, program och tidningsartiklar. Transkriptioner av tal har inspirerats av den etnopoetiska metod som Barbro Klein lanserade för en svensk läsekrets. Arvidssons intresse har riktats mot folkligt musicerande – som ett sätt att betona dels musik som *process* snarare än produkt, dels mot *folkligt* musicerande i bemärkelsen icke-professionellt och mellanmänskligt. Viktigt är att Arvidsson avgränsar studien till den tid som materialet samlades in: perspektivet är med författarens ord »utpräglat synkront». Viktigt för studien är förstås vad »lokal identitet» är, eftersom författaren beskriver ett grundläggande perspektiv som att »offentliga evenemang i Holmsund bidrog till skapande, bekräftande och förstärkande av lokal identitet», och denna identitet kan komma till uttryck i form av att orten nämns i annonsering, ske på en »ortens mötesplats», arrangeras av aktörer eller institutioner med ortnamnet i sitt namn, vända sig till ortens befolkning eller ha orten som ett underliggande tema (s. 19 f.). Samtidigt påpekar Arvidsson att han »inte kan säga någonting om vilken roll eller betydelse musik och ritualer haft för upprätthållandet av lokal identitet» (s. 22), vilket skänker en lätt ambivalens åt textens själva fokus. Det är kort sagt inte självklart hur musik och ritual kan *förstärka* lokal identitet om vi inte vet något om dessas roll eller betydelse för identitetens upprätthållande. Problemet här kan ligga på begrepps nivå – att det kanske hade varit lättare att analytiskt hålla sig till *iscensättningar* av det lokala, och lämna det komplexa begreppet identitet därhän. Studien tar sin utgångspunkt i folkloristisk performance-

forskning och Arvidsson lyfter särskilt fram konferencierens roll i evenemangen och påpekar också att forskningen ägnat detta ganska lite intresse.

I bokens empiriska avdelning får läsaren först möta musik- och evenemangslivet i Holmsund utifrån aktörer, organisationer och musiker. Därifrån förflyttas man till *Ritualernas musik* – dels en mönstring av ortens föreningsliv under rubriken »Föreningsexpo», dels invigningen av ett torg, båda med inslag av lokala körer, orkesterföreningen och musikgrupper. Efter detta får vi följa hur »Årets högtider» kommer till uttryck i Holmsunds musikliv – en julbasar, en julkonsert, Lutherhjälskonserterna med värtema, sommarens trivselaftnar och sommarens avslutning med »Skärgårds-träffen». »Musikens ritualer» beskriver två konserter med ortens orkesterförening, bland annat i samarbete med damkören, och vi får också följa med till författarens egen föreläsning på det lokala biblioteket om Holmsunds musikhistoria. Bland annat eftersom orten dessutom hade en särskild ställning även i riksmidien genom radioprogrammet »Vi Holmsundare», så beskriver det sista empiriska kapitlet »Att skapa plats i medier och musik» hur Holmsund och ortens musiker kom att samspela med medier regionalt och nationellt. I ett avslutande kapitel summerar och reflekterar Arvidsson kring de viktigaste slutsatserna. Här påpekas till exempel mediernas centrala roll som ett slags bekräftelse av platsen, men också vad det var för slags Holmsund som framträdde i musiksammanhang – ett traditionernas och historiens plats, snarare än det framåtblickande mönstersamhälle som gestaltades under 1950-talet. De genreöverträdelser som orkesterföreningen tillät sig, i sprången mellan konstmusik och populärmusik, ser Arvidsson med ett begrepp lånat från Briggs och Baumann som spelande med ett *intertextuellt avstånd*. Men de allra viktigaste poängerna ser jag ändå i diskussionen om samtidsdokumentation och kulturarvsskapande. Arvidsson menar här att samtidsdokumentation är en viktig uppgift för folkmusik- och folkminnesarkiv liksom för museer. I den mån kulturarvsinstitutioner har arbetat med dokumentation så har det handlat om att rädda det »särskilda» – såsom särpräglade regionala traditioner eller särskilt ålderdomliga varianter, medan det »vanliga» gått under radarn. Kanske särskilt så på musikområdet. Här räknar författaren upp en rad infallsvinklar för att motivera dokumentationsinsatser: musiken, musikerna, publiken, situationer, rummet, stämningar och värderingar, minnen och samhällen, grupper och subkulturer. För mig, som verksam vid en minnesinstitution, känns den uppmaningen angelägen. Och det är också just som en vardagsnära dokumentation av folkligt musicerande som Arvidssons bok är allra mest läsvärd.

För om denna bok bjuder på många fina inblickar i ett svunnet lokalt musikliv och många tankar kring vad som bygger upp dessa vardagslivets klingande dimensioner, så finns förstås också några saker att invända emot. På ett formmässigt plan kan sägas att texten har ett fint flöde, men i många stycken skulle ha behövt ytterligare en ordentlig redigering. Exempel på det är när vissa personbeskrivningar blir till uppräkningslistor, med flera meningar utan subjekt, meningar som börjar med liten bokstav, och så vidare. Resultatet av den »messy text» som Arvidsson uttryckligen eftersträvat, är att läsaren å ena sidan bjuds in i författarens ganska oredigerade fältanteckningar med en viss närvarokänsla, men å andra sidan att texten inte har ett enda av de tillhörande minnen av dofter, ljud, människor, samtal och så vidare som sannolikt sätts igång hos författaren av de inte sällan kortfattade beskrivningarna. På ett mer innehållsligt plan hade jag gärna sett mer reflektioner kring *tid*, både för att förstå empirin och mer reflexivt, för att förstå materialets tillkomst. Vad kännetecknade just 80-talet, vad gjorde det speciellt? Detta gäller både musiken som spelas och de strukturella villkor som musiklivet organiserades under i form av kulturstöd, studieförbund och kommunal organisation. Och vilka vetenskapliga diskussioner i samtiden ledde Arvidsson till att genomföra sin undersökning på just detta sätt? Tankar

kring var det lokala börjar och slutar, hur det lokala måste göras i form av olika lokaliseringstekniker, eller hur det lokala blir till genom kollektiva och inte sällan transnationellt tillgängliga former och medier, var kanske inte så självklara aspekter när materialet skapades. Jag hade gärna sett ett förord, där Arvidsson hade kunnat reflektera över var i sin forskarbana han befann sig (tidigt förstås, men mer?), med vilka mer övergripande vetenskapliga och politiska ambitioner han sjösatte projektet. För mig som läsare blir de långa uppräkningsarna av programpunkter från olika musikaliska evenemang, med kortfattade och ibland inte självklara kommentarer om musiken (jag vet på flera ställen inte riktigt vad jag ska göra av informationen, t.ex. när det om »Lova min Herre» står »nedåtgående basstämma i pianot, 6/8»), svårtillgängliga nycklar för att komma åt studiens syfte att förstå musikens roll i skapandet av lokala gemenskaper. Överhuvudtaget är det också förvånande dels att konferencierers prat mellan musikframförandena tar så pass stor plats i beskrivningar, när det varken analyseras utifrån ett muntligt performance- eller genreperspektiv (som hade varit tänkbara ingångar), dels att mycket av det som etnografiskt kan skapa förståelse för ett evenemangs modus – publikens gensvar, interaktionen mellan åskådarna – får stå tillbaka för det som sker på scenen. Metodologiskt blir jag osäker på motiven till den etnopoetiskt inspirerade transkriptionsmetod som genomgående används för tal (såsom konferencierers tal eller radio-/tv-inslag): där Klein såg metoden som ett verktyg för att genom detaljerad närläsning avlocka muntlig kommunikation flera nivåer av innebörd, så tycks Arvidsson främst intressera sig för en rent innehållslig nivå. För att nå och uttrycka den informationen förefaller mig den etnopoetiska transkriptionen omständlig och skrymmande.

Men dessa invändningar till trots så är Arvidssons bok ett välkommet tillskott till ett mig veterligt tunt utforskat skikt av musiklivet i Sverige. Och i själva den dokumentära ingången – att glänta mer på det pågående musikaliska vardagslivet i form av fältanteckningar, intervjuer eller medieinslag – måste *Musik, ritual och plats* sägas vara föredömlig.

Sverker Hyltén-Cavallius

Klaus Ebbesen, Jelling – historien om Gorm den gamle, Thyre Danebod og Harald Blåtand. København 2018. 99 s. ISBN 978-87-02-24993-4.

Denna lilla populära bok är en uppdaterad version av författarens häfte från 1990 med samma titel. Man kan gott förstå behovet av en uppdaterad version eftersom ingen annan motsvarande plats har varit föremål för så mycket uppseendeväckande ny forskning, vilket har medfört helt nya tolkningar och ny kunskap.

Jelling är idag en liten landsby på östra Jylland, ca en mil nordväst om staden Vejle. Platsen är känd sedan gammalt som kungasäte för Gorm den gamle och Harald Blåtand, och brukar ofta jämföras med Gamla Uppsala och med Uppåkra i Skåne. Men som vi ska se är det också stor skillnad mellan dessa platser, framför allt i tidsdjupet.

Historien om de imponerande monumenten i Jelling, Gorm den gamle, hans hustru Tyra Danebod och deras son Harald Blåtand kan faktiskt spåras tillbaka till Saxo Grammaticus, som skrev sin danmarkshistoria *Gesta Danorum* i början av 1200-talet. I bok 10, kapitel 6, berättas att kung Harald lät gravsätta sin mor Tyra inte långt från faderns hög. Han upplyser också om att där nu ligger en kyrka »mellem de to ægtefællers grave» (Saxo, övers. Peter Zeeberg, s. 432 f.). Den äldsta kända

avbildningen av platsen tillkom 1591; där ser man de två högarna, Nordhögen och Sydhögen, den stora runstenen och kyrkan. Ebbesen redogör för forskningshistorien från början av 1800-talet fram till nutid. Han refererar till ett stort tvärvetenskapligt projekt, ett samarbete mellan Nationalmuseet, Vejle museum och universiteten i Århus och Köpenhamn med start 2006 under ledning av Anne Pedersen, seniorforskare på Nationalmuseet. De viktigaste upptäckterna var dels stora stenar som utgjorde spetsen på en enormt stor skeppssättning, byggd med Nordhögen som centralpunkt, dels stolphål som var resterna efter en palissad som inhägnade en mycket stor, rombformad yta, återigen med Nordhögen som centrum. Tätt innanför palissaden fann man spår efter tre vikingatida långhus. Tack vare att basen till några av stolparna i palissaden bevarats i ett sankt område har man dendrokronologiskt kunnat datera uppförandet av palissaden till 968, samma år som Harald Blåtand lät förstärka försvarsvallen mot saxarna (tyskarna), Dannevirke.

Ett kapitel ägnas åt kyrkan i Jelling, där den äldsta träkyrkan, 30 meter lång och 14 meter bred förmodligen var något i stil med de norska stavkyrkorna. Den innehöll en kammargrav, anlagd samtidigt som kyrkan. Graven undersöktes 1979 och den innehöll 186 människoben härrörande från en ca 40-årig man, 173 cm lång, med stort huvud och kraftig muskulatur, sannolikt Gorm den gamle! Detta är förklaringen till den tomma kammargraven i Nordhögen, dendrodaterad till 958. När Gorm dog begravdes han där, men när Harald hade »gjort danerna kristna» som det står på den stora runstenen, lät han öppna faderns grav och överföra hans ben till den nya graven i kyrkan.

Den stora runstenen får också sitt eget kapitel med rubriken »Danmarks dåbsattest», en populär benämning som visar sig vara modern, första gången använd av den danske statsministern Hans Hedtoft 1954 (muntligt meddelande från Lise Bertelsen, jfr Gräslund 2017 s. 89, not 7). Texten lyder »Kung Harald lät göra dessa kummel efter Gorm sin fader och efter Tyra sin moder, den Harald som vann hela Danmark och Norge och gjorde danerna kristna». Den mäktiga stenen är tresidig. På den första sidan är texten märkligt nog placerad i horisontella rader som på en boksida, något som tolkats som inspiration från kristna illuminerade handskrifter (Roesdahl 2011 s. 356 f.). På den andra sidan finns en framställning av ett lejon eller snarare ett fabeldjur och en orm och på den tredje sidan en Kristusframställning med gloria. Stenens placering, mitt emellan Nordhögen och Sydhögen på mittaxeln i den stora skeppssättningen, utgör ett klart bevis för att monumenten i Jelling är anlagda som en helhet.

De nya undersökningarna presenteras i kapitlet »Samlingsplatsen – og hvor er kongsgården?» Den redan nämnda palissaden beskrivs närmare, en tät rad av lodräta stolpar med ett tvärsnitt på 15–35 cm. Den är av stort intresse för oss svenskar med tanke på de stolprader som på senaste åren har undersökts i Gamla Uppsala. Deras funktion är osäker och omdiskuterad, men kanske kan de tänkas markera en processionsväg eller en gräns för det kungliga rituella området. Det är dock en påtaglig skillnad – i Jelling uppfördes palissaden 968, i Gamla Uppsala kan den norra stolpraden, som för övrigt bestod av betydligt kraftigare metertjocka stolpar med rester efter djuroffer i stolphålen, dateras till slutet av 500-talet eller början av 600-talet, en påtaglig monumentaliseringsfas på platsen (Wikborg 2017 s. 279 f.). Tidsskillnaden är viktig, platser som Gamla Uppsala, Uppåkra och Lejre har ett helt annat, mångsekelgammalt tidsdjup än Jelling, där palissaden och de nyupptäckta långhusen endast har använts en kort tid. Det bör ha funnits en kungsgård inom det inhägnade området, men av den har man inte funnit några spår. Kanske har den förstörts av senare bebyggelse. Eftersom Ebbesen redogör för de nya undersökningarna är det anmärkningsvärt att han i den korta litteraturlistan inte tar upp någon enda av de talrika ar-

tiklar som det tvärvetenskapliga projektet har producerat; det borde han utan tvekan ha gjort, t.ex. Jensen, Holst, Lindblom, Bonde & Pedersen 2014, Pedersen 2017, Pedersen & Madsen 2017 för att nämna några.

Boken avslutas med en presentation av Harald Blåtands försvarsverk: förstärkningen av Dannevirke, daterad till 968, den mäktiga bron över Ravning Enge några kilometer sydväst om Jelling daterad till 979 och de danska ringborgarna med geometrisk inre bebyggelse, av vilka Trelleborg på Själland är dendrodaterad till 980–981. Även de jylländska borgarna Aggersborg och Fyrkat kan genom fynden dateras till slutet av 900-talet. Borgarna är tecken på den starka centralmakt som Harald utövade. Men Ebbesen slutar med att påpeka att Danmark hade varit ett enat rike ända sedan Dannevirke började byggas på 700-talet som en gräns mot saxarna (tyskarna). I skriftliga källor berättas om tidiga kungar: Huglik, Sigfred, Godfred, Horic, Olaf, Gyrd, Gnupa och Sigtryg. Först därefter kom Gormdynastin till makten.

Det är en liten läcker bok med vackra bilder, som ger bakgrund och sammanhang för den som besöker eller har för avsikt att besöka platsen. Man saknar dock en karta över Danmark/Jylland och en utförligare litteraturlista.

Anne-Sofie Gräslund

Bengt Edqvist & Johan Eklöf, Fladdermusen – i en mytisk värld. Foto: Jens Rydell. Bjärnum 2018. 176 s. ISBN 978-91-89336-85-8.

Få djur talar så till fantasin som fladdermusen, däggdjuret som kan flyga och vars tid på dygnet är natten. Det är inte svårt att förstå att det har uppstått otaliga myter, sagor och trosföreställningar om detta djur. I boken *Fladdermusen – i en mytisk värld* ger Bengt Edqvist och Johan Eklöf en populärt hållen, generös presentation av den folklore som har uppstått kring fladdermusen. Deras text åtföljs av ett rikt bildmaterial, främst Jens Rydells fantastiska fotografier av stora och små fladdermöss. Rydell har också dokumenterat kyrkmålningar där de uppträder i mer eller mindre skrämmande gestalt.

Arbetsfördelningen mellan de båda författarna redovisas inte närmare, men det är rimligt att tänka sig att Johan Eklöf är den som främst har stått för den zoologiska sakkunskapen; han är doktor i zoologi och har tidigare gett ut sex böcker om fladdermöss. Möjligen är det han som återberättar bokens utomeuropeiska skapelsemyter, de flesta tidigare publicerade i den engelskspråkiga facklitteraturen.

Bengt Edqvist arbetar på Institutet för språk och folkminnen och får därmed antas vara huvudansvarig för de avsnitt som beskriver svensk och europeisk folktro om fladdermusen. Eftersom jag själv är bättre insatt i detta källmaterial än i det zoologiska och utomeuropeiska får han finna sig i att jag särskilt kommer att nagelfara hans bidrag.

Runtom i världen lever 1 300 fladdermusarter, som alla är aktiva i mörker och skyr dagsljuset. Det har lett till att fladdermöss tillsammans med ugglorna har kommit att symbolisera natt och mörker. I många naturfolks myter är de nattens representanter, en länk mellan gudar och människor. Andra myter förklarar deras nattliga vanor med att de är så fula att de inte vill visa sig i dagsljus. Redan fabeldiktaren Aisopos uppehöll sig vid det tvetydiga i fladdermusens uppenbarelse: var den en fågel eller ett däggdjur? Ännu på 1500-talet räknades den till fåglarna, så t.ex. i Olaus Magnus historia om de nordiska folken.

Fladdermössen inrättar sig ofta i grottor och underjordiska håligheter. I Sverige hittar man dem i jordkällare och gruvgångar, där de hänger från taken i dvala under vintern. Eftersom dödsriket i många kulturer har placerats i underjorden, har fladdermössen kommit att förbindas med död men också med uppståndelse. Det har lett till att avbildningar av fladdermöss förekommer på gamla gravstenar och gravkammare.

Fladdermusblodets underbara egenskaper har fått ett eget kapitel, »Tur och kärlek». I svensk folktro har knappast någon uppgift om fladdermusen varit vanligare än att dess blod kan användas till att väcka kärlek. Oftast har det varit män som har samlat upp de dyrbara blodsdropparna, enligt folktron bara tre till antalet, i en näsduk och sedan vidrört kvinnan med den. Föreställningen var känd redan under antiken.

Man brukar inte ställa samma krav på exakthet i en populärvetenskaplig framställning som i strikt vetenskapliga studier, ofta nöjer man sig med att den är livfull och lättläst. Men den får därför inte bli alltför svepande och oklar, som den här formuleringen i ett kapitel om vampyrmyten: »När medeltiden övergick i upplysningens tidevarv, såg Västeuropa på öst med skräckblandad förtjusning, som en sista utpost av vildmark i Europa» (s. 151). Medeltiden övergick ju inte direkt i upplysningens tidevarv, och det var inte Västeuropa utan en liten bokläsande engelsk publik som uppfattade den östeuropeiska vampyrtron som primitiv.

Tyvärre har också rena felaktigheter letat sig in i framställningen. I ett avsnitt om underjordiska väsen läser man: »I de norrländska skogarna lever vittror, som i sägnerna ansågs vara underjordsfolkets själar. De syns främst under sensommarens kvällar och är dömda till att aldrig se solljuset och att dö varje höst, för att återuppträffa nästa sommar. Liknelsen med fladdermöss är inte långsök» (s. 55).

Ingenting i detta citat har varit svensk folktro. Den vanligaste uppfattningen har varit att vitterfolket eller de underjordiska är Adams barn som människorna, men att de har blivit förvisade av Vår Herre. Någon källa till citatet anges inte, men det återgår på den notoriskt opålitlige Erik Jonas Lindbergs *Om skrömt, magi och gammal klokskap* (1985 s. 235). Som jag har visat i en annan recension är Lindbergs uppgifter om gammal folktro ibland fabricerade av honom själv; han har t.ex. själv diktat rimmade verser på grötrimsnivå som han påstår vara gamla trollformler (se af Klintberg 2000 s. 191 f.). En annan källa som borde ha undvikits är Nancy Arrowsmiths *A Field Guide to the Little People* (1977), som inte hör hemma i vetenskapliga sammanhang.

I kapitlet om vampyrmyten ges flera exempel på vampyrliknande varelser, bland annat följande: »I det medeltida England fanns också *incubus* och *succubus*, vilka sög energi ur sina offer i en sexuell ritual. Namnen är också benämningar på olika djävulsfigurer som bor i grottor och hålrum» (s. 148). Incubus och succubus var i hela Europa, inte bara i England, den lärda benämningen på demoner som förvandlade sig till människoliknande varelser och hade samlag med människor. En incubus hade manlig gestalt och låg med kvinnor, en succubus kvinnlig och låg med män. Det finns ingen folktro att de var blodsugande eller bodde i grottor och hålrum.

På flera ställen i boken presenteras rena gissningar och spekulationer. Tyvärr måste jag konstatera att dessa gissningar inte får stöd i den bevarade folktraditionen. Före Linné, läser jag, hade landsbygdens befolkning inte några enhetliga namn på fladdermössen. »De hittade därför på egna benämningar utifrån hur fladdermössen betedde sig och såg ut och förmänskligade dem i olika historier. Precis som fladdermöss har omvandlats till vampyrer och hjältar i slängkappa, kan de mycket väl ha blivit häxor, tomtar och troll» (s. 57).

Man letar förgäves efter fladdermusens drag i folkminnesarkivens beskrivningar av häxor, tomtar och troll. Däremot är de mycket tydliga i kyrkmålningarnas djävuls-

figurer. Ett av de intressantaste kapitlen i boken är »Fladdermöss i kyrkan» som handlar om just detta.

En annan gissning dyker upp i ett kapitel om häxornas blåkullafärder. »På väg till Blåkulla, sägs det, stannar häxorna för att stjäla mässing från kyrkklockorna. Associationen kan tänkas långsökt, men det sammanfaller med fladdermössens uppvaknande på våren, då de lämnar underjorden och söker sig till sommarboplatserna, vilket inte sällan är just kyrkvindar och kyrktorn» (s. 67). Långsökt är ordet. Häxornas besök i klocktornet har inget med fladdermöss att göra. Sägningen handlar om hur häxorna skrapar brons (inte mässing) från kyrkklockor för att kunna kasta bort filspånen och avsvärja sig sin själs salighet.

Ett tredje exempel. För transsylvanska romer innebar åsynen av en fladdermus inne i huset ett varsel om kommande olyckor. »Såg de en fladdermus inomhus, kastade de ut glödande kolbitar genom fönstret, en bit för varje familjemedlem. Kanske symboliserade det ett sätt att göra sig av med en bit av det brinnande helvetet som hade kommit till dem» (s. 72).

Skyddsriten att kasta ut glödande eldkol för att avvärja kommande olyckor har varit välkänd i hela Europa, inte minst i Sverige, där beläggen kan räknas i hundratal. De som har praktiserat riterna har garanterat inte trott att de gjorde sig av med en bit av helvetet. I stället är det tron på eldens skyddande kraft mot allt ont som är förklaringen.

Efter läsningen framstår den zoologiska informationen om olika fladdermusarter som intressantare och framför allt trovärdigare än de kapitel som tar upp nordisk folktro. Jag visste till exempel inte att fladdermössen är många miljoner år äldre än råttor och möss och att de visar släktskap med hovdjur, rovdjur och valar. Inte heller att de kan bli över 40 år gamla, vilket kan jämföras med musens cirka två år. Intressanta är också uppgifterna att en bunker i Polen, byggd av tyskar under Hitlertiden, är Europas bästa övervintringsplats för fladdermöss med över 38 000 individer under vinterhalvåret, eller att det spreds rykten efter den serbiske ledaren Slobodan Miloševićs död att han gick igen som vampyr.

Jag vill inte förneka att även de kapitel som handlar om svensk folktro innehåller läsvärda partier. Men då går de tillbaka på vetenskapligt tillförlitliga källor som Stafan Fridells och Ingvar Svanbergs *Däggdjur i svensk folklig tradition* (2007). De åtta sidorna där om fladdermusens dialektala benämningar och användningen av fladdermusens blod i folklig magi har utnyttjats väl.

Bengt af Klintberg

Estlandssvenskans språkstruktur. Red. Henrik Rosenkvist. Göteborg 2018. 192 s. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 33.) ISSN 1652-3105, ISBN 978-91-87850-69-1.

Under fem år (2013–2017) bedrevs projektet Estlandssvenskans språkstruktur med finansiering från Vetenskapsrådet och under ledning av Henrik Rosenkvist (Göteborg). Projektet har nu fått sin namn i en antologi, som i fjol utkom som nummer 33 i serien Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap. Antologin är i första hand en samling separata artiklar (kapitel kallade) som presenterar enskilda undersökningar av å ena sidan estlandssvensk fonetik (kapitel IV–VII) och å andra sidan estlandssvensk morfosyntax (kapitel VIII–XI). Denna disciplinära tudelning är inbyggd i själva projektet, vars förutsättningar och inriktning beskrivs i bokens första kapitel.

Morfosyntax är min benämning på den icke-fonetiska forskningsinriktningen; i volymen talas det snarare om grammatik, eller om morfologi och syntax. Grammatik är emellertid olyckligt vagt, och de två termerna morfologi och syntax antyder att det är viktigt att sortera de icke-fonetiska artiklarna i morfologiska respektive syntaktiska. I själva verket behandlar alla fyra avslutande kapitel grammatiska fenomen som har en morfologisk och en syntaktisk sida, även om tonvikten fördelas lite olika i de respektive fallen. Genom att samla dem under beteckningen morfosyntax framgår denna omständighet, och det blir också möjligt att på ett tydligt sätt sammanfatta volymens innehållsliga dualitet. Sorterar man istället innehållet i fonetik, morfologi och syntax (som exempelvis i baksidestexten), eller rentav i ljudsystem, morfologi och syntax (som i kapitel II, med hänvisningar framåt till olika kapitel), leder det lätt tankarna till något slags fullständig ambition, vilket varken projektet eller volymen har. Det är en volym med artiklar som delar empirisk bas: estlandssvenskan. En grupp artiklar hör hemma inom fältet akustisk fonetik, en annan grupp inom fältet morfosyntax.

Efter den korta inledningen i kapitel I följer ett fylligt bakgrundskapitel i II; båda är skrivna av projektledaren Rosenkvist. Kapitel II fungerar som ett slags kapp för volymen som helhet: här ges en redig historisk bakgrund, en praktisk litteraturöversikt samt en kortare introduktion till estlandssvensk språkstruktur med fördjupningshänvisningar framåt i boken. Kapitlet är läsvärt i och för sig, särskilt de real- och litteraturhistoriska delarna.

Den dokumentationsinsats som gjorts inom projektet kan knappast överskattas. De sista talarna av estlandssvensk dialekt, varav de flesta bor i Sverige (dit de kom som barn under slutet av andra världskriget), är nu till åren komna. Projektet har således, i elfte timman så att säga, räddat de viktiga bitar av det nordgermanska pusslet som de kvarlevande Estlandssvenskarnas språkliga repertoar utgör. Denna har fångats både i inspelningar av spontant tal och genom olika sorters styrd insamling, exempelvis bedömningar av grammatikalitet och elicitering av vissa ljud. En annan viktig empirisk insats inom projektet har varit bearbetningen av de äldre estlandssvenska inspelningar som gjordes under 1900-talet (de tidigaste under mellankrigstiden på plats i Estland). Denna förädlade dokumentationsinsats har fått sitt eget kapitel (III). Här beskriver Ida Västerdal sitt arbete med att transkribera, annotera och översätta de äldre dialektinspelningarna. Kapitel III kallas inledningsvis för ett bakgrundskapitel, vilket egentligen är lite missvisande. Materialbearbetning och korpussupplegning utgör ett självständigt spår i projektet och har alltså inte haft som syfte att blott understödja de två forskningsgrenarna.

Det finns en detalj i projektets empiriska spår som framstår som oklar, nämligen hanteringen av Gammalsvenskby i Ukraina. Estlandssvenskan kan delas in i fyra dialektområden: 1) Nargö; 2) Rågöarna, Vippal och Korkis; 3) Ormsö, Nuckö, Rickul, Dagö, Sutlep och Odensholm; 4) Runö. Dagöområdet finns inte kvar i vare sig Estland eller Sverige. De sista dokumenterade talarna vi känner till var födda på 1860-talet och spelades in på fonografrulle 1929 av Paul Ariste och Nils Tiberg (ULMA03351). Likväl är varieteten levande i någon mån än idag, men långt ifrån Östersjön, i södra Ukraina dit Dagöborna deporterades i slutet av 1700-talet. Det är förståeligt att det inom projektet inte har funnits möjlighet att göra nyinsamlingar i Ukraina. Det finns emellertid gott om material därifrån i Institutet för språk och folkminnens samlingar som kunde kompletterat bilden av den språkliga variationen inom den dominerande dialektgrupp 3, dit Dagö-dialekten alltså hör. Dessutom har Alexander Mankov helt nyligen gjort undersökningar av den sista generationens dialekttalare i Gammalsvenskby. Han har publicerat sina resultat i olika sammanhang, t.ex. i Mankov 2017, som bygger på en presentation vid en workshop om estlands-

svenskan som faktiskt det aktuella projektet arrangerat. Mankovs insatser nämns inte i volymen, vilket är besynnerligt. Och det aktiva valet att exkludera gammalsvensk-bysvenska motiveras över huvud taget inte. På två ställen i volymen anges helt kort och utan skäl (i en fotnot i båda fallen) att denna varietet inte inkluderas i den aktuella undersökningen.

Att samla studier i å ena sidan akustisk fonetik och å andra sidan morfosyntaktisk variation i en och samma volym motiveras förstås inte av den tilltänkta läsekretsens disciplinära specialintressen. I det avscendet finns det knappast någon gemensam målgrupp; det är empirin som är volymens förenande kitt. Vidare är det inte oviktigt att volymen utgör en antologiformad projektrapport. Jag hade gärna sett att själva projektets inre dynamik och temporala progression hade fått större utrymme. Vilka rön som publicerats tidigare och vilka som är nya för volymen kunde exempelvis ha dryftats i något av de två första kapitlen, där alltså artiklarnas innehåll kommenteras (i I mer summariskt, i II i samband med en allmän karakteristik av estlandssvenskan). En sådan diskussion hade under alla omständigheter kunnat utmynna i ett explicit motiv för att ge ut volymen, nämligen att samla det som projektet kommit fram till på ett ställe och på svenska. Den omfattar nu såväl helt nya forskningsrön (kapitlen VIII och X), som vidareutvecklingar av tidigare forskning (kapitlen VI, VII), kompilat av flera tidigare studier (kapitel V) och en omarbetning av en opublicerad uppsats (kapitel IV; man får förmoda att detta kapitel bygger på Ewalds masteruppsats från 2016 även om det inte anges).

Jag övergår nu till att referera och kommentera innehållet i de enskilda forskningskapitlen, i stort sett i den ordning de uppträder i volymen. Först kommer alltså fyra fonetiska kapitel (IV–VII), som samtliga riktar in sig på den dominerande dialektgrupp 3. Därefter följer fyra morfosyntaktiska kapitel (VIII–XI), där det empiriska spannet är större.

I kapitel IV gör Otto Ewald en akustisk analys av de två primära (*ai*, *au*) och två sekundära (*oi*, *ui*) diftonger som förekommer i de tre närliggande estlandssvenska varieteterna från Nuckö, Ormsö och Rickul. Fonetiskt skiljer sig varieteterna knappast åt när det gäller realiseringen av *ai*, *oi* och *ui*: de uttalas [ai]/[æi], [oi]/[ɔi], respektive [ui]. Diftongen *au* uppvisar större variation: den uttalas [au] i Rickul-varieteteten liksom i Nuckövarieteteten, där andrasegmenten dock alternativt kan vara mer framskjutet (d.v.s. [aæ]); i Ormsövarieteteten, slutligen, uttalas den [oœ]. En intressant upptäckt som Ewald gör gäller realiseringen av den första delen av diftongernas andrasegment (det så kallade FinF1-värdet). Detta mått är mycket likt för *ai*, *oi* och *au*, medan *ui* är avvikande: första delen av *i*-segmentet i *ui* ansluter akustiskt i lägre grad till första delen av *i*-segmenten i *ai* och *oi* än vad första delen av *u*-segmentet i *au* gör. Lite tillspetsat kan man alltså säga att vi har ett *u* som är mer likt två av *i*:na än vad det tredje *i*:et är. Ewald framhåller att det resultatet är oväntat, vilket kan tyckas motiverat. Emellertid kan man fråga sig om denna till synes märkliga gruppering av diftongernas FinF1-värden egentligen inte bara ett utslag av samma artikulatoriska effekt som förenar *ai* och *oi* gentemot *ui*: graden av slutenhet i första-segmentet påverkar realiseringen av andrasegmentet, åtminstone till en början. Denna tendens är uppenbarligen så stark att FinF1-värdet påverkas mer av förstasegmentets öppenhet (diftongerna med öppet första segment – *ai*, *oi*, *au* – ansluter till varandra) än av andrasegmentets interna struktur (*i* och *u* är olika ljud). Först i slutet (mätvärde FinF2) skiljer *au* ut sig mot övriga. Att början av *u*:et i *au* är mer likt början av *i* i *oilai* än vad början av *i* i *ui* är framstår med andra ord som fonetiskt begripligt, men påverkar inte diftongens distinktiva kraft på det stora hela.

I kapitel V undersöker Susanne Schötz, Eva Liina Asu och Francis Nolan tonlöst *l* hos sex estlandssvenska talare (tre från Rickul, tre från Ormsö) och jämför dess

akustiska kvaliteter med tonlöst *l* i walesiska och i isländska. Det visar sig att de estlandssvenska tonlösa lateralerna utgör ett slags mellantyp: Rickkultarna påtonar, precis som islänningarna, sitt tonlösa *l* mot slutet av segmentet, men påtoningen är inte alls lika utdragen. Ormsötalarnas tonlösa *l* liknar istället det walesiska på så sätt att påtoning inte alls förekommer; dock uppvisar Ormsöuttalet lägre intensitet i förhållande till följande vokal än de walesiska *l*:et. Att en så hårfin skillnad mellan tonlöst *l* från Ormsö och tonlöst *l* från Rickul (som helt saknar fonologisk relevans) har kunnat kvarleva under exilen i Sverige är intressant i sig. Det reser också frågan om inferensens betydelse mer generellt. Vilka drag kan man egentligen räkna med är robusta och vilka är mer benägna att försvinna eller tunnas ut? Rimligen borde det ha betydelse hur standardsvenskan ser ut på de aktuella punkterna.

Låt oss i detta sammanhang begrunda den undersökning av tonaccent som Susanne Schötz och Eva Liina Asu presenterar i kapitel VII. I både den tidigare forskning- en och i de nya mätningar som redovisas i kapitel VII bekräftas bilden av estlandssvenskan som en dialektgrupp utan accentdistinktion (i likhet med de flesta andra östsvenska varieteter). Märkligt nog går det ändå att vid isolerad uppläsning påvisa en skillnad mellan accent 1- och accent 2-ord. Schötz och Asu tolkar det som en möjlig rest från ett äldre språkstadium när accentdistinktionen ännu fanns i estlandssvenskan. Det skulle i så fall röra sig om en liknande form av artikulatorisk robusthet som i fallet med de tonlösa lateralerna. Den isolerade accentdistinktionen får då betraktas som en påfallande stabil men samtidigt subtil fonetisk rest av en en gång fonematisk distinktion. Emellertid borde det ju också vara möjligt att den svaga tendens till accentdistinktion som uppmätts vid just isolerad orduppläsning (en rätt markerad och formell situation) i själva verket är att betrakta som interferens från det omgivande standardspråket, där ju accentdistinktionen finns (till skillnad från tonlösa lateraler).

I kapitel VI analyserar Otto Ewald, Eva Liina Asu och Susanne Schötz de slutna vokalerna i centralsvenska, finlandssvenska och estlandssvenska (representerat av Ormsö). I det estlandssvenska systemet saknas, som väntat, en främre, rundad vokal; det finns med andra ord inget *y*-fonem. Fonetiskt uppvisar realiseringen av de kvarvarande slutna vokalerna en tämligen jämn spridning i horisontell riktning (d.v.s. mellan uttalen [i], [ɥ] och [u]). Utredningen i kapitel VI är strikt avgränsad rent fonetiskt; enbart helt slutna vokalljud undersöks. Det betyder att man inte intresserar sig för hur upplösningen av *y*-fonemet har påverkat systemet som helhet. Det är bara de ord med historiskt *y* som uttalas [i] som kommer med. Läsaren blir ändå upplyst om att motsvarigheten till central- och finlandssvenskt *y* har utvecklats på en rad olika sätt i estlandssvenskan: förutom som [i] kan det också uttalas [e], [ɛ], [ɥ], [iɥ] eller [iœ]. Intressant nog har alltså själva rundningen bevarats i flera fall (nämligen i [ɥ] och i andrasegmenten i de stigande diftongerna [iɥ] och [iœ]), men den är istället knuten till ett centralt vokalljud (ett helt slutet i [ɥ] och [iɥ], och ett betydligt öppnare i [iœ]).

I kapitel VIII beskriver Västerdal växlingen mellan olika adjektivändelser i predikativ respektive attributiv ställning i Nuckövarietet. Här är böjningen rikare på semantiskt innehåll när det adjektiviska ordet står predikativt än när det står attributivt, såtillvida att genusmarkering saknas i plural attributivt men inte predikativt. Det heter således *stor stäinar*, 'stora stenar' men *staina ära storor*, 'stenarna är stora'. Typologiskt är det synnerligen intressant att predikativa adjektiv böjs »mer» än attributiva; inga andra germanska språk eller dialekter betar sig, såvitt vi vet, på det sättet. Anmärkningsvärd är också skillnaden mellan attributiv och predikativ böjning i singular. I singular böjs i Nucköområdet både attributiva och predikativa adjektiv efter genus, men formerna tycks hämtade från olika delar av det fornspråkliga systemet:

den attributiva formen motsvarar gammal akkusativ (*en varman da*, 'en varm dag'), den predikativa istället gammal nominativ (*välaiken var varmor*, 'väderleken var varm'. Västerdals förklaring till distributionen verkar sannolik. Hon föreslår att akkusativen lever attributivt och nominativen predikativt av ett slags frekvensskäl: utbyggda nominalfraser är oftare objekt än subjekt och subjektivt predikativ är vanligare än objektiv. När det äldre kasussystemet försvinner (vilket det alltså också gjort i Estland) omtolkas akkusativvändelsen som en attributiv ändelse och nominativvändelsen som en predikativ ändelse. En del stelnade fraser och poetiska vändningar i standardspråket tycks ge stöd åt Västerdals analys: också här finner vi nämligen spår av gammal akkusativböjning attributivt (*ljusan låga, godan ro, än faller den* [kärleken] *på ena lort, än på ena lilja*) och gammal nominativ predikativt (*finer är han när han dansar*).

I kapitel IX tar sig Maia Andréasson an den varierande ordningen mellan subjekt och negation i samtliga fyra estlandssvenska dialektområden. Hon visar hur olika metoder kan berika varandra och tillsammans leda till säkrare slutsatser. I transkriptioner av äldre inspelningar avviker dialektområde 2, Rågöarna, Vippal och Korkis (RVK), från övriga när det gäller styrkeförhållandet mellan ordföljderna *neg>subj* respektive *subj<neg*. I RVK är *neg>subj* helt dominerande och tycks vara oberoende av subjektstyp. I övriga områden är å andra sidan *neg>subj* förhållandevis marginell och kräver att subjektet är prosodiskt framhävt. Att *neg>subj*-ordföljden är den ommarkerade grundordföljden i RVK blir tydligt när Andréasson kompletterar sin textstudie med eliciterade data. I en översättningsövning korrigerar nämligen en informant från Stora Rågö konsekvent alla sekvenser med *subj>neg*-ordföljd till *neg>subj*, till synes helt omedvetet (övningen ger sig ut för att testa något helt annat än ordningen mellan subjekt och negation). Denna strikta *neg>subj*-ordföljd analyserar Andréasson som en effekt av att negationen (*-it*) i dialektområde 2, när den står i mittfältet, är enklitiskt fogad till subjunktionen eller det finita verbet. Analysen får stöd av de ortografiska principerna i en Vippalinformants egna texter på dialekt. Där skrivs negationen *-it* ihop med föregående verb eller subjunktion (*vildit ja*, 'ville=NEG jag', *fastit han*, 'fast=NEG han'). Andréasson framhåller att det egentligen är rätt anmärkningsvärt att RVK-varietetens *neg>subj*-ordföljd har överlevt så väl hos talare som under lång tid varit utsatta för standardspråket, där den omvända ordföljden är den ommarkerade. Denna grammatiska robusthet är uppenbarligen av ett annat slag än den fonetiska som lyfts fram i kapitel V. I det senare fallet rör det sig om en variantväxling (tonlös lateral med respektive utan avslutande påtoning) som saknar motsvarighet i standardspråket. Den enklitiska negationen har å andra sidan bevarats trots att dess utfall (*neg>subj*-ordföljd) finns som standardvariant med ett helt annat värde.

I sitt andra bidrag, kapitel X, undersöker Andréasson användningen av bestämd form, också detta i alla fyra dialektområden. I flera traditionella dialekter, i synnerhet sådana som talas i utkanterna av det fastlandsskandinaviska språkområdet, uppträder substantivets bestämda form i många fler syntaktiska kontexter än i standardspråket, exempelvis efter genitivattribut (*Kalles stollen*) eller i så kallad icke-avgränsad användning (*Det finns mjölken i kylan*; se vidare Dahl 2015). Unikt för estlandssvenskan (det Nylandsbaserade Nargö-målet undantaget) är att den kan uppvisa bestämd form efter motsvarigheter till *varje*. På andra punkter ansluter den till kända mönster. Den tidigare forskningen har noterat att avsaknad av genus, eller åtminstone försvagad genuskongruens, tycks vara en förutsättning för bestämd form efter possessivpronomen. För Nargödialekten, som härvidlag (som väntat) ligger nyländskan nära, är sambandet giltigt. Genuskongruens saknas och possessiver följs närmast uteslutande av bestämd form: *sin fingri* (bokstavligt 'sin fingret'). I övrigt

är bilden brokigare. Flera andra estlandssvenska dialekter uppvisar variation mellan bestämd och obestämd form efter possessiv trots att genuskongruensen är fullt levande. Huruvida variationen är ett utslag av ett slags strukturellt försvagad genuskategori (som Vangsnæs 1999 föreslagit för gotländskan) får, som Andréasson påpekar, utredas i framtida forskning.

I det avslutande kapitel XI behandlar Rosenkvist estlandssvensk negationssyntax med särskilt fokus på det för Ormsö- och Nuckö-målen unika modal verbet *mike*, som ursprungligen är en kombination av verbet *må* och negationen *icke*. Även om det empiriska underlaget är begränsat (blott en informant, från Ormsö, har en känsla för bruket av *mike*) kan Rosenkvist bidra med en teoretiskt viktig poäng. Den cykliska utveckling av satsnegationer som först identifierades av Jespersen (1917) innebär att frasformade negationer i ett historiskt perspektiv övergår i prosodiskt försvagade (klitiska) negationer som så småningom försvinner efter att en ny frasnegation introducerats. I cykelns mellanstadium, när båda negationstyperna existerar parallellt, finns det utrymme för så kallad negationsharmoni, vilket innebär att de två negationerna inte tar ut utan istället kompletterar varandra: franskans *ne V_{fin} pas* är förmodligen det mest kända exemplet. Uppkomsten av harmonin kan tolkas som att en försvagad negation bara har kraft att understödja, inte negera i sig och neutralisera frasnegationen. Estlandssvenska dialekter uppvisar för all del negationsharmoni – om detta handlar den första delen av kapitel XI – men aldrig med verbet *mike*. Tillsammans med fristående negation gör *mike* istället satsen onegerad: *he mike änt märe hork mä te mä*, 'hästen orkar [bokstavligt 'må-inte inte orka'] med dig också'. Att *mike* verkligen neutraliserar och inte understödjer negationen *änt* i exempel av detta slag beror, menar Rosenkvist, på att den försvagade negationen *icke*, istället för att försvinna (som cykelteorin förutsäger), har övergått till en morfologiskt inkorporeerad negation, jämförbar med exempelvis prefixet *miss-* i standardspråket.

Avslutningsvis ska vi återvända till det estlandssvenska projektets empiriska betydelse. Att dokumentationen av de sista talarna av estlandssvensk dialekt är särskilt värdefull har jag redan understrukt. Dessutom vill jag lyfta fram den empiriska vinst det faktiskt innebär att beforska ett material. Kapitel III är alltså på pappret det enda utslaget av projektets materialinriktade spår. Ändå är det i praktiken förstås de enskilda kapitlen om teoretiskt spännande språkstruktur som väcker mitt intresse för den estlandssvenska empirin.

Erik Magnusson Petzell

Föreställda finlandssvenskheter. Intersektionella perspektiv på det svenska i Finland. Red. Sven-Erik Klinkmann, Blanka Henriksson & Andreas Häger. Helsingfors 2017. 375 s. (Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland 811.) ISSN 0039-6842, ISBN 978-951-583-364-8.

Vad är det svenska i Finland? Det kan sägas vara huvudfrågan som utgör den röda tråden i antologin *Föreställda finlandssvenskheter. Intersektionella perspektiv på det svenska i Finland*. Boken är ett resultat av forskningsprojektet »Bitar av samma pussel? Intersektionella perspektiv på det svenska i Finland» som bedrevs mellan åren 2010 och 2013, och involverade åtta forskare med finansiering av Svenska litteratursällskapet i Finland. Projektet syftade till att i olika texter studera hur det finlandssvenska framställs och hur tillhörighet i det svenska Finland skapas på olika sätt. I flera av fallen handlar det om debatter i dagspress om ämnen som berörde finlandssvenskar som grupp. En utgångspunkt för projektets studium av det finlands-

svenska är att det inte är en fast eller oföränderlig konstruktion. Det finlandssvenska är något som hela tiden skapas och projektet undersöker hur detta skapande går till. En annan utgångspunkt har varit antagandet att det finns en normativ finlandssvenskhet, precis som det finns finlandssvenskar som bryter mot denna. Det svenska i Finland som kategori är svårt att ringa in, menar författarna i inledningen. Det kan stå för språk, kultur, rättssystem eller grupper av människor samtidigt som *Svenskfinland* som begrepp utgör en »institutionaliserad och delvis rumsligt definierad form för det finlandssvenska, ett eget geografiskt rum med en egen natur och kultur, ett centrum för institutioner, en gemensam idévärld på svenska och ett illusionsrum för nostalgi och känslor» (s. 9) beskriver inledningen efter Bo Lönnqvist (2012). Etableringen av begreppet *Svenskfinland* är ett resultat av motsättningar mellan svensk-språkiga och finskspråkiga under 1880-talet och som under 1890-talet ledde till att den till övervägande delen svenskspråkiga kustremsan avgränsades som ett territorium med beteckningen »Finlands svenskspråkiga bygder». Vem som anses tillhöra gruppen finlandssvenskar bygger på principen om *självidentifikation* (precis som för nationella minoriteter i Sverige). Finlandssvenskarna har status som språklig, men inte en nationell, minoritet i Finland idag. Därför tillhör frågan om deras rättigheter inte minoritetsombudsmannens bord. Däremot kan begreppet *upplevd minoritet* användas för att beskriva finlandssvenskarnas situation. Trots lagstadgad rätt att använda sitt modersmål upplever svenskspråkiga i Finland att detta inte alltid är möjligt.

Utöver de redan angivna utgångspunkterna ovan samlas antologins bidrag kring två gemensamma teoretiska perspektiv. *Intersektionalitet* är bokens huvudperspektiv; ett begrepp som utgår från tanken att identitet eller samhällsposition skapas utifrån flera olika samverkande kategorier såsom kön, klass, ras, etnicitet, ålder, sexualitet eller funktionalitet. Begreppet intersektionalitet, med ursprung i black-feminist-studies, kommer ur engelskans *intersection* (vägkorsning) och syftar på hur alla dessa olika kategoriseringar möts i en individ, interagerar och påverkar varandra. Exempelvis kan en person vara underordnad som kvinna och som tillhörande en synlig minoritet samtidigt som den kan vara överordnad i andra sammanhang utifrån utbildningsbakgrund och/eller socioekonomisk position. Det är alltså ett processuellt och situationellt perspektiv på identitet snarare än något en individ har, en essens, som står i fokus. Det andra centrala perspektivet i antologin är begreppet *coping* (hämtat från religionspsykologin) och översatt och använt som hanteringsstrategi. En hanteringsstrategi kan ta sig uttryck som exempelvis anpassning, kompensering eller aggressiv motattack. Författarna menar att finlandssvenskarna använder sig av olika hanteringsstrategier i lägen då identiteten som finlandssvensk är satt under tryck eller hot. Såsom titeln låter antyda står frågor om vilka identiteter – platsmässiga, oönskade, osynliggjorda, normativa, hotade – som kommer till uttryck i materialet i fokus och hur det finlandssvenska hela tiden etableras, upplevs och omdefinieras bl.a. i de debatter som analyseras.

Antologin är indelad i tre delar utöver det inledande kapitlet (I. Utgångspunkter, II. Debatter och rumslighet och III. Ideologi och klass). I den första delen återfinns Sven-Erik Klinkmanns fördjupande kapitel om intersektionalitetsperspektivet, ett kapitel som bidrar till ökad förståelse för vad en intersektionell analys kan vara och göra, och på så vis utgör en tacksam start för vidare läsning av antologins bidrag. Därefter följer artiklar som exempelvis belyser olika hot mot den finlandssvenska minoriteten i en tidningsdebatt (Henriksson och Häger), analyserar språklig identitet, region och klass i en debatt om snusförbud (Henriksson), dissekerar en debatt om spinnfiske med fokus på region och språk (Sarelin). Antologin rymmer även artiklar om ortnamn (Strandén-Backa), användningen av toleransbegreppet (Backa), fram-

ställningar av svenskspråkiga i skolans läroböcker i historia (Björkholm), om spänningar av skilda slag inom regionen Svenskfinland (Aelbrecht) och om konstruktionen av Österbotten som bibelbälte (Häger). Ett intressant bidrag, »Den kategoriserade forskaren», skrivet av Sofie Strandén-Backa och Andreas Backa utgör ett slags metaperspektiv på forskningsprojektet och på antologin. Texten som är skriven utifrån auto-etnografisk metod vilket innebär en självreflexiv intersektionalitetsanalys som pekar ut existensen av en normativ finlandssvenskhet. En kommentar om att projektet var för »Österbottniskt» satte igång hela processen. En text av Lena Marander-Eklund avslutar antologin och resonerar om varför det är viktigt med en bok om finlandssvenskheter.

Föreställda finlandssvenskheter är ett teoretiskt spänstigt, välskrivet och viktigt bidrag till forskningen om identiteter och minoriteter utifrån relevanta ingångar som plats, region, språk, dialekt och religion. Vid första intrycket kan antologin förefalla spretig eftersom så många olika områden behandlas, men en sammanhållande faktor är att liknande material, debatter av olika slag, behandlas. Vid läsningen har jag lärt mig oerhört mycket om Svenskfinland, finlandssvenskhet och hur ett intersektionellt perspektiv kan operationaliseras, och om specifika uttryck såsom »hukare» och »hurrare». En hukare döljer sin finlandssvenskhet genom att prata finska eller genom att tona ner sin dialekt. En hurrare framhäver snarare sin finlandssvenskhet och ordet är en appropriering av det finska begreppet »hurri» vilket fungerar nedsättande i relation till finlandssvenskar. Dessa två begrepp som dyker upp på flera håll i antologin pekar tydligt ut specifika förhållanden för det finlandssvenska. De pekar också ut mer och generella processer för olika minoritetsgrupper, exempelvis sådant som formulerats i termer av »passing» i studier av »svarhet» och »vithet». *Föreställda finlandssvenskheter* bidrar därmed med kunskap både om det specifikt finlands-svenska och om vad det innebär att inta och leva en minoritetsposition.

Charlotte Hyltén-Cavallius

Ørnulf Hodne, Påskefeiring i Norge. Kirke, folketro og folkelige skikker. Oslo 2018. 246 s. ISBN 978-82-7099-908-8.

Den norske folkloristen Ørnulf Hodne är känd för ett omfattande populärvetenskapligt författarskap som når ut till en bred allmänhet i Norge. Den senaste boken tar upp frågan om påskfirande med fokus på Norge i ett långt historiskt perspektiv fram till vår egen tid. Tonvikten ligger på sent 1800-tal och tidigt 1900-tal. En tidigare version av temat om påskfirande utgav författaren 1988. Den har blivit kraftigt utvidgad och uppdaterad i den nya publikationen.

Hodne fäster avseende såväl vid de kyrkliga ceremonierna som folkliga trosföreställningar och sedvänjor. Även om Norge står i centrum finns det vissa utblickar till och jämförelser med grannländerna Danmark och Sverige.

Ett brett källmaterial ligger till grund för boken. Det gäller lagar och förordningar, kyrkohandböcker, predikosamlingar, topografiska beskrivningar, frågelistsvar och särskilt autobiografier som insamlats från hela Norge vid tre tillfällen: 1964, 1981 och 1996. Tryckt källmaterial finns i den omfattande skriftserie som organisationen Norsk Folkeminnelag har gett ut under en lång följd av år.

I det första kapitlet ger författaren en översiktlig framställning av den kristna påskens ursprung i fornkyrkan och under medeltiden. Därefter följer tiden efter den norska reformationen 1537.

Framställningen är kronologiskt uppbyggd genom att den börjar med fastetiden och fortsätter med påskveckan som avslutas med påskdagen och annandagarna. Fastetiden får ett eget kapitel. Föreskrifter om fasta är väl belagda i kristenrätter och predikosamlingar under norsk medeltid. Reformatorerna avskaffade däremot plikten att fasta. Fastan har föregåtts av fastlagen med olika folkliga upptåg och avslutas med fettisdagen både i södra Sverige och Danmark liksom på kontinenten. I Norge finns det däremot knappast uppgifter om fastlagsfirande ens under medeltiden. Ett undantag är den tyskinfluerade handelsstaden Bergen fram till 1600-talet. En rest som lever kvar från tidigare fastlagsfirande är fastlagsriset som i senare tid enbart har en dekorativ funktion.

Fastetiden inleds med askonsdagen när kyrkobesökarnas huvuden ursprungligen beströddes med aska och ett kors tecknades i aska på deras panna. I Sverige har detta bruk fått en viss renässans i sen tid men någon motsvarighet omtalas inte från Norge. Det gamla fasteförbudet mot köttmat har länge respekterats av bönder särskilt på Vestlandet i Norge.

Nästa huvudkapitel tar upp stilla veckan som inleds med palmsöndagen. Några särskilda sedvänjor och traditioner har knappast varit knutna till denna dag till skillnad från i katolska länder med invigning av palmkvistar och processioner.

Flera traditioner och föreställningar har däremot varit knutna till skärtorsdagen. Det gällde enligt folktron att värja sig mot onda övernaturliga krafter som särskilt var i farten den dagen. Det rörde sig speciellt om föreställningarna om häxorna och deras färder. Magiska skyddsmedel så som föremål av stål kom livligt till användning i avvärijande syfte för både människor och husdjur. Man tog vidare varsel för framtiden av vad som hände på skärtorsdagen. Vissa frieriupptåg förekom också. I kyrkan utgjorde nattvardsgången det centrala momentet. Skärtorsdagen var en av kyrkoårets obligatoriska dagar för att gå till nattvarden. Folktro och kyrkans lära levde sida vid sida med varandra. Hodne skriver: »I vårt folks 'indre historie' har skjærtorsdag vært et tidspunkt da brytningen mellom tro og overtro, mellom kirkelære og folkereligiositet, tilspisset seg dramatisk fram mot påskefeiringens høydepunkt: langfredag og første påskedag» (s. 97 f.).

På långfredagen skulle man hålla sig stilla och inte besöka andra. Detta utgör en klar skillnad jämfört med medeltiden då man skulle utföra hårt kroppsarbete för att påminnas om Frälsarens lidande den dagen. Sådant arbete har förekommit även efter reformationen till och med in på 1800-talet i södra Norge. Längre bar man på många håll sorgkläder och flaggade på halv stång. Kyrkklockornas ljud skulle dämpas. Kosthållet påverkades av dagens allvarsstämning. Salt sill var en central maträtt som skulle bidra till en stark törst hos dem som åt precis som när Jesus törstade på korset. Ett folkligt bruk var att man risade varandra på långfredagsmorgonen. Det kunde ske både på allvar som minne om Kristi lidande och som ett nöje. Ett ungdomligt nöjesupptåg var att ogifta pojkar gick runt i bygden och i smyg tog sig in till de ogifta flickorna. De både risade dem och hällde vatten i deras sängar.

En legend med därtill hörande visor var knuten till långfredagen i norsk folktradition. Det gällde den evige juden eller Jerusalems skomakare som skulle ha slagit Jesus på vandrigen till Golgata. Därför fick han fram till domens dag vandra omkring utan vila och hemland. Varsel om kommande väder var knutna både till skärtorsdagen och långfredagen. Klart och fint väder tolkades som ett dåligt tecken för det kommande året. Snö och snöslask på långfredagen ansågs däremot som ett gott väder-tecken.

I motsättning till vad som förekommit i västra Sverige in i vår egen tid har inga påskeldar tänts på påskaften i Norge. Däremot har påsksmällare varit vanliga för att hålla påskkärningarna på avstånd. Man skyddade dessutom husdjuren mot trolldom

och häxeri genom att sätta upp magiska skyddsmedel i form av stål och kors ovanför fähusdörrarna. Även salt användes som magiskt skyddsmedel. Ett ungdomligt upptåg som bara är känt i Østfold fylke på gränsen till Sverige var att uppvakta vänner och bekanta med ett påskbrev som hade ett positivt innehåll och ibland kunde innehålla frieri. Brevet skulle kastas in i huset genom dörr eller fönster varefter avsändaren sprang iväg för att inte bli upptäckt. Hodne berör endast i förbigående ett tidigare vanligt bruk att sända påskkort med posten. Här kan det vara värdefullt med en uppföljning. Inte heller tar författaren upp ett folkligt bruk där tidigare ungdomar och på senare tid barn på påskafton klär ut sig till påskkäringar och samlar in godsaker. Detta har folkloristen Fredrik Skott (2013) ingående studerat inom ett västsvenskt kärnområde.

Påskdagen var en stor högtidsdag då sorgekläderna lades av och man klädde sig till fest med det finaste man hade. Man skulle äta påskägg som ofta var färglagda till frukost. Traditionen med påskägg verkar inte vara särskilt gammal i Norge jämfört med andra delar av Europa.

Enligt folklig tradition skulle man stiga upp tidigt på påskdagsmorgonen för att se den uppgående solen dansa i glädje över Kristi uppståndelse. Det var särskilt ungdomen som samlades, sjöng och hälsade solen. Här kunde författaren ha haft en hänvisning till den svenske religionshistorikern Carl-Martin Edsmans (1957) djupgående historiska framställning av föreställningen om den dansande solen. I sen tid har den gamla soltraditionen på en del håll i Norge omvandlats till en påskvandring med friluftsgudstjänst på påskdagens morgon.

På annandag påsk förekom vissa frieriupptåg. Även om tredjedag påsk avskaffades i Danmark och Norge 1770, har en del folkliga bruk hållit sig kvar denna dag i Norge. Den betraktades som en halv helgdag då påskauktioner med tillhörande festarrangemang kunde äga rum.

Sista delen av boken ägnar författaren åt påskfirande i våra dagar både i och utanför kyrkorna. Denna framställning är mer översiktlig och bygger på mindre källmaterial än tidigare kapitel som fokuserats på äldre folkminnesmaterial. Inom kyrkorna sker stora insamlingar till nödlidande under fastan. Korsvandringar utomhus har börjat förekomma på långfredag. Däremot nämner författaren inte något om folkliga passionsspel med amatörskådespelare som framförts utomhus på långfredagen. De har börjat förekomma i Sverige under senare år och har uppmärksamats av tidningar t.ex. i Uddevalla i Bohuslän med början 2003.

Många norrmän har med början under mellankrigstiden använt fritiden under påsken till att åka till fjällen för att åka skidor och få en brun hy. Från kyrkans sida har 85 fjällkyrkor byggts för att kunna bibehålla kontakterna med fjällturisterna. Gudstjänsterna i påskveckan samlar mest besökare där.

Ett exempel som jag studerat på hur nya folkliga bruk kan växa fram gäller inköpsresor och båtutrustning som under de senaste årtiondena ägt rum från sydöstra Norge över riksgränsen till Sverige på skärtorsdagen. Norska ungdomar från detta område har dessutom åkt över gränsen med karavaner av veteranbilar och hög musik för att ha fest tillsammans med ett omfattande alkoholintag mitt på dagen. Bakgrunden är att skärtorsdagen inte är helgdag i Sverige i motsats till i Norge (Gustavsson 2019).

Hodnes bok om påsken bygger på en djupgående kunskap hos författaren. Den är lättillgängligt skriven för en bred allmänhet som vill fördjupa sig både i den kyrkliga och folkliga historien kring en av våra allra största högtider.

Anders Gustavsson

Anders Hultgård, *Midgård brinner. Ragnarök i religionshistorisk belysning*. Uppsala 2017. 465 s. (*Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi CXLVI.*) ISSN 0065-0897, ISBN 978-91-87403-23-1

Böcker som *Midgård brinner* skakas inte fram lite lättvindigt ur rockärmen. Anders Hultgård har med sin ackumulerade kunskap skapat ett verk som för framtida forskare kommer att bli svårt att bortse ifrån av empiriska skäl såväl som teoretiska. Boken belyser själva ragnaröksmyten ur flera olika perspektiv, från de mer traditionella texterna i sammanhanget som *Völuspá* och *Snorres Edda*, men även homilieböcker, Bibelöversättningar och runinskrifter. Boken är fint illustrerad med fotografier av Ulla-Maj Hultgård.

Det finns väldigt mycket att reflektera kring i denna bok och den kommer att inspirera många framöver. Jag har valt att stanna vid några punkter som jag tycker är centrala.

Ett mytologiskt material är inte bara en produkt av sin samtid, utan ekar samtidigt ett material ur det förflutna. Detta gäller särskilt en indigen, *indigenous*, religion som den fornnordiska, där materialet kalejdoskopiskt förändrar sig över tid och anpassar sig till det samhälle den verkar i. En sådan kontext blir mycket omfattande. Den här typen av mytforskning är nära besläktad med folkloristiken och dess perspektiv på motiv och berättelser som kan sprida sig över stora geografiska områden bara genom det faktum att de säger människor något, antingen som underhållning, moralisk kompass eller kosmisk sanning. Det som är relevant förs vidare, omtolkas och omformas av nya grupper och nya generationer. Hultgård visar med exempel från en stor mängd kulturer från Indien till Europa på olika sätt delar en stor mängd motiv och idéer kring världens, eller i alla fall gudarnas öde. Samtidigt ges även en detaljerad historisk kontext kring den miljö i norra Europa där den vikingatida nordiska religionen skapas, hur krigararistokratin skapas i romarrikets slutsleden och hallkulturen uppstår.

Hultgård går till botten med allt källmaterial, även det som är tillgängligt arkeologiskt och genom runinskrifterna, samt bildstenarna. Här skiljer sig redogörelsen till viss del från tidigare framställningar som diskuterat ragnarök och visar Hultgårds stora ambition att skapa en så fullständig bild som möjligt. Medan det arkeologiska och det runologiska är mycket konkret material, är det ikonografiska mer besvärligt. Hultgård visar här den dubbelhet som bildmaterialet besitter och i slutändan får det en viktig roll: just dubbelheten och möjligheterna till tolkning gör att motiv och mytologiska värden kan fortsätta vara relevanta för den enskilda individen och för samhället i stort. Det arkeologiska materialet blir därför inte en motsägelse till det mer estetiska materialet, utan en fingervisning till hur mytologin förhåller sig till strukturella förändringar.

Det religionshistoriska perspektivet, det långa perspektivet, blottlägger hur sammansatt människans religionshistoria är i sin bredd men även i detaljerna. Där tidigare forskning främst har fokuserat på Norden och dessutom främst de på Island nedtecknade texterna från medeltiden visar Hultgård vad religionshistorisk forskning kan bidra med. Hultgård för in ett perspektiv som visar att den fornnordiska mytforskningen är alltför insulär och att det korta perspektiv som textforskare har snöper ragnarökmotivens förhistoria som med olika trådar vindlar bakåt i historien.

Hultgård går tillbaka i tiden, till några av mänsklighetens tidigaste texter och kan med sin breda språkkompetens röra sig mellan forniranska, grekiska, latin, fornisländska och fornsaxiska och med stor övertygelse påvisa den långa och komplicerade process som ligger bakom de motiv vi ser glimta fram hos Snorre och i den poetiska Eddan. På så vis blir också *Midgård brinner* en brandfackla för den bildning

som funnits inom akademien och som nu genom nedmontering av språkutbildningar och ivriga rationaliseringar där ämnen ska »bära sina egna kostnader» kommer att få ödesdigra konsekvenser. Om 30 år, kanske tidigare, kommer ingen att kunna skriva en bok som denna.

I den fornnordiska forskningen har man främst velat koppla samman ragnaröksföreställningen med den bibliska apokalypsen i uppenbarelseboken. Men vid en närmare läsning så är likheterna ganska få, förutom att världsomvälvningen stundar och att detta kan förutses med vissa järtecken. Den bibliska versionen saknar flera viktiga motiv som är centrala i den fornnordiska. Den fornnordiska tar fasta på striden och de gudomliga härskarorna, samt hur naturen och landskapet återföds i ny gestalt, något som saknas i Bibeln. Slutsatsen skulle här kunna vara att man inspirerats av judeo-kristna föreställningar vid kontakter med det kristna Rom och sedan omtolkat dessa i en förkristen miljö i Norden. Därefter ska Snorre ha lyft fram dessa motiv som mer centrala än vad de var och omtolkat dem för att passa hans publik på 1200-talets Island. Så är emellertid icke fallet. Mycket metodiskt lämnar Hultgård den bibliska apokalypsen och visar med all tydlighet hur de iranska föreställningarna har mer att erbjuda av paralleller. Hultgårds hypotes blir därför att ragnaröksföreställningen länge har funnits i Norden och att den bibliska versionen färgas av den inhemska när kristnandet kommer. Det här är en mycket viktig poäng, eftersom den tydligt påverkar hur vi betraktar Nordens kristnande. Jag har i andra sammanhang pekat på den brist som svensk kristnandeforskning har i sitt snäva perspektiv och att ett jämförande perspektiv med t.ex. teoretiker som Robin Horton (1971) visar att religiös förändring främst är ett verk av brukarna och att likheter mellan religioner underlättar religionsövergångar (Bertell 2017). Dock är det så att brukarna skapar den kristendom som skapas i en konversionsprocess, inte leverantörerna, därför får också kristendomen världen över en stark lokal prägel (Brink 2007), Så även i Norden. Då ragnarök talar om ett världsslut, faller det väl samman med den diskurs som fanns i slutet av det första milleniet och bäddade för kristendomen.

Hultgård väjer inte för detaljstudier och problematiska stycken i apokalypsen eller för den delen för att hela tiden återkomma till den kontext där dessa myter har varit verksamma. Han för fram likheter mellan de fornnordiska föreställningarna med de grekiska och romerska, men påpekar också att det finns betydande skillnader i dessa traditioner. Detta konstaterande är ett av huvuddragen i Hultgårds framställning: den som vill se en enkel förklaringsmodell får svårt att värja sig mot hans argumentation. Här är det inga enkla låneteorier med tydliga pilar över en karta som gäller eller tabeller som visar hur olika traditioner hänger ihop. Genom sitt genomgripande upplägg blir därför en av slutsatserna just den mänskliga kulturens komplexa natur. För även om många av motiven i ragnarök återfinns i forniranska myter, så är de ändå något unikt i den nordiska kontexten. I 500-talets aristokratiska miljö växer maktcentra fram i Norden, överklassens kult blir mer krigisk och flyttar in från offentlighetens facklor vid offermossen och den publika kulten. Samhället tycks bli mer hierarkiskt och kulthyggnaden får en ny funktion som signalerar exklusivitet, en likhet med den annalkande kristendomen. Det här gör idén om lån obsolet, i den mening att det skulle ske kliniskt och oförändrat. Med den breda bakgrunden till ragnarökmyten, så svarar den fornnordiska resonansbotten flerstämigt på kristendomens budskap och vi får en mängd varierade reflektioner i Vafþrúdnismál, Völuspá och Snorres Edda, med flera.

Jag är, som ni förstått vid det här laget, full av beundran för ett sådant här verk. Trots det så finns det förstås saker som går att diskutera mer, men som helt enkelt delvis faller utanför Hultgårds fokus. En sådan sak är möjliga regionala och sociala skillnader kring ragnarökmyten. Hultgård menar att den främst är en aristokratisk

mytcykel, med stark förankring hos makteliten i hallen. Dock menar han att en bredare, folklig föreställning är rimlig att tänka sig. Oklart är dock hur den i så fall sett ut, eftersom källäget för att utröna något sådant är knapert. Här kan man också dra större slutsatser. Är det den här religiösa utvecklingen inom aristokratin som möjliggör en senare övergång till kristendomen enligt Hortons principer ovan? Hur ser olika traditioner ut mellan de sociala skikten i fornnordisk religion? Skapade den folkliga traditionen inte förutsättningar för kristendomen? Jag tror att Hultgård ger oss svaret, om än kanske inte medvetet. Den mer fruktbarhetsorienterade delen av fornnordisk religion fokuserade på naturen och landskapet, det gör inte Bibelns apokalyps, som nämnts ovan.

Anders Hultgård har skrivit en bok som genast måste översättas till engelska för att nå till en så stor publik som möjligt. Att de som forskar kring fornnordisk religion och dess texter på världens universitet kan läsa boken räcker inte, den har även ett stort värde för vem som helst som sysslar med komparativ religionsforskning och särskilt i en historisk kontext.

Maths Bertell

Identity and Dialect Performance: A Study of Communities and Dialects. Red. Reem Bassiouney. Abingdon 2018. 370 s. ISBN 978-1-138-24178-7.

Samlingsvolymen *Identity and Dialect Performance* innehåller 18 bidrag som på ett eller annat sätt undersöker språklig variation, föreställningar om språklig variation, iscensättningar och gestaltningar av språklig variation eller försök att reglera språklig variation. Volymens främsta kännemärke – dess »key outstanding feature» som Reem Bassiouney skriver i sitt förord – är empirisk bredd. Bidragen intresserar sig för språkliga förhållanden i en rad sammanhang (t.ex. vardagsspråkande, inrikespolitik, utbildning, media, digitala media och poesi) och behandlar fall från sammanlagt fyra kontinenter. Ett flertal sociolingvistiska forskningstraditioner finns representerade (t.ex. variationistik, lingvistisk etnografi, diskursanalys samt strukturfunktionalistisk språksociologi). Även om de flesta bidragen håller god kvalitet försvårar spännvidden en djuplodande genomgång av hela volymen. Det är därför befogat att uppehålla sig vid de starkaste bidragen samt vid några av de teoretiska resonemang och antaganden som aktualiseras i dem.

John Edwards inledande bidrag intresserar sig för hur sociolingvistikens teoretiserat och beforskat begreppet *dialekt*. Redogörelsen tar avstamp i Labovs, Trudgills och Giles 70-talsstudier och i den variationsforskning som dessa inspirerat. Edwards intresserar sig främst för relationen mellan standardvarieteter och icke-standardvarieteter av engelska. Förhållandet mellan standard och icke-standard, understryker Edwards, är ytterst ett socialt bestämt styrkeförhållande där en varietet (eller dialekt) givits institutionellt företräde på alla andra varieteters (dialekters) bekostnad. Detta dominansförhållande sägs i sin tur ha bäring på människors föreställningar och självuppfattning. Även om en icke-standardvarietet kan tillerkännas »dold prestige» bland de dominerade sägs den dominanta uppfattningen vara ständigt närvarande bland dem som talar varietetens i fråga. Edwards menar bland annat att »enlightened opinion about the intrinsic value of nonstandard dialects has not penetrated as far as might be wished» (s. 24). En »upplyst» – det vill säga en sociolingvistisk, egalitär – syn på icke-standardvarietetens värde sägs alltså ännu inte ha spritts i en sådan utsträckning som Edwards (i egenskap av sociolingvistikveteran) hoppats på. Det är

inte ovanligt, menar Edwards, att icke-standardtalare med en positiv syn på »sin dialekt» gör den dominanta uppfattningen till sin egen.

De ståndpunkter som Edwards återger är väl belagda i sociolingvistisk forskning. Många av studierna i *Identity and Dialect Performance* har emellertid ett annat fokus. De intresserar sig oftare för fall där icke-standardvarieteter uppfattas på andra sätt än enbart som sämre versioner av standardspråket. På så vis lyckas de belysa en mer mångskiftande uppsättning föreställningar om språklig variation.

Anna De Fina undersöker användningen av sicilianska och italienska bland femteklassare i Palermo. Hennes bidrag kombinerar etnografiska och kvantitativa-variationistiska ansatser. Det är värt att notera att undersökningen rör sig bortom de antaganden om infödda talare som får sägas spela en viktig roll för Edwards resonemang. De Fina konstaterar att sicilianskan, vilken i ett italienskt sammanhang betraktas som en icke-standardvarietet, används såväl av barn med italienska eller sicilianska som förstaspråk som av barn med en annan språklig bakgrund. I klassen är användningen av sicilianska snarast förknippad med ett »stökigt» och »odisciplinerat» beteende, vilket eleverna i sin tur uppfattar som något distinkt manligt. De Fina menar att denna uppfattning har visst stöd i verkliga språkliga beteenden. Både hennes interaktionella och kvantitativa analyser visar att pojkarna i klassen främst använder sicilianska i språkhandlingar som är »markerade» som »stökiga», exempelvis i konflikter, skämt, vissa lekar och förolämpningar. Samma analyser visar emellertid även att detta mönster också gäller för några av flickorna. Detta förhållande, betonar De Fina, ger stöd till idéer om att kopplingen mellan språk och sociala kategorier formas och omformas i språklig praktik.

Detta är en bärande tanke i De Finas arbete. Ett språk eller en varietet kan inte antas vara exklusivt kopplad till en viss grupp. I hennes fall används sicilianska inte bara av elever med siciliansk bakgrund. De språkliga praktiker som uppfattas som manliga är inte förbehållna klassens pojkar. Att enbart intressera sig för distributionen av variabla språkdrag inom eller mellan olika grupper, menar De Fina, riskerar att fördunkla verklig språk användning. En traditionell variationistisk analys kan därför endast ge en begränsad förståelse för hur språklig variation sätts i bruk och tillmäts betydelse. Denna utgångspunkt har länge förfäktats av lingvistiska antropologer (t.ex. Gumperz, Silverstein, Agha) och senvariationistiska sociolingvister (den s.k. tredje vågen – Eckert, Johnstone m.fl.). Den går igen i en betydande del av bidragen i *Identity and Dialect Performance*.

Fiona Mc Laughlin diskuterar språkideologier i Senegal. Hennes bidrag fokuserar dels på Senegals officiella språk (franska) och dels på det språk med flest talare i landet (wolof). Det behandlar främst hur föreställningar om fonetisk variation i franska och föreställningar om registervariation i wolof kommit att ta plats i den senegalesiska offentligheten. Den första av Mc Laughlins två fallstudier undersöker hur en uvular- emblematiskt standardfransk – realisering av /t/ blivit förknippad med förfining och professionell ambition bland högutbildade senegalesiska kvinnor. Den andra fallstudien redogör för hur en puristisk syn på franskt inflytande i wolof fått fäste i en sufirörelses religiösa utbildningspraktik. En verklig behållning med Mc Laughlins bidrag är dess historiska blick på de språkideologier som analyseras. Genom nedslag i Senegals samtidshistoria pekar Mc Laughlin på hur språklig form knyter an till en rad kärnfrågor i det senegalesiska nationalstatsprojektet – sekularitet, religion, kvinnlig frigörelse samt relationen till den forna kolonialmakten.

Även Scott F. Kiesling intresserar sig för förhållandet mellan det språkliga och det sociala. Hans bidrag undersöker hur kopplingar mellan Pittsburghengelska (*Pittsburghese*) och sociala personae upprättas i *Greg and Donny*, en humorserie på

YouTube. Inspirerad av Barbara Johnstones forskning om Pittsburgh tar Kiesling fasta på hur distinkta pittsburghiska språkdrag (t.ex. fallande frågeintonation, andra person pluralpronomenet *yinz*, vokalisering av /l/ i vissa kontexter) används i seriens iscensättningar av vit arbetarklass från Pittsburghområdet. Fokus ligger på registerbildning (*enregisterment*), alltså på de upprepade representationella aktiviteter varigenom ett visst sätt att tala gestaltas och knyts till ett förment sätt att vara. I likhet med Johnstone betonar Kiesling att registerbildning på ett avgörande sätt bidrar till att språklig variation uppfattas som socialt meningsfull och bemängd med socialt erkänd betydelse (*indexikalitet*).

Natalie Brabers bidrag har ett flertal beröringspunkter med Kieslings. Det undersöker användningen av skotsk engelska i humorprogrammet *Chewin' the Fat* som sändes på skotska BBC mellan 2000 och 2005. Braber intresserar sig främst för hur variabla drag i skotsk engelska används i seriens iscensättningar av asociala trasproletärer (s.k. »neds») och homosexuella män. Till skillnad från Kiesling, som hämtar sitt material från en slags amatördeaterföreställning, intresserar sig Braber för statsfinansierad massunderhållning. Frågan om hur detta symboliskt bemäktigade produktionsvillkor bör förstås lämnar hon dock oberörd.

Icke-standardvarieteter är emellertid inte enbart resurser för att skildra något. Deras värde och betydelse kan även bli föremål för symboliska strider. Detta blir tydligt i Anne Storchs bidrag. Storch undersöker föreställningar om najjá (även kallat nigeriansk pidgin eller kreol). Hennes perspektiv, i likhet med Mc Laughlins, har en tydlig historisk komponent. Storch intresserar sig för hur metaspråkliga ut-sagor om najjá förändrats och diversifierats över tid. Hennes analys tar avstamp i koloniala texter från 1800-talets andra hälft, närmare bestämt i några tyska upptäcktsresandes och språkvetares skildringar av den förmenta »babblighet», ordfattigdom och allmänna »undermålighet» som sades känneteckna »Westafrikanisches Negerenglisch». Storch går därefter vidare till att diskutera samtida metaspråklig diskurs om najjá, bland annat i radio, i digitala nyhetsmedia, i bloggar samt i pågående standardiseringssträvanden. Här framställs najjá i positiva termer – som ett befriande, ett kreativt eller till och med ett utopiskt språk. Denna omvärdering har kantats av ännu pågående debatter i den nigerianska offentligheten om vad najjá egentligen »är» – ett slangregister, ett ungdomsspråk, en kolonial kvarleva eller ett språkligt kitt som kan binda samman en hel nation. Dessa metaspråkliga »fixeringsprocesser», som Storch kallar dem, involverar en rad stridande aktörer, alla med olika insatser och ståndpunkter.

De ovanstående bidragen placerar sig inom det Nik Coupland nyligen benämnt en »utvidgad» och »innovativ» sociolingvistik. De intresserar sig för frågor om hur språk tillskrivs mening, för föreställningar om språkliga fenomen och för iscensättningar av språklig variation. Fokus ligger antingen på större samhällseliga processer (Storch, Mc Laughlin) eller på interaktion och performativitet (De Fina, Kiesling, Braber). Dessa preferenser delar de med de flesta av volymens resterande studier. Sju av dessa – av Stefano Manfredi, Dominique Caubet, Angeles Vicente & Amina Naciri-Azzouz, Valentina Serelli, Reem Bassiouney, Luca D'Anna, och Rania Habib – förenas dock även av sin likartade empiriska orientering. De fokuserar i större eller mindre utsträckning på arabiska icke-standardvarieteter, ofta i relation till frågor om nationalstatsideologi och nationella självbilder.

Dominique Caubet diskuterar hur darija – marockansk icke-standardarabiska – och ut-sagor om darija kommit att ta plats i den marockanska offentligheten. Undersökningen intresserar sig dels för användningen av darija i media, offentlig debatt och digital kommunikation sedan tidigt 2000-tal, dels för några av de föreställningar som kommit att rama in denna användning. Caubet belyser dessa frågor via ett antal

nedslag i sentida marockanska språkpolitiska debatter. Hon diskuterar bland annat det språkpolitiska reformarbete som genomförts sedan 1990-talet, varigenom främst amazigh (berbiska) inkorporerats i diverse institutionella praktiker (t.ex. i utbildningssystemet, i standardiseringsprojekt). En stor del av debatten om darija har kretsat kring liknande frågor om institutionell reglering, särskilt, förefaller det, i media, utbildning och politisk debatt. Stefano Manfredi undersöker föreställningar om jubaarabiska i Sydsudan. Efter delningen av Sudan 2011 har denna regionala form av arabiska, enligt Manfredi, blivit en komponent i det sydsudanesiska nationalstatsprojektet. I detta betonas att jubaarabiska utgör en »naturlig» språklig gräns mot den nordliga, likaledes arabiskspråkiga, Republiken Sudan. Manfredi redovisar bland annat material från en intervjustudie där sydsudaneser frågats ut om sin syn på (o)likheten mellan jubaarabiska och sudanesisk arabiska. Utdragen lyfter i första hand fram utsagor om skillnader mellan varieteterna, vilka på ett iögonfallande vis ligger helt i linje med den officiella diskursen. Manfredi reflekterar tyvärr inte över detta. Valentina Serelli undersöker relationen mellan siwaberbiska och standardarabiska i Siwaoasen i Egypten. Fokus ligger dels på dessa varieteters funktion som grupptillhörighetsmarkörer, dels på deras sociala estetik. Serelli diskuterar hur diverse lokala föreställningar om arabiska och siwaberbiska hänger samman med föreställningar om modernitet och tradition, landsbygd och urbanitet, konservatism och framåtskridande. Studiens empiriska förtjänster blandas dessvärre delvis bort genom en idiosynkratisk, analytiskt överflödigt och bitvis osammanhängande användning av begreppet indexikalitet. Reem Bassiouney fokuserar också på den egyptiska språkmarknaden, närmare bestämt på förhållandet mellan standardarabiska och två olika varieteter av egyptisk arabiska (närmare bestämt kairoarabiska och sa'idiarabiska) under och efter den egyptiska revolutionen 2011. Hennes bidrag undersöker tre dikter av poeten Hisham al-Jukh, vilket från en sociolingvistisk synvinkel är att betrakta som ett tämligen nyskapande materialval. Analysen fokuserar på språkliga detaljer i al-Jukhs poesi, i synnerhet på hans användning av ikoniska språkdrag från varje varietet.

Bidragen som intresserar sig för språkförhållanden i Nordafrika och Mellanöstern är av skiftande beskaffenhet. Vissa är närmast pilotstudier, andra bygger på mer omfattande undersökningar. Deras intresse för samtida språkideologiska och språkpolitiska processer i arabiskspråkiga länder lämnar dock, syns det mig, ett viktigt bidrag till sociolingvistikens på ett mer allmänt plan. Relationen mellan arabiska icke-standardvarieteter och (modern) standardarabiska har, bland annat genom Charles Fergusons arbeten om diglossi (t.ex. uppsatsen »Diglossia» från 1959), haft bäring på sociolingvistikens teoriutveckling, främst i fråga om teorier rörande den förmenta funktionella diskrepansen mellan »högspråk» och »lågspråk» (jfr Edwards bidrag). Bidragen i volymen antyder att arabiska icke-standardvarieteter trängt in i några av de »prestigecontexter» som Ferguson identifierade som förbehållna standardarabiska. Därmed bekräftar de, om än i blygsam mån, hans misstanke om att de språkliga styrkeförhållandena i en rad arabisktalande länder långsamt skulle komma att omstruktureras.

De största förtjänsterna hos bidragen i *Identity and Dialect Performance* återfinns alltså på det empiriska området. En del av bidragen – i synnerhet De Finas, Edwards, Kieslings och Storchs – är informerade av teoretiska diskussioner i samtida sociolingvistik. Detta tar sig främst uttryck i ett intresse för iscensättning (*performance*), metalingvistiska utsagor, föreställningar om språk (språkideologi) samt icke-referentiell betydelse (indexikalitet). Med tanke på volymens titel är det dock en smula förvånande, för att inte säga förbryllande, att glosan *identitet* inte har en särskilt framskjutet plats i de flesta bidragen. Inte heller Bassiouneys introduktion tar

sig an den synnerligen omfattande litteratur som finns på området. Denna frånvaro är inte nödvändigtvis någonting dåligt. Den självskrivna plats som *identitet* haft inom vissa delar av sociolingvistikens har knappast bidragit till att precisera begreppet eller till att utveckla det teoretiskt. Diskussioner om identitet fungerar ibland närmast som en pretext för att undslippa ett djupare teoretiskt eller analytiskt engagemang. Det är talande att Bassiouney i sin introduktion nöjer sig med att hävda att »identity is performed, as well as habitual and ideological» (s. 4) men knappast mer än så. De flesta bidragen i volymen undviker emellertid att fastna i ofullgångna teoretiska utläggningar av detta slag. De erbjuder istället sammanhållna och väl utförda analyser av en varierande samling sociolingvistiska fenomen och förhållanden. Bidragens empiriska värde samt – i vissa fall – deras förmåga att göra analytiskt bruk av teoretiska antaganden och resonemang bör alltså göra dem intressanta för sociolingvistiskt sinnade läsare.

David Karlander

Bengt af Klintberg, Påskharen. Folklore om årets dagar, månens fläckar och nedpålade döda. Stockholm 2018. 242 s. ISBN 978-91-7353-899-2.

Bengt af Klintberg är välkänd som folklorist och författare både inom och utom universitetens väggar. Han har skrivit en stor mängd både vetenskapliga och populärvetenskapliga böcker och är kanske mest känd för sin forskning om sägner. *Påskharen. Folklore om årets dagar, månens fläckar och nedpålade döda* består av fjorton artiklar, i vilka författaren fördjupar sig i lika många ämnen inom det folkloristiska området.

Den första artikeln heter »Påskharen» och i den utreder af Klintberg hur det kom sig att haren blev förknippad med påskan och påskäggen. Förutom att den grundligt besvarar en av de vanligaste frågor folklorister får vid påsk beskriver författaren också sitt forskningsmässiga tillvägagångssätt på ett tydligt sätt, vilket gör att artikeln får ytterligare en dimension. »Menlösa barns dag», bokens andra artikel, handlar om den 28 december som numera heter Värnlösa barns dag. I artikeln berättas historien kring dagen från dess tillblivelse som helgdag i fornkyrkan till dess roll i nutidens almanacka. Fokus ligger förstas på Bibelns berättelser om hur Herodes mördade gossebarn av rädsla för den messias som var förutspådd att födas. I »Våra vanligaste ordspråk. Om skolans betydelse för kändedomen om ordspråk i Sverige» diskuteras trädning av ordspråk och hur det kommer sig att somliga ordspråk fortfarande är i bruk medan andra fallit i glömska. »Ingen ordning, sa katten, blev utkörd julafton. Hur utforskar man folkliga traditioner?» är titeln på den fjärde artikeln. Här resonerar af Klintberg kring hur man genom att analysera ett ordstäv kan få en bild av livet förr, i detta fall med fokus på tankar och traditioner kring julhelgen. Detta är en spännande infallsvinkel, men artikelns största behållning är författarens resonemang kring vikten av källkritik i undersökningen av folkliga traditioner. I »Stunna och te-gas. Något om tydor av känselförnimmelser i svensk tradition» behandlar af Klintberg föreställningar kring vad kliande eller stickande känslor på olika ställen av kroppen betyder. Den sjätte artikeln, »Myter om månens fläckar», tar upp berättelser från olika delar av världen som förklarar månens utseende och analyserar likheter och skillnader i berättartraditionerna.

»Sydsvenska sägner om nedpålade döda» handlar om berättelser där den döde binds med en påle genom kroppen för att förhindra gengång. Med hjälp av Bock-

stensmannen som exempel belyser författaren hur man i detta fall kan se att berättelsernas motiv återspeglas i ett praktiserat rituellt bruk för att skydda de levande från döda vid äldre tiders begravningar. I »Vandrande sägner om vandrande skogar» utgår af Klintberg från Shakespeares Macbeth, där det förutspås att kungen inte kan bli besegrad »innan den stora Birnams skog går mot Dunsinnan». Utifrån detta diskuteras den muntliga berättartradition som Shakespeare inspirerats av och motivet med soldater som använder trädgrenar som kamouflage och skrämmer sina fiender till tro att skogen själv är i rörelse. I »Pyramus och Thisbe i Badelunda» visar författaren hur motiv från en av antikens sagor traderas i sägen- och vistradition i Sverige. »Folkloristen Linné» är huvudpersonen i nästa artikel, där af Klintberg diskuteras folkloristiskt material som insamlats av Linné och också reflekterar över hur Linné själv förhåller sig till den folkliga traditionen. I »Gustaf Ericsson och Täljetokar» får läsarna bekanta sig med metallarbetaren Gustaf Ericsson, som var en av Sveriges största sagosamlare. Här fokuserar af Klintberg på skämtsagorna om Täljetokar ur Ericsson samling. I »En magisk värld. Ella Odstedts norrländska folkminnesuppteckningar» berättar författaren om Ella Odstedts gärning som folkminnesupptecknare. Artikeln ger ett porträtt av en forskare som, trots att hon inte hade någon formell utbildning, gjorde stora insatser för folklivsforskningen. Bengt af Klintberg låter läsarna få inblick i några av de områden som hon speciellt intresserade sig för, t.ex. varsel, vittror, synskhet, trollkunniga med mera. »Harry Martinson och granarna» är en kulturhistorisk analys av Martinsons dikter om granar som uttryck för nationell identitet och litterärt motiv. Och slutligen: i den sista artikeln analyserar af Klintberg »Muntliga sägentraditioner i Folke Dahlbergs Vättern».

Boken är välskriven med språk som är lätt att ta till sig. Jag tilltalas även av uppbygget med artiklar om vitt skilda ämnen (även om de naturligtvis förenas av den folkloristiska ramen), där läsaren kan välja att läsa en då och då eller alla i en följd. Författaren kan konsten att skriva för olika målgrupper på en och samma gång, i detta fall kan texterna både vara till nytta för forskare och till nöje för en kulturhistoriskt intresserad allmänhet. Det finns också en pedagogisk dimension i flera av bokens artiklar, där af Klintberg tydligt redogör för hur han gått tillväga i forskningen. Det gör att boken med fördel också skulle kunna användas i undervisningssammanhang.

Tora Wall

Bengt af Klintberg, Verser i svenska poesialbum 1820–1970. Uppsala 2018. 144 s. (Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi CLI.) ISSN 0065-0897, ISBN 978-91-87403-29-3.

Poesialbumen, minnesböckerna, har en lång historia med bakgrund i den manliga traditionen att på resor bära med sig en »stambok», för dokumentation av viktiga kontakter, en sed bland adelsmän, forskare, studenter och hantverkare, med början från 1500-talet. Senare blev stamböckerna liktydiga med de vänböcker fyllda av autografer och sentenser som florerade vid universiteten. Minnespoesin började fylla böckerna som småningom kom att förknippas med flickornas värld. Albumen kom först i bruk bland överklassen och borgerskapet, men blev från slutet av 1800-talet vanliga i alla samhällsklasser.

Bengt af Klintberg har tidigare i artikeln »Förgät ej mig! Om albumpoesin i Sverige» (1978) gjort en indelning av traditionen i fyra perioder, benämnda: »Ömma

högreståndskänslor» (1810–1850), »Borgerlig moral och livsvisdom» (1850–1910), »Gratulation och kurtis» (1890–1930) och »En tillfällig fluga i klassen» (1930–1970).

Det material som nu utgivits i *Verser i svenska poesialbum 1820–1970* tillsändes Sveriges radio 1968 som svar på ett upprop av Maud Reuterswärd och Bengt af Klintberg. I materialet ingick 344 album vilkas innehåll registrerades vid Svenskt visarkiv samtidigt som ett representativt antal mikrofilmades i sin helhet.

Summan var totalt 12 000 verser av vilka hälften förekom i endast en variant. Kriteriet för att en vers tagits med i den nu aktuella utgåvan har varit att den återfanns i minst tre album. I förteckningen ingår de ca 550 vanligaste verserna i svenska poesialbum under perioden 1820–1970. För varje vers uppges antalet belägg och tidsangivelse för uppteckningarna.

Svenska litteratursällskapet folkkultursarkiv gjorde 1969–1970, inspirerade av de svenska kollegerna, ett liknande upprop och en uppföljande insamling gjordes trettio år senare. Genom jämförelse med de finlandssvenska samlingarna kunde ett antal fragmentariska verser i af Klintbergs material kompletteras.

Den diktning som finns bevarad i minnesalbumen är till sin karaktär ytterst varierande. Här samsas äldre skalders verk, ofta av religiös och pedagogisk art, med den folkliga delen av diktningen, de skämtsamma verserna som erövrade arenan vid 1900-talets början och omsider kom att dominera genren. De vitt divergerande typerna av poesi levde ändå kvar sida vid sida ännu under albumens sista storhetstid på 1970-talet.

Till skrivandets kutym har hört önskan att vara möjligast originell, varför man gärna kopierade ovanligare verser ur äldre släktingars album. Vid sekelskiftet 1900 blev de populära födelsedagsböckerna, där varje dag i året var försedd med en lämplig dikt, en källa till nytt material att använda i minnesböckerna.

I sin bok har af Klintberg listat 83 författare. I topp återfinns Zacharias Topelius (19 olika verser), J. O. Wallin (17), J. L. Runeberg (16), C. W. Böttiger (11) och Anna Maria Lenngren (10). Tidsangivelserna i förteckningen ger en fingervisning om hur sent de olika skalderna var aktuella. För Topelius gällde populariteten ända in på 1970-talet. Längst användes verserna hämtade ur den synnerligen minnesboksanpassade dikten »Till en flicka», ursprungligen publicerad i bokserien *Läsning för barn*. Runebergs alster stannar oftare på 1900-talets första årtionden, medan Böttiger med enstaka verser levte kvar in på 1950-talet.

Den nu publicerade volymen inbjuder till upptäcktsfärder i minnesboks poesins fängslande värld. Intressanta slutsatser infinner sig – som att tio av de 30 i Svenskfinland populäraste verserna saknas i förteckningen. Det kan också noteras att betydligt fler än de 80 typerna som i af Klintbergs förteckning anges som gemensamma för de svenska och de finlandssvenska materialen återfinns i Svenska litteratursällskapets register över minnesverser som uppgår till ca 9 000 varianter.

Som af Klintberg konstaterar är poesialbumens kulturhistoria intressant bland annat ur kvinnohistorisk och litteratursociologisk synvinkel. Med denna digra förteckning ger han oss en nyckel till genrens källor och användning. Identifikationen av den litterära delen av diktningen kan inte i alla stycken ha varit mödölös. *Verser i svenska poesialbum 1820–1970* lyfter fram en mångsidig genre som förtjänar fortsatt forskarintresse.

Eirik Kristoffersen, Kampen om folkminnesamlingen. Da folkminnene ble et forskningsfelt og folket krevde dem tilbake. Oslo 2017. 240 s. ISBN 978-82-304-0205-4.

Eirik Kristoffersens bok *Kampen om folkminnesamlingen. Da folkeminnene ble et forskningsfelt og folket krevde dem tilbake* har två viktiga fördelar: ett högintressant innehåll och ett behändigt format. Boken är liten och vacker i sin enkelhet och ligger mycket bra i handen. Dess format i sig lockar till läsning och gör den är enkel att transportera. Det är inte oviktiga aspekter i dessa mångmediala tider, då närmast kolossala informationsmängder kan bäras av en mobiltelefon i fickformat. Små böcker – inte större än att de ryms i handväskan eller rockfickan – kanske har en strålande framtid?

Kristoffersens studie var ursprungligen en masteruppsats i kulturhistoria och museologi vid IKOS, framlagd vårterminen 2013. Denna byggdes sedan på till en bok, när författaren skaffat sig ytterligare kunskap om Folkeminnensamlingens material, ett material han uttryckligen hyllar i sin bok.

Kampen om folkeminnensamlingen handlar om ett angeläget ämne, nämligen skapandet av historia eller mer exakt upptäckten av Norges folkminnen och arbetet med att samla, arkivera, tolka och begagna dem. Detta arbete utfördes i Norge liksom i Sverige inledningsvis av enstaka individer, eldsjälur eller idealister, vilka arbetade för Den Stora Saken. Deras syfte var att rädda den folkliga historien som med tiden alltmer bleknade. Deras arbete var en del i de nationsbyggande processer som årtiondena kring förra sekelskiftet pågick i Norden. För att kunna göra anspråk på att vara en fullvärdig nation behövde man en historia som sträckte sig långt tillbaka i tiden, helst ända ner i forntiden.

Den historien tillhandahölls av eldsjälarna, som redan på 1800-talet började samla in folkminnen – i början företrädesvis sagor och visor – i sina egna hemtrakter. De engagerade därefter andra intresserade i bygden, särskilt lärarna som hade både utbildning och status. Man samlade exempel på det typiska för en plats eller en region, det som var oanfrätt av det moderna, det litterära eller det bildade. Detta var det genuina, det autentiska. Att samla det var i sig en sann kulturgärning. Samlarna visste att det gamla var hotat av nya tankar och idéer som snart skulle blanda sig med det gamla regionala och bli en enda sörja. De måste skynda på med insamlingen. Ivern att samla var därför stor, ibland så stor att man övertalade människor att lämna ifrån sig både berättelser och föremål de egentligen velat behålla. Det fanns inte tid att fundera eller dröja. Via otaliga expeditioner på landsbygden samlade eldsjälarna in vittnesbörd om det förgångna. Det är dessa och senare vittnesbörd Kristoffersen bygger sina resonemang på.

Kring förra sekelskiftet grep staten in och garanterade ett fortsatt och mer systematiskt arbetet genom att skapa universitetsämnen och professorer, museer och arkiv. Staten blev därigenom ägare till det material som vetenskapen analyserade. Men det var enskilda individer som drev på; annars hade inte utvecklingen blivit så gynnsam. Men i samband med dessa insamlingsprocesser och med bildandet av museer och arkiv togs föremålen bort från sin ursprungliga plats och placerades i ett museum långt borta (t.ex. Nordiska museet). Det är bland annat problemet med centralisering som diskuteras i Kristoffersens bok.

I centrum i för studien står tre legendariska norska folkminnessamlare män: Moltke Moe (1859–1913), Knut Liestøl (1881–1952) och Rikard Berge (1881–1969) och tre institutioner: friluftsmuseet Norsk Folkemuseum (1894), arkivet Norsk Folkeminnensamling (1914) och kulturvårnsorganisationen Norsk Folke-minnelag (1920). Den äldste av samlarna, Moltke Moe, är ett slags huvudperson i

boken, ty de tre institutionerna kan alla härledas till honom. De tre herrarna var knappast alltid överens om hur arbetet skulle gå till eller vem som fick syssla med folkkulturen. Rikard Berge tyckte till exempel att bara de som själva tillhörde folk-kulturen skulle syssla med den. Han och många andra såg också folkkulturen som kompensatorisk och läkande för det turbulenta norska moderna samfundet, d.v.s. precis som i Sverige blev konstruktionen av det förgångna folkliga till en kontrast mot det samtida. Det stod för de goda värdena i en ond tid. Det var stabilt när allting rämnade.

Kristoffersens bok berättar historien om hur Norges folkkultur skapades. Bakom skapandet stod namngivna individer. Det är dessa vi möter i närbild i boken. Studien har dock en svaghet: den har en gedigen litteraturlista men dessvärre få hänvisningar till listan i brödtexten. Det gör det svårt att utröna varifrån författaren tagit en uppgift eller på vilken litteratur han stöder sitt resonemang. Det gör också att boken hamnar lite mellan kategorier, att den blir lite kantstött som varande strikt vetenskapligt tillförlitlig och användbar.

Agneta Lilja

Lars-Gunnar Larsson, Per Holmberger och sockenlapparnas språk. Uppsala 2018. 274 s. (Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis: 52.) ISBN 978-91-513-0194-5.

Som en del av en större handskriftssamling överlämnas 1911 ett häfte med samiska uppteckningar till Uppsala universitetsbibliotek. Uppteckningarna, som dateras till 1700-talets andra hälft, innefattar en beskrivning av en samisk björnceremoni, anteckningar om folketro, en ordlista med drygt 1640 uppslagsord och några verbparadigm. Senare undersökningar visar att uppteckningarna har gjorts av linnélärjungen Per Holmberger. Uppgiftslämnarna hör till de så kallade sockenlapparna, en grupp samer anlitade av en socken bland annat för att utföra uppgifter som den övriga befolkningen inte vill befatta sig med, exempelvis slakta hästar. Beskrivningen av björnceremonin, anteckningarna om folketro och ett tiotal ord ur ordlistan publiceras av den första professorn i finsk-ugriska språk vid Uppsala universitet, K. B. Wiklund (1912), men verbparadigmen och den överväldigande delen av ordlistan har – fram till nu – förblivit opublicerade. Det är därför mycket glädjande att Lars-Gunnar Larsson har tagit på sig det mödosamma arbetet att analysera och ge ut återstående delar av Holmbergers samiska material. Att det är just Larsson som tar sig an uppgiften är knappast någon slump – som professor emeritus i finsk-ugriska språk vid Uppsala universitet har han flera arbeten om samisk, särskilt umesamisk, dialektologi i sin publikationslista och han har tidigare berört delar av Holmbergers ordlista i flera artiklar.

Efter en inledning (s. 11–37) följer ett »försök till biografi» för ordlistans upptecknare Per Holmberger (s. 39–61). Därefter presenteras ordlistan och verbparadigmen tillsammans med kommentarer om handskriftens yttre och ortografi, samt en källkritisk diskussion (s. 63–126). Det längsta kapitlet, med undantag för själva ordlistan, behandlar uppteckningarnas fonologi, morfologi, syntax och ordförråd (s. 127–180). Här avhandlas ett urval ord som genom sin form eller utbredning kan ge en finger-visning om vilken språkform sockenlapparna talade. Jämförelser görs framför allt med syd- och umesamiska, men även med andra samiska språk. Följande kapitel (s. 181–209) analyserar olika ord som kan säga något om sockenlapparnas kultur. Fack-

termer knutna till jordbruk, renskötsel och hantverk ger en unik inblick i en nästintill bortglömd befolkningsgrupps vardag. Med hjälp av olika arters utbredning i den svenska floran och faunan försöker författaren begränsa ordlistans och uppgiftslämnarnas geografiska härkomst. En beteckning på växten bosyska, *gosen milkie grasi* (ordagrant: 'kons mjölkgräs') får stå som ett »entydigt vittnesmål om ordlistans sydliga proveniens» (s. 185). I bokens sammanfattande kapitel (s. 211–229) placeras handskrifterna i sitt historiska sammanhang. Med stöd av de biografiska uppgifterna i kapitel 2 kan Larsson visa att uppteckningarna troligen har kommit till i Valbo socken utanför Gävle under 1770-talets första år. En intressant diskussion belyser inte bara tiden för uppteckningarnas tillkomst utan även tiden för deras återupptäckande och den syn på samer som rådde då, vid 1900-talets början. Slutligen ges en sammanfattning på nordsamiska och engelska samt en käll- och litteraturförteckning. En »svensk-sockenlapsk ordlista» (s. 257–274) utgör ett värdefullt appendix eftersom originaluppteckningarna varken följer någon alfabetisk ordning eller någon standardiserad ortografi.

Publiceringen av Holmbergers uppteckningar och därtill hörande analys är resultatet av ett mångårigt arbete. På vissa frågor är det inte möjligt att få ett entydigt svar, eller som författaren själv uttrycker det, »oklara fall måste få förbli oklara» (s. 150). Detta gäller bland annat frågan om vilken samisk varietet som handskrifterna representerar. Utifrån språket i uppteckningarna menade Wiklund (1912 s. 28) att Holmbergers uppgiftslämnare troligen kommit från Åsele lappmark, en uppgift som upprepats av senare forskare (se t.ex. Collinder 1953 s. 201). Med utgångspunkt i Holmbergers ordlista kan dock Larsson visa på en mer mångfacetterad bild än så. Även om språket i ordlistan på många punkter överensstämmer med den nordliga sydsamiskan i Åsele lappmark så visar det samtidigt en omfattande variation som »inte kan förklaras ur någon känd, enskild språkform» (s. 223) och hypotesen att ordlistan speglar flera, sinsemellan olika, idiolekter känns trolig.

På någon punkt kan Larssons analys kompletteras. Det gäller främst den föreslagna utvecklingen av tonlös dentalfrikativa till /s/ i det av Holmberger upptecknade ordet *moasa* 'yngre moster', en utveckling som enligt författaren inte förekommer i någon annan samisk språkform (s. 130). Ett uttal med /ss ~ s/ istället för dentalfrikativa i ordet för 'yngre moster' är dock allmänt i den finnmarkssamiska dialekten i Kautokeino (Nielsen 1934 s. 704) och östra Enontekis (Sammallahti 1977 s. 134). Det är också belagt i den sjösamiska dialekten i Kaldfjorden (Skåden 2018 s. 213), i pitesamiska (Wilbur 2016 s. 71, Lehtiranta 1992 s. 45) och i ume-samiska (Lehtiranta 1992 s. 46). I mina egna uppteckningar av den tornesamiska dialekten i norska Skånland har jag noterat /ss ~ s/ istället för dentalfrikativa i ordet *Ruotta* 'Sverige' (i ordet för 'moster' motsvaras *ʒ dock av /ht ~ t/). Holmbergers form med /s/ är alltså i gott sällskap av flera andra samiska varieteter. Den verbform som beskrivs som en tredje person singular i frasen *Jupmal viäkät* 'hjelpe Gud' (s. 153) kan även tolkas som en imperativ andra person singular, en analys som också passar väl med frasens interjektionslika karaktär (jfr Lagercrantz 1926 s. 202). Slutligen bör det påpekas att ett citat av K. B. Wiklund (s. 218) inte är ordagrant återgivet.

K. B. Wiklund (1912 s. 29) planerade att behandla Holmbergers ordlista i samband med en »systematisk framställning» av den nordliga sydsamiskan. Någon sådan framställning blev aldrig av och cirkeln kan därför sägas vara sluten när Lars-Gunnar Larsson nu, mer än hundra år senare, slutför sin föregångares planer. I och med att Holmbergers uppteckningar nu finns tillgängliga i sin helhet är det också möjligt för andra forskare att analysera dessa unika dokument, där snart sagt varje ord förtjänar en egen undersökning – kan exempelvis det »obegripliga» (s. 127) *luä-*

mak vara besläktat med sydsamiska *luemege* 'lämmel'? Föredömligt nog finns dessutom hela boken fritt tillgänglig på nätet.

Publiceringen och analysen av Per Holmbergers uppteckningar utgör ett enastående bidrag till vår kunskap om sockenlapparnas språk. Beskrivningen är också en viktig pusselbit i bilden av den sockenlapska befolkningsgruppen och deras kultur. Lars-Gunnar Larssons bok är av intresse inte bara för språkforskare, utan även för historiker och andra intresserade av denna undanskymda del av den svenska historien.

Olle Kejonen

Göran Malmstedt, En förtrollad värld. Förmoderna föreställningar och bohusländska trolldomsprocesser 1669–1672. Lund 2017. 240 s. ISBN 978-91-88661-18-0.

I en kort periode på tre år, mellom 1669 og 1672, døde nærmere 40 mennesker i de såkalte bohusländske trolldomsprosessene. Da prosessene avtok i 1672 hadde 28 mennesker blitt avrettet og minst et titalls personer dødd i fangenskap i påvente av rettsak. Dette danner bakgrunnen for Göran Malmstedts studie av rettsprotokollene fra prosessene. Det er verken årsakene eller konsekvensene av prosessene Malmstedt er interessert i, men «föreställningar och tänkesätt som delvis utgjorde förutsättningar för häxprocessernas uppkomst» han er på jakt etter. Med et slikt fokus vil Malmstedt si noe om hvilket verdenssyn og hvilken mentalitet som preget den svenske kulturen på 1600-tallet og plasserer samtidig studien sin i en klassisk kulturhistorisk tradisjon av mentalitetshistorie. Og det er den «förtrollade världen» vi møter.

Lesere bevandret i svensk trolldomsforskning vil kjenne til at mens de intensive og hardtrammende trolldomsprosessene i Dalarna, Hälsingland, Norrland og Stockholm – gjerne kalt «det stora oväsendet» – som pågikk i den samme tidsperioden (1668–1676) er godt dokumentert og studert de siste tiårene, er de bohusländske prosessene vært fritatt fokus. Faktisk markerer Malmstedts utgivelse i 2018 at hundre år er gått siden den forrige omfattende studie av disse prosessene ble utgitt, nemlig Emanuel Linderholms studie fra 1918. Det var på tide, med andre ord.

Malmstedt er inspirert av flere mentalitetshistoriske perspektiv i sin analyse som alle bidrar til å belyse de forestillinger og tankesett han er på jakt etter. Folkelig religiøs tro og praksis, troen på det overnaturlige og ideer knyttet til djevlen som muliggjorde magiens og trolldommens eksistens i verden, skjebnetro og menneskers følelsesliv er alle innganger til den mentalitetsverden som Malmstedt vil avdekke. Nettopp derfor får vi lese om drømmers plass og betydning i menneskers liv, om tradisjonelle forestillinger knyttet til det å omskape seg til dyr, om hvordan følelser som frykt og sinne ble betydningsfulle elementer i prosessene, og om ordets og materiens magiske kraft. Det er en imponerende insistering på studiet av menneskers tankeliv, og dermed, ifølge denne leseren, et befriende fokus vekk fra tradisjonelle realhistoriske kontekstualiseringer som tross alt har begrenset verdi i studier som denne. Men hvordan fungerer egentlig Malmstedts mentalitetshistoriske studie og nærfokus for meg som leser?

Jeg krydrer sjelden mine bokanmeldelser med metaforer, men i denne sammenheng gjør jeg et unntak. For det er først og fremst ett bilde som dukker opp når jeg skal beskrive leseropplevelsen av denne boken. Og det er bølger – eller snarere bølgende bevegelser. Metaforen er ikke så rent lite passende heller, med tanke på den maritime historien som knytter seg til én av prosessene om den forgjorte fiskebåten

utenfor Mollösund som forliser. Og vi forblir på havet gjennom hele denne boken – metaforisk sett. Å lese kapitlene i denne boken handler nemlig ifølge denne leseren om å la seg transportere frem og tilbake – i sakte vuggende bevegelser – mellom visse utvalgte temaer. Hvert tema i Malmstedts analyse blir alltid grundig presentert i forgående kapittel før han går dypere inn i problematikken i neste. Vekselvirkningen, der tematikker blir presentert og skyter fortellingen fremover i ett kapittel for deretter å stoppe opp og fingranskes i neste danner disse bølgene. Man må være villig til å bølge med og det betyr å akseptere det som ved første øyekast kan synes som gjentakelser. De er ikke det. De er Malmstedts metodiske insisteringer på at ved å bli med på bølgens rolige tilbaketrekning, å ta nettopp dette elementet i nærmere øyesyn vil vi kunne oppdage mer, forstå mer av hvordan prosessen utartet seg og hvilke tanker og forestillinger som lå til grunn. Nettopp insisteringen av nærlesning av kildene på denne måten gir ikke bare tyngde og legitimitet til den kulturhistoriske undersøkelsen Malmstedt foretar og til de funn han gjør, undersøkelsen blir også gjennomslagskraftig for leseren og noe leseren selv er med på – og ikke bare bevitner. Det gir en ekstra verdi til denne fremstillingen etter min mening.

Hva lærer så Malmstedt oss med sin studie? For de lesere som ikke tidligere har lest nevneverdig mye om hekseprosessene i det tidligmoderne Sverige, Skandinavia eller for den sakens skyld Europa, gir Malmstedts casestudie en grundig og god innføring til denne forskningen. De historiske kildene han presenterer, analysen han gjennomfører og konklusjonene han gir har stor overføringsverdi til andre prosesser ellers i Europa. Her får leseren en introduksjon til og gjennomgang av de mest typiske elementene som ble aktualisert i prosessene: den sosiale dynamikken eller antidynamikken i et lokalsamfunn som skapte de grunnleggende forutsetningene for at prosessene startet; sosiale villkår; anklagermotiv; hvilke typer anklager som ble benyttet; forutsetningene for prosesser hos styresmaktene; ideer og trosforestillinger i de ulike sosiale lag av befolkningen som muliggjorde prosessene – bare for å nevne noen. Under disse punktene kommer ikke Malmstedt med store nye funn som endrer vår forståelse av hekseprosessene i Sverige etter min mening selv om han påpeker spesifikke lokale forhold og forutsetninger. Det tror jeg heller ikke er målet hans. For den mer bevandrede leseren i hekselitteratur ligger nemlig den største læringsverdien i Malmstedts bok i hans metodiske utlegning og insistering på nærlesning av kildene, den som hos meg vekket metaforer jeg vanligvis ikke benytter i sammenheng med dette. Metodikken hans har etter min mening derfor stor generell læringsverdi innenfor kildegransking.

Grunnstrukturen i boken er god, særlig på kapittelnivå. Kapitlene er korte og pøngterte og følger naturlig og organisk etter hverandre. Jeg er mer usikker på inndelingen på det overordnede nivået der boken foruten innledningen og del 1 som gir en generell historisk gjennomgang av prosessene, er delt inn i tre deler som deler de 8 hovedkapitlene som til forveksling ligner hverandre eller handler om det samme: magiens rammer. Inndelingen i henholdsvis virkelighetens dimensjoner, magiske domener og overnaturlige makter peker til dels mot det samme. I det store og hele er dette imidlertid kosmetisk og dermed mindre viktig. Det står på ingen måte i veien for det faktum at Malmstedts bok er høyst leseverdig og har verdi både som en kulturhistorisk mentalitetsstudie, som en tematisk bok og som en metodisk stilstudie i nærlesning av historiske kilder.

Susanne Nylund Skog, *Samlare, jägare och andra fågelskådare*. Stockholm 2018. 199 s. ISBN 978-91-7331-901-0.

»Vad får en 65-årig man att stiga upp i svinottan och trampa ett drygt maraton på cykel?» frågar författaren och dedikerade fågelskådaren Lars Sund i en artikel i *Hufvudstadsbladet* (15 juli 2018 s. 32). Förklarings- och förståelseramar till de ibland extrema uttryck som intresset för fågelskådning kan leda till finns att få i Susanne Nylund Skogs studie *Samlare, jägare och andra fågelskådare*. Vad som av en icke-insatt person kan uppfattas som en nischad, tämligen kufisk och rakt-på-sak hobby (»titta på fåglar via kikare») öppnas här upp som en mångsidig aktivitet med en mängd olika uttrycksformer.

Titeln *Samlare, jägare och andra fågelskådare* slår direkt fast att fågelskådare finns av många olika slag, samt att beteendemönster och drivkrafter som kännetecknar vissa typer av fågelskådare är gemensamma med andra aktiviteter som jakt och – inte minst – samlande. Materialet för studien är omfattande och de många divergerande typerna av källor kompletterar varandra och fyller i olika delar av helhetsbilden. Huvudmaterialet är berättelser och berättande. I det mångfacetterade källmaterialet ingår bland annat erfarenhetsberättelser, reseskildringar och reportage men även samtalsintervjuer och frågelistsvar.

Nylund Skog anlägger ett folkloristiskt perspektiv i sin studie. Hon lyfter speciellt fram narrativer men granskar även den omfattande jargongen som förekommer inom fågelskådandet. Det visar sig vara ett synnerligen belysande tillvägagångssätt. Genom att syna de många specialuttryck som förekommer i fågelskådarkretsars blottläggs en värld av värderingar, specifika praktiker och ideal. Samtidigt demonstreras hur jargongen är ett inomgruppsligt sätt att kommunicera kunskap och tillhörighet. Via närläsning av berättelserna och med fokusering på de performativa dragen låter författaren olika kategorier av fågelskådare stiga fram. I det inledande kapitlet presenteras maskuliniteter som en nyckel för att analysera fågelskådning. Nylund Skog understryker här att maskuliniteter är att betrakta som socialt och kulturellt konstruerade positioner och att det inte finns någon koppling mellan kategorin män och maskulinitet som position. Något som även tydliggörs i närläsningen av berättelserna.

I de följande sju kapitlen diskuteras fågelskådningens vad, hur, vem och varför från olika perspektiv. I kapitlet »Dra och kryssa» är det handlingen och aktiviteten som står i fokus. Via ett antal typiska berättelser får läsaren en uppfattning om vad en fågelskådare gör och vad det kan innebära att ha fågelskådning som hobby. Berättelserna är väl utvalda och författaren återkommer till flera av dem i de följande kapitlen. Genom att applicera indelningen ynglingamaskulinitet och karlmaskulinitet som etnologen Ella Johansson (1994) använde i sin studie av norrländskt skogsarbete, börjar Nylund Skog mejsla fram olika maskulinitetspositioner som iscensätts i fågelskådarberättelserna. Ett gott exempel härpå finns i det följande kapitlet »Kunna och lära» där författaren beaktar berättelser som visar på hur fågelskådare skolas in i sin hobby.

Kapitlet »Samla och ordna» innehåller en spännande diskussion om det som kan sägas höra till fågelskådningens kärna – önskan att samla, det vill säga att se så många olika typer av fåglar som möjligt, och önskan att kategorisera och ordna bland observationerna. Speciellt givande är här redogörelsen av det vetenskapliga samlandets genealogi. Men även beskrivningen av samlandets drivkrafter och den tunna linjen som går mellan fanatiskt samlande och galenskap öppnar upp både positiva och problematiska sidor av fågelskådning som hobby. Att fågelskådandet kan utvecklas till ett behov är inte ovanligt. Den ovan refererade författaren Lars Sund (som förövrigt är en av Nylund Skogs ofta anlitade källor) besvarade själv sin fråga om vad

som får någon att göra ansträngande cykelfärder i svinottan med att likna det vid ett missbruk: »Jag är ju missbrukare. Precis som alla andra missbrukare behöver jag mina kickar» – och att få se den efterlängta ortolansparven beskrivs som en »ren och lätt eufori» (*Hufvudstadsbladet* 15 juli 2018 s. 33).

Maskuliniteter av olika slag blir särskilt framträdande i de två följande kapitlen, »Jaga och tävla» och »Resa och skriva». Både jakt och tävling ses ofta som typiska arenor för iscensättningar av maskulinitet. Nylund Skog visar emellertid att det handlar om maskulinitetspositioner som även kvinnliga fågelskådare tar och relaterar till. Däremot finns det även många exempel på att kvinnor tar avstånd från de tävlingsinriktade elementen i fågelskådningen. Intressant nog är detta också en hållning som hittas hos flera erfarna manliga skådare, som så att säga redan har etablerat sin status som »seriösa och kunniga» fågelskådare. I takt med att fågelskådning har blivit en alltmer utbredd hobby har sport- och tävlingsmomentet blivit mer utpräglat och, i vissa fall, tagit allt extremare former. I och med att allmänheten har mer pengar och fritid för hobbyverksamhet än tidigare har även de exklusiva fågelskådarresorna ökat avsevärt och många skådare är beredda att lägga ner sina resurser på dyr utrustning och spontana resor till nära och mer avlägsna mål om det rapporterats om en eftertraktad fågelart därifrån. Nördstämpeln på fågelskådning har försvunnit eller ersatts av en coolare version av hipstermodell.

Kapitlet »Värna och uppleva» lyfter fram ett centralt ideal inom fågelskådandet – en äkta fågelskådare skall vara miljövän och uppskatta naturen med flora och fauna. Här framträder även en slags motpol till tävlingsfågelskådandet, det vill säga fågelskådning som ett sätt att få vara i naturen och uppleva naturens skönhet med sina sinnen. Nylund Skog tar fasta hur många texter om fågelskådningsupplevelser antas en lyrisk, även poetisk klangbotten. Detta drag kan även ingå i texter från andra genrer, som till exempel rapporter eller texter med vetenskapliga ambitioner.

I det sista kapitlet »Leka och njuta» knyter författaren ihop flera av de teman som utkristalliserat sig i de föregående kapitlen. Här presenteras även en »ny» maskulinitetsposition i form av gentlemanen. Nylund Skog noterar att då kvinnor numera har erövat fågelskådaromäner som nördnen, vetenskapspositionen och, till och med, jägarrollen, är rollen som gentleman fortsättningsvis exklusivt förbehållen män.

Samlare, jägare och andra fågelskådare är en välskriven och väldisponerad bok som det är ett nöje att läsa. Man lär sig eventuellt inte särskilt mycket om fåglar, men får en fascinerande inblick i olika arter av fågelskådare. Samtidigt är det en insiktsfull studie av hur berättelser skapar mening och, sist och slutligen, är essentiella för många av de aktiviteter vi väljer att fylla vår fritid med.

Susanne Österlund-Pötzsch

Ane Ohrvik, Medicine, Magic and Art in Early Modern Norway. Conceptualizing Knowledge. London 2018. 302 s. ISBN 978-1-137-46741-6.

Vem är Cyprianus? Den frågan får sitt svar i Ane Ohrviks studie av norska svartkonstböcker. Enligt ordböckerna betyder *svartkonst* 'svart magi', 'häxkonster', 'trolldom', ja, rentav 'voodoo'. Vi har således att göra med en samling böcker som kunde klassificeras som onda och farliga. Modigt griper man sig an läsningen och fascinerad lägger man ifrån sig boken *Medicine, Magic and Art in Early Modern Norway. Conceptualizing Knowledge*.

Ane Ohrvik beskriver visserligen floran av svartkonstböcker i Danmark-Norge från medeltiden till slutet av 1800-talet, men då själva de dansk-norska texterna och svartkonsten i Norden i sig inte står i centrum har hennes studie bärighet också utanför detta geografiska område. I stället ser Ohrvik svartkonstböckerna som en del av bokhistorien och följaktligen arbetar hon utgående från en anomali. Hon för på detta sätt in en rent folkloristisk tradition, och därigenom enligt den definition av *folklore* som var förhärskande under 1800-talet, en muntlig tradition, i den del av historievetenskapen som är minst muntlig, nämligen bibliografi och bokhistoria. Man kunde tänka sig att detta är ett tråkigt sätt att studera folklore på, men i så fall bör man ändra sin åsikt.

Utgångspunkten är nämligen att svartkonstböcker inte bara består av trollformler, magiska anvisningar, medicinska recept eller andra uppskrifter för ett fungerande liv. Det är så man som folklorist är van att tänka på svartkonstböcker. Ane Ohrvik tar i stället fasta på den paratext som också finns i böckerna men som folklorister oftast hoppar över i sin användning av dem. Med paratext avser Ohrvik de upplysningar om en svartkonstbok som finns på pärmar, titelblad, i förord och eventuella efterord, samt ibland också som handskrivna anteckningar. Likaså intresserar henne valet av format, storlek och annat som framgår av boken vid sidan av det egentliga svartkonstinnehållet. Dessa upplysningar säger mycket om varje enskild svartkonstbok, dess ägare, hans relation till den tänkte läsaren, hur han ville att innehållet skulle förstås, hur man autentiserade texterna och framför allt hur man autentiserade kunskapen i boken, och hur ägaren behandlat och använt sin bok. Detta hade Ohrvik inte kunnat få fram utan en mycket noggrann närläsning av denna paratext.

Själva begreppet *bok* blir ett problem. Är handskrivna dokument böcker eller ska de kallas manuskript? Är en svartkonstbok en bok även om den bara består av några få ark? Denna typ av frågor kring själva det fysiska föremålet är typiska för Ohrviks studie. Hon hänvisar till den bokhistoriska forskningen och hämtar sina analysredskap där, men inför också de »gamla» folkloristerna, till exempel Ohrt och Bang, för att belysa den folkloristiska forskningshistoriens sätt att se på svartkonstböckerna. De gamle var trots allt inte så blåögda och begränsade i sina upptäckter som man gärna tror i vår tid.

Via dessa två kanaler, folkloristiken och bokhistorien, för Ohrvik läsaren genom den europeiska kulturhistorien och (dansk-)norska tankegångar om kunskap. Vi får läsa om Cyprianus och hans väg till ett magikunnigt helgon (ännu en anomali!). Vi blir bekanta med hela floran av medeltida magiker, renässansens »vetenskapsmän», upplysningstidens förhållanden och 1800-talets romantik och framväxande moderna kunskapsvärld. Vi konfronteras med den stora litteraturen av *grimoires*, *secreti* och *Kunstabücher*, allesammans beteckningar för litteratur bestående av hemlig kunskap, recept och knep. Men hemlig kunskap innebär inte hemlig och gömd utan snarare otillgänglig, specialiserad, ofta även återgiven på främmande språk, exempelvis latin. Genom att peka på detta samband mellan central- och sydeuropeiska och dansk-norska verk bygger författarna till svartkonstböckerna upp ett förtroende för tillförlitligheten i de magiska texterna. Den som skriver (av) sådana texter och den som läser dem och använder dem uppfattar sig själv som tillhörig en och samma specialgrupp som de utländska berömda kloka och bildade »vetenskapsmän» som på sin tid producerat sådana böcker.

Karaktäristiskt för Ohrvik är att hon ställer en fråga till sitt material och därefter söker svar, men att hon inte nöjer sig med det första svar hon hittar. Hon söker alternativa förklaringar och betydelser i det som hon läser i paratexterna. Hennes huvudsakliga och övergripande fråga är egentligen hur författarna – om de alls kan ses som författare, eller snarare måste uppfattas som kopierare eller kompilatorer, vilket hon

avgör genom ett minutiöst resonemang – framställer och gestaltar sin kunskap. Härmed avses inte på vilket sätt de grupperar sina formler och recept, utan snarare hur de skapar trovärdighet kring sina texter. Bland annat lutar de sig emot det de anser vara större auktoriteter. Exempelvis gavs genren svartkonstböcker namn efter den stränga karthagiska biskopen Cyprianus från 200-talet.

Enligt Ane Ohrvik kan ägarna till böckerna på grund av dessas oktav- eller kvartofomat inte ha burit sina svartkonstböcker i fickan för ständig användning utan ser ut att ha behandlat dem med större respekt än så. Läsaren får också veta att svartkonstböckernas författare ställer krav på sina läsare som rättskaffens kristna män. Det är intressant att se att just den kristna sfären kopplas in i användarnas uppfattning om var svartkonstböckerna hör hemma (en tredje anomali!). Den som är en god kristen behöver inte frukta det faktum att han har att göra med riskabla magiska texter som egentligen kunde behärras av djävulen, för Gud skyddar den rätttrogne även i sådana här sammanhang. Gud ger den sanna kunskapen och den kristna användaren leds till den av Gud själv.

Ane Ohrvik är mycket beläst och kunnig. Det har varit roligt och spännande att läsa hennes bok. Vad har det då inte varit att skriva den, att djupdyka i ett klart avgränsat och rätt så lätt definierat material, att knyta det till en under medeltiden intill 1800-talet alleuropeisk tradition och se spåren av de klassiska verken i den dansk-norska svartbokstraditionen? Varken Norge eller Danmark var isolerade trakter, det visar svartkonstböckerna tydligt än en gång. Det är just detta kulturhistoriska samband som är intressant att betrakta. Boken rekommenderas varmt som underhållande och perspektivvidgande läsning, men framför allt borde studenter som fått en minimal undervisning i bildningshistoria och kulturhistoria ge sig tid att läsa dessa ungefär trehundra sidor mycket noggrant. De ger nämligen en alldeles utmärkt grund att stå på för framtida folkloristiska studier. Boken är dessutom välredigerad och rikt illustrerad vilket gör att läsaren lär sig något om handstilar, tryck, textens placering och lönnskrift.

Ulrika Wolf-Knuts

On the border of language and dialect. Red. Marjatta Palander, Helka Riionheimo & Vesa Koivisto. Helsingfors 2018. 259 s. (Studia Fennica linguistica 21.) ISSN 1235-1938, ISBN 978-952-222-916-8.

Under åren 2011–2014 pågick vid Östra Finlands universitet forskningsprojektet *On the borderline of Finnish and Karelian: Perspectives on cognate languages and dialects*. 2014 arrangerade projektet ett symposium i Joensuu på temat »On the Border of Language and Dialect». Boken är ett resultat av detta symposium. Projektet fokuserade på det karelska språket och karelskan får av förklarliga skäl särskild uppmärksamhet också i symposievolymen och behandlas i tre av volymens åtta artiklar.

On the border of language and dialect är en titel som kan täcka in många och stora frågor. Titeln signalerar att det handlar om gränser mellan språk och dialekt i någon form, men vilka gränser är det som avses? Det framgår redan i inledningen att de olika författarna anlägger olika perspektiv på gränser – såväl administrativa som kulturella och geografiska gränser diskuteras, liksom hur individer upprätthåller dessa gränser mentalt. Även gränser ur ett språkideologiskt perspektiv behandlas samt gränser som överträds så att språkkontakt uppstår och vad det i sin tur kan få för konsekvenser för en varietet.

Metodiskt rör sig flera av författarna inom fältet perceptuell dialektologi. Det är därför tacksamt att volymen inleds med en utförlig introduktion till forskningsfältet genom Dennis R. Prestons översikt »What's Old and What's New in Perceptual Dialectology»? Preston är en av förgrundsgestalterna inom perceptuell dialektologi och har i sin forskning fokuserat både på förmågan att identifiera dialekter och på attityder till dem.

Perceptuell dialektologi (som också kallas *folkdialektologi*) innebär att forskaren fokuserar på vad icke-lingvister tänker och tror om dialekter. Grundtanken är att språkbrukarnas egna uppfattningar kan bidra med nya perspektiv och en djupare förståelse för dynamiken i variationen. Man har framför allt intresserat sig för språkbrukarnas mentala dialektkartor, deras förmåga att placera olika regionala varieteter geografiskt eller deras attityder till olika sätt att tala. Utifrån språkbrukarnas uppfattningar om var dialektgränserna går kan forskaren förklara regional och social variation.

Personligen tilltalas jag av denna strävan inom perceptuell dialektologi att låta språkbrukarna komma till tals inte bara genom att studera deras produktion, utan att fokus också läggs på deras perception. En nackdel är att man inom perceptuell dialektologi hittills mest koncentrerat sig på hur materialinsamlingen ska gå till, medan det egentligen inte finns några specifika analysmetoder. Insamlingen sker med hjälp av kartritningsuppgifter, enkäter, intervjuer och perceptionstest. Sedan 1980-talet har metoderna som används inom perceptuell dialektologi utvecklats i snabb takt och i dag är datorn ett viktigt hjälpmedel för att genomföra experiment. Perceptuell dialektologi är dock ett fält som fortfarande växer och det verkar troligt att även analysmetoderna kommer att utvecklas mer framöver.

Johanna Laakso bidrar till volymen med artikeln »Language Borders and Cultural Encounters: A Linguistic view on Interdisciplinarity in the Research of Intercultural Contacts». Hon problematiserar den allmänna uppfattningen att språk är slutna system med skarpa och tydliga gränser. Hon anser att gränser ofta dras mellan olika språk som om de vore enhetliga medan verkligheten är mer komplicerad. Det som traditionellt anses vara ett och samma språk är i själva verket en samling av olika varieteter. Laakso poängterar att flerspråkigheten har haft en central roll genom århundradena och att vi i dag i Europa åter får ett allt större inslag av flerspråkighet. Hon är kritisk till att många forskare verkar tycka att det är positivt att överskrida gränser och att de (över)använder prefix som inter- och trans-. Laakso menar att svårigheten ligger i att veta var en gräns går också när den överskrids. Hon varnar för att det finns en risk för att man bara befäster de gränser man vill överskrida.

Efter de två mer översiktliga artiklarna följer tre artiklar som specifikt behandlar det karelska språket. Karelskan har i perioder betraktats som finska och ansetts vara en finsk dialekt, men sedan 2009 är karelska klassificerat som officiellt minoritetsspråk i Finland. Karelskan är ett gammalt inhemskt språk på sitt område och dess talare har bott där redan innan de nuvarande statsgränserna kom till. Karelskan har fungerat som ett bruksspråk i närmiljön, men allt färre personer behärskar karelska i dag. Det pågår dock en revitaliseringsprocess där man strävar efter att utvidga karelskans användningsområden och att få folk att använda sitt språk i olika situationer.

Vesa Koivisto behandlar karelska gränsdialekter som ett exempel på språk- och dialektblandning i artikeln »Border Karelian Dialects – a Diffuse Variety of Karelian». Dessa karelska dialekter talades på gammalt östfinskt område, nära ryska gränsen. Kontakten mellan karelska och finska har anor där sedan 1600-talet när många kareler flyttade till Ryssland och området fick en stor finsktalande befolkning. Gränsen mellan karelska och finska har genomkorsat det karelska gränsområ-

det, men i praktiken realiserades denna gräns som ett kontinuum där de karelska dialekterna uppvisade drag som är karaktäristiska för blanddialekter. Förutom att två olika språk möttes i gränsområdet, möttes också två karelska dialekter där och influerade varandra: så kallad egentlig karelska (sydkarelska) och olonetsiska. Det karelska gränsområdet visar att en blanddialekt inte bara behöver innehålla språkdrag från ett och samma språk, utan i det här fallet hämtar dialekterna språkdrag från två närbesläktade språk, nämligen karelska och finska. Dialekterna i det karelska gränsområdet visar också att det kan vara svårt att definiera ett språk där proportionerna mellan de olika inblandade språken och dialekterna varierar mycket på individnivå.

Marjatta Palander och Helka Riionheimo har tillsammans skrivit artikeln »Imitating Karelian. How is Karelian recalled and Imitated by Finns with Border Karelian Roots?». De har genomfört en studie utifrån folklingvistisk metod och fokuserar i artikeln på informanternas mentala gränser mellan finska och karelska. Informanternas uppgift var att återge hur äldre släktingar hade talat med syfte att undersöka hur långa sekvenser informanterna kunde producera på ett språk som de inte själva aktivt använder och hur pålitliga deras imitationer var. Metodiskt är studien intressant eftersom författarna använder sig av ett test hämtat från folklingvistik för att här studera ett hotat språk. De språkdrag som förekommer i imitationerna anser författarna vara de språkdrag som är (eller snarare var) mest typiska för den karelska dialekten. Metoden ger också en övergripande bild av kunskapen om karelska hos andra och tredje generationens karelska immigranter.

Niina Kunnas bidrar med artikeln »Viena Karelians as Observers of Dialect Differences in Their Heritage Language». Kunnas fokuserar på hur talare av karelskan vid Vita havet uppfattar gränserna mellan sin varietet och andra varieteter. Kunnas material består av både intervjuer och lyssningstest. Studien visar att informanterna uppfattar dialektområdet som mindre än det är enligt språkvetares definition. Lyssningstestet avslöjar att medvetenheten om dialekten är mycket låg och att även informanternas egen varietet ibland placerades fel geografiskt. Kunnas är dessutom intresserad av att studera vilka språkdrag som diskuteras bland icke-lingvister. Här är det tydligt att variationen av /s/ markerar olika varieteter. Kunnas studie visar att detta lilla hotade minoritetsspråksamhälle, liksom många andra språksamhällen, har byggt en social och språklig identitet kring ett enskilt språkdrag – i detta fall en sibilant.

Tamás Péter Szabó har skrivit artikeln »Reflections on the Schoolscape. Teachers on Linguistic Diversity in Hungary and Finland». Till skillnad från andra artiklar i volymen som undersöker hur dialekt uppfattas utifrån geografiska gränser studerar Szabó hur språkgränser interaktionellt konstrueras. Hans forskningsmaterial kommer från samtal med lärare i skolmiljön i Ungern och Finland. Lärarnas uppgift var att guida forskaren på skolområdet och berätta om det lingvistiska landskapet – »the schoolscape». Szabó har utvecklat en metod som han kallar för »turistguidetekniken» som innebär att forskaren fotodokumenterar det lingvistiska landskapet medan läraren får kommentera de språkval och symboler som förekommer.

Artikeln fokuserar på språkideologier som påverkar hur vi värderar olika språk. Szabó reflekterar över hur vi tänker kring språk som olika mycket värda i en språklig hierarki. Ungern anses vara mer standardorienterade, medan finner oftare definierar sig som två- eller flerspråkiga. Studien visar hur begrepp som *modersmål* och *främmande språk* används i interaktionen och hur deltagarna med dessa begrepp konstruerar språkgränser och därigenom också avslöjar de språkideologer som ligger bakom gränsdragningen mellan begreppen.

Szabós studie är spretig och materialet som samlats in i Finland respektive Ungern är inte helt jämförbart; exempelvis genomfördes intervjuerna på ungerska i Ungern,

men på engelska i Finland eftersom författaren inte behärskar finska. Studiens styrka ligger enligt min mening inte i resultaten, utan i hur Szabó metodiskt gått tillväga. Det är intressant att han genom att använda sig av den typen av visuella metoder som vanligen används inom forskningen kring språkliga landskap här undersöker språk-idologier. Jag skulle gärna se att visuella metoder används på fler områden, exempelvis inom andraspråksforskning.

Anna-Riitta Lindgren och Leena Niiranen presenterar en kontaktlingvistisk studie i sin artikel »The Morphological Integration in Scandinavian and Saami Verbal Borrowings in Kven and Their Impact on Contact-Induced Language Change». Författarna undersöker det kvänska ordförrådet, en varietet som kan klassificeras antingen som dialekt eller som språk. Kvänerna är en minoritet som lever i Nordnorge. De kom från dagens västra Finland på 1700-talet och talade troligen någon finsk dialekt. Eftersom kvänerna inte haft någon kontakt med det finska språket i Finland har deras språk utvecklats åt ett annat håll än i Finland.

Artikeln fokuserar på olika typer av språkgränser genom att undersöka lån från norska, svenska och samiska. Studien visar att lånorden skiljer sig åt beroende på vilket källspråket är. Från svenska och norska kommer främst kulturellt betingade lånord, t.ex. ord som har med ny teknik att göra. Lånen från svenskan hör generellt till ett äldre språkskikt, medan yngre ord främst lånats från norskan. Samiskan har haft inflytande såväl på ordnivå som på formnivå. År 2005 fick kvänska status som minoritetsspråk i Norge och blev då ett självständigt språk, åtskilt från finska. Författarna menar att detta ytterligare bidragit till att kvänska skiljer sig åt från såväl finska dialekter som det finska standardspråket. Det är tydligt att en varietet, oavsett dess historia, påverkas av nationella gränser.

Boken avslutas med artikeln »Lexical Mixing in Conversation between Old Helsinki Slang Speakers» av Vesa Jarva och Jenni Mikkonen. Författarna undersöker äldre Helsingforsslang. I ett så pass geografiskt avgränsat undersökningsområde menar de att det snarare handlar om demografiska än geografiska gränser. Helsingforsslangen uppstod i slutet av 1800-talet i och med att många svenska arbetare åkte till Helsingfors för att jobba. Svenska och finska arbetare hade inget gemensamt språk och kunde därmed inte kommunicera med varandra, men slangen enade dem.

Precis som i Sverige var det i Finland ovanligt att studera urbana dialekter innan sociolingvistikerna gjorde sitt intåg på 1960-talet. Det har fått som följd att Helsingforsslangen är dåligt dokumenterad. Materialet som studien bygger på kommer från en inspelning som genomfördes med 5 äldre talare år 1965. Som kuriosum kan nämnas att inspelningen gjordes av musikern M. A. Numminen som då var student.

Författarna uppskattar att ca 40 % av ordförrådet kan räknas som slangord och att huvudparten av dessa är inlånade från svenska. Ordförrådet har anpassats till finsk fonologi, men uppvisar också fonologiska drag som är främmande för finskan. Det gör att denna varietet är i det närmaste oförståelig för finnar i dag. Det är enkelt att se att *hampuusi* kommer av svenskans *hamnbuse*, men alla ord är inte lika genomskinliga, t.ex. *skiiiaa* 'att prata' som enligt författarna baseras på ett svenskt dialektord *skissa* 'ljuga' och som i sin tur kommer av ordet *skit*. Just detta dialektord saknas både i tryckta dialektordböcker och i Institutet för språk och folkminnets dialektsamlingar. Det hade varit intressant att veta mer om etymologierna bakom de svenska lånorden, men eftersom volymen vänder sig till en internationell läsarkrets är det naturligtvis inte fokus för studien. I stället får läsaren ta del av en intressant historik över hur ett slangspråk uppkommit och hur det har fått sin unika blandning av språkliga former.

Sammantaget ger volymens artiklar en bild av en mångsidig, flerspråkig, varierande och ständigt föränderlig språklig verklighet där olika gränser och barriärer möts,

sammanstrålar och korsar varandra. Ur ett mer övergripande perspektiv lyckas artiklarna också överbygga ämnesgränser och metodiska gränser. Genom att applicera språkvetenskapliga teorier och metoder på relativt outforskade varieteter (som karelska, kvänska och Helsingforssläng) bidrar volymen till en internationell diskussion om språkkontakt, språktypologi och perceptuell dialektologi. Det är inspirerande att se att det går att använda sig av moderna metoder på språk som i princip inte finns kvar. Det öppnar nya möjligheter för forskning inom historisk lingvistik.

Lena Wenner

Ulf Palmenfelt, Berättade gemenskaper. Individuella livshistorier och kollektiva tankefigurer. Stockholm 2017. 352 s. ISBN 978-91-7331-809-9.

Under andra hälften av 1990-talet mötte folkloristiken och de som studerade folkligt berättande nya, spännande infallsvinklar genom begrepp som narrativanalys och narrativitetsforskning. Ulf Palmenfelt har alltsedan dess, bland annat tillsammans med kollegor i Nordiska och internationella nätverk, arbetat med att utveckla ett folkloristiskt narrativitetsperspektiv. Drivkraften bakom detta och till boken *Berättade gemenskaper. Individuella livshistorier och kollektiva tankefigurer* ligger i det som enkelt uttrycks i förordet: »nyfikenheten på att förstå hur berättelser fungerar».

År 1995 ingick Ulf Palmenfelt i projektet Liv i Visby. Det empiriska materialet till *Berättade gemenskaper* har hämtats därifrån – 132 inspelade och transkriberade levnadsödesintervjuer. Intervjuarna var arbetssökande mellan 25 och 50 år och de intervjuade var pensionerade Visbybor, födda mellan 1901 och 1932. Materialet finns nu i Folklivsarkivet vid Uppsala universitet, Campus Gotland, som drev projektet tillsammans med bland andra Arbetsförmedlingen. Det rör sig om en rad unika livsöden, men också om många gemensamma erfarenheter.

I *Berättade gemenskaper* finns inte bara en utgångspunkt i narrativitetsforskning, utan framförallt en tydlig orientering gentemot ett folkloristiskt perspektiv; Palmenfelts kunskaper om traditionellt folkligt berättande utgör grunden för att undersöka »hur minnen av individuella erfarenheter får verbal form och hur dessa livshistorier förhåller sig till andra minnesberättelser på olika nivåer av kollektivitet» (s. 21). De kollektiva dragen utgörs dels av narrativa mönster, dels av kognitiva strukturer. Som ett sammanfattande namn för en rad kollektiva föreställningar och försanthållanden används sociologen Johan Asplunds begrepp *tankefigurer*. Ett par teoretiska och metodiska verktyg presenteras i inledande kapitel, men de lämnas inte där utan återkommer tillsammans med nya utgångspunkter, som förs in och diskuteras tillsammans med analysen genom hela boken. Detsamma gäller materialet. Som läsare är man aldrig långt borta från den berättade gemenskapen.

Som ansats behandlas i tre på varandra följande kapitel de för undersökningen centrala begreppen: *berättelser*, *livshistorier* och *minnen*. Även om den sammanhållna berättelsen inte dominerade intervjuerna med Visbyborna, menar Palmenfelt att berättelsen som form ofta gjorde sig påmind. Vad är en berättelse och varför är denna kollektiva uttrycksform så stark? Berättelsen är till exempel bra på att beskriva förändringar, skildra konflikter och dikotomier och att återge verkligheten som ordnad och sammanhängande. Den är mindre bra på att beskriva känslor, nyanser och mångtydighet; då krävs andra uttrycksformer. Livshistorierna innehöll exempelvis många beskrivande avsnitt och Palmenfelt ser här en betoning av det vardagliga livet och att man vill vara som andra Visbybor. Antagligen hade ingen av de personer

som intervjuades någonsin tidigare ombetts att berätta om hela sitt liv. Ofta började intervjuerna med den stora frågan: Skulle du vilja berätta för mig om ditt liv? Även om detta var en för många ny fråga finns det något att luta sig mot i en rad kulturella överenskommelser om vad och hur man kan berätta om sitt liv. I ett följande kapitel vrider och vänder Palmenfelt på minnen – hur de kan återges och höra samman med berättelser och det individuella i förhållande till det kollektiva. Även om minnen är privata måste de också »anpassas till den kända verkligheten» (s. 83).

Genom hela studien är grunden det lokala intervjumaterialet, som med ett reflexivt förhållningssätt diskuteras och analyseras utifrån olika infallsvinklar. I materialet ser Palmenfelt exempelvis sällan absoluta ställningstaganden för eller emot olika händelser och skeenden. Han utgår istället från begreppet *positioneringar*, som kan ge mer nyanserade beskrivningar. Ett återkommande tema handlar om åren under andra världskriget. Intervjupersonerna återkom ofta dit och använde också »krigsberättelser» för att positionera sig i förhållande till olika grupper och genom motberättelser – så här är det idag, så var det då – till aktuella ämnen. Vissa tankefigurer är speciellt starka och återkommande och kan med folkloristen Albert Eskeröds begrepp kallas *traditionsdominanter*. Sådana utgör sänkningarna av pansarfartyget Hansa och förhållanden som har med resorna till och från fastlandet att göra.

Utifrån andra infallsvinklar undersöker Palmenfelt dels emotioner och med vilka narrativa medel som intervjupersonerna förmedlade känslor, dels dialoger och hur de kan användas för att exempelvis pröva olika ståndpunkter. I kapitlet »De minsta kollektiven» är utgångspunkten intervjuer som har gjorts med gifta par och syskonpar och hur deras berättelser om samma skeenden förhåller sig till varandra. Under rubriken »Allmänmännsliga erfarenheter» behandlas dels barndomsberättelser, dels berättelser om dödsfall.

Berättade gemenskaper handlar framförallt om *hur* människor berättar om sina liv, men genom de aspekter som behandlas och närheten till materialet får också läsaren en bild av livet för människor i Visby i Sverige under 1900-talet – av barndom och ungdomstid, arbetsliv, sociala förhållanden, beredskap, folkhem, egnahem, folkpension, teve, resor med mera.

I ett avslutande kapitel, under rubriken »Kollektiva tankefigurer», diskuterar Ulf Palmenfelt folkloristiska inslag i det material som han har undersökt. Undersökningen visar att livshistorierna är individuella samtidigt som de har flera kollektiva drag och att även erfarenheter som är av mer privat karaktär kan uttryckas i traditionella former. Här finns också en rad återkommande tankefigurer, gemensamma världsbilder, som består av ett antal berättade gemenskaper.

I kombination med nyfikenheten på berättelser och berättande, på att i grunden utforska, ser jag ytterligare en drivkraft bakom *Berättade gemenskaper*, nämligen lusten att förmedla och lära ut. Alla kapitel är pedagogiskt upplagda och innehåller många exemplifieringar och liknelser för att läsaren bättre ska kunna förstå. Den bild som Palmenfelt tecknar av minnet stannar särskilt kvar hos mig. Minnet kan ses som en flyttkartong full med legobitar i varierande färger och former. Färgerna kan stå för olika sinnesintryck och alla bitar kan »associeras med personer, föremål, miljöer, handlingar och känslor» (s. 73) och kombineras på olika sätt vid olika tillfällen. Den som ska dela med sig av sina minnen måste göra meningsfulla val bland alla legobitar. Då gäller det att kunna sätta samman dem i mönster »som blir begripliga och (helst) intressanta för andra» (s. 73). I denna anpassning av individuella minnen ligger en del av det som utgör grunden för kollektiva tankefigurer.

Palmenfelt för också med sig teorier och metoder genom hela boken och använder dem som redskap för att bättre kunna förstå, inte som vägvisare. Även om varje kapitel till dels vilar på föregående så bör den som ska utforska någon speciell aspekt

av berättande och livshistorier också kunna använda enskilda avsnitt som metodiska exempel.

I *Berättade gemenskaper* visar Ulf Palmenfelt med stor pedagogisk skicklighet hur ett folkloristiskt narrativitetsperspektiv kan fördjupa förståelsen för berättande och berättelser. Han besitter därtill djupa och breda kunskaper i och om olika former av folkligt berättande, vilka utgör ett målande referens- och jämförelsematerial som berikar analysen.

Annika Nordström

Romska liv och platser. Berättelser om att leva och överleva i 1900-talets Sverige. Red. Lotta Fernstål & Charlotte Hyltén-Cavallius. Stockholm 2018. 243 s. ISBN 978-91-7031-303-5.

Romska liv och platser är en bok som innehåller många och långa citat, bilder, förklarande utvikinigar, forskningsresultat och ett antal kartor. Det varierade innehållet avslöjar att den tänkta målgruppen är en intresserad allmänhet och professionella inom olika institutioner snarare än vetenskapssamhället, även om forskare kan finna boken användbar. Den ger läsaren en inblick i några svenska romers egen syn på sin historia och relationen till svenska myndigheter och lokalsamhällen under 1900-talet. Detta är ett givande perspektiv eftersom den tidigare forskningen huvudsakligen har fokuserat på myndigheter och experters kunskapsproduktion. Metoderna som använts för att nå romers självupplevda historia är framför allt intervjuer och en arkeologisk utgrävning. Arkivforskning har också genomförts, framför allt på material som redan finns beforskat i olika avhandlingar, uppsatser och rapporter. Bokens unika bidrag består av livshistoriska intervjuer med elva svenska romer samt en arkeologisk utgrävning av en historisk lägerplats. Syftet med intervjuerna, berättar författarna, var att »fånga romers erfarenheter av att leva ett kringresande liv, att bo i läger under 1900-talet och av att växa upp i Sverige». Målsättningen var att »föra svenska romers erfarenheter till historieskrivningen och till kulturarvsinstitutioners arkiv och samlingar» (s. 26). I samarbete med några romer har redaktörerna lokaliserat olika lägerplatser främst i Stockholmsområdet och valt ut det s.k. Skarpnäcksläget som utgrävningsplats. Trots att själva utgrävningen inte tycks ha gett så stora resultat i form av arkeologiska fynd är kapitlet som beskriver projektet intressant i det att det ger fördjupade kunskaper om både svenska romers vardagliga liv och Stockholms historia på en mikro-historisk nivå.

Metodologiskt faller intervjuerna respektive utgrävningarna inom olika forskningsfält (etnologi och arkeologi), och en strävan var enligt författarna att låta dessa befrukta varandra. Denna strävan uppnås; kombinationen av olika metoder är framgångsrik både för att nå ny kunskap och för att belysa nya berättelser. Ett antal forskare från olika discipliner har varit involverade i arbetet med boken, dock saknas historiker. Det är välkommet med arkeologisk och etnologisk kunskap på ett fält som främst dominerats av historiker under de senaste decennierna. Men eftersom projektet även inkluderar empiriska undersökningar av historiskt arkivmaterial – historikerns expertområde – förvånar valet att inte involvera historiker i arbetet. Kapitel 2 behandlar uteslutande de historiska processer inom vilka svenska myndigheter sökte skapa kunskap om personer som var identifierade som »zigenare». Dessa processer är förhållandevis väl utforskade i såväl tidigare forskning som i olika utredningar (t.ex. Montesino 2002, Sjögren 2010, Westin 2014, Ds 2014: 8, Ericsson 2015, Ohls-

son Al Fakir 2015). Istället för att genomföra ytterligare empiriska studier i arkiven, på källor som tidigare studerats, och dra slutsatser som tidigare dragits, hade man med fördel kunnat använda sig av den forskning som finns och kalla kapitel 2 för just »Tidigare forskning». Detta hade förstärkt de unika bidrag som bokens efterföljande kapitel presenterar.

Intervjuerna bestod av öppna frågor och är till formen levnadsberättelser, en specifik form vars innehåll förmedlar både det personliga och det strukturella i identitetsformering och vars formuleringar är förankrad i sin nutida kontext. Det är tänkvärt att ta del av konkreta beskrivningar av hur ett kringresande liv organiserades under 1900-talet, något som tidigare har utforskats »utifrån» i syfte att förändra/normalisera romanigrupperns liv (t. ex. SOU 1956: 43, Takman 1976). Här får vi istället veta hur olika familjer gjorde och varför, och särskilt intressant är det att se vilka stora skillnader det fanns inom gruppen »svenska romer». Här skulle man kunna göra ytterligare analyser utifrån klass-, etnicitets- och/eller ras-/whitenessperspektiv, även om jag förstår att detta går bortom syftet med denna bok. För framtida forskning är det dock intressanta fynd som redovisas, t.ex. att familjer som invandrat via Ryssland antogs kunna »ordna det bättre för sig» (s. 68, 77) än vad andra kunde. Vad berodde dessa förhållanden på? Jag önskar att man hade fördjupat sig ännu mer i den gruppintern heterogeniteten och hierarkin, till synes med en »aristokrati» av ett antal framgångsrika familjer i toppen. Detta kan dock vara ett känsligt ämne då gruppen på 1960-talet inkluderade färre än tusen personer. I boken lyfts dock även andra röster fram än de tidigare hörda, vilket är en stor tillgång.

Den grupp som kallas/kallar sig för svenska romer har haft en jämförelsevis stark representation i såväl kultur och media som vetenskap och politik sedan 1940-talet till idag. Boken fokuserar explicit på denna grupp. Gott nog, det är betydelsefullt att lyfta fram romers upplevelse av de processer som är relativt väl utforskade från myndighets- och vetenskapshåll. Det är dock problematiskt att denna historia (exempelvis om att rätten till bostad och skola fick brett genomslag för *romer* först på 1960-talet) återigen framställs som den dominerande. Den till antalet största gruppen inom den nationella minoriteten romer, resandefolket, har varken bött i läger eller portats från skolor under 1900-talet. Därmed inte sagt att de resande inte utsatts för diskriminering eller rasism från lokala bostads- och skolmyndigheter, bara att det har funnits betydande skillnader även inom den (myndighetsavgränsade) nationella minoriteten. Dessa skillnader är viktiga att lyfta fram i strävan att »infläta» (s. 16) romanigrupperns röster i svensk historieskrivning. Trots denna ambition präglas diskussionen om termer och begrepp, identitetsprocesser och etnicitet i kapitel 1 av en viss begreppsförvirring. Detta beror främst på att det är myndighetsbeteckningar och 2000-talets minoritetspolitik som används som utgångspunkter i avgränsning och problemformulering, vilket osynliggör de historiska (politiska, sociala) processer som lett fram till just dessa beteckningar och denna politik.

Begreppet *romer* är i sig resultatet av en etnopolitisk kamp som från början drevs på europeisk nivå främst av aktivister som självidentifierade sig som rom (däribland kelderasha-romer som varit den medialt mest synliga gruppen i Sverige under 1900-talet). Begreppet har vunnit stor framgång och blivit en vedertagen och politisk korrekt etnonym för en mängd grupper som tidigare har inordnats i pejorativa kategorier som exempelvis »zigenare». Romer är även autonym för en del av dessa grupper, men inte för alla. När författarna (förvisso i gott sällskap med ett stort antal andra forskare och skribenter) skriver sådant som att 'tatra' torde ha åsyftat 'romer', eller att 'resande' härstammar från 'romer' (s. 19 f.) som kom till Sverige under eller efter 1500-talet, är det en epistemologisk och ontologisk kullerbytta som osynliggör både migrationsprocesser och romanifolkens långa historia i Sverige, där bland an-

nat Kelderasha-romer är en grupp som ur ett långt historiskt perspektiv relativt sent etablerat sig på svenskt territorium. »Romer» blir till en sorts övergripande etnisk kategori som övriga romanigrupper inordnas under, men, som författarna själva skriver på s. 20 och 22, identifierar sig inte samtliga resande som romer. Istället för att lyfta upp och kritiskt undersöka detta reproduceras myndigheternas avgränsningar.

Kapitel 3 och 4 hör till bokens starkaste. Där skymtar bilder av ett gammalt Sverige fram, före välfärdens materiella utbredning och före ambitionen om universalism fått konkreta resultat i form av bostäder och skola åt alla. Det moderna Sverige var inte gammalt, och bland de sista grupperna att (åtminstone i retoriken) bli en etablerad del av det fanns svenska romer. I boken får denna omvälvande förändring liv, en förändring som skedde på några decennier för merparten av Sveriges befolkning men på ännu kortare tid för denna avgränsade grupp romer. Genom romers minnesbilder levandegörs det ständiga praktiska arbetet för att få tillvaron att gå runt, och hur detta arbete måste utföras i en ständig balansgång där man sökte undvika att »störa» de redan etablerade, bofasta svenskarna. Tidigare, mer översiktliga, skildringar av svenska romers liv under 1900-talet har framför allt lyft fram den myndighetsdrivna likväl som den individuella rasismen och diskrimineringen, vilken går som en röd tråd under seklet. I denna skildring görs också plats för det som gjorde att tillvaron faktiskt gick runt, även utan fast jobb och bostad: fungerande ekonomiska och sociala relationer inom familjen/gruppen och till de lokalbefolkningar som efterfrågade deras tjänster.

Kapitel 4 och 5 fokuserar på Stockholms bostadspolitik och lägerplatser, samt romers upplevelse av dessa. Den lokalhistoriska inriktningen är förstälilig: det finns mest källmaterial där och antalet läger var störst och de förekom under flera decennier. Den nationella »zigenarpolitiken» både utgick ifrån och prövades i Stockholm; staden var politikernas och experternas hemvist och verksamhetsområde. Förhoppningsvis kompletteras denna studie av fler lokalhistoriska studier som kan visa på geografiska likheter och skillnader. Författarna urskiljer fyra perioder i stadens politik och agerande gentemot *lägerboende romer* – en viktig distinktion och avgränsning som ofta faller bort när romanigrupperns historia i Sverige beskrivs. Denna historia har under 1900-talet sett väldigt olika ut för olika kategorier, då antalet romanigrupper utökades och politiken differentierades. Grundförutsättningen för de medborgerliga rättigheternas genomförande har under hela perioden varit bofasthet, vilket också bekräftas i föreliggande bok. Bofasthetens konsekvenser och funktioner framgår särskilt i kapitel 5, »Från läger till lägenhet», där bland annat den sociala kontrollens dubbelydighet synliggörs. För den som ingår i och accepteras av gemenskapen kan social kontroll innebära ett skyddsnät – ingen lämnas utanför. När individer fysiskt befinner sig i en gemenskap som är dem främmande eller som inte accepterar dem, kommer den sociala kontrollens skyddande funktioner dock till korta. Kvar blir social kontroll som hot. Sådana komplexiteter framkommer i de minnesbilder som förmedlas i kapitel 5; efter att ha kämpat i år för att få moderna bostäder fann sig en del romer längta tillbaka till lägerlivet, med dess omedelbara närhet till släkt och gemenskap.

I kapitel 6 vidgas perspektivet, från svenska romer till »romer i Sverige». Här kontrasteras dagens minoritetslagstiftning mot efterkrigsdecenniernas assimilationssträvanden, med den underförstådda betydelsen att allt har blivit bättre. Men detta, menar jag, går att ifrågasätta ur ett socialhistoriskt perspektiv. Under 1960-talet satsades jämförelsevis stora summor på att förbereda och tillgodose svenska romers (dock inga andra romanigrupper) medborgerliga rättigheter inom områdena bostad, skola och arbete. Det fanns både visioner och höga ambitioner, vilka tilläts påverka den förda politiken i viss utsträckning. Detta går att kontrastera mot idag, då varken

den politiska viljan eller de ekonomiska förutsättningarna finns för att välkomna nykomlingar in i välfärden; när romer idag förs på tal i media handlar det oftast om förbud mot tiggeri och olagliga bosättningar. Detta perspektiv saknar jag när svenska romers historia i Sverige (återigen) hamnar i fokus. Med det sagt är *Romska liv och platser*, med dess livshistoriska och arkeologiska fokus, ett välkommet bidrag till forskningen om en viktig del av Sveriges och Stockholms historia, och en specifik grupp inom den svenska nationella minoriteten romer.

Ida Al Fakir

Elisabet Stavenow-Hidemark & Klas Nyberg, Från kläde till silkesflor. Textilprover från 1700-talets svenska fabriker. Stockholm 2015. 384 s. ISBN 978-91-87151-02-6.

Vad allt kan inte kulturhistorisk forskning i vid bemärkelse utvinna ur materialutgåvor, det må sedan gälla kataloger över bibliotek, dokument, föremål, dagböcker och brev, bilder och materiella kvarlevor av allehanda slag som den mänskliga verksamheten lämnat materiella spår av, medvetet eller omedvetet!

Detta förutsätter naturligtvis att arbetena är byggda på gedigen forskning, insikt i källans egenskaper och värde samt vetenskaplig stringens. Då utgåvan därtill omfattar en analys av källans tidsmässiga, lokala, biografiska och ideologiska kontext, skapas en källskrift av inte bara tidlöst, utan även outsinligt värde. Ett värde som med tiden lämnar avhandlingar, special- och allmänstudier m.m. i glömskans vård, de må sedan vara »strösslade» ur de teoretiska modetrendernas ymnighetshorn hur mycket som helst.

En källskrift som fyller alla ovannämnda egenskaper i rikt mått är *Från kläde till silkesflor* utgiven av docenten Elisabet Stavenow-Hidemark och professorn i modevetenskap i Stockholm, ekonomihistorikern Klas Nyberg.

Elisabet Hidemark axlade, efter Anna-Maja Nyléns död, huvudansvaret för att Nordiska museet 1990 kunde utge nationalekonomen Anders Berchs samling av ca 1 700 prover av både utländsk och svensk textilmanufaktur ca 1741–1770. Arbetet var en milstolpe i textil- och dräkthistorisk forskning i Norden, med internationell bärvidd. Det gav insyn i det textila materialets tillkomst och omfattning, benämningar, teknisk kvalitet, färger och mönster, tillverkning, anskaffning och spridning. Utgåvan är oumbärlig t.ex. för tolkning av bouppteckningar, inventarier, kataloger och bevarade samlingar, och därmed för bilden av klädselns ekonomiska och sociala fält, rangskalor och preferens ävensom den textila kulturens generella struktur under ett betydelsefullt utvecklingsskede. En mentalitetshistorisk karta i modegarderober.

Det sagda gäller också i mycket det nu utgivna storverket. Substansen består av tre folianter med textilprover, två på Riksarkivet, en på Nordiska museet. Det är nu frågan om inhemska textilier av främst ylle, linne, bomull och siden(band). Den äldsta provboken, ett slumpartat fynd 1981 av Elisabet Hidemark, kan dateras till ca 1744–1746. Den innehåller 451 prov från 28 fabriker i 16 svenska städer. Man ser landets karta med landsortsstäderna, produkterna är vardagens tyger för soldater (kläde) och vanligt folk. Bokens proveniens är okänd. De två andra samlingarna är Patriotiska sällskapets sekreterare Adolph Modéers kollektion omfattande 390 prover från Stockholm, tillverkade 1766, samt den största boken daterad 1751 med 708 prover av ull, lin, silke och bomull från 41 av Stockholms manufakturer. Materialet profilerar sålunda huvudstadens textilproduktion mot landsorten och detta under en tid som präglades av intensiv utveckling och statlig reglering av manufakturväsendet,

en konsumtionsvarornas utformning som livsstil, som Klas Nyberg konstaterat förut (2017). Detta under den politiskt turbulenta frihetstiden, där kampen mellan hattar och mössor i hög grad påverkade också den textila produktionen, med uppsving, välstånd, lika väl som konkurs och katastrofer för aktörerna.

Elisabet Hidemark har ägnat sig åt den mödosamma men fascinerande uppgiften att inte bara presentera proven, uppsatta på foliosidor med namn och kvalitet, utan även utforskat fabriköerna och verkstäderna – in på deras privatliv och materiella kultur. Man förstår att det varit ett spännande arbete för en forskare som i över sextio år, med förankring i Nordiska museet, hängivet ägnat sig åt den materiella kulturen, främst bostad och inredning, konst-, hemslöjd och textilier. Ett tiotal böcker och ca 400 artiklar kring dessa teman vittnar, liksom redaktörskapet för *Rig* 1983–1995, om en gärning utan motstycke inom nordisk kulturhistoria.

I inledningen till den första boken analyserar hon benämningar, tygens bredder, tillverkningsvärde och priser, användning, fabrikernas utrustning, ägare, mästare och arbetare, protektionistiska åtgärder, levandegjort av Manufakturkontorets inspektörers rapporter. Den textiltekniska analysen är gjord av fil. lic. Martin Ciszuk (Chalmers tekniska högskola). Boken från 1751, den största, är antagligen tillkommen för Kommerskollegium (Manufakturkontorets efterföljare). »Det tidiga 1750-talet är sidenväveriets glanstid. Studien av den här provboken [...] visar i sin helhet hur textilfabrikationen förfinats, skickligheten ökat och antalet sorter blivit många fler, men också hur rikedomen hos ett antal fabriköer och fabriksägare ökat. De levde som herremän. Hattarnas satsning /subventionering hade givit resultat. Men när Mössorna tog över 1766–1767 skulle det visa sig att framgången varit orealistisk» (s.152). Den tredje boken, *Modéers samling* från 1766, med prover från siden- och klädesfabrikerna, omfattar ett urval ur produktionen, vilket aktualiserar frågan om representativitet. Denna belyses genom en detaljerad presentation av åtta sidenfabriker, en kamelgarnsvävare och en klädesfabrik. Här reflekterar Hidemark också över proverna med benämningar som vittnesbörd om klädedräkten. »Plötsligt ger de små provlapparna liv åt vår bild av 1700-talet. Och bakom provlapparna döljer sig byråkratisk organisation och reglementen, av textilverkstäder och av arbetare som fick alls ingen del av grannlåten, kanske med undantag av det allra grövsta klädet» (s. 239). Och pigornas sidenbeklädda bindmössor, kunde man tillägga, dock måltavla för de talrika överflödsförordningar som i patriotiskt nit utfärdades t.ex. från 1730-till 1760-talet. Dessa har ju tolkats som utslag av både ståndspolitik och ekonomisk ideologi.

Det är inte möjligt att här referera innehållet i Hidemarks presentation. Ett ändlöst fält av mänsklig handel ochandel, ideal och mentalitet träder fram genom aktörer ur hela samhällsskalan, från sidenvävaren Bartholomé Peyrons kröningsdräkter 1751 och den av hattpolitikern Eric Salander ledda stora Barnängsfabriken över dynastierna Paulis ylleväverier (1673–1776) med närmare 2 000 arbetare, troligen också kvinnliga hemarbetare, Hans Coopman & Söner i Göteborg med kläde för flera regementen, Olof Hamrén i Halmstad med 84 hushåll på landet som vävde på egna vävstolar, till Govert Keijser i Nyköping som på sitt fina spanska klädesväveri hade katolska tyska arbetare. På Abraham Hedmans fabrik för lärfit och bomullstyger i Västerås, talades det tyska, franska och svenska. Torparhustrur och inhyses folk stod för den grova spånaden under uppsikt av spinnmästarinnan Christina Lundboom. Se där några smakprov!

Man kan välja att studera provernas benämningar och kvalitet, teknik och frekvens, färg, mode och användning i privat och offentlig klädsel. Man kan fångas av entreprenörernas person, ursprung, framgång, välfärd och fall, av nätverk mellan släkter och orter, yrkeskunskap och kontakter, manligt och kvinnligt. Man kan se in

i fabriks husen och räkna vävstolar. Man kan få se inredning och bohag, garderober och tapeter. Man kan begrunda den tidiga industriarbetarklassens framväxt i en dynamisk men problematisk tid, där ekonomiska och politiska ideologier för sin kamp – mot den gemensamma men förföriska fienden importen – mellan ett avtagande skräväsande och en möjligen hägrande fackföreningsera.

Som synes – en forskargärning som inneburit en kulturgärning. Elisabet Stavenow-Hidemark summerade 2009 sitt verk som »jag tycker det är väldigt intressant, men för hur många är det det?» Läsaren som ryckts med, måste med yttersta självdisciplin lägga den tunga boken åt sidan – för en stund. Man anar ödmjukt sig stå inför något som inte bara är djup kunskap utan en hisnande insikt; det är invigningens hemlighet som uppenbarats.

Oumbärligt för helheten är också det ekonomiskt-politiska ramverk Klas Nyberg skapar, med både svenskt och internationellt perspektiv. Titeln »Nya perspektiv på 1700-talets textilmanufaktur» öppnar hela komplex av frågor: vad tillverkades i Sverige inom textilmanufakturen under olika tider i jämförelse med tidigare import? Här anknyts till arbeten av Eli F. Heckscher och Bertil Boëthius. Vad berättar tygproven om den svenska imitationens kvalitet i sig och vilka är orsakerna bakom det svenska produktionsassortimentet i ett internationellt perspektiv? Fördjupande perspektiv berör frågor kring det textilas historiska roll i den ekonomiska och sociala utvecklingen, vidare textil- och konfektionsindustriernas betydelse för de senaste 200 årens ekonomiska tillväxt samt den historiska betydelsen av industrins regionala framväxt och tillbakagång för förädlingsvärdet. Nybergs perspektiv sträcker sig från 1600-talet in på 1800-talet.

»De senaste decenniernas forskning [...] har skapat ett förnyat intresse för industrialismens rötter och insikter om den breda efterfrågans och modets dynamiska roll för den ekonomiska och sociala omvandlingen» (s. 22). Med stöd i nyare konsumtionshistorisk forskning (Jan de Vries, John Smail) betonas hur den mångfald och det komplex av produktinnovationer som växte fram påverkades av vad som efterfrågades på marknaden av skilda socialgrupper, i olika regioner och länder. Dynamiken i utvecklingen låg snarast i konsumtionens tidiga förändring, det gäller den breda efterfrågans historiska ursprung i Europa. Nyberg har i sin forskning om svenska förhållanden i ett internationellt komparativt perspektiv riktat blickarna på handels- och distributionsledets roll i denna process. Så kunde t.ex. textilhandlare i Norrköping genom att kombinera handel med storskalig textil hemindustri anlägga de mest framgångsrika fabriker i slutet av 1700- och början av 1800-talet. »Sådana [...] entreprenörer svarade även för olika slags produktutveckling i samspel med den växande efterfrågan på marknaden och det var ett europeiskt fenomen» (s. 27). Som drivkrafter lyfts speciellt grosshandlarna, som även skaffat sig en politisk position, fram. De kommersiella aktörerna är avgörande för dynamiken. Handeln och konsumtionen resulterade alltså också i ett alltmer differentierat sortiment rörande färger, bindning, efterberedning och variationer i kvalitet.

Nybergs analyser ger också fenomenet mode ett färgstarkt prisma. Det är inte bara tidsanda, ståndssamhälle och överflödsförordningar som bör beaktas i klädslens utveckling, utan även ovannämnda aspekter. Dessa är ett urval av den faktorsanalys som översikten presenterar på ett både spännande och övertygande sätt. Andra komponenter gäller textilmanufakturernas roll för överföring av internationella impulser och den »kulturtransfer» där både nyckelpersoner och föremål följde handelsströmmarna, med benämningar kunde man tillägga. Det gäller vidare likviditetsproblemet och behovet av rörelsekapital. Det gäller manufakturernas bidrag till utvecklingen ännu under 1800-talet. Utveckling genom förändring är också genom hela Nybergs exposé den, till synes, självklara konstellationen. Poängteringen av aktörernas jämte

avnämarnas roll och produkternas egenskaper – allt det mångahanda, konkreta som utgåvan levandegör, lockar en nästan att associera till de inom antropologin-etnologin under 2000-talet så populära »action-network»-teorierna och »artefakternas återkomst», vars gyllene kod är »praxis» – dock utan närmare paralleller (t.ex. Haugen 2014).

»Hall- och manufakturrätten i Stockholm», dess bakgrund, historia och arkiv är en artikel av landsarkivarien Lars O. Berg från 1967, som appendix till Nybergs inledning. Utgåvan avslutas med två, för den som ytterligare önskar fördjupa perspektivet och sin kunskap, ingående analyser av manufakturstatistikens källvärde av Klas Nyberg och »Textilmanufakturernas tillverkning» av Nyberg och Martin Ciszuk, ett digt arbete belyst av 24 diagram och 21 tabellbilagor omfattande tiden från 1744 till 1810. En unik exposé ger diagram 2, där importen av kläde 1637–1645, 1718 och 1720 jämförs med tillverkningen i manufaktur redovisad av hall- och manufakturrätterna 1744–1810. En bilaga med omvandlingstal av mynt, mått och vikt ävensom en lista upptagande 110 benämningar på tyger i provböckerna avslutar Elisabet Stavenow-Hidemarks och Klas Nybergs ojämförliga mästerverk, för vilket beteckningen »antologi» är olovligt blygsam, inte minst även med beaktande av de praktfulla illustrationerna.

Bo Lönnqvist

Susanne Österlund-Pötzsch, Gångarter och gångstilar. Rum, rytm och rörelse till fots. Göteborg 2018. 293 s. ISBN 978-91-7061-264-0.

Upprätt gång är en grundläggande egenskap hos människan, men utförandet är beroende av personliga förutsättningar och kulturella normer. Gående är således en aktivitet som kräver både kunskap och tanke, likväl som det producerar detsamma. Detta har Susanne Österlund-Pötzsch tagit fasta på i sin studie av gåendepraktiker och folkliga rörelsemönster i de nordiska länderna, med tyngdpunkt på Sverige och Svenskfinland. Boken är baserad på både andrahands- och förstahandskällor. Till de senare hör formella intervjuer och informella samtal, där författaren använt olika metoder för materialinsamling. Hon har promenerat med informanterna, gjort vandringssesor, fotograferat och prövat sina fötter i trappor och på främmande trottoarer med eller utan sällskap.

Trots att studien, som författaren själv uttrycker det, »faller utanför den klassiska text-folkloristiken» har hon använt sig av traditionella folkloristiska teman såsom genrer, tradition, performans och berättande. Genretänkandet har hon nyttjat för att uppfatta olika stilar och typer av gående, men också för att hålla fokus på hur gåendet utförs och motiveras. De kommunikativa performativa aspekterna av gående är en genomgående tematik, liksom plats- och rumsaspekternas betydelse. Författarens utgångspunkt är att »rummet och rörelsen utgör en helhetsupplevelse» (s. 10). Rum, tid och rörelse har således stått i fokus för intresset när hon närmat sig sitt tema, gåendets upplevelse och performans.

Boken omfattar närmare 300 sidor och är utplagd i sju kapitel med en efterföljande efterskrift. Den ska kunna läsas som en samling essäer och som en helhet. Kapitel två, tre och fyra har kulturhistorisk profil medan kapitel fem, sex och sju i huvudsak baseras på nutida källor.

Kapitel två, »Gående i tid och rum», har karaktären av en komprimerad kulturhistorisk översikt ämnad som inledning och referens till de efterföljande kapitlen.

Utblicken är här allmänt nordeuropeisk och författaren beskriver bland annat grundtankarna kring 1700-talets bildningsresa, hur reseberättelser och guideböcker bidrog till att resandet och vandrandet ökade, samt hur en typ av socialt promenerande uppstod kring kurorter. Läsaren får inblick i litterära vandrarkretsar, i hur man tänkte sig att den själsliga rörelse som uppstod i möten med naturen hängde samman med den kroppsliga rörelsen genom landskapet, och hur anläggandet av gångbanor och trottoarer präglade olika gångarter. Likaså diskuteras gatubelysningens betydelse för framväxten av den borgerliga promenadkulturen och för framväxten av nya gångarter som att flanera och shoppa.

Kapitel tre har rubriken »Ett nordiskt gående?». Där undersöker författaren hur gåendepraktiker format nordiska självbilder och omvänt hur nordiska självuppfattningar eventuellt har format gåendepraktiker. Här beskrivs hur vår tids vardagsmotion och vana att ta en nypa luft har rötter i det nationalromantiska gåendet. Detta gående växte fram i samklang med hembygdsföreningar och turistorganisationer och var en reaktion på tidens samhällseliga förändringar som industrialisering och urbanisering. Traditionella folksånger sjöngs under vandringar och vandring kopplades till traditionell livsföring och uppfattningen om allmogens anspråkslösa livsstil. Grundtanken var att kroppslig hållning skulle spegla en moralisk ryggrad.

I kapitlet diskuterar författaren också pilgrimsvandring och stavgång och den popularitet detta gående rönt. Hon menar att stavgåendets utbredning bland annat har att göra med att det förvaltar det romantiska idékomplex som omgärdar gående i naturen i denna del av världen. Trots att stavgång och pilgrimsvandring skiljer sig åt på många sätt, bygger båda gåendearter således på en gemensam tradition av friluftsliv där en idealisering av naturen är en nyckelaspekt. Att röra sig i naturen och att ange skogspromenaden som fritidsintresse signalerar en sund, vanlig och hederlig person. På samma sätt kan stavgång, som internationellt kallas nordiskt gående, vara sätt att uppleva nordiskhet. Den friska luften fungerar som ett nordiskt mantra och en implicit moralisk uppmaning att upptäcka sig själv och sitt land.

Det fjärde kapitlet är en fallstudie av framvandrandet av Svenskfinland. Här undersöker författaren den speciella typ av rörelsemönster som var av stor betydelse för alla nordiska länders nationsbygge, nämligen insamlingsmetoder för att dokumentera folkkultur. Fallstudien gäller insamlingen av den svenskspråkiga folkturen i Finland under årtiondena kring sekelskiftet 1900 och betydelsen av insamlarnas fysiska resande, som inte enbart inbegrep gående utan även rodd och cykel.

Med utgångspunkt i fältdagböcker som Svenska litteratursällskapet i Finlands stippiendiater lämnade in tillsammans med materialet, undersöker författaren hur insamlingsarbetet skildras. Det beskrivs som ansträngande men som mödan värt, trots svårigheter med att hitta relevant material och trots att det hårda arbetet rönt föga uppskattning. Fältdagboken framstår som en frihetsälskande vandrare lockad av den öppna vägen och äventyret. Viljan att leva enligt de omständigheter som bjöds under insamlingsresorna förkroppsligar fältdarbetsidealet. Insamlaren rör sig i landskapet och orterna »träds upp som pärlorna på ett band och skapar en berättelse om sammanhang» (s. 117). Författaren konstaterar att rörligheten blir en kvalitetsgaranti och att fotarbetet och den fysiska närvaron under insamlingen hade betydelse för den framväxande finlandssvenskheten. »Fosterlandskärleken skulle byggas av fotsteg och rörelse, fysisk såväl som emotionell sådan» (s. 123).

Det femte kapitlet, »Vardagligt och mindre vardagligt gående», bygger främst på förstahandskällor och nutida material. Här diskuteras både vardagligt gående, till exempel att gå till och från arbetet, och icke-vardagligt gående, som exempelvis att

vara turist. Turistens gångart är typisk för utforskandet av platser till fots och kompletterar *sight seeing* genom att det placerar upplevelsen i fokus, påpekar författaren. Romantikens ideal lever kvar i beskrivningar av turistens gångart som ett sätt att uppleva och dra ner på takten.

I kapitlet diskuteras hur gatubeläggning fungerar som en taktill signal och indikerar lämplig gångart, och hur landskap laddas för att locka till välgörande vandring. Trottoarer, övergångsställen, tunnlar, stängsel, trappor, skyltar, murar, planteringar är alla exempel på hur gående formas och begränsas och hur det pockar på kreativa uttryck. Läsaren får också möta dem som samlar på vandringar, dem som går med barnvagn och dem som förenar nytta med nöje, och vandrar för att plocka bär och svamp eller gå ut med hunden. Författaren konstaterar att upprepade promenader skapar hemkänsla och emotionell förankring eftersom vi upplever plats genom att röra oss på den.

I det sjätte kapitlet undersöks »Det uttrycksfulla gåendet». Här står »vandringsideologins folklore» (s. 188) i fokus och begreppet performans är centralt. Det handlar om gående som ritual, konstform, och kommunikation. Med avstamp i den egna erfarenheten av att gå i luciatåg diskuterar författaren de performativa aspekterna av marscher, parader och processioner. Hon menar att deltagarna genom gåendet gör symboliska resor inom ritualen. Ofta inkluderar sådana gående-framträdanden politiska, kulturella och sociala aspekter och handlar om att upprätthålla, skapa och demonstrera identitet. De fungerar som ett slags icke-verbala expressiva system där det blir möjligt att framföra komplexa budskap. Författaren diskuterar också hur rörelse skapar och upprättar platstillhörighet och platsrättighet, samt kan vara sätt att behålla och iscensätta gränsdragningar.

Även konkreta platsmarkeringar genom vandring, som var vanliga inslag i folkliga maskeringstraditioner diskuteras och länkas till tänkvärda resonemang kring kontinentalt uppvisningspromenerande och kring söndagspromenaden som en traditionell umgängesform och ett uttryck för hälsa och sundhet. Gående kan också vara ett slags inre vandring, i boken exemplifierad med pilgrimsvandringen, där själva valet att gå har en performativ grund eftersom långvandring i sig utgör en påtaglig kontrast till moderna transportmedel.

Det blir tydligt hur olika gånggenrer är förknippade med olika miljöer. Det är i parken vi promenerar, i staden vi flanerar och shoppar och i naturen vi vandrar. Även gåendets moraliska och strukturella aspekter framgår genom en historisk exposé över kvinnors begränsade tillgång till gående och resonemangen kring lämpligt promenadmode och eftersträvsvärda gångstilar med anpassad steglängd, tempo och kroppshållning. Även om dessa rekommendationer har gått ur mode består fortfarande den vanskliga kopplingen mellan offentliga och fallna kvinnor i uppmaningar till nutida gående kvinnor om att undvika vissa områden, tidpunkter och kläder under sina promenader och vandringar.

I det sjunde kapitlet som fått titeln »Rum, rytm, sinnen och minnen», sammanförs begreppen rum, rörelse, minne och rytm. Här fördjupas diskussionerna om hur vårt gående skiljer sig åt beroende på var vi går (stenig strand, gräs eller asfalt) och när vi går (årstider, tid på dygnet och väder). Författarens avsikt är att belysa det mångdimensionella gåendet, vilket hennes analyser av trappan exemplifierar på ett mycket intressant sätt. Det framgår att trappan är ett rytmiskt instrument, där samhällen och sociala omständigheter avspeglas.

Förutom trapporna exemplifierar och diskuterar författaren kulturarvsstigar, långvandringar och flanerande och det blir alldeles uppenbart att olika miljöer skapar olika tempo och olika upplevelser och i förlängningen olika berättelser om vilka vi är och vill vara.

Först i bokens avslutning med titeln »Postskript – att gå i cirklar», berör författaren det gående som i kulturhistoriskt perspektiv inte betraktats som positivt, utan snarare problematiskt. Det handlar framför allt om det gränslösa gåendet, om gengångare och rörelser utan mening, som att irra runt eller aldrig tillåtas vila. Här refererar författaren till sägnen om den vandrande juden, till landstrykare och gårdfarihandlare, de som stått utanför samhället eller längst ner på samhällstrappan.

När jag lägger boken ifrån mig känner jag nästan värken i benen efter de långa vandringar författaren tagit mig på med sitt infallsrika språk och sin stora kunskap. Kanske blev upprepningarna några fler än jag önskat och kanske var utvecklingarna väl många, men som intressant läsoplevelse placerar sig denna studie om gångarter och gångstilar högt upp i trappan. Sammanfattningsvis är boken intressant, kunskapsrädd och underhållande läsning där det framgår att gående inte är en neutral aktivitet. Traditioner, ideologier, föreställningar och moden påverkar hur vi väljer att ta oss fram till fots.

Susanne Nylund Skog

Källor och litteratur

- Arrowsmith, Nancy, 1977: *A Field Guide to the Little People*. London.
- Arvidsson, Alf, 1991: *Sågarnas sång. Folkligt musicerande i sågverkssamhället Holmsund 1850–1980*. Umeå. (Umeå studies in the humanities 101 & Kungl. Skytteanska samfundets handlingar 39.)
- Bassiouney, Reem (red.), 2018: *Identity and Dialect Performance. A Study of Communities and Dialects*. Abingdon.
- Bertell, Maths, 2017: Från fornnordisk religion till kristendom i ett konversions-teoretiskt perspektiv. I: *Religion och bibel. Nathan Söderblom-sällskapets årsbok 68–70*, s. 57–78.
- Brink, Stefan, 2007: How Uniform was the Old Norse Religion? I: J. Quinn, K. Heslop & T. Wills (red.), *Learning and Understanding in the Old Norse World. Essays in Honour of Margaret Clunies Ross*. Turnhout. S. 105–136.
- Collinder, Björn, 1953: *Lapparna. En bok om samefolkets forntid och nutid*. Stockholm.
- Dahl, Östen, 2015: *Grammaticalization in the North. Noun phrase morphosyntax in Scandinavian vernaculars*. Berlin.
- Ds 2014: 8 = *Den mörka och okända historien. Vitbok om övergrepp och kränkningar av romer under 1900-talet*. Stockholm. (Departmentsserien 2014: 8.)
- Edsman, Carl-Martin, 1957: Den dansande solen. I: *Religion och bibel. Nathan Söderblom-sällskapets årsbok 16*, s. 3–37.
- Ericsson, Martin, 2015: *Exkludering, assimilering eller utrotning? »Tattarfrågan» i svensk politik 1880–1955*. Lund.
- Ewald, Otto, 2016. The Estonian Swedish diphthongs /ai au oi ui/. Acoustic characteristics and cross-dialectal variation. Masteruppsats. Lunds universitet.
- Fridell, Staffan & Ingvar Svanberg, 2007: *Däggdjur i svensk folklig tradition*. Stockholm.
- Gräslund, Anne-Sofie, 2017: Runic Carvings as Evidence for the Conversion of Scandinavia: A Comparison between the Rune Stones in the Provinces of Uppland and Västergötland. I: Nancy Edwards, Máire Ní Mhaonaigh & Roy Fletcher (red.), *Transforming Landscapes of Belief in the Early Medieval Insular World and Beyond. Converting the Isles II*. Turnhout. S. 87–116.

- Gustavsson, Anders, 2019: *Historical Changes in Alcohol Contacts across the Swedish-Norwegian Border*. Oslo.
- Haugen, Bjørn Sverre Hol, 2014: *Virkningsfulle tekstiler. I østnorske bønders draktpraksiser på 1700-tallet*. Oslo.
- Horton, Robin, 1971: African conversion. I: *Africa* 41: 2, s. 85–108.
- Hufvudstadsbladet*. Helsingfors 1864 ff.
- Jensen, Mads Dengsø, Mads Kähler Holst, Charlotta Lindblom, Niels Bonde & Anne Pedersen, 2014: A Palisade Fit for a King. Ideal Architecture in King Harald Bluetooth's Jelling. I: *Norwegian Archaeological Review* 2014, s. 1–23.
- Jespersen, Otto, 1917: *Negation in English and other languages*. København.
- Johansson, Ella, 1994: *Skogarnas fria söner. Maskulinitet och modernitet i norrländskt skogsarbete*. Stockholm. (Nordiska museets handlingar 118.)
- af Klintberg, Bengt, 1978: *Förgät ej mig! Om albumpoesin i Sverige*. I: Bengt af Klintberg, *Harens klagan och andra uppsatser om folklig diktning*. Stockholm. S. 48–72.
- 2000: Recension av Lars Hammarin, Bot och botare i Jämtland och Härjedalen. I: *SvLm* 2001, s. 189–192.
- Lagercrantz, Eliel, 1926: *Wörterbuch des Südlappischen. Nach der Mundart von Wefsen*. Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B. Skrifter 4.)
- Lehtirata, Juhani, 1992: Arjeploginsaamen äänne- ja taivutosopin pääpiirteet. Helsinki. (Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia 212.)
- Le Monde oriental. Archives pour l'histoire et l'ethnographique, les langues et littératures, religions et traditions de l'Europe orientale et de l'Asie*. 1–35. 1906–1947.
- Lindberg, Erik Jonas, 1985: *Om skrömt, magi och gammal klokskap*. Stockholm.
- Linderholm, Emanuel, 1918: *De stora häxprocesserna i Sverige. Bidrag till svensk kultur- och kyrkohistoria*. 1. Inledning. Uppsala.
- Lönnqvist, Bo, 2012: Svenskfinland. I: Uppslagsverket Finland. [Webbadress: www.uppslagsverket.fi. Hämtad 18 mars 2018].
- Mankov, Alexander, 2017: Gammalsvenskabydialekten. En översikt av morfologin. I: Östman, Jan-Ola, Caroline Sandström, Pamela Gustavsson och Lisa Södergård (red.), *Ideologi, identitet, intervention. Nordisk dialektologi 10*. Helsingfors. (Nordica Helsingiensia 48. Dialektforskning 5.) S. 401–412.
- Montesino Parra, Norma, 2002: *Zigenarfrågan. Intervention och romantik*. Lund.
- Nielsen, Konrad, 1934: *Lappisk ordbok. Grunnet på dialektene i Polmak, Karasjok og Kautokeino*. 2. G–M. Oslo. (Instituttet for sammenlignende kulturforskning. Serie B. Skrifter 17: 2.)
- Nyberg, Klas (red.), 2017: *Ekonomisk kulturhistoria. Bildkonst, konsthantverk och scenkonst 1720–1850*. Stockholm.
- Ohlsson Al Fakir, Ida, 2015: *Nya rum för socialt medborgarskap. Om vetenskap och politik i »Zigenarundersökningen» – en socialmedicinsk studie av svenska romer 1962–1965*. Växjö.
- Pedersen, Anne, 2017: Monumenterne i Jelling. Fornyet tradition på terskelen til en ny tid. I: Michael Manøe Bjerregaard & Mads Runge, *At være i centrum. Magt og minde – højstatusbegravelser i udvalgte centre 950–1450. Rapport fra tværfagligt seminar afholdt i Odense 10. februar 2016*. Odense. S. 5–22.
- Pedersen, Anne & Per Kristian Madsen, 2017: Jelling zur Zeit Harald Blauzahns – ein weit offenes Zentrum. I: Berit Valentinn Eriksen, Angelika Abegg-Wigg, Ralf Bleile & Ulf Ickerodt (red.), *Interaktion ohne Grenzen. Beispiele archäologischer Forschungen am Beginn des 21. Jahrhunderts. Festschrift für Claus von Carnap-Bornheim zum 60. Geburtstag* 2. Schleswig. S. 649–661.

- Roesdahl, Else, 2011: Scandinavia in the Melting-pot, 950-1000. I: Svavar Sigmundsson (red.), *Viking Settlements & Viking Society. Papers from the Proceedings of the Sixteenth Viking Congress, Reykjavik and Reykholt, 16–23 August 2009*. Reykjavík. S. 347–374.
- Rosenkvist, Henrik (red), 2018: *Estlandssvenskans språkstruktur*. Göteborg. (Göteborgsstudier i nordisk språkvetenskap 33.)
- Sammallahti, Pekka, 1977: *Norjansaamen Itä-Enontekiön murteen äänneoppi*. Helsinki. (Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia 160.)
- Saxo = Saxos *Danmarkshistorie, oversat fra latin af Peter Zeeberg efter Saxo Grammaticus' Gesta Danorum, illustreret af Maja Lisa Engelhardt*. Köpenhamn 2006.
- Sjögren, David, 2010: *Den säkra zonen. Motiv, åtgärdsförslag och verksamhet i den särskiljande utbildningspolitiken för inhemska minoriteter 1913–1962*. Umeå.
- Skott, Fredrik, 2013: *Påskkäringar. Från trolldomstro till barnupptåg*. Göteborg.
- Skåden, Asbjørg (red.), 2018: *Just Qvigstads lappiske ordbok fra Kaldfjorden og Vesterålen*. Skånland.
- SOU 1956: 53 = *Zigenarfrågan. Betänkande angivet av 1954 års zigenarutredning*. Stockholm. (Statens offentliga utredningar 1956: 43).
- Takman, John, 1976: *The Gypsies in Sweden. A socio-medical study*. Stockholm.
- ULMA03351 = Inspelning gjord 1929 i Reigi by på Dagö 1929 med två kvinnliga informanter (födda 1860 resp. 1868) [3 min.]. Institutet för språk och folkminnen, Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala.
- Vangsnes, Øystein Alexander, 1999: *The identification of functional architecture*. Bergen.
- Westin, Niklas, Simon Wallengren, Kati Dimiter-Taikon & Charles Westin, 2014: *Antiziganism i statlig tjänst. Socialstyrelsens behandling av romer och resande under 1900-talet*. Stockholm.
- Wikborg, Jonas, 2017: Gammalt som gatan? – kronologiska aspekter på stolpraderna. I: Lena Beronius Jörpeland, Hans Göthberg, Anton Seiler & Jonas Wikborg (red.), *at Upsalum – människor och landskapande. Utbyggnad av Ostkustbanan genom Gamla Uppsala*. Uppsala. (Rapport 2017: 1, Arkeologisk undersökning.) S. 263–280.
- Wiklund, Karl Bernhard, 1912: En nyfunnen skildring af lapparnas björnfest. I: *Le Monde Oriental* 6, s. 27–46.
- Wilbur, Joshua (red.), 2016: *Pitesamisk ordbok samt stavningsregler*. Freiburg. (Samica 2)

Författare i denna årgång

- Ida Al Fakir, fil. dr i historia, lektor vid Stockholms universitet.
- Johanna Berg, fil kand i idéhistoria och litteraturvetenskap, projektledare
Digitala muséet, Världskulturmuseéerna, Stockholm.
- Maths Bertell, fil. dr i religionshistoria, lektor, Mittuniversitetet.
- Dace Bula, Dr. philol., forskare, chef för Institute of Literature, Folklore and
Art, University of Latvia.
- Rickard Domeij, fil dr i datorlingvistik, språkvårdare, Institutet för språk
och folkminnen, Stockholm.
- Jens Edlund, docent i talteknologi och kommunikation, biträdande lektor,
Kungliga Tekniska Högskolan.
- Lars-Erik Edlund, professor i nordiska språk, Umeå universitet.
- Carola Ekrem, fil. dr i folkloristik, Esbo.
- Gunnar Eriksson, språkvårdare, Institutet för språk och folkminnen, Stock-
holm.
- Per Fallgren, doktorand i talteknologi, Kungliga Tekniska Högskolan.
- Anne-Sofie Gräslund, professor emeritus i arkeologi, Uppsala universitet.
- Anders Gustavsson, professor emeritus i kulturhistoria, Oslo universitet.
- David House, professor i akustisk & fonetisk analys, Kungliga Tekniska
Högskolan.
- Charlotte Hyltén-Cavallius, docent i minoritetsstudier, forskningsarkivarie,
Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.
- Sverker Hyltén-Cavallius, docent i etnologi, Svenskt visarkiv.
- David Karlander, fil. dr i tvåspråkighet, fellow vid Society of Fellows in the
Humanities, University of Hong Kong.
- Olle Kejonen, doktorand i finsk-ugriska språk, Uppsala universitet.
- Bengt af Klintberg, professor, författare, Lidingö.
- Agneta Lilja, fil. dr i etnologi, Uppsala universitet.
- Eva Lindström, fil. dr i allmän språkvetenskap, Stockholms universitet.
- Bo Lönnqvist, professor emeritus i etnologi (europeisk), Jyväskylä univer-
sitet.
- Erik Magnusson Petzell, docent i nordiska språk, forskningsarkivarie, Insti-
tutet för språk och folkminnen, Göteborg.
- Zofia Malisz, fil. dr i engelsk lingvistik, postdok i talteknologi, Kungliga
Tekniska Högskolan.
- Alexander Mankov, rysk fil. kand. (*kandidat nauk*) i språkvetenskap, gäst-
forskare vid Institutionen for svenska språket, Göteborgs universitet, och

Riksföreningen Sverigekontakt; forskare vid St. Tikhons humanistiska universitet, Moskva.

Annika Nordström, fil. dr i etnologi, arkivchef, Institutet för språk och folkminnen, Göteborg.

Susanne Nylund Skog, docent i etnologi och folkloristik, forskare, Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.

Ane Ohrvik, PhD i kulturhistorie, førsteamanuensis, Universitet i Oslo.

Sanita Reinsone, Dr. philol., forskare, Institute of Literature, Folklore and Art, University of Latvia.

Åke Sandström, fil. dr i nordiska språk, Umeå universitet.

Mathias Strandberg, fil. dr i nordiska språk, forskningsarkivarie, Institutet för språk och folkminnen, Göteborg.

Malin Thor Tureby, bitr. professor i historia, Linköpings universitet.

Rita Treija, Dr. philol., forskare, chef för Archives of the Latvian Folklore vid Institute of Literature, Folklore and Art, University of Latvia.

Tora Wall, doktorand i nordisk folkloristik, Åbo Akademi.

Lena Wenner, fil. dr i nordiska språk, forskningsarkivarie, Institutet för språk och folkminnen, Göteborg.

Ulrika Wolf-Knuts, professor emeritus i nordisk folkloristik, kansler, Åbo Akademi.

Terese Zachrisson, fil. dr i historia, forskare, Göteborgs universitet.

Jenny Öqvist, fil. dr i språk och kultur, forskare, Institutet för språk och folkminnen, Uppsala.

Susanne Österlund-Pötzsch, docent i nordisk folkloristik, arkivarie, Svenska litteratursällskapet i Finland.

För översättning resp. granskning av engelskspråkiga texter och abstracts svarar aukt. translatorn Martin Naylor, Uppsala.